
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska

Rozprawy Społeczne Social Dissertations

Tom 13 / Numer 4 / Rok 2019

Biała Podlaska 2019

Rozprawy Społeczne/ Social Dissertations

Rozprawy Społeczne są czasopismem naukowym Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej wydawanym od roku 2007.

Social Dissertations is a scientific journal of Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska published since 2007.

Rada Redakcyjna / Editorial Board

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief: Marian Nowak
Zastępca Redaktora / Deputy Editor: Józef Bergier
Sekretarz Redakcji / Administrative Editor: Małgorzata Mikołajczuk
Redaktor tematyczny / Topic Editor: Beata Wołosiuk
Redaktor statystyczny / Statistical Editor: Joanna Kisielińska
Redaktor językowy / Language Editor: Izabela Dąbrowska

Rada Naukowa / Advisory Board

Mieczysław Adamowicz, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
Barbara Bergier, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
Michele De Beni, Papieski Uniwersytet Salezjański, Włochy
François-Xavier Hubert, Katolicki Uniwersytet Paryski, Francja
Ján Junger, Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Republika Słowacka
Janusz Kirenko, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska
Larysa Lukianova, National Academy of Educational Sciences, Kijów, Ukraina
Marisa Musai, Katolicki Uniwersytet Najświętszego Serca w Mediolanie, Włochy
Mayte Padilla-Carmona, Uniwersytet w Sewilli, Hiszpania
Sławomir Partycki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
Joachim Raczek, Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Polska
Inta Māra Rubana, Akademia Sportu w Rydze, Łotwa
Fatih Şahin, Uniwersytet w Ankarze, Turcja
Andrzej Sękowski, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
David Smallbone, Uniwersytet w Kingston, Wielka Brytania
Anatolij Tsos, Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku, Ukraina
Marcin Weiner, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

Recenzenci / Reviewers

dr Dorota Bis – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr Dawid Błaszczak – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr Marta Buk-Cegiełka – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr Barbara Borowska – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr hab. Halina Chodkiewicz – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr Izabela Dąbrowska – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr hab. Ewa Domagała-Zyśk – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr hab. Małgorzata Duda – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
dr Ewa Dybowska – Akademia Ignatianum w Krakowie, Polska
ks. dr Marek Jeziorański – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
prof. dr hab. Leszek Koczanowicz – Uniwersytet SWPS, Polska
dr Anna Lendzion – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
s. dr hab. Maria Loyola Opiela – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr Magdalena Łuka – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr hab. Tomasz Niźnikowski – Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Polska
prof. Aleksander Olejnik – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr Mayte Padilla-Carmona – Universidad de Sevilla, Hiszpania
prof. dr hab. Sławomir Partycki – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
Ph D Isabel Rodriguez-Ortiz – Universidad de Sevilla, Hiszpania
dr Marzena Ruszkowska – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr Sebastian Sobczuk – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
dr Karolina Slovenko-Bell – Middlesex University, Wielka Brytania
dr Anastazja Sorkowicz – Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
dr hab. Bernadeta Szczupał – Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Polska
dr Katarzyna Szewczuk – Akademia Ignatianum w Krakowie, Polska
dr Elżbieta Stoch – Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie, Polska
dr Dorota Tomczyszyn – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
Ph D Jasminka Zlotovic – University of Rijeka, Chorwacja
prof. dr hab. Adam Zych – Dolnośląska Szkoła Wyższa, Polska
dr hab. Wioletta Żukiewicz-Sobczak – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

Wydawca / Publisher

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej /
Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska
e-mail: wydawnictwo@dydaktyka.pswbp.pl
Osoba do kontaktu / Contact person:
Małgorzata Mikołajczuk
Tel. 83 344 99 00 wew. 271
e-mail: m.mikolajczuk@pswbp.pl

Skład, druk, projekt okładki / DTP, print and cover design

Agencja Reklamowa TOP

Tłumaczenie / Translation:

AFB Tłumaczenia

Korekta językowa / Language correction:

SPEKTRA

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna / The online version is the original version of this journal
Pełna wersja elektroniczna dostępna pod adresem / Full electronic version available online at: <http://rozprawypoleczne.edu.pl>

Czasopismo indeksowane / Journal indexed: Arianta, BazEkon, CEEOL, CEJSH, CrossRef, DOAJ, EBSCO-CEEAS,
Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB), Google Scholar, Index Copernicus, POL-index

©Copyright by PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ISSN 2081-6081; eISSN 2657-9332

Nakład: 100 egz. / Printed in: 100 copies

Cena: 20 PLN / Price: 10 EUR

SPIS TREŚCI

Od Redakcji V

CZĘŚĆ I: ROZPRAWY I ARTYKUŁY**1. Ryszard Polak**

Polscy pedagodzy katoliccy o lekturach dla dzieci i młodzieży w XX wieku i współcześnie w świetle wybranej literatury przedmiotu..... 1

2. Iwona Szewczak

Rodzina i szkoła we wspólnej odpowiedzialności za wychowanie do wartości..... 13

3. Karolina Pięta

Nieetyczny wymiar korupcji..... 25

CZĘŚĆ II: PRAKTYKA, BADANIA, WDROŻENIA I ZDROWIE SPOŁECZNE**4. Patrycja Brudzińska**

Dziecięca umiejętność krytycznego czytania. Między teorią a praktyką..... 37

5. Kamila Farbiszewska-Arent

Znaczenie poprawnej komunikacji pomiędzy nauczycielem i uczniem dla budowania podmiotowej relacji..... 47

6. Magdalena Zmysłowska

Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu..... 58

7. Katarzyna Bałandynowicz-Panfil

Metodyka badań nad starszymi konsumentami – systematyczny przegląd literatury..... 70

8. Katarzyna Lenart-Kłóś

Postrzeganie i respektowanie godności więźniów przez funkcjonariuszy Służby Więziennej..... 83

9. Majka Łojko, Anna Leszczyńska-Rejchert

Srebrna gospodarka w warunkach zmian demograficznych na Warmii i Mazurach..... 96

10. Mariusz Pyra

Wpływ symulacji Marketplace na kompetencje przedsiębiorcze studentów..... 112

CZĘŚĆ III: RECENZJE**11. Mariusz Mazurek**

Recenzja książki Marka M. Kamińskiego, Ernesta Szuma „Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem”..... 126

Wykaz autorów XI

Wskazówki dla autorów / Regulamin publikowania XII

CONTENTS

Editorial	VII
------------------------	-----

PART I: DISSERTATIONS AND ARTICLES

1. Ryszard Polak <i>Polish Catholic pedagogues' approach to required readings for children and young people in the twentieth century and nowadays in the light of selected subject literature</i>	1
2. Iwona Szewczak <i>Family and School in their Shared Responsibility for Values Education</i>	13
3. Karolina Pięta <i>Unethical dimension of corruption</i>	25

PART II: PRACTICE, RESEARCH, IMPLEMENTATION AND PUBLIC HEALTH

4. Patrycja Brudzińska <i>Children's critical reading skills. Between theory and practice</i>	37
5. Kamila Farbiszewska-Arent <i>Meaning of correct communication between teacher and pupil to build subjective relationship</i>	47
6. Magdalena Zmysłowska <i>Occupations related to the sphere of social services in the foster care system – barriers in their functioning</i>	58
7. Katarzyna Baładynowicz-Panfil <i>Methodology of research on older consumers - a systematic literature review</i>	70
8. Katarzyna Lenart-Kłoś <i>The perception of, and respect for, prisoners' dignity among Prison Service officers</i>	83
9. Majka Łojko, Anna Leszczyńska-Rejchert <i>Silver economy in the conditions of demographic changes on Warmii and Masuria</i>	96
10. Mariusz Pyra <i>The impact of Marketplace simulations on students entrepreneurial competences</i>	112

CZĘŚĆ III: REVIEW

11. Mariusz Mazurek <i>Review of the book by Marek M. Kamiński and Ernest Szum „Janosik from Podlasie. Korycki's Private War with Communism”</i>	126
--	-----

Wykaz autorów	XI
----------------------------	----

Wskazówki dla autorów / Regulamin publikowania	XII
---	-----

Od Redakcji

Złożoność uwarunkowań współczesnego życia społecznego z całą pewnością powinna znaleźć swoje odzwierciedlenie w czasopiśmie zatytułowanym „Rozprawy Społeczne”. Redakcja, jak też współpracujący z nami P.T. Autorzy tekstów, przejawiają w tym względzie pełne zrozumienie i także w aktualnie przedstawianym Państwu – Naszym Czytelnikom – czwartym zeszycie, również starano się odzwierciedlić taki złożony obraz spraw życia społecznego.

Tego rodzaju złożoność staramy się wyrażać stosując m.in. słowo „świat”. Spotykamy w związku z powyższym np. określenie „świat wychowania” – dla podkreślenia wielorakości i zakresu powstających problemów. Sformułowania: „świat wychowania”, czy „złożoność współczesnej sytuacji życiowej” itp., chociaż budzą szerokie zainteresowanie, wymagają także odpowiedniego namysłu, a powstające w nich sytuacje problemowe wymagają odpowiedniego podejścia badawczego, najczęściej związanego z interdyscyplinarnością. Znane stwierdzenie, że problemy życiowe nie znają podziału na dyscypliny, lecz wymagają możliwie optymalnego rozwiązania, domaga się także adekwatnych do tej złożoności opisów zjawisk, adekwatnych badań empirycznych, a zwłaszcza adekwatnej ich interpretacji i analizy.

Powyższym celom służą także środowiska naukowe, czasopisma i rozprawy naukowe, czy organizowane wykłady i konferencje. Jedną i jedną z ważniejszych dróg wytyczenia tego właśnie stylu rozwiązywania problemów życia społecznego stara się stworzyć nasze czasopismo „Rozprawy Społeczne”. Znajdujemy w nim próby koncentrowania naszej uwagi na problemach w otwartości na różne podejścia i ich przedstawicieli w kręgu zwłaszcza dyscyplin społecznych. Pozwala to wyznaczać naszemu czasopismu szczególną rolę tworzenia swoistego forum wymiany poglądów i może z czasem coraz bardziej dynamicznej i żywej debaty na rzecz poszukiwania rozwiązań problemów powstających w codziennym życiu. Przykład takiego dążenia znajdujemy też w obecnym zeszycie – ostatnim w kończącym się roku 2019 – dość trudnym dla naszego czasopisma, związanym także ze śmiercią zastępcy redaktora naczelnego – Profesora Józefa Bergiera, Rektora Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. W strukturze obecnego zeszytu znajdujemy trzy części: I-szą poświęconą rozprawom i artykułom; II-gą zawierającą komunikaty i relacje z badań, wdrożenia i zagadnienia związane z problematyką zdrowia społecznego i badaniami społeczną rzeczywistości. Jest też część recenzyjna. –

Część pierwsza zatytułowana: *Rozprawy i artykuły*, otwiera i zarazem kontynuuje realizowaną w poprzednich zeszytach mijającego roku problematykę dotyczącą edukacji czytelnicznej, tym razem podjętą w artykule Ryszarda Polaka na temat: *Polscy pedagodzy katolicki o lekturach dla dzieci i młodzieży w XX wieku i współcześnie w świetle wybranej literatury przedmiotu*. Poza analizą wybranych dzieł polskich pedagogów katolickich XX wieku, w których podjęta została problematyka czytelnictwa dzieci i młodzieży, Autor artykułu wskazuje na potrzebę kontrolowania tej naturalnej skłonności wielu dzieci do spędzania czasu nad książką – przez osoby starsze w domu rodzinnym, zwłaszcza przez rodziców i opiekunów, w szkole zaś przez nauczycieli i pedagogów. Czytelnictwo dzieci i młodzieży wymaga dostosowania lektur do aktualnego wieku dzieci i młodzieży, a także czuwania nad ich moralnym przesłaniem i dostosowaniem jego zawartości do poziomu intelektualnego rozwoju dziecka, czy młodego człowieka.

Iwona Szewczak w artykule w języku angielskim: *Family and school in their shared responsibility for values education (Rodzina i szkoła we wspólnej odpowiedzialności za wychowanie do wartości)*, podejmuje problem wychowania do wartości realizowanego przez rodzinę i szkołę. Dla Autorki jest to realizacja wychowania aksjologicznego, rozumianego jako zadanie szczególnie trudne we współczesnym społeczeństwie pluralistycznym. Poczucie odpowiedzialności rodziny i szkoły za wychowanie oraz rozsądne ich współdziałanie, zwłaszcza uwzględniające adekwatny podział władzy wychowawczej, pozwala Autorce z nadzieją myśleć o faktycznym współdziałaniu tych dwóch środowisk wychowawczych w realizowaniu współczesnej edukacji.

Karolina Pięta w artykule: *Nieetyczny wymiar korupcji*, w oparciu o zebrane artykuły prasowe, przedstawia zjawisko korupcji najprościej określane, jako wykorzystywanie budżetu państwa na rzecz realizacji własnych korzyści, urastające współcześnie do globalnego problemu związanego z wymiarem etycznym i niosące ze sobą określone skutki i zagrożenia. Autorka ukazuje również ujęcie tego zjawiska w nauczaniu Jana Pawła II i Katolickiej Nauki Społecznej.

Część druga zatytułowana: *Praktyka, badania, wdrożenia i zdrowie społeczne*, poza tym, że jest również w tym zeszycie najbardziej rozbudowana, zgodnie ze swoim tytułem ogólnym, prezentuje znaczenie krytycznego czytania – w rozpoczynającym tę część artykule Patrycji Brudzińskiej na temat: *Dziecięca umiejętność krytycznego czytania. Między teorią a praktyką*. Artykuł w pewnym sensie kontynuuje podjętą w poprzedniej części problematykę czytelnictwa dzieci i młodzieży. Autorka skupia swoją uwagę na umiejętności krytycznego czytania, jak też przedstawia konkretną propozycję pracy z tekstem w Four Resources Model (Peter Freebody, Allan Luke), odwołując się do wyników międzynarodowych badań postępów w czytaniu PIRLS. Wskazuje też na dylematy związane z uczeniem krytycznego czytania najmłodszych odbiorców treści literackich.

Edukacyjnemu – a w nim relacyjnemu charakterowi wychowania – poświęca swoją uwagę Kamila Farbiszewska-Arent – w artykule zatytułowanym: *Znaczenie poprawnej komunikacji pomiędzy nauczycielem i uczniem dla budowania podmiotowej relacji*. Autorka artykułu ukazuje modele i uwarunkowania dobrej komunikacji między nauczycielem a uczniem oraz jej pozytywny wpływ na efekty pracy dydaktycznej i wychowawczej. Dobra komunikacja, respektując podmiotowość ucznia i nauczyciela, wyzwala zdolność inicjatywy, współdecydowania i jednocześnie współodpowiedzialności oraz realizowania przez ucznia własnych zainteresowań.

Magdalena Zmysłowska w artykule na temat: *Zawody związane ze sferą usług społecznych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu*, w odniesieniu do *Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku*, mającej udoskonalic wpieranie rodzin przez jednostki samorządu terytorialnego w pokonywaniu trudności, ukazuje okoliczności powstania nowych zawodów: asystenta rodziny i koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, powołanych do wspomagania rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka. W artykule znajdziemy także wskazania na liczne bariery wynikające zarówno z organizacji systemu pomocy społecznej, jak i bezpośredniej pracy z osobami prowadzącymi rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka.

Katarzyna Baładynowicz-Panfil w artykule: *Metodyka badań nad starszymi konsumentami – systematyczny przegląd literatury*, wskazuje na proces starzenia się społeczeństwa a zwłaszcza na problem konsumpcji w pokoleniu osób starszych. Wychodząc od przeglądu literatury przedmiotu, Autorka przedstawia własne postępowanie polegające na analizie 94 publikacji naukowych wybranych z bazy 1900 wyświetleń.

Katarzyna Lenart-Kłoś podejmuje temat: *Postrzeganie i respektowanie godności więźniów przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, ustalając typowe postawy funkcjonariuszy Służby Więziennej wobec godności osób pozbawionych wolności, a w szczególności zmierza do zbadania korelacji między wybranymi uwarunkowaniami (płcią, działem pracy, stażem zawodowym, religijnością i stanem cywilnym) a postrzeganiem godności osób pozbawionych wolności wraz z implikacjami. Badania zrealizowane w latach 2014-2015 wśród 475 funkcjonariuszy Służby Więziennej pracujących w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności za pomocą ankiety audytoryjnej w ośrodkach szkoleń Służby Więziennej, wskazuje na bardzo interesujące różnice w kontaktach z więźniami, zaczynając od samego sposobu zwracania się do osadzonych przez funkcjonariuszy reprezentujących wzięte pod uwagę grupy.

Majka Łojko i Anna Leszczyńska-Rejchert w artykule: *Srebrna gospodarka w warunkach zmian demograficznych na Warmii i Mazurach*, poza wyborem bardzo atrakcyjnego regionu naszego kraju, wskazuje na wzrastającą tendencję coraz większego udziału seniorów, jako aktywnych uczestników procesów rynkowych. Zjawisko starzenia się społeczeństw ukazane, jako proces dynamiczny, nieuchronny i nieodwracalny, różnicuje się w zależności od fazy rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych krajów czy regionów. Tzw., zatem srebrna gospodarka obejmująca nie tylko produkty i usługi, które dotyczą seniorów, ale ogół aktywności (m.in. społecznej, ekonomicznej, edukacyjnej), związanych ze starzeniem się społeczeństwa i skupiona na problemach Warmii i Mazur, wskazuje na zmiany demograficzne zachodzące na Warmii i Mazurach i stanowiące poważne wyzwanie dla rozwoju srebrnej gospodarki (lub szerzej: polityki senioralnej) w regionie.

Mariusz Pyra w artykule: *Wpływ symulacji Marketplace na kompetencje przedsiębiorcze studentów*, uboga problematykę zeszytu czwartego o zagadnienie symulacji komputerowej Marketplace i jej wpływu na kompetencje studentów nabywane w czasie studiowania na uczelni wyższej z zakresu przedsiębiorczości. Poza wprowadzeniem aktualnych informacji z obszaru tej problematyki, Autor przedstawia wyniki własnych badań empirycznych przeprowadzonych wśród 39 studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania w okresie od października 2017 r. do stycznia 2018 r. w Państwowej Szkole Wyższej w Białej Podlaskiej. Uzyskane wyniki wskazują na istotny wpływ wykorzystanej symulacji na wzrost wiedzy z zakresu przedsiębiorczości i kompetencji zarządczych wśród badanych studentów.

Zeszyt obecny zawiera też *Część III* zatytułowaną: *Recenzje* i przedstawiającą tym razem recenzję autorstwa Mariusza Mazurka, a dotyczącą recenzji książki Marka M. Kamińskiego, Ernesta Szuma i Janosika Podlaskiego wydanej w Warszawie w 2019 r. w Oficynie Naukowej pod tytułem: *Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem*.

Zeszyt zawiera też jak zwykle wykaz autorów oraz *Wskazówki dla autorów z Regulaminem publikowania*.

From the Editorial Board

The complexity of the conditions of modern social life should certainly be reflected in the "Social Dissertations" journal. The editors as well as the P.T. Authors of the texts cooperating with us show full understanding in this respect, and thus in the current, fourth issue presented to you - Our Readers - there are also attempts to reflect such a complex picture of matters of social life.

We strive to express this type of complexity using, i.e., the word 'world'. In connection with the above, we can come across such term as "world of education" - to emphasise the variety and scope of problems arising. Such expressions as: "the world of education" or "the complexity of the contemporary life situation" etc., although they arouse wide interest, they also require appropriate reflection, and the problematic situations arising in them require an appropriate research approach, most often associated with interdisciplinarity. The well-known belief that life problems are not divided into disciplines, but require the most optimal solution possible, also requires descriptions of phenomena adequate to this complexity, adequate empirical research, and, especially, adequate interpretation and analysis.

Scientific circles, journals and scientific dissertations as well as organised lectures and conferences also serve the above purposes. Our "Social Dissertations" journal is trying to create one of the most important ways of determining this style of solving social problems. In the journal, we can find attempts to focus our attention on problems in openness to various approaches and their representatives in the circle of especially social disciplines. This allows our journal to fulfil a special role of creating a kind of forum for exchanging views, and maybe over time it will become a place for increasingly dynamic and lively debate in search of solutions to problems arising in everyday life. An example of such an aspiration can be also found in the current issue - the last one in the passing year 2019 - which has been quite difficult for our journal, also because of the death of the Deputy Editor-in-Chief - Professor Józef Bergier, Rector of the John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska. The structure of the current issue consists of three parts: the first part is devoted to dissertations and articles; the second one contains statements and reports from research, implementation and issues related to social health and social reality research. There is also a review part. -

The first part, entitled: *Dissertations and articles*, opens and at the same time continues the issue of reading education that was raised in previous issues of the passing year, and this time it was referred to in the article by Ryszard Polak: *Polish Catholic pedagogues on reading for children and youth in the 20th century and today, in the light of selected literature on the subject*. In addition to the analysis of selected works of Polish Catholic pedagogues of the 20th century, in which the issue of reading for children and the youth was taken up, the Author of the article indicates the need to control this natural propensity of many children to spend time reading books - by adults in the family home, especially by parents and guardians, and at school by teachers and pedagogues. As regards reading books by children and the youth, it requires the selection of appropriate books to the current age of children and the youth, as well as watching over their moral message and choosing such books whose content is suitable for the intellectual development level of a child or a teenager.

Iwona Szewczak in an article in English: *Family and school in their shared responsibility for values education*, raises the problem of education in values implemented by family and school. For the Author, this is the implementation of axiological education, understood as a particularly difficult task in contemporary pluralistic society. The sense of family and school responsibility for upbringing children and their reasonable cooperation, especially taking into account the adequate division of educational power, allows the Author to hope that these two educational environments can actually cooperate in the implementation of modern education.

Karolina Pięta in the article: *The unethical dimension of corruption*, based on collected press articles, presents the phenomenon of corruption which can be simply defined as the use of the state budget for one's own benefits, which is becoming a global problem today, related to the ethical dimension, and carries specific effects and dangers. The Author also presents the reference to this phenomenon in the teaching of John Paul II and Catholic Social Science.

The second part, entitled: *Practice, research, implementation and social health*, is the most extensive part of this issue and, as its general title suggests, presents the importance of critical reading - in Patrycja Brudzinska's article that opens this section: *Children's skill of critical reading. Theory and practice*. In a sense, the article continues the issue of reading by children and the youth raised in the previous part. The Author focuses her attention on critical reading skills, as well as presents a specific proposal to work with the text in the Four Resources Model (Peter Freebody, Allan Luke), referring to the results of international research on progress in reading PIRLS. She also points to dilemmas related to teaching critical reading to the youngest recipients of literary content.

Kamila Farbiszewska-Arent devotes her attention to the educational - and the relational character of upbringing - in the article entitled: *The importance of correct communication between teacher and student*

for building a subjective relationship. The Author of the article shows models and conditions of good communication between the teacher and the student and its positive impact on the effects of didactic and educational work. Good communication, while respecting the subjectivity of the student and the teacher, triggers the ability of initiative, co-decision and, at the same time, co-responsibility, and the student's pursuit of his own interests.

Magdalena Zmysłowska in the article on: *Professions related to the sphere of social services in the foster care system - barriers to their functioning, in relation to the Act of 9 June 2011*, which is to improve the support of families by local government units in overcoming difficulties, presents the circumstances of the emergence of new professions: family assistant and coordinator of family foster care, appointed to support foster families and people running a family orphanage. In the article we can also find indications of numerous barriers resulting from both the organisation of the social assistance system and direct work with people running foster families and family orphanages.

Katarzyna Bałandynowicz-Panfil in the article: *Methodology of research on older consumers - a systematic review of literature*, indicates the ageing process of the society, especially the problem of consumption in the generation of older people. Starting from the review of the literature on the subject, the Author presents her own research consisting in the analysis of 94 scientific publications selected from the database of 1900 views.

Katarzyna Lenart-Kłóś takes up the subject: *Perception and respect of the dignity of prisoners by officers of the Prison Service*, determining the typical attitudes of officers of the Prison Service towards the dignity of persons deprived of liberty, and in particular aims to examine the correlation between selected factors (sex, department of work, professional experience, religion and marital status) and the perception of the dignity of persons deprived of their liberty with its implications. Research carried out in 2014-2015 among 475 officers of the Prison Service working in direct contact with persons deprived of liberty by means of a random employee survey in Prison Service training centres shows that there are very interesting differences in contacts with prisoners, starting from the way of addressing prisoners by officers representing the groups considered.

Majka Łojko and Anna Leszczyńska-Rejchert in the article: *Silver economy in the conditions of demographic changes in Warmia and Mazury region*, apart from choosing a very attractive region of our country, indicate the growing tendency of the increasing share of senior citizens as active participants in market processes. The phenomenon of aging societies, shown as a dynamic, inevitable and irreversible process, varies depending on the phase of socio-economic development of individual countries or regions. The so-called silver economy, which includes not only products and services that relate to senior citizens, but overall activities (e.g. social, economic, educational) related to aging of the society and focused on the problems of Warmia and Mazury region, indicates demographic changes occurring in Warmia and Mazury region and constituting a serious challenge for the development of the silver economy (more broadly: senior policy) in the region.

Mariusz Pyra in the article: *The impact of Marketplace simulation on the entrepreneurial competences of students* enriches the scope of issues discussed in the fourth issue with the question of Marketplace computer simulation and its impact on the competences of students acquired while studying entrepreneurship at the university. In addition to introducing current information in this field, the Author presents the results of his own empirical research carried out among 39 students of the Department of Economics and Management from October 2017 to January 2018 at the State School of Higher Education in Biała Podlaska. The results obtained show a significant impact of the simulation used on the increase of entrepreneurial knowledge and management competences for the surveyed students.

The current issue also includes Part III entitled: *Reviews*, this time presenting a review by Mariusz Mazurek, concerning the review of the book by Marek M. Kamiński, Ernest Szum and Janosik from Podlasie, published in Warsaw in 2019 at Oficyna Naukowa publishing house, entitled: *Józef Korycki's Private War with Communism*.

The issue also contains, as usual, a list of authors and *Guidelines for authors with the Publishing Regulations*.

CZEŚĆ I: ROZPRAWY I ARTYKUŁY PART I: DISSERTATIONS AND ARTICLES

POLSCY PEDAGODZY KATOLICCY O LEKTURACH DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W XX WIEKU I WSPÓŁCZEŚNIE W ŚWIETLE WYBRANEJ LITERATURY PRZEDMIOTU

POLISH CATHOLIC PEDAGOGUES' APPROACH TO REQUIRED READINGS FOR CHILDREN AND YOUNG PEOPLE IN THE TWENTIETH CENTURY AND NOWADAYS IN THE LIGHT OF SELECTED SUBJECT LITERATURE.

Ryszard Polak^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej, Polska
Faculty in Biała Podlaska, the Józef Piłsudski University of Physical Education in Warsaw, Poland

Polak, R. (2019). Polscy pedagodzy katolicki o lekturach dla dzieci i młodzieży w XX wieku i współcześnie w świetle wybranej literatury przedmiotu/ Polish Catholic pedagogues' approach to required readings for children and young people in the twentieth century and nowadays in the light of selected subject literature. *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 1-12. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

W artykule dokonano analizy wybranych dzieł polskich pedagogów katolickich XX wieku, w których podjęta została problematyka czytelnictwa dzieci i młodzieży. Pedagodzy katolicki przywiązywali bardzo dużą wagę do zagadnień związanych z polecaniem przez dorosłych dzieciom do lektury dobrych książek.

Materiał i metody. Wykorzystano literaturę źródłową i opracowania poświęcone problematyce wychowania dzieci i młodzieży za pomocą lektur.

Wyniki. Polscy autorzy podkreślali także, że naturalna skłonność wielu dzieci do spędzania czasu nad książką powinna być kontrolowana przez osoby starsze – w domu rodzinnym przez rodziców i opiekunów, w szkole zaś – przez nauczycieli i pedagogów.

Wnioski. W świetle przeprowadzonych analiz wg pedagogów katolickich nie każda książka jest odpowiednia dla dzieci i młodzieży z różnych bardzo przyczyn. Może ona na przykład zawierać treści moralnie deprawujące, ale także – co często się zdarza – jej zawartość nie jest dostosowana do wieku czytającego ze względu na to, że autor książki używa w niej słów niezrozumiałych dla dziecka, zbyt abstrakcyjnych, wieloznacznych.

Słowa kluczowe: Pedagodzy polscy, lektura, moralność, wychowanie, dzieci, młodzież

Summary

The article presents an analysis of the selected works created by the Polish catholic pedagogues from the XX century, whereby the issue of readership among children and the youth was tackled. Catholic pedagogues treated the issues related to recommending good literature for children by adults with great priority.

Materials and methods. Source literature and elaborations devoted to the matter of bringing up children and the youth by means of literature was applied.

Results. Polish authors underlined the fact that the natural tendency of many children to spend their time reading should be supervised by adults – in family homes by parents and guardians, whilst at school – by teachers and pedagogues.

Conclusions. In light of the analyses carried out by the catholic pedagogues not every book is appropriate for children and the youth due to various causes. Certain books, for instance, contain morally perverting contents as well as – occurring rather frequently – their contents are not adopted to the reader's age due to the fact that the book's author uses vague for a child, too abstract or polysemic words.

Key words: Polish pedagogues, reading, morality, education, children, young people

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 36

Otrzymano/Submitted:
sierpień/August 2019

Zaakceptowano/Accepted:
październik/October 2019

Adres korespondencyjny: dr hab. Ryszard Polak, ul. Poznańska 14 m 15, 08 - 103 Siedlce, ryszardpolak-ap@o2.pl, ORCID iD: 0000-0002-5617-2333

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Ryszard Polak

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Uwagi wstępne

Polscy pedagodzy i badacze literatury podkreślają, że dobra znajomość ojczystej literatury ma bardzo dużą wartość, a sama czynność czytania książek, zwłaszcza przez ludzi młodych, wpływa pozytywnie na kształtowanie się wyobraźni oraz pamięci, a także ma pozytywne znaczenie dla rozwoju intelektualnego dzieci i młodzieży. Czytelnicstwo poszerza także zasób słownictwa oraz wywiera pozytywny wpływ, na jakość myślenia człowieka i jego moralność. Historycy raczej zgodnie przyznają, że książki, dla dzieci i młodzieży, które powstały w XIX i początkach XX stulecia miały duże walory poznawcze oraz właściwie kształtowały wyobraźnię i postawy moralne czytelników. Jednak już wtedy na polskim rynku wydawniczym pojawiały się także publikacje mało wartościowe, tzw. książki brukowe, zawierające treści niewskazane dla czytelnika zwłaszcza młodego, bo niepotrzebnie pobudzające jego zmysły i źle wpływające na wyobraźnię. Wspominał tego typu lektury chociażby R. T. Michalczyk, będący – jak się wydaje – dobrym obserwatorem życia kulturalnego tamtych czasów (Michalczyk 1978, s. 18). Polscy pedagodzy katoliccy szybko reagowali na tego typu zjawiska, potępiając jednoznacznie ich szkodliwość. Wystarczy chociażby przywołać słowa siostry B. Żulińskiej, która w swoim poradniku dla młodzieży żeńskiej pisała m. in.: „Książki, które nam nie dają nic lub gorszą, odrzucamy ze wstrętem, chociażby do tego namawiały nas koleżanki, przyjaciele, choćby nam kazała je czytać moda lub zwyczaj panujący” (Żulińska, 1924, s. 34). Warto także zaznaczyć, że o niebezpieczeństwach związanych z czytelnictwem deprawujących młodzież książek wypowiadali się często duchowni katoliccy, nawet papieże, m. in. Pius XI, który stwierdził, że „nawet na ludzi o głębokiej moralności, zła książka swój wpływ wywrze i zawsze pewien osad pozostanie” (Meducka, 1994, s. 164). Znany w Polsce i często przywoływany przez pedagogów katolickich filozof, pedagog i teolog niemiecki, jezuita W. Cathrein, tłumacząc to stanowisko Kościoła dodawał, że przepisy prawa kościelnego zabraniające katolikom bez uzyskania stosownych pozwoleń czytania książek deprawujących czytelnika moralnie wynikają z obowiązku, jaki nakładają na Kościół katolicki zarówno religia, jak i prawo naturalne, którego zasad nie należy łamać i przekraczać (Cathrein, 1931, s. 299-300). Jego poglądy podzielało wielu pedagogów polskich, zwłaszcza katolickich, przed I wojną światową i po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku.

Pedagodzy polscy okresu II Rzeczypospolitej o czytelnictwie dzieci i młodzieży

O problemach związanych z czytelnictwem książki uważanej powszechnie za demoralizującą oraz konieczności przeciwdziałania temu zjawisku

Introductory remarks

Polish pedagogues and literary researchers stress that a good knowledge of native literature is of great value, and the activity of reading books itself, especially by young people, has a positive influence on the development of imagination and memory, while having a positive impact on the intellectual growth of children and young people. Reading also broadens vocabulary and has beneficial outcomes when it comes to the quality of human thinking and morality. Historians rather agree that books for children and young people, which were written in the nineteenth and early twentieth centuries, were of great cognitive value and properly shaped the imagination and moral attitudes of readers. However, already then, there were also publications of little value on the Polish publishing market, the so-called cobblestone books, containing content not recommended for a young reader in particular, because it unnecessarily stimulates their senses and had a bad impact on their imagination. This type of reading was mentioned by R. T. Michalczyk, who seems to be a good observer of the cultural life of those times (Michalczyk 1978, p. 18). Polish Catholic pedagogues reacted quickly to this type of phenomena, condemning unequivocally their harmfulness. It is enough to recall the words of Sister B. Żulińska, who in her guide for female youth wrote, among others: “Books that give us nothing or worse, should be rejected with repulsion, even if our friends and acquaintances encouraged us to read them, even if the fashion or the prevailing custom makes us read them”. (Żulińska, 1924, p. 34). It is also worth noting that the dangers associated with the reading of books that depressed the young people who had read them were often spoken of by Catholic clergy, even by popes, such as Pius XI, who stated that “even people with deep morals will be influenced by a bad book and there will always be a certain sediment left”. (Meducka, 1994, p. 164). A well-known philosopher, pedagogue and German theologian, often referred to by Catholic pedagogues, the Jesuit W. Cathrein, while explaining this position of the Church added that the provisions of the Church’s law prohibiting Catholics from reading books that depress the reader morally without obtaining appropriate permissions result from the obligation imposed on the Catholic Church by both religion and natural law, the principles of which should not be broken and crossed (Cathrein, 1931, pp. 299-300). His views were shared by many Polish pedagogues, especially Catholic ones, before World War I and after Poland regained its independence in 1918.

Polish pedagogues of the Second Polish Republic period and their approach towards children and youth readership

The problems related to the reading of books commonly regarded as demoralising and the need to

często wypowiadali się polscy pedagodzy okresu międzywojennego. Spośród wielu uczonych tego niezwykle ważnego dla rozwoju polskiej myśli pedagogicznej czasu warto przywołać tutaj chociażby kilka bardzo wymownych stanowisk i wypowiedzi na ten temat. Dla przykładu, T. Bornholtz zauważał, że „młodzież coraz częściej szuka lektury «zakazanej», przeznaczonej dla starszych. Dlatego też tym więcej winniśmy dbać o książki dla niej, gdyż do tej literatury «zakazanej» nie od razu młodzież ciągnie, bardzo często trafia ona na nią, szukając zaspokojenia głodu książkowego poza biblioteką szkolną, zawierającą rzeczy nudne i nie interesujące. Biblioteki, składające się jedynie z rzeczy poważnych, uzupełniających kurs nauki szkolnej – mijają się zupełnie z celem. Nie przyda się wtedy namowa i zachęta – do szaf bibliotecznych szerszy ogół nie zagląda” (Bornholtz, 1931, s. 46).

Wielu autorów międzywojennych z ubolewaniem stwierdzało, że w XX stuleciu obniżył się znacznie poziom wymagań czytelników powieści w stosunku do wydawców książek w porównaniu z poprzednim XIX wiekiem, co skutkowało tym, że wydawcy oferowali im lektury mało ambitne, pozbawione jakichkolwiek walorów estetycznych, oraz głębszego przesłania moralnego. Jezuita I. Bobicz zauważał, że „bądź jak bądź popyt na dzieła poważne, warte czytania, obniżył się dziś straszliwie. Za to nieopiecznie wzrosła tandeta literacka o rzucających się w oczy swą jaskrawością i wyuzdaniem okładek, o wiele obiecujących tytułach. Leci na to ogół czytający jak ćma na ogień. Książki takie nie kryją w sobie głębszych myśli i do myślenia nie pobudzają. Treść w nich płytka, nierzadko ohydna” (Bobicz, 1931, s. 57). Zajmująca się zaś problematyką wychowania dzieci i młodzieży w II Rzeczypospolitej T. Męczkowska pisała z kolei, że był to wynik poważnych zaniedbań wychowawczych ze strony rodziny i szkoły, które należy szybko i skutecznie nadrabiać, aby szkody moralne mogły być jeszcze naprawione. Wspomniana powyżej autorka tak wyrażała swój pogląd na ten temat: „Jest rzeczą zrozumiałą i jasną, że zamiłowanie młodzieży do lektury niepożądanego czy szkodliwego – to nie przyczyna, to skutek, to dowód, że wychowanie zarówno domu jak szkoły szwankuje, nie spełnia należycie zadania, nie podnosi ucznia na wyższy poziom kultury, nie kształci i nie urabia jego strony uczuciowej. Wtedy młodzież pochłania książki treści sensacyjnej, kryminalnej i pornograficznej, książki, które w sposób sztuczny wpływają na budzenie w nich złych instynktów i popędów zmysłowych” (Męczkowska, 1934, s. 41-42). S. Podoleński natomiast zachęcał ludzi dorosłych, zwłaszcza rodziców i nauczycieli, aby pomagali dzieciom i młodzieży dobrać właściwe dla nich lektury, aby mogły one „być rzeczywistym pokarmem dla umysłu i serca” (Podoleński, 1930, s. 121). Także M. Pirożyński wypowiadał się na ten temat. Do wartych zasygnalizowania dzieł tego autora należała niewątpliwie praca, „Co czytać?”, która ukazała się w dwóch tomach, i wzbudziła wiele

counteract this phenomenon were often discussed by Polish pedagogues of the interwar period. Among many scholars of this extremely important time for the development of Polish pedagogical thought, it is worth mentioning here at least a few very telling positions and statements on the subject. For example, T. Bornholtz noticed that “young people are increasingly looking for a “forbidden” book aimed at older readers. For this reason, we should take even greater care of books for them, because young people are not immediately drawn to this “forbidden” literature, they very often come across it, seeking to satisfy their hunger for books outside the school library, which contains boring and not interesting things. Libraries, consisting only of serious items, supplementing a school course, completely miss the point. It is not useful then to encourage and encourage - the wider public does not look into the library cabinets” (Bornholtz, 1931, p. 46).

Many interwar authors found it regrettable that in the twentieth century, the level of requirements of novel readers in relation to book publishers had decreased significantly in comparison to the previous nineteenth century, which resulted in publishers offering them unambitious required readings, deprived of any aesthetic value, and a deeper moral message. Jesuit I. Bobicz noted that “either way, the demand for serious works worth reading has declined terribly today. However, the tacky literature with its bright and defiant covers and many promising titles has increased enormously. It usually what draws readers to reading like a flame attracting moths. Such books do not hide deeper thoughts and do not stimulate thinking. The contents are shallow, not infrequently hideous” (Bobicz, 1931, p. 57). In turn, T. Męczkowska, who dealt with the issue of bringing up children and young people in the Second Polish Republic, wrote that this was the result of serious educational negligence on the part of the family and school, which should be quickly and effectively made up for so that moral damage could still be repaired. The aforementioned author expressed her opinion on the subject in the following way: “It is understandable and clear that the fondness of young people for unwanted or harmful reading is not a cause but rather an effect; it is a proof that the upbringing of both home and school is failing, it does not properly fulfil its purpose, it does not elevate the student to a higher level of culture, it does not educate and it does not shape their emotional side. Then, young people absorb books of sensational, criminal and pornographic content, books that artificially influence the awakening of bad instincts and sensual drives in them” (Męczkowska, 1934, pp. 41-42). S. Podoleński, on the other hand, encouraged adults, especially parents and teachers, to help children and young people choose the right required readings, so that they could “be real nutrition for the mind and heart” (Podoleński, 1930, p. 121). M. Pirożyński

dyskusji i polemik (Pirożyński, 1930; Pirożyński, 1932). O jej dużej wartości i znaczeniu dla sygnalizowanej tutaj problematyki wypowiadało się wielu współczesnych mu publicystów i teologów, m. in. i A. Pechnik (Pelczarski, 2006, s. 142), w dzisiejszych zaś czasach np. M. Sojka (Sojka, 2003, s. 233). Byli jednak i liczni krytycy tej publikacji, m. in. T. Boy-Żeleński. Podobną wymowę jak przewodnik Pirożyńskiego miała książka C. Lechickiego „Przewodnik po beletrystyce” z 1935 roku, w której autor podejmował walkę z „ideologią erotomanii”, oraz dokonywał krytycznej analizy współczesnej mu literatury uważanej za tzw. brukową i przestrzegał przed zgubnymi skutkami jej czytania, zwłaszcza przez młodzież. Spośród 1092 uwzględnionych w przewodniku pisarzy 279 Lechicki uznał za szkodliwych społecznie, a 101 za wartościowych dla czytelników (Meducka, 1994, s. 167). Kościół katolicki w omawianym czasie zachęcał do podejmowania się przez inteligencję, głównie zaś przez kapłanów, intensywnej pracy nad sporządzaniem różnego rodzaju katalogów, dobrych i przydatnych dla nauczycieli i bibliotekarzy publikacji, które byłyby im pomocne w pracy wychowawczej i oświatowej. Szczególną rolę odegrał w tym czasie na omawianym polu działalności Związek Diecezjalnych Kół Księży Prefektów z jego sekretarzem, ks. J. Jamiołkowskim (Pelczarski, 2006, s. 135-136).

Pedagodzy i psychologowie polscy okresu II Rzeczypospolitej, m. in. M. Potworowska - Dmochowska, B. Bobrowska i J. Bogacz, postulowali, aby sporządzać przygotowane pod okiem profesjonalistów znających się na psychice dzieci i młodzieży i prawach jej rozwoju wykazy lektur, które byłyby polecane uczniom w szkołach do samodzielnej lektury (Wnęk, 2012, s. 141). Do osób, które zajmowały się przygotowaniem kryteriów pozwalających na obiektywną ocenę książek dla młodzieży, należał m. in. znany w tym czasie pedagog i psycholog katolicki M. Kreutz. Uczony ten bardzo cenił rolę i znaczenie czytelnictwa w wychowaniu, analizując szeroki wpływ lektur na psychikę i charakter młodych ludzi. Twierdził on m. in., że książki sugerują czytelnikowi określone przykłady i wzory postępowania, które są potem przez niego w sposób mniej lub bardziej świadomy naśladowane. Wzbogacają one naszą wiedzę o świecie (zwłaszcza tym, którego nie jesteśmy w stanie poznać bezpośrednio), kształtują nasze światopoglądy i przekonania. W związku z tym uczony ten pisał, że wybór odpowiedniej lektury dla siebie, bądź też decyzja nad wyborem odpowiedniej książki przez nauczyciela dla uczniów, jest bardzo istotną decyzją i nie powinien być nigdy oraz pod żadnym pozorem lekceważony. „Nad doбором lektury należy dobrze się zastanowić, bo działanie jej może być obosieczne. Zarówno działają książki dobre podnosząc nas wzwyż, jak i książki złe, ściągające nas w bagno moralne. [...] Złe książki brudzą, wytwarzają bez naszej wiedzy motywy, które mogą kiedyś zmusić nas do postępowania takiego, jakie dziś najostrej potępiamy. [...] Lepiej już nic nie czy-

also commented on this subject. One of the works of this author worthy of note was undoubtedly the work *“What to Read?”*, which appeared in two volumes and aroused much discussion and polemic (Pirożyński, 1930; Pirożyński, 1932). Its great value and significance for the problems hereby indicated was expressed by many modern publicists and theologians, including A. Pechnik (Pelczarski, 2006, p. 142), while today, for example, M. Sojka (Sojka, 2003, p. 233). However, there were also numerous critics of this publication, including T. Boy-Żeleński. A similar message as Pirożyński's guide was conveyed in a book by C. of Lechicki *“A Guide to Fiction”* from 1935, in which the author took up the fight against the *“ideology of erotomania”* and made a critical analysis of his contemporary literature which was considered to be “paving stones” and warned against the fatal consequences of reading it, especially by young people. From amongst the 1092 writers included in the guide, Lechicki considered 279 to be socially harmful, and 101 to be valuable to readers (Meducka, 1994, p. 167). At the time, the Catholic Church encouraged the intellectuals, mainly priests, to work intensively to produce various types of catalogues, good and useful publications that would help teachers and librarians in their educational work. A particular role was played by the Association of Diocesan Circles of Prefect Priests with its secretary, Fr. J. Jamiołkowski (Pelczarski, 2006, pp. 135-136).

Polish pedagogues and psychologists of the Second Polish Republic period, M. Potworowska-Dmochowska, B. Bobrowska and J. Bogacz among others, postulated that lists of readings should be prepared under the supervision of professionals who are familiar with the psyche of children and adolescents and the laws of its development, which would be recommended to students in schools for individual reading (Wnęk, 2012, p. 141). Among those who were involved in the preparation of criteria allowing for objective assessment of books for young people one might encounter the renowned Catholic pedagogue and psychologist M. Kreutz. This scholar greatly valued the role and importance of reading in upbringing, analysing the broad impact of reading on the psyche and character of young people. He claimed, among other things, that books suggest specific examples and patterns of behaviour to the reader, which are then more or less consciously imitated by them. They enrich our knowledge of the world (especially that which we are not able to get to know directly), shape our world views and beliefs. Therefore, this scholar wrote that choosing the right reading for oneself, or the decision to choose the right book by a teacher for students, is a very important decision and should never and under no circumstances be underestimated. “You should think carefully about the choice of required readings, because it can be double-edged. Both good books work, lifting us up, and bad books, dragging us into a moral swamp.

tać, niż brudzić swój umysł i serce takim błotem” – stwierdzał (Wnęć, 2012, s. 142). Kreutz podał też kilka praktycznych i uniwersalnych wskazówek, do których - jego zdaniem - powinni się stosować zarówno czytelnicy, jak też rodzice i wychowawcy dzieci i młodzieży w szkołach. Po pierwsze nie należy czytać książek „przypadkowych”, bez dostatecznego zapoznania się z osobą ich autora i pobieżnego przeanalizowania ich treści. Po drugie, należy preferować książki opisujące wydarzenia autentyczne, konkretne, przedstawiane w sposób realistyczny (np. powieści H. Sienkiewicza). Unikać w związku z tym należy dzieł „abstrakcyjnych”, mało zrozumiałych, nie dających nam większej wiedzy o rzeczywistości, a także gorszących, pobudzających w sposób niewłaściwy naszą wyobraźnię i zmysły (powieści erotyczne, kryminały). Nie jest warto też czytać książek, których treści nie rozumiemy. (aby uniknąć takich sytuacji należy zdobywać ciągle i pogłębiać swoją wiedzę ogólną i szczegółową po to, aby lektura prac, które zamierzamy przeczytać była dla nas cenna i przydatna) (Kreutz, 1988, s. 81-86).

W czasach II Rzeczypospolitej dostępnych na rynku wydawniczym było wiele publikacji książkowych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży, mających jednocześnie wychowawczy, patriotyczny i religijny charakter. Oczywiście, byli tacy, którzy domagali się znacznego zwiększenia nakładów istniejących już książek tego typu, oraz apelowali – jak np. B. Żulińska – o podjęcie wysiłków mających na celu przedstawienie jeszcze bogatszej oferty z tego zakresu młodemu czytelnikom (Żulińska, 1928, s. 99–103). Do takich książek należały chociażby prace E. Szelburg-Zarębiny, (Szelburg-Zarębina, 1931), M. Kączkowskiej (Kączkowska, 1932), S. Paślawskiego (Paślawski, 1932; Paślawski, 1934; Paślawski, 1935), oraz J. Strojnowskiego (Strojnowski, 1936). Dominikanin J. Woroniecki uważał, że chociaż prace wspomnianych autorów mają sporą wartość, dzieci powinny przede wszystkim czytać dzieła najwybitniejszych pisarzy, ucząc się od nich nienagannej polszczyzny, poszerzając zakres używanych w odpowiednich kontekstach wyrażań, kształcąc wyobraźnię. Do takich mistrzów słowa pisanego zaliczał m. in. H. Sienkiewicza, polecając gorąco jego powieść, *W pustyni i w puszczy* (Woroniecki, sygn. X 2164, s. 87). Ważne jest także wg niego to, aby młodzi czytelnicy książek nie mieli problemów z interpretowaniem czytanych przez siebie dzieł, i aby były one w pełni przez nich rozumiane tak, by nie było nawet potrzeby sięgania do tekstów badaczy dzieł literackich, aby je zrozumieć.

Znany polonista i autor podręczników metodycznych do nauki języka polskiego w okresie międzywojennym, katolicki pedagog K. Wóycicki radził, aby młodzież czytała jak najwięcej lektur nie tylko obowiązkowych, ale i nadobowiązkowych. Uczony ten, jak, słusznie zauważył I. Sikora, „zdecydowanie stanął po stronie zwolenników lektury, jako zasadniczej podstawy szkolnego nauczania literatury. [...] argumentował, iż w nowych warunkach

[...] Bad books pollute, produce motives without our knowledge, which may one day force us to act in a way that we condemn most strongly today. [...] It is better to read nothing than to make your mind and heart dirty with such mud” - he stated (Wnęć, 2012, p. 142). Kreutz also gave some practical and universal hints which, in his opinion, should be followed by readers, as well as parents and educators of children and youth in schools. First of all, one should not read “accidental” books without sufficient familiarization with the persona of their author and a rough analysis of their content. Secondly, books describing authentic, concrete events, presented in a realistic way (e.g. novels by H. Sienkiewicz) should be preferred. Therefore, we should avoid “abstract” works, which are not easy to understand, which do not give us more knowledge about reality, as well as those which are worse, which incorrectly stimulate our imagination and senses (erotic novels, crime novels). It is also not worth reading books whose content we do not understand (in order to avoid such situations, it is necessary to gain and deepen one’s general and detailed knowledge constantly and in order to make reading the works we are going to read valuable and useful for us) (Kreutz, 1988, pp. 81-86).

In the times of the Second Polish Republic, there were many book publications available on the publishing market for children and teenagers, which were both educational, patriotic and religious. Of course, there were those who demanded a significant increase in the circulation of existing books of this type and appealed - such as B. Żulińska - for efforts to present an even richer offer in this area to young readers (Żulińska, 1928, pp. 99-103). Such books included works by E. Szelburg-Zarębina, (Szelburg-Zarębina, 1931), M. Kączkowska (Kączkowska, 1932), S. Paślawski (Paślawski, 1932; Paślawski, 1934; Paślawski, 1935), and J. Strojnowski (Strojnowski, 1936). Dominican J. Woroniecki believed that although the works of the aforementioned authors are of considerable value, children should first of all read the works of the most eminent writers, learning impeccable Polish language from them, broadening the range of expressions used in appropriate contexts, shaping their imagination. Among such masters of the written word was H. Sienkiewicz, who warmly recommended his novel “In Desert and Wilderness” (Woroniecki, Ref. X 2164, p. 87). According to him, it is also important that young book readers do not have problems with interpreting the works they read and that they fully understand them, so that there is no need to even reach for texts by literary researchers to understand them.

A well-known Polish language scholar and author of methodological textbooks for learning Polish in the interwar period, Catholic pedagogue K. Wóycicki advised that young people should read as many readings as possible, not only the obligatory ones, but also those that are superfluous. This scientist, as

ustrojowych [tj. w II Rzeczypospolitej, po I wojnie światowej – R.P.] wykład historii literatury w szkole średniej jest nie tylko niepotrzebny, ale i szkodliwy z polonistycznego punktu widzenia, gdyż podając gotową wiedzę, narzucając sądy i oceny, przyzwyczajają do poznawczej bierności, zabijają spontaniczność młodzieży i możliwość emocjonalnego kontaktu z nowo poznawanym utworem literackim” (Sikora, 1995, s. 63).

Dyskusje nad czytelnictwem uczniów po II wojnie światowej

Również po II wojnie światowej wśród inteligencji polskiej w Polsce trwały dyskusje, na ile wiedza książkowa przydaje się dzieciom i młodzieży do tego, aby właściwie ukształtował się jej charakter, oraz czytelnictwo, jakich książek należy uznać za najbardziej wartościowe do osiągnięcia tego celu. Wśród pedagogów przeważała opinia, że „książka umiejętnie dobrana ma szansę wzmacniać to, co w człowieku najlepsze, stać się ważnym elementem samorozwoju człowieka, że pozwala na wydobycie maksimum z ludzkich możliwości, dyspozycji i zdolności, jeśli zaistnieje współbrzmienie między jej treścią a potrzebami odbiorcy” (Papuzińska, 1975, s. 14). Tego typu przekonania – jak zauważyła A. Przećławska – miały zresztą już długą historię: „Przekonanie o wychowawczej funkcji literatury było od dawna głęboko zakorzenione w tradycjach społecznych. Książkę – oczywiście mowa tu o literaturze społecznie aprobowanej w danym środowisku – od wielu lat traktowano, jako uchwytny wyraz tych wartości, które aktualnie uzyskiwały najwyższą rangę. Skoro słowo drukowane zabezpieczone ustabilizowanym kształtem książkowego woluminu, wydawało się najtrwalszą i najskuteczniejszą formą przekazania tego wszystkiego, co pokolenie dorosłe miało do powiedzenia swoim następcom” (Przećławska, 1967, s. 13). Warto w tym miejscu dodać, że wspomniana powyżej autorka uważała, że często jest tak, że czytelnictwo książek nawet bardzo wartościowych moralnie ma także negatywny wpływ na zachowanie młodzieży; młodzi ludzie, bowiem niejednokrotnie na zasadzie przekory i kierując się irracjonalną chęcią przeciwstawiania się sugerowanym jej wzorcom i autorytetom szukają nieraz „wzorców” wprost przeciwnych, nie zastanawiając się głębiej nad konsekwencjami takiego postępowania. Dlatego tak ważny jest w procesie wychowania młodych ludzi również „żywy” przykład i życzliwy z dialog z wychowankiem (Przećławska, 1962, s. 136).

Spory na temat roli książek i czytelnictwa w wychowywaniu i nauczaniu dzieci i młodzieży trwają do dnia dzisiejszego, zwłaszcza, że w przekazywaniu informacji duże znaczenie zaczęły odgrywać inne media – zwłaszcza telewizja i Internet. Są one

rightly noticed by Sikora, “definitely took the side of the supporters of reading as the fundamental basis of school teaching of literature. [...] he argued that in the new political conditions [i.e. in the Second Polish Republic, after World War I - R.P.] the lecture of the history of literature in secondary school is not only unnecessary, but also harmful from the Polish language point of view, because by giving ready-made knowledge, imposing judgements and assessments, it gets used to cognitive passivity, kills the spontaneity of young people and the possibility of emotional contact with the newly learned literary work” (Sikora, 1995, p. 63).

Discussions on student readership after World War II

Following World War II, there were also discussions among the Polish intellectuals in Poland about the extent to which book knowledge is useful for children and young people in order to properly shape their character, and the reading of which books should be considered the most valuable for achieving this goal. Among pedagogues, the prevailing opinion was that “a skilfully selected book has a chance to strengthen what is best in man, to become an important element of man’s self-development, that it allows to extract the maximum from human capabilities, disposition and abilities, if there is a consonance between its content and the needs of the recipient” (Papuzińska, 1975, p. 14). Such beliefs - as A. Przećławska noted - had already had a long history: “The belief about the educational function of literature has long been deeply rooted in social traditions. For many years, books - of course, we are talking about socially approved literature in a given society - have been treated as a tangible expression of those values, which are nowadays of the highest rank. Since the printed word secured by the stabilised shape of the book volume seemed to be the most durable and effective form of conveying all that the adult generation had to say to its successors” (Przećławska, 1967, p. 13). At this point it is worth adding that the aforementioned author believed that it is often the case that reading books that are even morally valuable also has a negative impact on young people’s behaviour; young people, in many cases, due to their irrational willingness to oppose their suggested models and authorities, often look for “models” directly opposite, without thinking about the consequences of such behaviour. Therefore, in the process of educating young people, a “living” example and friendly dialogue with the pupil is also crucial (Przećławska, 1962, p. 136).

Disputes about the role of books and reading in the upbringing and teaching of children and young people persist to this day, especially as other media - especially television and the Internet - have begun to play an important role in providing information. They are used in educational practice, among other things, because the reception of

wykorzystywane w praktyce edukacyjnej m. in., dlatego, że odbiór treści za ich pomocą odbywa się bez tak dużego wysiłku, jak ma to miejsce w przypadku czytelnictwa książek. Uważa się w związku z tym, że w przyszłości książka zostanie skutecznie zastąpiona innymi środkami komunikowania i nauczania, i dlatego w tym kierunku zmierza szkolnictwo amerykańskie, a także – w dużej mierze – zachodnioeuropejskie. Jak się jednak wydaje, nie jest to zjawisko pozytywne, ponieważ, nie zmusza ono nauczanych dzieci do niezbędnego dla ludzkiego rozwoju wysiłku intelektualnego, a poza tym pośrednio sprzyja hołdowaniu lenistwu i hedonizmowi, a to odbija się negatywnie na całej kondycji moralnej człowieka (Postman, 2002, s. 202-218).

Obecnie wielu pedagogów polskich oraz innych uczonych zajmujących głos w omawianej sprawie docenia niezwykle pozytywną i ponadczasową rolę, jaką odgrywa książka w procesie wychowawczym dzieci i młodzieży. H. Wistuba np. zwraca uwagę na to, że „książka wymaga aktywnej, zaangażowanej współpracy czytelnika. Pobudza do samodzielnego myślenia, rozwija twórczą wyobraźnię, kształtuje stronę przeżyciową. Książka niewątpliwie wywiera głębszy wpływ na formację duchową niż powierzchowny odbiór programów radiowych czy telewizyjnych” (Wistuba, 1992, s. 84; Wistuba, 1994, s. 75-78). K. Głombiowski zaś stwierdza, że rola książki we współczesnej kulturze nie powinna być bagatelizowana i wspierana przez inne środki komunikowania społecznego i przekazywania treści, ponieważ -w przeciwieństwie np. do radia i telewizji – uczy ona analitycznego myślenia i wpływa w ten sposób ubogacająco na pogłębienie intelektualnej i moralnej formacji czytającego. Píše on ponadto, że „W porównaniu z językiem wizualnym teatru, filmu czy telewizji, gdzie każde zdanie, dotyczące osoby lub przedmiotu świata przedstawionego, jest spostrzeżeniem jednoznacznie określonym, plastycznym i realnym, język słowny realizacji radiofonicznej lub książkowej posługuje się schematami pojęciami, które odbiorcy wypełniają do woli własnymi szczegółami wyobrażeniowymi. Język wizualny funkcjonuje syntetycznie, jako że wszystkie jego elementy są dane równocześnie, język zaś słowny funkcjonuje analitycznie, gdyż poszczególne składniki słowne występują jeden po drugim. W procesie odbioru tekstu ekspresji językowej czytelnik musi dokonać myślowego wysiłku scalającego poszczególne elementy słowne. Do ogarnięcia sensu zdania nie wystarczy rozumienie poszczególnych wyrażań. Czytelnik osiąga zrozumienie trudnego tekstu w drodze lektury wyczerpanej i nieraz ponawianej, co przy odbiorze realizacji teatralnej lub radiowej jest oczywiście niemożliwe. Ten intelektualny sposób odbioru dzieła książkowego różni wyraźnie postawę czytelnika od sposobu percepcji dokonywanej przez odbiorcę realizacji wizualnej utworu literackiego” (Głombiowski, 1980, s. 156-157). A. Janczak zauważa z kolei, że brak zainteresowania lekturą dobrych książek wynika bardzo często z lenistwa, oraz do dalszego

content using them requires less effort than in the case of book reading. It is therefore believed that in the future the book will be effectively replaced by other means of communication and teaching, and this is the direction in which American education, and, to a large extent, Western European education is heading. It seems, however, that this is not a positive phenomenon because it does not force the children being taught to make the intellectual effort necessary for human development, and it also indirectly promotes laziness and hedonism, and this has a negative impact on the entire moral condition of man (Postman, 2002, p. 202-218).

Currently, many Polish pedagogues and other scholars who have a voice in this matter appreciate the extremely positive and timeless role that the book plays in the process of educating children and young people. H. Wistuba, for example, points out that “the book requires active and committed cooperation of the reader. It stimulates independent thinking, develops creative imagination, shapes the experiential side. The book undoubtedly has a deeper impact on spiritual formation than the superficial reception of radio or television programmes” (Wistuba, 1992, p. 84; Wistuba, 1994, p. 75-78). K. Głombiowski states that the role of a book in contemporary culture should not be underestimated and displaced by other means of social communication and content transfer, because - contrary to e.g. radio and television - it teaches analytical thinking and thus enriches the intellectual and moral formation of the reader. He also writes that “Compared to the visual language of theatre, film or television, where each sentence concerning a person or object of the presented world is an unambiguously defined, artistic and real perception, the verbal language of a radio or book production uses conceptual schemes that the viewers fill in their own imaginary details to their will. Visual language functions synthetically, as all its elements are given simultaneously, while verbal language functions analytically, as the individual word components occur one after another. In the process of perceiving a text of linguistic expression, the reader must make a mental effort to merge the individual verbal elements. To grasp the meaning of a sentence it is not enough to understand individual expressions. The reader achieves an understanding of a difficult text by means of an intensive and sometimes repeated reading, which is obviously impossible when listening to a theatrical or radio production. This intellectual way of perceiving a book work clearly differs from the way the reader perceives the visual execution of a literary work” (Głombiowski, 1980, pp. 156-157). A. Janczak notes, in contrast, that the lack of interest in reading good books is very often due to laziness, and leads inevitably to further human dissatisfaction (Janczak, 1974, p. 63).

Many Catholic authors dealing with readership advised that books should not be read too quickly

rozleniwienia człowieka nieuchronnie prowadzi (Janczak, 1974, s. 63).

Wielu autorów katolickich zajmujących się czytelnictwem radziło, że nie należy czytać książek zbyt szybko i pobieżnie. J. Winkowski opierając się na licznych doświadczeniach w pracy dydaktycznej z młodzieżą tuż po II wojnie światowej pisał: „Bardzo ważnym momentem będzie z pewnością przestrzeganie dzieci przed «połykaniem książki», przed czytaniem gorączkowym, bez wysiłku przyswajania sobie treści, bez osobistego jej przetrawienia. Taka lektura w wysokim stopniu wytwarza niebezpieczną powierzchowność także w innych dziedzinach młodego życia. Gdy czytanie jest powolne, z namysłem, z notatką w rękę, utrwalającą ważniejsze szczegóły, nazwiska i cechy charakteru osób, szczególnie piękne i wzniosłe zdania (złote myśli), prześliczne obrazy natury, co najmniej w dwojaki sposób zwiększa prawdziwą korzyść czytającego. Również powrót od czasu do czasu do dzieł wybitnych, klasycznych arcydzieł umożliwia mu odkrywanie w nich coraz to nowych wartości i piękna” (Winkowski, 1997, s. 337).

Badacze zajmujący się czytelnictwem dzieci i młodzieży zauważali, że młodzież zawsze miała skłonności do czytania książek tzw. przygodowych. Wielu uczonych katolickich uważało, że nie jest w tym zjawisku nic złego; wprost przeciwnie – książki przygodowe są odpowiednie dla tego typu odbiorców, ponieważ ich treść skłania młodych ludzi do częstego obcowania ze słowem pisanim. Filozof i pedagog, dominikanin F. W. Bednarski doceniał np. lekturę dobrych książek przygodowych przez młodzież, ponieważ jego zdaniem wpływają one pozytywnie na wyobraźnię i wolę odbiorcy oraz ich rozwój. Jak zauważył, „treść takich książek zostawia u młodzieży głębokie ślady na całe życie i wpływa na jej postępowanie, pobudzając do naśladowania tak pozytywnych jak i negatywnych bohaterów, bo młodzież przyjmuje ich przykłady zazwyczaj też ich wartościowania i oceny etycznej, przyjmując bezkrytycznie wzory postępowania oraz poglądy polityczne, społeczne oraz etyczne, nie usiłując uzasadnić ich” (Bednarski, 2001, s. 94). Inni znawcy omawianej problematyki podkreślali ponadto, że lektury dobrej książki nie da się zastąpić obejrzeniem nakręconego na jej podstawie filmu, w którym gra aktorów, nie zawsze „doskonała”, nie odzwierciedla przesłania ideowego oraz treści zawartej w dziele napisanym przez wybitnego zwłaszcza pisarza. „Dobrej książki – pisał E. Staniek – nic nie zastąpi. Dziś usiłuje to czynić telewizja lub film. Ale dobrej książki nie można niczym zastąpić. Ekranizacja arcydzieł byłaby wtedy możliwa, gdyby reżyser i aktorzy byli równie genialni jak autor książki. Wiemy z doświadczenia, że niekiedy jeden aktor lub jedna aktorka zepsują całą ekranizację” (Staniek, 2010, s. 51).

Liczni badacze zajmujący się pedagogiką i psychologią zauważają, że czytelnictwo wpływa też pozytywnie na samopoczucie i stymuluje rozwój

and superficially. J. Winkowski wrote on the basis of his numerous experiences in didactic work with young people just after World War II: “A very significant moment will certainly be to warn children against “swallowing the book,” against feverish reading, without any effort to absorb the content, without digesting it personally. Such reading to a high degree creates a dangerous superficiality also in other areas of their young lives. When reading is slow, with thought, with a note in hand, recording more important details, names and character traits of people, especially beautiful and sublime sentences (golden thoughts), beautiful images of nature, at least in two ways increases the real benefit of the reader. Also, the return to outstanding, classic masterpieces from time to time enables the reader to discover new values and beauty in them” (Winkowski, 1997, p. 337).

Researchers involved in the reading of children and adolescents noticed that teenagers have always had a tendency to read the so-called adventure books. Many Catholic scholars believed that there is nothing wrong with this phenomenon; on the contrary, adventure books are suitable for this type of audience, because their content encourages young people to often commune with the written word. A philosopher and educator, a Dominican F. W. Bednarski appreciated e.g. reading good adventure books by young people, because in his opinion they have a positive impact on the recipient’s imagination, will and development. As he noted, “the content of such books leaves deep traces in young people’s lives and influences their behaviour, stimulating them to imitate both positive and negative heroes, because young people generally accept their examples as well as their evaluation and ethical judgment, accepting uncritically patterns of behaviour and political, social and ethical views, without trying to justify them” (Bednarski, 2001, p. 94). Other experts on the subject stressed that reading a good book cannot be replaced by watching a film made on its basis, in which the actors’ performance, not always “perfect,” does not reflect the ideological message and content of a work written by an outstanding writer in particular. “A good book,” wrote E. Staniek, “cannot be replaced by anything. Today television or films attempt to do this. But a good book cannot be replaced by anything. The filming of masterpieces would be possible if the director and actors were as brilliant as the author of the book. We know from experience that sometimes one actor or one actress will spoil the whole screening” (Staniek, 2010, p. 51).

Numerous researchers in the field of pedagogy and psychology note that reading also has a positive impact on the well-being and stimulates the development of personality of the young people. According to I. Koźmińska and E. Olszewska, “literature can contribute to the development of personality, create personal resources, can

osobowości i młodego człowieka. Jak twierdzą I. Koźmińska i E. Olszewska, „literatura może mieć udział w rozwoju osobowości, tworzyć zasoby osobiste, może częściowo rekompensować niezaspokojone potrzeby emocjonalne, chroni przed ciężarem trudnych emocji, takich jak lęk, złość, gniew, żal, pomaga nawet przeżyć i przepracować żalobę i poczucie osobistej klęski” (Koźmińska, Olszewska, 2011, s. 221). Podkreśla się również, że wrażliwość na potrzeby i ewentualną krzywdę, jaka dzieje się drugiemu człowiekowi, oraz możliwość zrozumienia natury drugiej osoby, stają się u osób czerpiących swoją wiedzę z dobrych książek o wiele dogłębsze. Słusznie w związku z tym zauważa B. Białkowska, że „wychowanie do kultury musi opierać się na książce, bo ona uczy szacunku do tradycji, do przeszłości, a równocześnie uczy tolerancji dla ludzkiej inności, odmienności kulturowej i różnorodności. Przez pokazanie indywidualności drugiego człowieka pomaga zrozumieć i zaakceptować jego odmienność, więc buduje pomosty między ludźmi pomaga w zrozumieniu świata. Pozwala na rozumienie i szanowanie innego człowieka” (Białkowska, 2006, s. 77).

Zwraca się ponadto uwagę na to, że czytanie dzieł literatury pięknej starannie dobranych i wyselekcjonowanych przez doświadczonych nauczycieli ułatwia dokonywanie przez młodych czytelników życiowych wyborów i rozwiązywanie własnych problemów różnej natury, uczy analizy, interpretacji, i opisu zachodzących w świecie ludzkim i w przyrodzie zjawisk, wyrabia wrażliwość estetyczną, ułatwia prawidłowe wypowiadanie się w mowie i w piśmie, uczy samodzielności, zaangażowania społecznego i szacunku do innych ludzi, pozwala docenić świat nauki i jego wytwory, „wyrabia” dyscyplinę, patriotyzm itp. (Pasterniak, 1991, s. 54–55). Słusznie więc W. Kopalinski pisząc o wielu pozytywnych aspektach czytelnictwa dobrych książek stwierdził, że „lektura jest czynnikiem postępu” (Kopalinski, 2004, s. 358).

We współczesnych czasach, jak zauważa S. I. Możdżeń, zauważyć można poważny upadek czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży. Ma to oczywiście poważne konsekwencje skutkujące upadkiem kultury moralnej czytających, ale także również i autorów książek przeznaczonych dla młodych odbiorców, którzy nie zwracają już uwagi na to, że każde dzieło literackie powinno mieć odpowiednią formę i wartość wychowawczą zarazem. „Większość piśmiennictwa literackiego- pisze wspomniany pedagog - nie ma wiele wspólnego z celami wychowania, jest to towar wytwarzany bez skrupułów na potrzeby zysku. Grafomani z chorobliwymi urojeniami o sławie traktują swoje zajęcie ze stanowiska interesów” (Możdżeń, 2013, s. 214). Autor dodaje również, że rozwój techniki i wzrost poziomu materialnego życia współczesnego człowieka w Polsce i na świecie nie idzie niestety w parze ze wzrostem jego wrażliwości moralnej i uwrażliwieniem na piękno ludzkiej mowy i wyrażania tejże wrażliwości za

partially compensate for unmet emotional needs, protects from the burden of difficult emotions such as anxiety, anger, rage, grief, and even help to survive and work through mourning and feeling of personal failure” (Koźmińska, Olszewska, 2011, p. 221). It is also stressed that sensitivity to the needs and possible harm that happens to the other person and the possibility of understanding the nature of the other person become much more profound in people who draw their knowledge from good books. B. Białkowska rightly notes in this connection that “upbringing to culture must be based on books, because they teach respect to tradition, to the past, and at the same time they trigger tolerance for human diversity, cultural differences and diversity. By showing the individuality of another person books help to understand and accept their uniqueness, thus building bridges between people to help them understand the world better. Books allow to understand and respect another person” (Białkowska, 2006, p. 77).

It is also pointed out that reading works of fiction carefully selected by experienced teachers makes it easier for young readers to make life choices and solve their own problems of different nature, teaching analysis, interpretation, and description of phenomena occurring in the human world and in nature, developing aesthetic sensitivity, facilitating correct speech and writing, teaching independence, social involvement and respect for other people, allowing to appreciate the world of science and its creations, “developing” discipline, patriotism, etc. (Pasterniak, 1991, pp. 54-55). Therefore, as rightly pointed out by W. Kopalinski when writing about many positive aspects of reading good books, “reading is a factor of progress” (Kopalinski, 2004, p. 358).

In modern times, as S. I. Możdżeń notes, we can see a serious decline in readership among children and young people. Of course, this has serious consequences resulting in the collapse of the moral culture of readers, but also of authors of books intended for young audiences, who no longer pay attention to the fact that every literary work should have an appropriate form and educational value at the same time. “Most of the literary literature,” as written by the aforementioned pedagogue, “has little to do with the aims of education, becoming a commodity produced unscrupulously for profit. Graphomites with morbid delusions of fame treat their occupation as business” (Possibly, 2013, p. 214). The author also adds that the development of technology and the increase in the material level of contemporary man’s life in Poland and the world is unfortunately not accompanied by an increase in his moral sensitivity and sensitivity to the beauty of human speech and the expression of that sensitivity by means of both spoken and, above all, written word.

Polish Catholic pedagogues also note that the changes in the system of Polish education in recent

pomocą słowa zarówno mówionego, jak i przede wszystkim pisanego.

Polscy pedagodzy katoliccy zauważają także i to, że zmiany w systemie polskiej oświaty w ostatnich latach (zwłaszcza od 1989 roku) przyczyniły się do tego, że zamiast podniesienia się poziomu wiedzy i chęci jej zdobywania, wśród uczniów zapanowały: rozleniwienie, pogarda dla wysiłku intelektualnego, niesystematyczność i niechlujstwo. To sprawiło, że dzieci i młodzież niechętnie spędzają czas na czytaniu dobrych jakościowo lektur, a nawet nie wywiązują się z obowiązku czytania książek należących do kanonu tych, których zaliczenie jest wymagane w ramach obowiązujących, i tak znacznie okrojonych w porównaniu z tymi, jakie były kilkanaście nawet lat temu, programów nauczania. Dzieci czytają często zbyt powoli, bez należytej staranności, opieszale, nie starając się nawet zrozumieć treści zawartych w książkach. Nauczyciele zaś nie dysponują dostatecznymi możliwościami karania uczniów za ich arogancję i niewykonywanie zleconych im zadań, ponieważ na przeszkodzie stoją często biurokratyczne przepisy i procedury (Kowalikowa, 2007, s. 132).

Uwagi końcowe

Analiza tekstów pedagogów katolickich XX wieku i współczesnych pozwala nam wysnuć jednoznaczny wniosek, że przywiązywali oni bardzo dużą uwagę do zagadnień związanych z czytelnictwem dzieci i młodzieży. Słusznie zauważano, że dobre lektury mają niezwykle znaczący wpływ na kształtowanie się wyobraźni, charakteru, wiedzy i moralności młodego zwłaszcza człowieka. Uważali oni także, że naturalna skłonność wielu dzieci do spędzania czasu nad książką powinna być jednak kontrolowana przez osoby starsze – w domu rodzinnym przez rodziców i opiekunów, w szkole zaś – przez nauczycieli i pedagogów. Nie każda, bowiem książka jest odpowiednia dla dzieci i młodzieży z różnych przyczyn. Może ona na przykład zawierać treści moralnie deprawujące, ale także, – co często się zdarza – jej zawartość nie jest dostosowana do wieku czytającego ze względu na to, że autor książki używa w niej słów niezrozumiałych dla dziecka, zbyt abstrakcyjnych, wieloznacznych.

Wydaje się, że kwestia czytelnictwa dzieci i młodzieży, tak często podejmowana przez pedagogów katolickich w poprzednim stuleciu oraz w pierwszej dekadzie XXI wieku, powinna być nadal przedmiotem wnikliwych studiów i analiz. Uczeni zaś, którzy te zagadnienia czynią przedmiotem swoich badań, powinni częściej korzystać z proponowanych przez swoich poprzedników doświadczeń, refleksji i sugestii, ponieważ ich wartość jest ponadczasowa. Także praktycy układający programy szkole i wykazy lektur obowiązujących w aktualnych programach nauczania, dbając o wysoki poziom intelektualny i moralny uczniów, mają obowiązek uwzględniania zasygnalizowanych sugestii.

years (especially since 1989) have contributed to the fact that, instead of raising the level of knowledge and the willingness to acquire it, the students have become lazy, ignorant of intellectual effort, unsystematic and sloppy. This made children and adolescents reluctant to spend time reading good quality books, and even failed to meet the obligation to read books belonging to the canon of those whose credit is required under the current, and so much reduced, curriculum compared to those that were several years ago. Children often read too slowly, without proper care, sluggishly, without even trying to understand the content of the books. Teachers, on the other hand, do not have sufficient opportunities to punish pupils for their arrogance and failure to perform the tasks assigned to them, as bureaucratic rules and procedures often stand in the way (Kowalikowa, 2007, p. 132).

Final remarks

The analysis of the texts of 20th century and contemporary Catholic pedagogues allows us to draw an unambiguous conclusion that they paid a great deal of attention to issues related to the readership of children and young people. It was rightly noted that good readings have an extremely significant impact on the development of imagination, character, knowledge and morality of young people in particular. They also believed that the natural tendency of many children to spend time on a book should, however, be controlled by older people – at home by parents and guardians, at school by teachers and pedagogues. Not every book is suitable for children and young people for various reasons. For example, it may contain morally depressing content, but also – as often happens – its content is not adapted to the age of the reader because the author of the book uses words that are incomprehensible to a child, too abstract and ambiguous.

It seems that the issue of readership of children and young people, so often raised by Catholic pedagogues in the previous century and in the first decade of the 21st century, should continue to be the subject of in-depth studies and analysis. The scholars who make these issues the subject of their research should make greater use of the experiences, reflections and suggestions proposed by their predecessors, because their value is eternal. Also, practitioners who prepare school curriculums and reading lists in current school syllabuses, while ensuring a high intellectual and moral level of students, have a duty to take into account these suggestions.

Literatura/ References:

1. Bednarski, F. W. (2001). *Wychowanie ludzkich popędów i woli*. Kraków: Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy.
2. Białkowska, B. (2006) . Literatura, biblioteki a wychowanie do kultury. W: A. Grodzki, D. Świerczyńska – Jelonek, A. Wiłkomirska. (red) . *Kultura, zmiana społeczna, wychowanie. Inspiracje i poszukiwania. Księga jubileuszowa poświęcona Profesor Annie Przeclawskiej* (s. 75-82). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
3. Bobicz, I. (1931). *Na głębinach duszy. Nauki rekolekcyjne dla nauczycielstwa szkół powszechnych*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
4. Bornholz, T. (1931). *Organizacja i technika pracy wychowawczej w szkole średniej*. Warszawa: M. Arct.
5. Cathrein, W. (1931). *Katolik i Kościół katolicki albo co zawdzięcza katolik swemu Kościołowi i jakie ma względem niego obowiązki?* tłum. z niem. W. Kosiński, Kraków: Wydawnictwo Księża Jezuitów.
6. Głombiowski, K. (1980). *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
7. Janczak, A. (1974). *Abyście owoc przynieśli*. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
8. Kączkowska, M. (1932). *Dziecko pułku*. Poznań.
9. Kopaliński, W. (2004). *Koty w worku czyli z dziejów pojęć i rzeczy* .Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”.
10. Kowalikowa, J. (2007). *Od języka do literatury – do literatury do języka*. W: A. Janus – Sitarz (red). *Szkolne spotkania z literaturą*. (s. 129-159). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
11. Koźmińska, I., Olszewska, E. (2011). *Wychowanie przez czytanie*. Warszawa: Świat Książki.
12. Kreutz, M. (1988). *Kształcenie charakteru. Wskazówki praktyczne*. wyd. III, Londyn: Katolicki Instytut Wydawniczy Veritas.
13. Meducka, M. (1994). *Z problemów książki i prasy katolickiej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*. W: R. Renz, M. Meducka (red.), *Społeczno kulturalna działalność Kościoła katolickiego w Polsce XIX i XX wieku*. (s. 161–170). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe.
14. Męczkowska, T. (1934). *Wychowanie seksualne dzieci i młodzieży*. Warszawa: „Nasza Księgarnia”.
15. Michalczyk, R. T. (1978). *Z Włocławka do Wrocławia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
16. Możdżeń, S. I. (2013). *Fałszywe drogi wychowania*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia.
17. Papuzińska, J. (1975). *Czytania domowe*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”.
18. Paśławski, S. (1932). *Ofiara Krzysi*, Warszawa 1932: Kronika Rodzinna.
19. Paśławski, S. (1934). *Talizman Danusi*, Warszawa: Kronika Rodzinna.
20. Paśławski, S. (1935). *Triumf przyjaźni*, Katowice: Kronika Rodzinna.
21. Pasterniak, W. (1991). *Organizacja procesu poznawania lektury szkolnej*. wyd. II, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
22. Pelczarski, K. (2006). *Działalność wychowawcza o. Mariana Pirożyńskiego (1899-1964)*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
23. Pirożyński, M. (1932). *Co czytać?, Poradnik dla czytających książki. Beletrystyka*. Kraków: Wydawnictwo Księża Jezuitów.
24. Pirożyński, M. (1930), *Co czytać? Poradnik w sprawie lektor religijnie uświadomionych dla maturzystów szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, cz. 1: *Filozofia. Teologia. Historia Kościoła. Czasopisma*. Kraków: Wydawnictwo Księża Jezuitów.
25. Podoleński, S. (1930). *Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców*. wyd. II, Kraków: Wydawnictwo Księża Jezuitów..
26. Postman, N. (2002). *Zabawić się na śmierć. Dyskurs publiczny w epoce show – businessu*. przeł. z ang. Lech Niedzielski, Warszawa: „Muza”.
27. Przeclawska, A. (1967). *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
28. Przeclawska, A. (1962). *Książka w życiu młodzieży współczesnej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”.
29. Sikora, I. (1995). *Literatura Młodej Polski w szkolnej edukacji polonistycznej od końca XIX wieku do 1939 roku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
30. Sojka, M. (2003). *Ojciec Marian Pirożyński - wzór wychowawcy. Cywilizacja* (7), 228- 233.
31. Staniek, E.(2010). *Rodzinne szczęście*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
32. Strojnowski, J. (1936). *Anioł ziemski z Rostkowa*. Poznań.
33. Szelburg-Zarębina, E. (1931). *Boży roczek*. Warszawa: „Bluszczy”.
34. Winkowski, J. (1997). *Ogniwo i gniazdo. Rozważania o rodzinie i wychowaniu*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
35. Wistuba, H. (1992). *Świat jest Boży i nasz, czyli jak korzystać z rozumnej wolności*. Olsztyn.
36. Wistuba, H. (1994). *W prawdzie i wolności*. Wrocław: „Oficyna Współczesna”.

33. Wnęk, J. (2012). *Dziecko w polskiej literaturze naukowej 1918–1939*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”.
34. Woroniecki, J. (sygn. X 2164), *Nauka języka ojczystego w słowie, piśmie i w głowie. Maszynopis*. Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie.
35. Żulińska, B. (1928). Kilka słów o książkach religijnych dla dzieci, *Szkoła*, (4), 99-103.
36. Żulińska, B. (1924). *Obowiązki Polki. Pogadanki dla dziewcząt*. wyd. II, Lwów: Biblioteka Religijna.

RODZINA I SZKOŁA WE WSPÓLNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

FAMILY AND SCHOOL IN THEIR SHARED RESPONSIBILITY FOR VALUES EDUCATION

Iwona Szewczak^{1(A,B,C,D,E,F)}

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

Szewczak, I. (2019). Rodzina i szkoła we wspólnej odpowiedzialności za wychowanie do wartości/Family and School in their Shared Responsibility for Values Education, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 13-24. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/ Authors' contribution:

- A. Zaplanowanie badań/
Study design
- B. Zebranie danych/
Data collection
- C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
- D. Interpretacja danych/
Data interpretation
- E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
- F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
- G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 22

Otrzymano/Submitted:
wrzesień/September 2019

Zaakceptowano/Accepted:
grudzień/December 2019

Streszczenie

W artykule został podjęty problem wychowania do wartości realizowanego przez rodzinę i szkołę. Wychowanie do wartości rozumiane jako kształtowanie orientacji aksjologicznej, jawi się jako zadanie szczególnie trudne we współczesnym społeczeństwie pluralistycznym, ale nie niemożliwe. Ułatwić może je świadomość wspólnej odpowiedzialności za wychowanie rodziny i szkoły oraz ich rozsądne współdziałanie. Nie bez znaczenia jest również odpowiedzialne realizowanie zadań w systemie podziału władzy wychowawczej, którymi dla rodziny jest wychowanie do wartości religijno-światopoglądowych i moralnych, a dla szkoły wychowanie do wartości podstawowych.

W artykule skonfrontowano ideał współpracy rodziny i szkoły, wyłaniający się z prawodawstwa o szkolnictwie z faktyczną sytuacją współdziałania tych dwóch środowisk wychowawczych we współczesnej edukacji.

Słowa kluczowe: środowisko wychowawcze, szkoła, rodzina, wartości.

Summary

The article deals with the problem of values education realized by the family and the school. Values education is understood as shaping an axiological orientation, and it appears to be a particularly difficult task in today's pluralistic society – yet it is not impossible. The task may be facilitated when the family and the school are aware of their share in responsibility for the education, and when this awareness leads to their rational cooperation. Of significance is also that the particular protagonists in the system of shared educational influence carry out their duties responsibly. The family realizes its educational share through educating for religious, philosophical and moral values, while the school educates for basic values. The article juxtaposes the ideal of cooperation between the family and the school, as emerging from the legislation on education against the actual status quo of this cooperation in contemporary education.

Key words: educational environment, school, family, values

Adres korespondencyjny: dr Iwona Szewczak, Katedra Pedagogiki Chrześcijańskiej (C-532) Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, iwona.szewczak@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9940-458X>

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Iwona Szewczak

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Zagadnienia aksjologiczne stanowią rdzeń działalności wychowawczej. Wychowanie, niezależnie od jego rozumienia, jest ukierunkowane na to, co wartościowe, co cenne. Ten, kto wychowuje, wartościuje (Brezinka, 1992). Ocenia osobowość wychowanka, określając, jaka ona jest, a także wskazuje stany i cechy osobowości, takie jak umiejętności, poglądy, postawy, przypisując jednym większą, innym mniejszą wartość i ustanawia cele wychowania. Diagnozuje sytuację, środki, które ma do dyspozycji, a także możliwe konsekwencje ich wykorzystania w różnych kontekstach edukacyjnych. Wychowanie zakłada konieczność wybierania, rozstrzygania, preferowania, unikania, odrzucania, oceniania na bieżąco ludzi i sytuacji, pomysłów, życzeń, przejawów woli, żądań, dokonań, nastawień, działań, celów i środków. Wychowanie pozbawione aksjologicznego odniesienia przestaje być wychowaniem (Chałas, 2003).

Środowiskami, które odgrywają największą rolę w wychowaniu do wartości są rodzina, państwo i Kościół (Pius XI, 1947). W artykule skoncentruję się na dwóch z nich, określając podstawowe zadania, które powinny one realizować w wychowaniu do wartości, a mianowicie rodzinie oraz państwie, działającym głównie poprzez szkoły. Skuteczność wychowania do wartości jest tym większa, im ściślejsza jest współpraca tych dwóch środowisk oraz większa świadomość ich wspólnej odpowiedzialności za dzieło wychowania.

Wartości i wychowanie do wartości – ustalenia terminologiczne

Aby podjąć wysiłek wychowania do wartości, nieodzowna jest wiedza na temat tego, co ono oznacza. Wartości są wszystkim tym, co cenne, doniosłe i godne człowieka w wymiarze indywidualnym i społecznym. Wyrażają to, „co powinno być” i „czego pragniemy” (Nowak, 1999, s. 393), w co człowiek angażuje swoje wysiłki i wolę. Stanowią często punkt odniesienia w uznaniu czegoś za dobre lub złe. Wartością jest wszystko, co przyczynia się do integralnego rozwoju człowieka, aktualizowania się jego człowieczeństwa.

Wychowanie do wartości nie jest w literaturze dokładnie definiowane. Różni autorzy akcentują inne elementy tej kategorii, rozumiejąc ją np., *jako* wychowanie do wiedzy o dobrach i szacunku wobec dóbr, wychowanie moralne, obyczajowe (Brezinka, 1992). Porządek w wielości ujęć wychowania do wartości wprowadza przywoływana przez K. Olbrycht koncepcja kształcenia aksjologicznego, które obejmuje edukację aksjologiczną i wychowanie do wartości (Olbrycht, 2006). Edukacja aksjologiczna jest przekazem wiedzy o wartościach, wartościowaniu i uczeniu umiejętności potrzeb-

Introduccion

Axiological issues are in the core of educational activity. Education, regardless of its definition, is geared towards what is valuable and significant. The one who raises, necessarily makes value-based statements (Brezinka, 1992). Subject to valuation is the personality of a pupil in order to determine its characteristics and diagnostic status quo, and then to pinpoint its predilections and states such as personality traits such as skills, views, or attitudes. The valuation assigns a greater or lesser value to one or another quality, and hence establishes the goals of upbringing. Valuation diagnoses situations, resources at educational disposal, as well as possible consequences of their use in various educational contexts. Education implies a necessity to choose, decide, prefer, avoid, reject and evaluate people and situations, ideas, wishes, manifestations of will, demands, achievements, attitudes, actions, goals and means on an ongoing basis. Devoid of axiological grounds, upbringing ceases to be upbringing (Chałas, 2003).

The environments that play the greatest role in values education are the family, the state and the Church (Pius XI, 1947). In this article, I focus on two of them, defining the basic tasks that they should carry out in education for values: the family and the state; the latter acting mainly through school systems. The effectiveness of values education grows proportionately to the closeness of the cooperation between these two partners, along with the growing awareness of their shared responsibility for the tasks of education.

Values and value education – terminological issues

In order to make value education successful, it is necessary to understand the main concepts related to the field. Values are all that is precious, important and worthy of a person in the individual and social dimension. They express „what should be” and „what we want.” (Nowak, 1999, p. 393) They demarcate domains in which humans engage their efforts and will. They often serve as a reference point for identifying something as good or bad. Values comprise everything that contributes to the integral development of a person and to the actualization of his or her humanity.

Values education escapes precise definition in the literature of the field. Various authors emphasize diverse elements within this category, construing it as e.g. educating about knowledge of goods and respect for goods; moral and social education (Brezinka, 1992). An attempt to provide some order amidst the multitude of approaches to values education is proposed by K. Olbrycht and her concept of axiological education. According to this researcher, one should distinguish between axiological education and value education (Olbrycht,

nych do samodzielnego wartościowania. Dzięki tej edukacji możliwe jest poznanie psychicznych i społecznych mechanizmów przyswajania wartości, różnych sposobów ich rozumienia i porządkowania. Jej efektem jest kompetencja aksjologiczna. Jednak, jak zauważa K. Olbrycht, najlepsza edukacja aksjologiczna nie zastąpi wychowania do wartości, które jest kształtowaniem orientacji aksjologicznej, będącej funkcją dojrzałości aksjologicznej, która wyraża się gotowością do świadomego i odpowiedzialnego wyboru wartości oraz odpowiadania na nie. Człowiek zorientowany na wartości przyjmuje określony ich porządek, ogólny kierunek, wynikający z wyboru wartości podstawowych, najważniejszych, życie zgodne z podjętymi decyzjami. Wychowanie do wartości ma przygotować i zachęcić wychowanka do odkrywania, przeżywania, urzeczywistniania i kreowania wartości. Wynikają one z przyjętej filozofii istnienia oraz poznawania świata. Wychowuje się nie do wartości w ogóle, ale do wartości określonych, nazwanych. Wychowanie do wartości oznacza „kształtowanie w wychowankach dobrych przywiązań, nastawień, czyli miłości do określonych elementów kultury, które uważa się za szczególnie wartościowe” (Brezinka, 2003, s. 26). W rodzinie wychowanie to ma charakter naturalny w różnym stopniu uświadamiany. Może też być prowadzone w sposób programowy, przemysłany treściowo i metodycznie, np. w szkole. Wychowanie do wartości jest w dużym stopniu warunkowane wartościami uznawanymi i realizowanymi w danej kulturze i społeczeństwie. Indywidualistycznie interpretowane wartości, bez uwzględnienia kultury normatywnej własnego społeczeństwa muszą zostać zakwestionowane. Nie da się ich, bowiem pogodzić z dobrem ogółu (Brezinka, 1992).

Po wyjaśnieniu kategorii wychowania do wartości, warto poddać analizie podmioty, które mają je realizować. Najważniejszymi środowiskami powołanymi do wychowania do wartości są rodzina i szkoła.

Ideał wspólnej odpowiedzialności rodziny i szkoły za wychowanie do wartości

Współczesna sytuacja wychowawcza jawi się, jako wyjątkowo skomplikowana i niejednolita. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest nieprzejrzystość współczesnych warunków życia oraz brak zgody w kwestii wyboru punktów orientacyjnych, które są nieodzowne do prawidłowego rozwoju i wychowania szczególnie młodego człowieka. W takich warunkach wychowanie jest dużo trudniejsze i wymaga pełnej integracji środowisk wychowawczych, które są wspólnie odpowiedzialne za wychowanków.

Od najdawniejszych czasów rodzina była i jest nadal podstawowym środowiskiem wychowaw-

2006). Axiological education is a transmission of knowledge about values, evaluation and teaching of skills needed for self-determined value evaluation. Thanks to this kind of education it is possible to get to know psychological and social mechanisms of value assimilation, different ways of understanding and organizing them. The result is an axiological competence. However, as K. Olbrycht notes, the best axiological education cannot replace values education, which is responsible for the shaping of an axiological orientation. The latter is a function of axiological maturity, which is expressed in the readiness for conscious and responsible choice of values and responding to them. A value-oriented person adopts a specific order, a general direction, resulting from the choice of basic, most important values. In consequence, they choose a life in accordance with the decisions they take. Values education is to prepare and encourage the pupil to discover, experience, realize and create values. They result from the adopted philosophy of existence and from the strategies of learning about the world. Education does not target values at large, but is oriented towards a specific, named set of values. Values education means „shaping good bonds, attitudes, that is, love for certain elements of culture, which are considered to be particularly valuable”. (Brezinka, 2003, p. 26). In the family, this upbringing has a natural character, and the degree to which it is a conscious process can vary. It can as well be conducted in a programmatic, thought-out and methodical way, e.g. at school. Values education is to a large extent conditioned by values that are recognised and realised in a given culture and society. Individualistically interpreted values, without taking into account the normative culture of the society to which they belong, is to be questioned. It is impossible to reconcile them with the common good (Brezinka, 1992).

When the category of values education is explained, it is useful now to analyse the entities that are expected to implement it. The most important environments called upon to educate people about values are the family and the school.

The ideal of shared responsibility of the family and the school for values education

Contemporary educational contexts appear to be extremely complex and heterogeneous. The reason for this is the lack of transparency in modern living conditions and the lack of consensus on the choice of orientation points, which are particularly essential for the proper development and education of young people. Under such conditions, upbringing is much more difficult and requires full integration of efforts of the educational communities, which share their responsibility for upbringing children. Since time immemorial, the family has been, and still is, the basic educational environment of the young generation and, at the same time, the most

czym młodego pokolenia i zarazem środowiskiem najodpowiedniejszym. Rodzice i dzieci byli jednak zawsze włączeni w większe wspólnoty klasy społecznej, narodu, mieszkańców miasta lub wsi, grupy zawodowej, Kościoła i państwa. Wychowanie rodzinne było wspomagane, kontrolowane i dopełniane przez ponadrodzinne instytucje publiczne. Od osiemnastego wieku coraz większą rolę w wychowaniu zaczyna odgrywać państwo, wpływając jednocześnie na obniżenie znaczenia Kościoła. Państwo wychowuje głównie poprzez szkoły, które są głęboko zakorzenione w życiu społecznym i systemie politycznym. Każdy młody człowiek ma dziś, więc wielu wychowawców. Ich wspólny cel, polegający na pomocy w osiągnięciu przez wychowanka dojrzałości życiowej i wspólny etos, przejawiający się w świadomości doniosłości zadania wychowawczego oraz wspólnej odpowiedzialności wszystkich wychowawców, powinien zapewnić współpracę środowisk, uczestniczących w wychowaniu, bez której zaistnienia proces nabycia dojrzałości życiowej może okazać się niemożliwy.

Analizując kwestię wspólnej odpowiedzialności rodziny i szkoły za wychowanie młodych obywateli, można podjąć próbę porównania ideału współpracy rodziny i szkoły z realną sytuacją współpracy, jaka ma miejsce we współczesnym wychowaniu. W ustawodawstwie z zakresu oświaty i wychowania oraz w programach nauczania podkreśla się ogromne znacznie współdziałania tych dwóch środowisk. Wyłania się obraz idealny, który jednak często znacznie odbiega od rzeczywistości.

Międzynarodowe dokumenty dotyczące praw człowieka, nowoczesne konstytucje państw, prawo obywatelskie, ustawy o szkolnictwie są jednomyślne, co do tego, że za opiekę i wychowanie dzieci, aż do osiągnięcia pełnoletniości, są odpowiedzialni przede wszystkim rodzice. Jako przykład może posłużyć ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec, zgodnie z którą „opieka nad dziećmi i wychowanie dzieci są naturalnymi prawami rodziców i stanowią ich najważniejszy obowiązek. Nad realizacją przez nich tego obowiązku czuwa wspólnota państwowa” (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, art. 6) . Rola państwa nie ogranicza się jedynie do kontroli, ale przysługuje mu niezależne prawo i obowiązek, by wychowywać. Prawo do wychowania gwarantuje rodzicom Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, której artykuł 48 brzmi: „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci...” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 48) . Ograniczenie lub pozbawienie tego prawa może nastąpić jedynie w wyjątkowych przypadkach na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Wychowawcza rola rodziny, zgodnie z prawem, jest wspomagana przez szkołę (Ustawa z dnia 7 września 1991r. o systemie oświaty). Rodzice mają wolność w wyborze celów wychowania i metod wychowawczych, muszą jednak respektować porządek społeczny i wartości ogólnoludzkie. Warto zaznaczyć, że prawo rodzicielskie nie ogranicza się jedynie

appropriate environment for growth. Parents and children, however, have always been involved in larger communities of social class, nation, urban or rural communities, professional groups, the Church and the state. Family upbringing was supported, controlled and complemented by supra-family public institutions. Since the eighteenth century, the state has been playing an increasingly important role in education, at the same time reducing the importance of the Church. The state educates mainly through schools, which are deeply rooted in the social life of a country and its political system. Every contemporary young person experiences the influence of many educators. Their common goal is to help the pupil achieve life maturity. This goal delineates the educators' common ethos, manifested in the educators' awareness of the importance of the educational task and their common responsibility for it. To ensure the effective realization of the goal and the ethos, all the stakeholders participating in education should cooperate, since without that cooperation the process of developing life maturity may not be possible. Analysing the issue of the shared responsibility of the family and the school for the education of young citizens, an attempt can be made to compare the ideal of cooperation between the family and the school with the actual status quo of this cooperation in contemporary education. Educational legislation and curricula emphasise the enormous importance of cooperation between these two environments. A perfect picture as it stands; however, often in a stark contrast to reality.

International human rights documents, modern state constitutions, civil law, education laws are unanimous in that the parents are primarily responsible for the care and upbringing of children until they reach the age of majority. One example is the Basic Law of the Federal Republic of Germany, which states that „Childcare and childrearing are the natural rights of parents and their most important duty. The state community oversees the implementation of this obligation”. (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Article 6). The role of the state is not limited to control, but has an independent right and duty to educate. The right to childrearing is guaranteed to parents by the Constitution of the Republic of Poland, Article 48 of which states: „Parents have the right to childrearing...”. (Constitution of the Republic of Poland, Article 48). This right may be restricted or withheld only in exceptional cases by a final court decision. The educational role of the family, in accordance with the law, is to be supported by the school (Act of 7 September 1991 on the Education System). Parents are free to choose their goals and methods of education, but they must respect the social order and human values. It is worth noting that the parental rights are not limited only to parenting at home, for parents can also influence the upbringing at school to a certain extent. No educational environment is therefore

do wychowywania w domu, rodzice mogą również wpływać w określonym wymiarze na wychowanie w szkole. Żadnemu środowisku wychowawczemu nie przysługuje, zatem absolutne pierwszeństwo w wychowywaniu. Ma tu miejsce wspólne zadanie wychowawcze ze strony rodziców oraz szkoły, którego celem jest ukształtowanie jednej spójnej osobowości dziecka. Państwo musi respektować w szkole odpowiedzialność rodziców za całościowy plan wychowania ich dzieci oraz pozostać otwarte na wielość poglądów w kwestiach wychowania, zagwarantowanych w państwowym systemie szkolnym. W wychowaniu człowieka szczególne znaczenie ma wychowanie duchowe i moralne, gdyż duchowe i moralne postawy życiowe stanowią rdzeń osobowości, kształtujący przekonania oraz sumienie. Obszar ten jest szczególnie chroniony przez prawa podstawowe. Zarówno niemiecka i polska ustawy zasadnicze, jak i akty prawa międzynarodowego (Protokół nr 1 i nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności) gwarantują wolność przekonań, sumienia oraz wolność poglądów religijnych i światopoglądowych. Z gwarancji tej nie wynika jednak obowiązek zapewnienia przez państwo wychowania, którego życzą sobie rodzice poprzez udostępnienie szkół o określonym charakterze religijnym czy światopoglądowym, a jedynie obowiązek respektowania prawa rodziców, by sami mogli o to zadbać, na przykład poprzez szkoły prywatne. Państwo, zgodnie z obowiązującym prawem musi szanować przekonania religijne i światopoglądowe wszystkich rodziców. W obliczu wielości poglądów, charakterystycznej dla współczesnych społeczeństw, powinno ono w sposób możliwie obiektywny organizować proces wychowania i nauczania. Jak zauważa współczesny teoretyk wychowania obszaru niemieckojęzycznego W. Brezinka, norma ta, słuszną z prawnopństwowego punktu widzenia, musi zostać zakwestionowana z racji moralnych i pedagogicznych, gdyż ze względu na abstrakcyjną zasadę jednakowego traktowania wszystkich wychowanków udaremnia rzeczywistość troskę o duchowe dobro pojedynczego dziecka. Zasada ta wpływa na obojętność wobec treści przekonań, oddziałując negatywnie na wychowanie sfery duchowej człowieka (Brezinka, 1993). Traktowanie spraw sakralnych, moralnych, egzystencjalnych na sposób świecki, naukowy, opisowo-porównawczy rozszerza horyzonty wychowanków, lecz jednocześnie sprzyja sceptycyzmowi, relatywizmowi oraz duchowemu i moralnemu spustoszeniu (Brezinka, 1992). Wychowawcy mają obowiązek formułować roszczenia dotyczące wartościowania oraz stawiać wymagania swoim wychowankom. L. Kohlberg i R. Mayer podkreślają, że stanowisko „neutralne co do wartości” oparte jedynie na faktach dotyczących rozwoju dziecka lub na metodach wychowania, nie może samo przez się wprost przyczynić się do praktyki wychowawczej. Faktyczne stwierdzenie tego, jaki jest proces rozwoju i wychowania, nie mogą, bowiem zostać wprost przełożone na stwierdzenia,

given absolute priority in education. There is a common parental and schooling task here, which aims to build a coherent personality of the child. Represented through the school system, the state must respect the responsibility of parents for the overall upbringing of their children and remain open to diverse views on upbringing issues, as guaranteed by the state school system. Spiritual and moral education is of particular importance in the formation of the person, since life's spiritual and moral attitudes make up the core of the personality, shaping convictions and the conscience. This area is particularly protected by fundamental rights. Both German and Polish fundamental laws and international law (Protocol No. 1 and No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) guarantee freedom of thought, conscience as well as freedom of religious and philosophical beliefs. This guarantee does not, however, imply an obligation on the State to ensure the education the parents wish to receive through the provision of schools of a certain religious or philosophical orientation, but only an obligation to respect the right of parents to do so themselves, for example through private schools. The State must respect the religious and philosophical beliefs of all parents in accordance with applicable law. In the context of the multitude of views that characterize modern societies, the State should organize the process of education and teaching in the most objective way possible. As noted by W. Brezinka, a contemporary German theoretician of education, this norm is correct from the legal and state perspective. Yet it has to be questioned from the moral and pedagogical point of view, since due to the abstract principle of equal treatment of all pupils, the norm thwarts the real concern for the spiritual welfare of an individual child. This principle results in indifference to the content of beliefs and has a negative impact on the upbringing of the human spiritual sphere (Brezinka, 1993). Treating sacred, moral and existential matters in a secular, scientific, descriptive and comparative way broadens the horizons of the pupils, but at the same time promotes scepticism, relativism and spiritual and moral devastation (Brezinka, 1992). Educators are obliged to formulate claims concerning valuation and to make demands on their pupils. L. Kohlberg and R. Mayer emphasise that a 'value-neutral' position based solely on facts about child development or methods of education cannot, in itself, directly contribute to the practice of education. The actual diagnosis as regards the process of development and education cannot be directly translated into statements of what this process should be without certain value judgements (Kohlberg, Mayer, 1993). The essence of pedagogy is to look to the future, not to indicate *what is*, but to focus on *what should be*. By raising a child, you want to achieve something in the pupil.

jaki powinien być ten proces bez wprowadzenia pewnych sądów wartościujących (Kohlberg, Mayer, 1993). Istotą pedagogiki jest zwrócenie się ku przyszłości, wskazanie nie *tego, co jest*, ale skupienie się na tym, *co powinno być*. Wychowując, chce się przecieżyć *coś* w wychowanku osiągnąć.

Państwo ma obowiązek troszczyć się o przekonania, cnoty i umiejętności, które przyczyniają się do zgodnego współżycia obywateli oraz trwania narodu. Do tego niezbędne jest obstawanie przy społecznym ideale podstawowym, zawierającym minimum wspólnych norm, gwarantującym wewnętrzną spójność danego narodu i państwa.

Główny wkład polityki oświatowej w wychowaniu do wartości polega na wzmacnianiu instytucji rodziny i dodawaniu rodzicom odwagi w wypełnianiu w stosunku do swych dzieci tych obowiązków, w których są niezastąpieni i nie mogą zostać wyręczeniu przez etatowych wychowawców (Brezinka, 2003).

Aktualny stan współpracy rodziny i szkoły w wychowaniu do wartości

Wpływ rodziny i szkoły na rozwój dziecka jest tym korzystniejszy, im częściej rodzice i nauczyciele podejmują współdziałanie. Analizując aktualny stan współpracy rodziny i szkoły przy wychowaniu młodych ludzi, dostrzega się tendencje, które stoją w sprzeczności z ideałem ponoszenia wspólnej odpowiedzialności za wychowanie dzieci. Współcześnie obserwuje się sytuacje, w których wychowawcy nie są zgodni, co do konkretnych zadań, ani środków prowadzących do ich realizacji. Nie chodzi tu o jawne przeciwstawianie się dobru dziecka, jako normie przewodniej w pracy pedagogicznej, ale różnice pojawiające się przy próbach zdefiniowania tego dobra. Do współczesnych tendencji wychowania należą rozdrobienie wychowania, niepewność rodziców w podejmowaniu działalności wychowawczej, a nawet ich skłonność do rezygnacji z wychowania, przeciążenie szkoły zadaniami niezwiązanymi bezpośrednio z praktyką szkolną oraz deficyt gotowości do współpracy i różnice interesów pomiędzy rodzicami a nauczycielami.

Jedną z głównych cech współczesnego wychowania jest jego rozdrobnienie. Rodzice, odpowiedzialni za całościowe wychowanie swojego dziecka, stanowią najbardziej jednolite środowisko wychowawcze, gdyż są dwiema konkretnymi osobami. Rzadko dzieci wychowują się w rodzinach wielopokoleniowych, w których podlegałyby wpływom również dziadków. Dużo mniej spójne jest środowisko szkoły, gdzie wychowankowie podlegają wpływowi wielu różnych nauczycieli. Należy również podkreślić, że ze względu na liczbę swoich uczniów, nauczyciele mają zupełnie odmienną relację w stosunku do pojedynczego ucznia niż rodzice, a ich odpowiedzialność ograniczona jest treściowo ze względu na przydzielone im przedmioty oraz czasowo z racji trwania lekcji i innego rodzaju zaan-

The State has a duty to care for convictions, virtues and skills that contribute to the consensual coexistence of citizens and the perseverance of the nation. To this end, it is necessary to stand by a basic social ideal, containing a minimum of common standards, guaranteeing the internal cohesion of a given nation and state. The main contribution of an education policy to values education is to strengthen the family and to give the parents the courage to fulfil those responsibilities for their children in which they are irreplaceable by full-time educators (Brezinka, 2003).

The current state of cooperation between the family and the school in values education

The more the parents and the teachers work together, the better the influence of the family and the school on the child's development. Analysing the current state of cooperation between the family and the school in the upbringing of young people, one can see tendencies that are contrary to the ideal of shared responsibility for youth education. Nowadays, we observe situations in which educators do not find consensus either on specific tasks, nor on the measures to be taken to achieve them. It is not a question of openly opposing the welfare of the child as a guiding standard in pedagogical work, but of the differences that arise when trying to define the welfare of the child. Contemporary upbringing tendencies include the fragmentation of upbringing, the uncertainty of parents in undertaking upbringing activities, and even their tendency to abandon upbringing, overburdening schools with tasks not directly related to school practice, as well as a lack of readiness for cooperation and differences of interest between the parents and the teachers.

One of the main features of modern upbringing is its fragmentation. Parents, who are responsible for the overall upbringing of their child, are the most uniform upbringing environment, since they are two specific persons. Children are rarely brought up in multi-generational families, where they would also be influenced by their grandparents. The school environment is much less coherent and the pupils are influenced by many different teachers. It should also be stressed that, because of the number of their pupils, teachers have a completely different relationship to the individual pupil than parents, and that the teachers' responsibility is limited in content because of the subjects allocated to them; and in time, because of the duration of their lessons and other school commitments. The responsibility for shaping

gażowania szkolnego. Odpowiedzialność ukształtowania całościowej osobowości dziecka, jaką nakłada na nauczycieli prawodawstwo, nie może, zatem zaistnieć. Szkoła, jako podmiot uprawniony do wychowywania jest, więc dużo bardziej niejednolita i podzielona, co do zadań niż wskazuje na to jej określenie. Integracja częściowych celów szkoły wydaje się ideałem, którego nie da się urzeczywistnić. Wychowanie dzieci nie jest dzisiaj podzielone jedynie pomiędzy rodziców i szkolnych nauczycieli. Należy również uwzględnić pozaszkolnych współwychowawców, zaangażowanych przez rodziców. Są nimi personel żłobków, przedszkoli, świetlic, duszpasterze młodzieży, nauczyciele muzyki, trenerzy sportowi, korepetytorzy. Dzieci podlegają współcześnie wpływom wielu wychowawców, najczęściej poza rodziną. Sytuacja rozdrobnienia wychowania jest obecnie coraz bardziej powszechna. W. Brezinka zaznacza, że taki podział wychowania może mieć niekorzystny wpływ na wychowanka, gdy rozpoczyna się zbyt wcześnie i obejmuje wszystkie sfery jego funkcjonowania. Konsekwencją rozdrobnienia wychowania może być utrata poczucia bezpieczeństwa przez dziecko, którego powstanie i utrzymanie warunkowane jest doświadczaniem stałej uwagi ze strony najbliższych, a które wyraża się w zaufaniu do siebie, w optymizmie życiowym, zdolności kochania oraz w fundamentalnym przekonaniu o sensie życia i właściwym jego porządku (Brezinka, 1993).

Kolejną współczesną tendencją, utrudniającą efektywną współpracę środowisk rodzinnego i szkolnego, jest niepewność rodziców dotycząca wychowania, prowadząca w skrajnych przypadkach do rezygnacji z wychowywania. Pomimo tego, iż zarówno w europejskiej, jak i polskiej tradycji wartość rodziny jest wysoko ceniona, coraz częściej dostrzega się przejawy jej kryzysu, takie jak rezygnacja z małżeństwa i życie w konkubinacie, wzrastający wskaźnik rozpadu małżeństw i rodzin, spadek liczby urodzeń, wzrastająca liczba samotnych matek, zaburzenia i dewiacje w dziedzinie seksualności oraz patologie wewnątrz rodziny, jak alkoholizm, narkomania, przemoc (Kieszkowska, 2010). Spada ilość i jakość kontaktów między dziećmi i rodzicami, następuje oddalenie i brak zrozumienia, z którymi związana jest również mediatyzacja życia rodzinnego. Zanika ranga autorytetu rodzica, przeobrażeniom ulegają funkcje rodziny. Zmiany dokonujące się w Polsce od lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku zagrażają egzystencji rodziny i utrzymaniu jej prawidłowej struktury, niszczą podstawy jej funkcjonowania, jako wspólnoty osób, obniżają jej autorytet, a także możliwość wychowawczego oddziaływania na dzieci (Kornas-Biela, 2000). Pedagodzy i psychologowie mówią o rodzinie w kryzysie lub rodzinie ryzyka społecznego, która charakteryzuje się zaburzeniami relacji wewnątrzrodziny i/lub braku społecznej aprobaty określonych relacji członków rodziny z otoczeniem zewnętrznym. Rodziny takie, osłabione wewnątrz-

the overall personality of a child, which is imposed on teachers by the legislation, cannot therefore be exercised. The school as an entity authorized to educate is thus much more heterogeneous and divided in terms of its tasks, expanding its scope of activities indicated by a standard definition. The integration of the school's partial goals seems to be an ideal that cannot be realized. The upbringing of children today is not only distributed among the parents and the school teachers. Extracurricular co-educators involved by the parents should also be included. These include the staff in nurseries, kindergartens, common rooms, youth chaplains, music teachers, sports coaches and tutors. Children are nowadays influenced by many educators, most often outside the family. The situation of fragmentation of upbringing is now more and more common. W. Brezinka points out that such a fragmentation of educational practices may have a negative impact on the child's upbringing when it starts too early and covers all spheres of his/her functioning. Fragmented upbringing may lead up to a loss of a child's sense of security, whose formation and preservation are conditioned by the child's experience of noticeable mindfulness on the part of the loved ones. This is reflected in the child's self-confidence, life optimism, ability to love, and in the fundamental conviction about the meaning of life and its proper order (Brezinka, 1993).

Another contemporary trend hindering effective cooperation between the family and the school is the uncertainty of the parents concerning upbringing practices, leading in extreme cases to resignation from engaging in upbringing one's own children. Despite the fact that in both European and Polish tradition the family is held in high esteem, more and more often manifestations of the crisis of family life can be seen. These include resignation from concluding the marriage, and living in a cohabitation instead, increasing rate of marriage and family breakdown, falling birth rate, increasing number of single mothers, sexual disorders and deviations as well as family pathologies such as alcoholism, drug addiction or violence (Kieszkowska, 2010). The quantity and the quality of contacts between children and parents is declining. There is a growing distance and lack of understanding, which is also connected with the growing impact of media on family life. The rank of the parent's authority diminishes, and the functions of the family are transformed. Changes taking place in Poland since the 1990s threaten the existence of the family and the preservation of its proper structure. They undermine the foundations of its functioning as a community of persons, reduce its credibility and the ability to effectively educate children (Kornas-Biela, 2000). Educators and psychologists talk about the family in crisis or the socially-threatened family, which is characterized by disturbances in intra-family relations and/or lack of social acceptance of certain relations of family members with the

nie nie umieją lub nie mogą samodzielnie stworzyć środowiska sprzyjającego wszechstronnemu rozwojowi swojego potomstwa. Nie wyposażają dzieci w kompetencje niezbędne do samodzielnego dorosłego funkcjonowania, nie ukazują wzorcowych strategii pomocnych w radzeniu sobie z podejmowaniem ról społecznych (Nowak, 2011). Na tendencję tę kierował uwagę już w 2003 roku C. Delsol stwierdzając, że dorośli odczuwają lęk przed wychowywaniem. Boją się przekazywać kulturę, którą uważają za niedoskonałą. Zrozpaczeni, że nie mogą zaproponować nic doskonalszego, nie podejmują pracy wychowawczej, nie chcą ograniczać wolności wyboru dziecka. Efektem takiego postępowania, a raczej zaniechania, są dzieci pozbawione punktów odniesienia, czasem zupełnie obojętne wobec życia lub dzieci niszczące swoje otoczenie i zniekształcające język. Takim postępowaniem dorośli potwierdzają swój nihilizm i przesyt cywilizacją (Delsol, 2003). Rodzice wątpią w sens przybliżania swoim dzieciom jakichkolwiek ideałów, nawet tych, w które sami jeszcze wierzą (Dziaczkowska, 2012). Często wydaje się, że jedyną wartością w świecie kwestionującym zasadność religii i moralności, a więc również zasadność wychowania religijnego i moralnego jest wolność, rozumiana, jako swoboda wyboru własnych przekonań. Świadomą i nieświadomą rezygnację rodziców z podejmowania wysiłków wychowawczych ułatwia bogata oferta instytucji opiekuńczych, kulturowych oraz zawodowych wychowawców, którzy wydają się profesjonalistami lepiej przygotowanymi do podjęcia trudu wychowywania.

Realizację ideału współpracy rodziny i szkoły we wspólnym dziele wychowania dziecka utrudnia przeciążenie szkoły obcymi jej zadaniami wychowawczymi. Współcześnie nie dostrzega się granic wychowawczej roli szkoły. Politycy, przedstawiciele władz oświatowych wysuwają wobec nauczycieli nierealistyczne oczekiwania, nie uwzględniając faktycznych możliwości ich działania. Nie można zapominać, że z reguły nauczyciele mogą bardziej pomóc tym uczniom, którzy otrzymują wsparcie ze strony rodziny, sukces szkolny jest uwarunkowany, bowiem przestrzenią pozaszkolnych doświadczeń dziecka. Naturalnie nauczyciele powinni podejmować próby kompensacji braków środowiska rodzinnego i ich niekorzystne skutki dla możliwości dokonań szkolnych. Na pierwszym etapie edukacji kończą się one zwykle sukcesem. Dużo trudniej jest wyrównać braki na dalszych etapach kształcenia. Nie bez znaczenia jest również utrata dotychczasowego prymatu nauczyciela w procesie edukacji. Funkcje edukacyjne coraz częściej są przejmowane przez pozaszkolne instytucje i wychowawców (Tchorzewski, A.M. 1999), co wpływa niekorzystnie na oddziaływanie środowiska szkolnego.

Niewystarczający wymiar współpracy między rodziną a szkołą spowodowany jest również deficytem gotowości do współdziałania oraz różnicą interesów pomiędzy tymi dwoma podstawowymi

external environment. Such families, if they are internally weakened, are unable or find it impossible to create their own environment supporting the comprehensive development of their offspring. They do not equip children with competences necessary for independent adult functioning, and they fail to present model strategies helpful in managing social roles (Nowak, 2011). This trend was already highlighted in 2003 by C. Delsol, who observes that adults are afraid of raising children. They are afraid to convey a culture that they consider imperfect. Desperate that they cannot offer anything perfect, they do not undertake educational work, trying to avoid restricting the child's freedom of choice. Such behaviour, or rather neglect, results in children deprived of any points of normative reference, sometimes completely indifferent to life, or in children destroying their environment and distorting their language. By doing so, adults confirm their nihilism and dissatisfaction with civilisation (Delsol, 2003). The parents doubt the sense of introducing their children to any ideals, even those they still believe in (Dziaczkowska, 2012). It often seems that the only value in the world that challenges the legitimacy of religion and morality, and therefore also the legitimacy of religious and moral education, is freedom, understood as the freedom to choose one's own beliefs. The conscious and unconscious resignation of the parents from undertaking upbringing efforts is facilitated by the rich offer of care institutions, cultural and professional educators, who seem to be professionals better prepared to undertake the effort.

The implementation of the ideal of family and school cooperation in the common effort of bringing up a child is hindered by the overburdening of the school with educational tasks that do not naturally belong to it. Nowadays, there are no limits to the educational role of schools. Politicians and representatives of educational authorities have unrealistic expectations of teachers, without taking into account their actual capabilities. It should not be forgotten that, as a rule, teachers can provide more assistance to those pupils who receive support from their families. Naturally, teachers should try to compensate for the shortcomings of the family environment and their adverse effects on school performance. At the first educational stage, the teachers' interventions are usually successful. It is much more difficult to compensate for deficiencies in further education. Not insignificant, too, is the loss of the existing primacy of the teacher in the educational process. Educational functions are more and more often taken over by non-school institutions and educators (Tchorzewski, A.M. 1999), which has a negative impact on the functioning of the school environment. Insufficient cooperation between the family and the school is also due to a lack of willingness to cooperate and a disparity of interests between these two basic educational environments.

środowiskami wychowawczymi. Obowiązek zawodowy nauczyciela, polegający na indywidualnej współpracy z rodzicami poszczególnych uczniów jest często zaniedbywany. Kontakty nauczycieli z rodzicami są rzadkie, krótkie i zbyt powierzchowne i występują najczęściej na etapie szkoły podstawowej. Tematami wiodącymi spotkań są osiągnięcia w nauce, rzadziej drogi rozwoju dziecka na danym etapie szkolnym. Współpraca między rodziną a szkołą pozostaje na poziomie niezadowolającym. Przykładem mogą być obserwacje prowadzone na Podkarpaciu przez B. Lulek w latach 2003-2005, czy na terenie Piekary Śląskich, Bytomia i Tarnowskich Gór przez P. Młynek w latach 2015-2016. Autorki badań określają tę współpracę, jako niewystarczającą, plasującą się na poziomie średnim, przy czym w większości ma ona związek z procesem kształcenia (Lulek, 2008; Młynek, 2017). W. Segiet twierdzi, że nauczyciele polscy są mało otwarci na współpracę z rodzicami w zaspokajaniu potrzeb rozwojowych dziecka, nie wykazują gotowości do takiej współpracy. Kontakty nauczycieli z rodzicami dotyczą głównie odrabiania zadań domowych (Segiet, 1999; Młynek, 2017). Wyniki badań wskazują na dystans dzielący ideał od rzeczywistości współpracy rodziców z nauczycielami. Oczywiście istnieje wiele pozytywnych przykładów udanej współpracy. Na ogół jednak nieczęsto ma miejsce jednolite myślenie i działanie wychowawcze we wspólnej odpowiedzialności za dzieci. Nie oznacza to jednak, że ideał współpracy obydwu podmiotów uprawnionych do wychowania nie pozostaje w mocy. Może on stać się jednak pomocny jedynie wtedy, gdy każdy z nich potwierdzi najpierw swoją osobistą odpowiedzialność za zadania, do których został powołany.

Współodpowiedzialność rodziców i szkoły za wychowanie dziecka

Dojrzałość życiowa dziecka rozpatrywana, jako ogólny cel wychowania, zależy w największym stopniu od jego rodziców. Odpowiedzialność rodziców jest nieodwołalna, ciągła i dotyczy całościowego rozwoju dziecka. W trosce rodziców o swoje potomstwo przejawia się troska o całe społeczeństwo.

Rodzina jest środowiskiem inicjującym, miejscem, gdzie ma się dokonać zapoczątkowanie wzrostu we wszystkich wymiarach. Pierwsze doświadczenia są niezwykle doniosłe dla dalszego rozwoju dziecka. Wyjątkowość działania rodziny powiększa fakt duchowego powiązania dziecka z rodzicami i jego niezwykłą plastyczność (Wilk, 2002). Dobre rodziny są w zasadzie niezastąpione w dziele wychowania. Wynika to ze swoistego sprzężenia zwrotnego między zapotrzebowaniami człowieka a możliwościami rodziny. Jedynie w rodzinie możliwe jest zbudowanie relacji miłości, motywującej do serdecznego, niepodzielnego współistnienia i do bezinteresownej troski, od których zależą poczucie bezpieczeństwa, zaufanie do siebie samego, zdolność kochania oraz ukierunkowanie moralne.

The teacher's professional duty to cooperate with the parents of individual students is often neglected. Teachers' contacts with parents are rare, short and too superficial. They occur most frequently at the primary school level. The main topics of the meetings are learning achievements, less often the developmental paths of a child at a given stage of schooling. Cooperation between family and school remains unsatisfactory. The above claims can be illustrated by the research carried out in the Podkarpacie region by B. Lulek in the years 2003-2005, or by P. Młynek in Piekary Śląskie, Bytom and Tarnowskie Góry in the years 2015-2016. These authors define the school-family cooperation as insufficient. In their opinion, it can be classified as medium-level, and it is mostly related to the children's educational performance (Lulek, 2008; Młynek, 2017). W. Segiet argues that Polish teachers are not open to cooperation with parents in meeting their child's developmental needs. They show no readiness for such cooperation. Teachers' contacts with parents concern mainly homework (Segiet, 1999; Młynek, 2017). The research results point to a distance between the ideal and the reality of the parents' cooperation with the teachers. Of course, there are many positive examples of successful cooperation. In general, however, it is rarely the case that educational policies and practices serve the same purpose and share responsibility for children. All these factors do not undermine the power of the ideal of cooperation between the two protagonists of the education system. However, it can only be of use if either stakeholder first confirms his or her personal responsibility for the tasks for which he or she has been called.

Shared responsibility of the parents and the school for the upbringing

The life maturity of a child, considered as a general educational goal, depends to the greatest extent on the parents. Parental responsibility is irrevocable, continuous and applies to the child's overall development. The parents' concern for their children reveals their concern for the whole society.

The family is an initiating environment: a place where growth in all its dimensions is to be initiated. The first experiences are extremely important for the child's further development. The uniqueness of the family's functioning is magnified by the fact that the child is spiritually connected with its parents and this bond displays extraordinary plasticity (Wilk, 2002). Good families are basically irreplaceable in the upbringing. This is due to a kind of feedback between human needs and family capabilities. Only within the family is it possible to build a relationship of love that motivates one to warm, undivided coexistence and selfless care, which determines the sense of security, self-confidence, the ability to love and a moral orientation. The family has the greatest influence on shaping axiological attitudes

Rodzina ma największy wpływ na kształtowanie nastawień na wartości młodego człowieka. Dotyczy to głównie wartości religijno-światopoglądowych i moralnych (Brezinka, 2003). Dzieci niejako uewnętrzniają rozumienie świata i człowieka, wartościowanie i normy swoich rodziców.

W epoce pluralizmu kulturowego podwaliny pod sensowny i odpowiedzialny sposób życia mogą być stworzone jedynie wtedy, gdy dzieci od najmłodszych lat są chronione przed chaosem kulturowym w świecie. Potrzebują bezpiecznej przestrzeni życia, jednolitej pod względem przekonań. Zadaniem rodziców jest stworzenie tej wspólnoty spójnego porządku wartości, którą można określić, jako dobrą kulturę rodzinną, a na którą składa się zaufanie do osób najbliższych oraz odniesienie do wspólnych dóbr przewodnich. Jasność, co do własnej hierarchii wartości i wspólna dla obojga rodziców hierarchia wartości są nieodzowne w uczeniu wartościowania ich dzieci. Wzorowa, pociągająca kultura rodzinna okazuje się jednak często niewystarczająca dla wychowania do wartości. Dzisiaj rodzice mogą skutecznie przekazywać wartości swoim dzieciom w zasadzie tylko wtedy, gdy przyłączą się do kręgu przyjaciół lub większej wspólnoty ludzi podobnie myślących. Te bliskie rodzinie niewielkie wspólnoty dopełniają to pierwotne środowisko wychowania w rozwoju moralnym i duchowym (Brezinka, 2003). Podstawę stanowią jednak pewność i zdecydowanie rodziców w kwestiach duchowych. Potrzeba orientacji religijno-światopoglądowej leży w naturze człowieka. Współcześnie odrzuca się religię i moralność, jako drogowskazy i sposoby ludzkiego istnienia i działania. Tendencja ta nie ma wprawdzie charakteru ogólnoswiatowego, ale stała się poważnym fenomenem kulturowym, występującym przede wszystkim w kręgu tak zwanych państw rozwiniętych (Dziaczkowska, 2012). Źle pojmowana tolerancja, jako obojętność i brak przywiązań, bezkrytyczne pozwalanie na wszystko pogłębia u rodziców niezdecydowanie i niepewność w sprawach moralnych i duchowych (Brezinka, 2003). Rodzice nie mogą pozostawić bez odpowiedzi pytań dotyczących sensu życia i śmierci, dobra i zła, odpowiedniego porządku dóbr. Mają obowiązek pomóc im osiągnąć przekonanie o sensie życia i konieczności zobowiązań moralnych.

Negatywne skutki dla rozwoju osobowości dzieci, wynikające z osłabienia rodziny powinny być częściowo niwelowane przez działania państwowe, które muszą wspierać rodzinę pod względem moralnym i materialnym. Jako szczególnie niebezpieczne jawią się współczesne oczekiwania wielu rodziców, co do całodniowej pozarodzinnej opieki poczynąwszy od najmłodszych lat dla ich dzieci. Tak szeroko propagowana w Europie dostępność nierzadko całodobowa do publicznych żłobków, przedszkoli, świetlic ma również negatywne konsekwencje. Grozi, bowiem przesunięciem odpowiedzialności za wychowanie dzieci z rodziców na obcych wychowawców. A jak wykazano wyżej, żadne środowisko

of the youth. This concerns mainly religious, philosophical and moral values (Brezinka, 2003). In a way, children internalize the understanding of the world and man, the values and norms of their parents.

In an era of cultural pluralism, the foundations for a meaningful and responsible way of life can only be laid if children are protected from the global cultural chaos from an early age. They need a secure living space, with a homogeneous belief system. It is the task of the parents to create a cohesive community of values that can be described as a good family culture, consisting of trust in their loved ones and a reference to common guiding principles. The transparency of one's own hierarchy of values and the one that both parents have in common are essential in teaching values to the children. An exemplary, attractive family culture, however, often proves to be insufficient for values education. Today, parents can only convey values to their children effectively if they join a circle of friends or a larger community of like-minded people. These family-oriented small communities complement the primary educational environment for moral and spiritual development (Brezinka, 2003). However, the basis for this is the confidence and determination of the parents in spiritual matters. The need for a religious and philosophical orientation is part of human nature. Nowadays, religion and morality are rejected in their role as signposts and as regulators of human existence and behaviour. Although this trend is not global in character, it has become a significant cultural phenomenon, occurring mainly in the so-called developed countries (Dziaczkowska, 2012). A misunderstood notion of tolerance, defined as indifference and lack of attachment, uncritical tolerance of any behaviour or action makes parents more hesitant and uncertain about moral and spiritual matters (Brezinka, 2003). Parents cannot leave unanswered the questions concerning the meaning of life and death, good and evil, or the proper order of things. They have a duty to help their children achieve a positive attitude towards the meaning of life and the necessity of moral obligations.

The negative effects on the development of children's personalities resulting from the weakening of the family should be partially offset by state actions, which must support the family morally and materially. The contemporary expectations of many parents for all-day care outside the family from an early age for their children are particularly dangerous. The availability of public nurseries, kindergartens and day-care centres, which is so widely promoted in Europe, has also negative consequences. It poses a threat of shifting responsibility for bringing up children from parents to non-parental educators. And as shown above, no environment can replace the family in the upbringing. Public schools cannot, therefore, be institutions responsible for the overall process

nie jest w stanie zastąpić rodziny w dziele wychowywania.

Szkoły publiczne nie mogą być, więc instytucjami całościowego wychowywania dzieci. Nie powinny wypełniać zadań opiekuńczych w zastępstwie rodziny. Dla uczniów i całego społeczeństwa oddziałują najbardziej korzystnie, gdy koncentrują się na dwóch celach głównych, do których należą przekazywanie wiedzy i umiejętności oraz wychowywanie do podstawowych wartości wspólnych dla wszystkich obywateli, od których zależy ład społeczny i trwałość narodu (Brezinka, 2003). Rodzice mają prawo oczekiwać od szkoły przede wszystkim dobrze zorganizowanych zajęć lekcyjnych, podczas których uczniowie będą mieli okazję przyswoić solidną wiedzę o otaczającej rzeczywistości, ćwiczyć się w myśleniu, mówieniu i zachowaniach społecznych. Szkoły powinny też równocześnie służyć interesowi publicznemu, społecznej integracji wspólnoty poprzez pieczę nad kulturową jednością, szczególnie zaś jednomyślnością w kwestiach moralnych. Im większe istnieją w społeczeństwie różnice religijno-światopoglądowe i moralne oraz związany z nimi indywidualizm poszczególnych obywateli, tym wznioślejszą rolę ma do spełnienia państwo poprzez publiczne szkoły, jako miejsca pielęgnowania wspólnych dóbr przewodnich oraz ich przekazanie następnym pokoleniom. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż pluralizm społeczeństwa zakłada neutralność religijno-światopoglądową, powściągliwość, tolerancję oraz bezstronność.

Wnioski

Sukces wychowawczy, polegający na osiągnięciu przez wychowanka dojrzałości życiowej, będący konsekwencją wychowania do wartości, może zapewnić jedynie właściwie pojęta współpraca rodziny i szkoły oraz świadomość ponoszenia wspólnej odpowiedzialności za rozwój i wychowanie człowieka. Zainteresowanie dobrem dziecka, znajomość niebezpieczeństw, na jakie jest narażone, świadomość współodpowiedzialności za prowadzenie duchowe wychowanka, radość z udanego wychowania, dostrzeganie własnych braków w stosunku do ideału to tylko niektóre wymiary wspólne tym dwóm środowiskom wychowawczym. W ich oddziaływanie na wychowanka powinno być wpisane poczucie wspólnej odpowiedzialności za dzieci.

Literatura/References:

1. Brezinka, W. (1992). *Glaube, Moral und Erziehung*. München-Basel: Ernst Reinhardt Verlag.
2. Brezinka, W. (1993). *Erziehung in einer wertunsicheren Gesellschaft. Beiträge zur Praktischen Pädagogik*. München: Ernst Reinhardt Verlag.
3. Brezinka, W. (2003). *Erziehung und Pädagogik im Kulturwandel*. München: Ernst Reinhardt Verlag.
4. Chałas, K. (2003). *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*. Lublin-Kielce: JEDNOŚĆ.
5. Delsol, Ch. (2003). *Esej o człowieku późnej nowoczesności*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
6. Dziaczkowska, L. (2012). *Religijno-moralny wymiar rozwoju i wychowania człowieka. Potrzeby i zagrożenia*. W: A. Rynio, K. Braun, A. Lendzion, D. Opozda (red.), *Religijno-moralny wymiar rozwoju i wychowania* (163-176). Lublin: Wydawnictwo KUL.

of raising and educating children. They should not perform care tasks as a replacement for the family. They are most beneficial for pupils and society as a whole when they focus on two main objectives: the transfer of knowledge and skills as well as the education as regards fundamental values common to all citizens, which form the basis of the social order and the sustainability of the nation (Brezinka, 2003). Parents have the right to expect from the school, above all, well-organised lessons in which the pupils have the opportunity to acquire in-depth knowledge of the surrounding reality, to practice thinking, speaking and train social behaviour. Schools should also serve the public interest, the social integration of the community through the safeguarding of cultural integrity, especially the unanimity on moral issues. The greater the religious, philosophical and moral diversity in a society and the related individualism of the citizens, the greater the role to be played by the state through public schools as centres for the cultivation of common guiding principles and their transfer to subsequent generations. This is not an easy task, because the pluralism of society presupposes religious and philosophical neutrality, restraint, tolerance and impartiality.

Conclusions

Educational success, consisting in reaching life maturity by a pupil, as a consequence of values education, can only be ensured by a properly understood cooperation of the family and the school. It is also a matter of the awareness of their shared responsibility for human development and education. Interest in the welfare of the child, knowledge of the hazards to which he or she is exposed, awareness of the co-responsibility for the spiritual guidance of the pupil, joy of successful education, and the perception of one's own shortcomings in relation to the ideal are only some of the dimensions common to these two educational environments. A sense of shared responsibility for children should be incorporated into their actions towards the pupil.

7. Kieszkowska, A. (2010). *Rodzina jako współczesne środowisko wychowawcze*. W: M. Nowak, P. Magier, I. Szewczak (red.), *Antropologiczna pedagogika ogólna* (367-373). Lublin: Wydawnictwo Gaudium, Wydawnictwo KUL.
8. Kohlberg, L., Mayer, R. (1993). *Rozwój jako cel wychowania*. W: Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach* (51-95). Warszawa: Wydawnictwo „Edytor”.
9. Kornas-Biela, D. (2000). *Rodzina w opinii młodego pokolenia Polaków*. W: D. Kornas-Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości* (109-134). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
10. Młynek, P. (2017). *Współpraca rodziców i nauczycieli – charakter, oczekiwania, uwarunkowania*. Pobrane z: <http://sbc.org.pl/Content/296920/doktorat3899.pdf>
11. Lulek, B. (2008). *Współpraca szkoły, rodziny i środowiska*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
12. Nowak, B.M. (2011). Rodzina zagrożona kryzysem i funkcjonująca w warunkach kryzysu. *Pedagogika społeczna, 2011, nr 1(39)*, 103-124.
13. Nowak, M. (1999). *Podstawy pedagogiki otwartej*. Lublin: RW KUL.
14. Olbrycht, K. (2006). *Wychowanie do wartości*. W: M. Ryś (red.), *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży* (39-54). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
15. Pius XI (1947). *Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*. Kielce: Verbum.
16. Segiet, W. (1999). *Rodzice – nauczyciele. Wzajemne stosunki i reprezentacje*. Poznań: „Książka i Wiedza”.
17. Tchorzewski, A.M. de (1999). *Nauczyciel w sytuacji konfliktu wartości*. W: F. Adamski, A.M. de Tchorzewski (red.), *Edukacja wobec dylematów moralnych współczesności* (33-37). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
18. Wilk, J. (2002). *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Lublin: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.

Akty prawne/ Legislation:

19. Protokół nr 1 i nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. z 1995r. nr 199595.36.175 ze zm.
20. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949, BGBl. 1949.
21. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst uchwalony przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997r., Lublin, Oficyna Wydawnicza „Verba”, s. 15.
22. Ustawa z dnia 7 września 1991r. o systemie oświaty, Dz. U. z 2004r., nr 109, poz.1161 ze zm.

NIETYCZNY WYMIAR KORUPCJI UNETHICAL DIMENSION OF CORRUPTION

Karolina Pięta^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

Pięta, K. (2019). Nieetyczny wymiar korupcji/Unethical dimension of corruption, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 25-36.
<https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/ Authors' contribution:

- A. Zaplanowanie badań/
Study design
- B. Zebranie danych/
Data collection
- C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
- D. Interpretacja danych/
Data interpretation
- E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
- F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
- G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 17

Otrzymano/Submitted:
wrzesień/September 2019

Zaakceptowano/Accepted:
grudzień/December 2019

Streszczenie

W artykule przedstawiono problem zjawiska korupcji, które z biegiem lat stało się zjawiskiem globalnym. Zwrócono uwagę na jego nieetyczny wymiar, skótki i zagrożenia oraz korupcję w ujęciu Jana Pawła II i Katolickiej Nauki Społecznej.

Materiał i metody. Przeglądanie literatury oraz różnych artykułów na temat korupcji.

Wyniki. Rozwój korupcji i nieustanne wykorzystywanie budżetu państwa na rzecz realizacji własnych korzyści. Stosowanie wszelakich zachowań korupcyjnych od nepotyzmu, klientelizmu po łapownictwo. Wpływ korupcji na niszczenie tkanki społecznej oraz destrukcję jednostki.

Wnioski. Korupcja z socjologicznego punktu widzenia należy do mechanizmów degradujących moralną tkankę społeczeństwa. Narusza społeczne zaufanie i obniża zasoby kapitału społecznego, wpływa negatywnie na funkcjonowanie społeczeństwa, rozwój oraz jakość życia społecznego jednostek. Korupcja ze względu na swój nieetyczny wymiar wpływa również na dewastowanie zasad moralnych.

Słowa kluczowe: korupcja, klientelizm, łapownictwo, kumoterstwo, nepotyzm.

Summary

In the article on the problem of corruption, which have become a global phenomenon over the years. Attention was paid to its unethical dimension, arguments and threats as well as corruption according to John Paul II and Catholic Social Teaching.

Material and methods. Browse literature and various articles on corruption.

Results. The development of corruption and the constant use of the state budget to realize its own benefits. The use of corruption from nepotism, clientelism to bribery. The impact of corruption on the destruction of social fabric and the destruction of the individual.

Conclusions. Corruption from a sociological point of view belongs to mechanisms degrading the moral fabric of society. It violates social trust and reduces the resources of social capital, which negatively affects the functioning of society, development and the quality of social life of individuals. Corruption, due to its unethical dimension, also affects the devastation of moral principles.

Key words: corruption, clientelism, bribery, favoritism, nepotism.

Adres korespondencyjny: mgr Karolina Pięta, Instytut Socjologii, Katedra Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950, Lublin, Polska, karolina27172@gmail.com, ORCID.org/0000-0002-9036-8276

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Karolina Pięta

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Swego czasu zjawisko korupcji wiązało się przede wszystkim ze sferą polityki i biznesu. Obecnie zaś korupcja ma wymiar globalny i traktowana jest, jako przejaw patologii społecznej odnoszącej się do różnych sfer życia obywatelskiego. Już od wielu lat uważa się, że korupcja uderza w całe społeczeństwo z każdej strony, tym samym pogrążając i hamując gospodarkę stanowiącą podstawę rozwoju ekonomicznego państwa, uniemożliwiając tym samym realizację praw przynależnych każdej jednostce, niszcząc zaufanie przede wszystkim do instytucji państwowych, a co najgorsze uderzając w ten sposób w biednych i często niewinnych ludzi¹. To natomiast w dużym stopniu wpływa również na niszczenie jednostki. Takie postrzeganie korupcji przyczynia się do określania jej, jako problemu o charakterze społecznym, który obecnie dotyka całego globu. Warto uwzględnić, że korupcja to tak naprawdę nieodłączny towarzysz wszystkich złożonych społeczności poczynając od starożytnego Egiptu, czy Grecji aż do dnia dzisiejszego. Z problemem tym tak naprawdę zmagać się muszą prawie wszyscy, choć oczywiście w różnym wymiarze: od dyktatury i rządów demokratycznych po gospodarki feudalne, kapitalistyczne, socjalistyczne, czy chrześcijaństwo i muzułmanizm². Biorąc pod uwagę fakt, że korupcja ma zasięg nie tylko krajowy, ale i transgraniczny cały czas tworzone są coraz to nowsze programy i instytucje antykorupcyjne o charakterze międzynarodowym mające na celu zwalczanie tej nieustannie poszerzającej się patologii społecznej. W walce ze zwalczaniem zachowań korupcyjnych na poziomie międzynarodowym pomagają między innymi organizacje tj.: ONZ, Rada Europy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, czy Bank Światowy³, które poprzez swoje działanie próbują, chociaż w małym stopniu zniwelować szkody, jakie za sobą niesie zjawisko korupcji zakłócające równowagę w społeczeństwie.

Samo zdefiniowanie zjawiska korupcji niesie za sobą wiele niejasności, coraz częściej, bowiem uznaje się, że zdefiniowanie korupcji w klarowny sposób jest wręcz niemożliwe. Jednak pomimo wielu sprzeczności, w literaturze możemy się spotkać z definicjami, które w podobny sposób pomagają korupcję określić. Już w starożytności filozofowie tacy jak Arystoteles, Platon, Machiavelli, czy Monteskiusz zjawisko korupcji postrzegali, jako zachowanie odnoszące się do kondycji moralnej ogółu społeczeństwa, a nie postępowania i działania jednostek⁴, tym samym wskazując, że korupcja już wtedy godziła w całe społeczeństwo, narażając je na straty z pobudek prywatnych. Można zauważyć jednak, że

There was a time when the phenomenon of corruption was connected primarily with the sphere of politics and business. Presently however, corruption is of global dimension and it is treated as a symptom of a social pathology, referring to different spheres of civic life. For many years, it has been held that corruption strikes the whole society from every side, thereby sinking and slowing down the economy, which constitutes the base of the economic growth of a country. It also precludes executing the due rights of every individual, destroys trust, primarily towards public institutions, and worse - striking the poor and oftentimes innocent people¹. This however largely influences the destruction of an individual. Such perception of corruption contributes to defining it as a problem of a social nature, that currently touches the whole globe. It is worth recognizing that corruption is in fact an inherent companion of all complex communities, starting from ancient Egypt or Greece up to this day. Actually, nearly everybody has to struggle with this problem, but obviously in different dimensions: from dictatorship and democratic governance, to feudal, capitalist and socialist economies, or Christianity and Mussulmanism². Considering the fact that corruption has not only a national scope, but also a trans-border one, newer and newer programs and anti-corruption institutions are being developed, that aim to combat this perpetually spreading social pathology. Among others, organizations such as the UN, the Council of Europe, the International Monetary Fund or the World Bank³ help with combating corruption-causing behaviours on an international level. Through their actions they are trying to, at least to a small extent, level the damage that is carried by the phenomenon of corruption, disrupting the balance of society.

Even defining the phenomenon of corruption carries many uncertainties, for it is more and more often held that defining corruption in a clear manner is downright impossible. However, despite many contradictions, we can find definitions in literature, that help to define corruption in similar ways. Already in antiquity philosophers such as Aristotle, Plato, Machiavelli or Montesquieu perceived the phenomenon of corruption as behaviours referring to the moral condition of the general public, and not to the deeds and actions of individuals⁴, indicating thereby that even then corruption struck the whole society, exposing it to losses due to individual drives. However, it can be observed that the lack of combatting the corruption causing actions, affected the continual development of corruption

¹ A. Lewicka – Strzałecka, *Nędra korupcji*, Kraków 2011, s. 17.

² S. M. Lipset, G. S. Lenz, *Korupcja, kultura i funkcjonowanie rynków*, Poznań 2003. (cyt. za) G. Makowski, *Korupcja jako problem społeczny*, Warszawa 2008, s. 34.

³ N. Iyer, M. Samosiuk, *Defraudacja i korupcja. Zapobieganie i wykrywanie*, Warszawa 2007, s. 20.

⁴ A. Z. Kamiński, B. Kamiński, *Korupcja rządów. Państwa postkomunistyczne wobec globalizacji*, Warszawa 2005. (cyt. za) D. Fleszer, *Z problematyki korupcji w administracji publicznej [w:] Jak możliwy jest dialog?: księga jubileuszowa dedykowana prof. WSH dr Jerzemu Koplowi*, Sosnowiec 20015, s. 285.

¹ Strzałecka, Lewicka A. The misery of corruption. Cracow: 2011. Page 17.

² Lipset, S. M. Corruption, culture and the functioning of markets. Lenz, G. S. Poznan: 2003. Following: Makowski, G. Corruption as a social problem. Warsaw: 2008. Page 34.

³ Iyer, N. Defraudation and corruption. Prevention and detection. Warsaw: 2001. Page 20.

⁴ Kaminski, Z. A. Corruption of governments. Post-communist countries in the face of globalization. Kaminski, B. Warsaw: 2005. Following: Fleszer, D. „On issues of corruption in public administration.” How is dialogue possible? Sosnowiec: 2015. Page 285.

brak zwalczania działań korupcyjnych wpłynął na nieustanne rozwijanie się korupcji do tego stopnia, że zaczęła ona być postrzegana, jako zjawisko patologii w życiu społecznym. Mimo wszystko sam fakt zwrócenia uwagi na zjawisko korupcji w tak wczesnych latach pokazuje, że nieliczni dostrzegali je i poddawali wielu analizom, jako zachowanie niezgodne z prawem, które trzeba zacząć zwalczać. Ze względu jednak na szybki wzrost zachowań korupcyjnych, które z biegiem lat rozrosły się do skali globalnej obecnie uznaje się, że korupcja w dalszym ciągu stanowi jedno z ważniejszych zagadnień wielu dyscyplin naukowych takich jak socjologia, czy politologia.

Korupcja powszechnie postrzegana jest, jako przede wszystkim nadużycie i nieprzestrzeganie reguł prawa obowiązujących w danym społeczeństwie, natomiast w ujęciu prawnym została zdefiniowana w Cywilnoprawnej konwencji o korupcji, jako „żądanie, proponowanie, wręczanie lub przyjmowanie bezpośrednio lub pośrednio łapówki lub jakiegokolwiek innej niezależnej korzyści lub jej obietnicy, które wypacza prawidłowe wykonywanie jakiegokolwiek obowiązku lub zachowanie wymagane od osoby otrzymującej łapówkę, niezależną korzyść lub jej obietnicę”⁵. Prawna definicja korupcji pomaga w klarowny sposób określić granice, w jakich powinno się działać i funkcjonować, by nie wykorzystywać zajmowanego stanowiska państwowego na rzecz własnych korzyści i polepszenia swojej sytuacji finansowej uderzając tym samym w niewinnych ludzi. Warto zaznaczyć również, że działania korupcyjne to często działania o charakterze czysto prywatnym, gdzie osoba przyjmująca łapówkę działając na własną korzyść pomaga przyspieszyć realizację w obszarze publicznym celów osoby zainteresowanej, co przyczynia się do rozprzestrzeniania się zachowań patologicznych. Takie niekompetentne zachowania ze strony pracowników zajmujących stanowiska państwowe godzą natomiast w etykę pracy, gdyż nie od dziś wiadomo, że na pierwszym miejscu zawsze powinno być dobro ogółu, a nie własne interesy i korzyści. Etyka pracy, czy inaczej etyka zawodowa powinna stać na straży zasad, które chronią pracowników przed różnego typu nadużyciami w pracy zawodowej⁶, niestety pomimo tworzenia różnego rodzaju Kodeksów Etyki Zawodowej, w dalszym ciągu mamy do czynienia z działaniami niemoralnymi i nieetycznymi, do których zalicza się korupcję. Należy jednak pamiętać, że korupcja to zjawisko wielopostaciowe i złożone. W szeroko rozumianym znaczeniu oznacza to przywłaszczenie sobie dóbr publicznych lub takie dysponowanie nimi, aby uzyskać korzyść osobistą⁷, co pozwala tym samym ukazać, że do korupcji można zaliczyć zachowania odnoszące się do przekupstwa, sprzedajności, czy wykorzystywania własnego sta-

up to a point where people started to perceive it as a pathology in social life. Despite everything, the sheer fact of noticing the phenomenon of corruption so early indicates that few discerned it and subjected it to analysis as an illegal act that needs to be fought. Nonetheless, due to the rapid growth of corruption causing behaviours that proliferated to a global extent over the years, it is now believed that corruption still constitutes one of the most important issues of sciences such as sociology or political science.

Corruption is commonly perceived as primarily an abuse and disobeying the rules of law, effective in a given community. In the legal view however, it has been defined in the Civil law convention of corruption as „demanding, proposing, handing or claiming, directly or indirectly, a bribe or any other independent benefit or a promise thereof, that contorts the proper execution of any duty, or an action demanded of the person receiving a bribe, an independent benefit or a promise thereof”⁵. The legal definition of corruption helps to define in a clear way the borders, within which one should act and function, in order not to exploit one’s occupied public post on the account of one’s own benefits and improving one’s financial situation, striking thereby innocent people. It is also worth highlighting that corruptive actions are often actions of a purely private character, when the person accepting a bribe, acting on their own account, helps to speed up the execution of the goals of the concerned in the public area, which contributes to the pathological behaviours’ spreading. Such incompetent behaviours coming from workers occupying public posts, strike work ethics, since it has been known that the public well-being should always come first, instead of individual interests and benefits. Work ethics, also known as professional ethics, should stand guard of the rules that prevent employees from all sorts of abuses in professional work⁶. Unfortunately, despite creating various kinds of Professional Ethics Codes, we have still to do with immoral and unethical actions, including corruption. However, one needs to bear in mind that corruption is a polymorphic and complex phenomenon. Broadly speaking, it means the appropriation of public goods or managing them in order to get personal gain⁷. This helps to portray that behaviours referring to bribery, venality, or exploiting one’s post to execute personal goals, can be classified as corruption. In particular when it comes to using the national budget to achieve personal benefits.

Due to the fact that corruption is a behaviour, or a deed committed by one who violates the system of rules⁸, driven by their immediate interests, corruption causing behaviours are always committed by two or more people. Regardless of

⁵ *Cywilnoprawna konwencja o korupcji*, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1999r., Dz. U. z dnia 16.11.2004r.

⁶ W. Drzeżdżon, *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 2013, t. 10, s. 24.

⁷ A. Lewicka – Strzalecka, *op. cit.*, s. 40.

⁵ Civil law convention on corruption. Strasbourg: November 5, 1999.

⁶ Drzeżdżon, W. „Ethical aspects of professional work. Selected issues.” [In:] *The Gdansk Studies. Visions and reality*, vol. 10. 2013. Page 24.

⁷ Strzalecka, Lewicka A. *op. cit.* Page 40.

⁸ Hankiss, E. *Social Traps*. Warsaw: 1986.

nowiska do realizacji prywatnych celów. Mowa tutaj zwłaszcza o wykorzystywaniu budżetu państwa do realizacji własnych korzyści.

Ze względu na fakt, że korupcja jest zachowaniem bądź też czynem, który popełnia każdy, kto powodowany swoimi bezpośrednimi interesami narusza system reguł⁸ to zachowań korupcjogennych dopuszczają się zawsze dwie lub więcej osób. Niezależnie, która strona realizuje własne interesy, narusza dobro ogółu na rzecz własnych korzyści. Takie zachowania bez wątplenia przyczyniają się do rozrastania w społeczeństwach tak zwanych patologii życia publicznego, dlatego też w obecnych czasach istotne jest to by każdy, choć w małym stopniu przestrzegał norm i reguł oraz działał zgodnie z nimi w celu zmniejszenia zaistniałych dysfunkcji całego organizmu społecznego.

W Polsce słowo „korupcja” jest rozumiane w różnorodny sposób. Wiąże się ono jednak przede wszystkim z takimi określeniami jak: konflikt interesów, łapownictwo, nepotyzm, klientelizm, czy kumoterstwo. Samo zjawisko korupcji jest grupą takich zjawisk, których nie da się uniwersalnie zdefiniować, co wpływa na fakt, że coraz częściej w literaturze odnaleźć można wiele definicji tego pojęcia, brzmiących podobnie, ale różniących się kilkoma określeniami. Tak różnorodne określenia korupcji ukazują natomiast, że nie istnieją tak naprawdę dla wszystkich państw te same skutki lub dla wszystkich instytucji te same czynności przeciwdziałania oraz analizy przyczyn i występowań⁹, dlatego też postrzeganie korupcji będzie różnić się w zależności od kraju, sprawowanej władzy, dorobku kulturowego, czy na przykład instytucji, w której korupcja występuje.

Korupcja, jako przejawy działania nieetycznego

Przejawem patologii w instytucjach publicznych jest korupcja, która wiąże się z naruszeniem odpowiedzialności społecznej. Porównując badania z okresu od końca lat 90. XX wieku z sytuacją obecną, nadal można mówić o stosunkowo wysokim poziomie zagrożenia korupcją¹⁰ w Polsce. Zjawisko korupcji w dzisiejszych czasach przejawia się w wielu formach i występuje na wielu poziomach, ponadto jest również widoczne wśród działań nie tylko wysokiej rangi osobistości, ale również przeciętnych ludzi, którzy poprzez swoje nieetyczne działanie próbują przyspieszyć załatwienie prywatnych interesów. Mimo wszystko niezależnie od osoby, która dopuszcza się działań korupcjogennych, każde przestępstwa korupcyjne uderzają w morale całego społeczeństwa. Te wielkie przestępstwa, bowiem niszczą zaufanie do wysokiej rangi polity-

the fact which party executes their own interests, it violates the public well-being on the account of their own benefits. Such behaviours undoubtedly contribute to the public life pathologies' spreading in communities. Therefore, nowadays it is vital for everyone to, at least to a small extent, follow the norms and rules, and to act according to them, in order to reduce the existing dysfunctions of the entire social organism.

In Poland, the word „corruption” is understood in various ways. However, it relates particularly to such notions as: conflict of interests, bribery, nepotism, clientelism or favouritism. The sole phenomenon of corruption is a group of such phenomena which are not generally definable. This influences the fact that more and more often one can find in literature many definitions of this notion, that sound similarly but differ in some terms. Such diverse definitions of corruption then demonstrate that the same effects or counteractions and analyses of causes and occurrences⁹ for all countries and institutions, in fact don't exist. Thus, the perception of corruption will differ, depending on the country, the form of governance, the cultural heritage, or for instance the institution in which corruption occurs.

Corruption as a symptom of unethical actions

Corruption is a symptom of pathology in public institutions and it is connected with violation of social responsibility. Comparing research from the late 1990s to the present day situation, it can still be said that the level of threat of corruption¹⁰ is quite high in Poland. The phenomenon of corruption is nowadays manifested in many forms and occurs on many levels. Moreover, it is also visible in actions not only of a high-rank personality, but also of average people who through their unethical actions attempt to achieve their personal interests. Nonetheless, regardless of the person committing corruption causing actions, all corruptive crimes strike the morale of the whole society. For the major crimes destroy trust towards high-rank politicians and representatives of various organizations, and the minor ones strike the poorest, depriving them

⁸ E. Hankiss, *Pułapki społeczne*, Warszawa 1986 (cyt. za) K. Nowakowski, *Korupcja jako problem teoretyczny i społeczno - ekonomiczny*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1996, nr 2, s. 78.

⁹ D. Lampart, *Skuteczność zwalczania korupcji w Polsce*, *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 2015, nr 3, s. 82.

¹⁰ J. Bogdanienko, *Przejawy społecznej NIEodpowiedzialności organizacji publicznych*, Warszawa 2014, s. 17.

⁹ Lampart, D. „Effectiveness in fighting corruption in Poland.” [In:] *Security - Scientific Notebooks of the Faculty of Management and Leadership of the National Security Academy*. No. 3. 2015. Page 82.

¹⁰ Bogdanienko, J. *Symptoms of social IRresponsibility of public organizations*. Warsaw: 2014. Page 17.

ków i przedstawicieli różnego rodzaju organizacji, natomiast te mniejsze uderzają w najbiedniejszych, pozbawiając ich dostępu do podstawowych dóbr i usług¹¹, co powinno pomóc zrozumieć, że walka z korupcją i zachowaniami korupcyjnymi tak naprawdę powinna być w interesie nie tylko rządzących, ale również całego społeczeństwa i wszystkich obywateli. W Polsce wszelkie działania korupcyjne wykraczające poza reguły i przepisy prawa są działaniami ściganymi z urzędu i podlegającymi karze zgodnie z Polskim Kodeksem Karnym, który w latach 1998 – 2005 przystosował swoje prawo do międzynarodowej konwencji w walce z korupcją.

Korupcja, jako zjawisko patologiczne nieustannie przejawia się w wielu formach w codziennym życiu, przyczyną zaś takiego postrzegania zachowań korupcyjnych jest, bowiem jej mocne zakorzenienie w strukturach społecznych danego państwa. Jedną z popularniejszych w dzisiejszych czasach formą korupcji jest łapownictwo, które bowiem charakteryzuje się niewielką trwałością, gdzie z reguły wręczający i otrzymujący łapówkę mają ze sobą do czynienia tylko raz, podczas załatwiania jakiejś konkretnej sprawy¹². Działania te powinny być realizowane w taki sposób by nie ujrzały światła dziennego, co mogłoby wpłynąć na zepsucie reputacji i utracenie wiarygodności danej instytucji w oczach obywateli. Należy jednak pamiętać, że łapownictwo postrzegane jest przede wszystkim, jako forma transferu części zasobów do urzędników rządowych, uznawane za przekupstwo, które dokonane jest wtedy, gdy przedstawicielowi służb publicznych zaoferowano, obiecano lub zagwarantowano te zasoby w zamian za natychmiastowe lub oczekiwane działanie¹³, co może mieć różne podłoża. Mianowicie łapownictwo, to przekazywanie łapówek, które zazwyczaj przybierają postać rzeczową w postaci wszelkiego rodzaju upominków, czy prezentów. Jednak inną formą łapówki może być również działanie mające na celu wyświadczanie przysługi o charakterze niematerialnym.

Do zjawiska korupcji, jako działania nieetycznego i niezgodnego z prawem można zaliczyć również kumoterstwo, które jest raczej związkiem długotrwałym i nie ogranicza się do jednorazowej transakcji. Kumoterstwo jednak uznawane jest za taki przejaw korupcji, który nie zawsze wiąże się z przekraczaniem prawa. Mianowicie, pomimo, że kumoterstwo ma charakter działań nieetycznych to często uznawane jest, jako działanie realizowane wśród dobrze znanych i ufających sobie osób, przez co staje się cięższe do wykrycia. Taki kamouflaż niestety pomaga ukryć relację, w której osoby uczestniczące wymieniają między sobą jakieś korzyści, albo wspierają się w osiągnięciu wspólnych celów. Ze względu na równoprawny charakter tej

of the access to basic goods and services¹¹, which should help understand that fighting corruption and corruption causing behaviours should not only be in the interest of the governing, but also of the governed and the whole society. In Poland, all corruptive actions contravening rules and legal norms are actions prosecuted ex officio and subject to punishment, in accordance with the Polish Criminal Code, which in the years 1998-2005 adjusted its law to the international convention on fighting corruption.

Corruption as a pathological phenomenon is constantly manifested in many forms in everyday life, for the cause of such perception of corruption causing behaviours is their strong rootedness in social structures of a particular country. Presently, one of the more popular forms of corruption is bribery, which is thus characterized by scarce permanence, since the briber and the receiver have to do with one another only once, when taking care of a particular matter¹². These actions should be executed in such a way that they do not see the light of day, which could result in spoiling a reputation and in an institution losing credibility in the eyes of the citizens. One ought to remember however, that bribery is perceived mostly as a form of transference of the resources to government officials, regarded as a payoff, committed when a representative of public services is offered, promised or granted those resources in exchange for immediate or expected action¹³ that can have various undertows. Namely, bribery is passing bribes that usually take a material form of all sorts of souvenirs or gifts. However, an action aiming to do a favour of non-material character, can also be a different form of bribery.

Favouritism, being a rather permanent relationship not limited to a one-time transaction, can also be regarded as the phenomenon of corruption in the sense of unethical and illegal action. Nonetheless, favouritism is treated as a symptom of corruption that does not always mean breaking the law. Namely, despite favouritism having the character of unethical actions, it is often regarded as an action executed among people who know each other well and trust each other, which makes it more difficult to detect. Unfortunately, this camouflage helps to cloak the relation, in which the involved exchange benefits between one another, or suppose each other in achieving common goals. Due to the egalitarian character of this relationship - often connected with a long-term friendship connecting both parties - mutual provisions may at least partly be selfless¹⁴. A negative aspect of

¹¹ D. Lampart, *op. cit.*, s. 81.

¹² *Oblicza korupcji. Zjawisko, skutki i metody przeciwdziałania*, pod red. M. Tymiński, P. Koryś, Warszawa 2006, s. 19.

¹³ A. Stachowicz – Stanusch, A. Sworowska, *Oblicza korupcji: formy i typy zachowań*, Organizacja i Zarządzanie: kwartalnik naukowy, 2012, nr 1, s. 119.

¹¹ Lampart, D. *op. cit.* Page 81.

¹² Tymiński, M. Ed. *Faces of corruption. The phenomenon, the consequences and methods of counteraction*. Korys, P. Co-Ed. Warsaw: 2006. Page 19.

¹³ Stanusch, Stachowicz A. „Faces of corruption: forms and types of behaviors.” Sworowska, A. [In:] *Organisation and Management: a scientific quarterly*. No. 1. 2012. Page 119.

¹⁴ Tymiński, M. Ed. *Faces of corruption. The phenomenon, the consequences and methods of counteraction*. Korys, P. Co-Ed. Warsaw: 2006. Pages 23-24.

relacji – często związany z długotrwałą przyjaźnią łączącą obie strony – wzajemne świadczenia mogą być przynajmniej częściowo bezinteresowne¹⁴. Do negatywnych aspektów kumoterstwa bez wątpienia można zaliczyć fakt, iż takie relacje ze względu na problem z ich wykryciem, negatywnie wpływają na zwiększającą się skalę występowania problemu i coraz cięższe jego zwalczanie.

W dzisiejszych czasach zjawisko korupcji jest widoczne na każdym kroku w każdej ze sfer życia obywatelskiego. Pomimo wielu płaszczyzn jego występowania i różnych form, stosunkowo często korupcję można spotkać w administracji publicznej, gdzie przejawia się w formie nepotyzmu. Nepotyzm, jako jeden z przejawów korupcji o nieetycznym działaniu zazwyczaj najbardziej widoczny jest w instytucjach publicznych, to właśnie tam zazwyczaj nadużywa się przez określoną osobę zajmowanego stanowiska do protegowania krewnych¹⁵, odnosić się to może do wszelakich działań poczynając od obsadzania stanowisk swoimi krewnymi, po ustawianie przetargów, czy nadawanie przywilejów ze względu na pokrewieństwo. W Polsce zjawisko nepotyzmu staje się coraz bardziej popularne, a negatywnymi skutkami jest nieustannie szerzące się bezrobocie, gdzie o zatrudnieniu na stanowisko nie decydują już kompetencje, czy doświadczenie, ale stopień pokrewieństwa i znajomości.

W socjologii klientelizm, czyli układy patronacko – klienckie to kolejna forma zjawiska korupcji, która zakorzeniła się w strukturach społecznych przyczyniając się do poszerzania patologii społecznej. W tym wypadku relacje zachodzące pomiędzy patronem, a klientem mają charakter długotrwały, natomiast głównymi celami patrona jest jak największe rozbudowanie siatki klientelistycznej, zwłaszcza, że nieformalna relacja, jaka występuje pomiędzy patronem, a klientem opiera się przede wszystkim na braku różnorodnych pozycji, w której każda ze stron świadczy sobie określone usługi. Zazwyczaj zadaniem patrona jest ochrona klienta oraz przekazywanie mu różnych dóbr w zamian za jego usługi i lojalność¹⁶. Taka forma korupcji jest najbardziej popularna wśród polityków i administracji publicznej, bądź instytucji finansowanych z budżetu państwa, gdzie wykorzystuje się środki publiczne na cele na przykład wszelakich bonusów, czy premii.

Korupcja w ujęciu Jana Pawła II

Korupcja ze względu na swój globalny wymiar jest tematem dyskusji wielu dyscyplin naukowych, z tego też względu swoje rozważania nad zjawiskiem korupcji, jako działań nieetycznych prowadzi Katolicka Nauka Społeczna (KNS), która postrzega-

favouritism is undoubtedly the fact that such relationships, due to the problems with detection thereof, negatively influence the increasing scale of the occurrence of the problem and more and more difficult combatting thereof.

In the present day, the phenomenon of corruption is visible every turn in all the spheres of civic life. Despite its many platforms of occurrence and its various forms, corruption can quite often be met in public administration, where it occurs in the form of nepotism. Nepotism, as one of the symptoms of corruption in the sense of unethical action, is often most visible in public institutions. It is there that usually one's occupied post is abused to pull strings for one's relatives¹⁵. It can refer to all sorts of actions, from casting ones relatives on posts to arranging tenders, or conferring privileges due to kinship. In Poland, the phenomenon of nepotism is growing more and more popular, and the negative consequences are the constantly spreading unemployment, for it is no longer competence or experience that are definitive of employment, but rather kinship and friendship.

In sociology, clientelism, meaning patron-client deals, is a yet another form of the phenomenon of corruption. It has rooted in social structures, contributing to spreading the social pathology. In this case, the relationship between the patron and the client have a long-term character and the patron's main goal is to develop their clientelist network. Especially since the informal relationship occurring between the patron and the client is essentially based on the lack of an unequal position, in which each party performs certain services for the other one. The task of a patron is usually to protect the client and transmit them different goods in return for their services and loyalty¹⁶. This form of corruption is most popular among politicians and public administration, or institutions financed from the government budget, when public resources are used, for instance, for all sorts of bonuses.

Corruption according to John Paul II

Corruption, due to its global dimension, is a topic of discussion for many sciences, therefore the Catholic Social Teaching (CST) leads its own considerations on corruptions as unethical actions. Perceived as a kind of a „catholic sociology, it handles creating a new set of directives and rules, based on which society should be built, according to the

¹⁴ *Oblicza korupcji. Zjawisko, skutki i metody przeciwdziałania*, pod red. M. Tymiński, P. Koryś, Warszawa 2006, ss. 23 – 24.

¹⁵ B. Olszewski, *Problem nepotyzmu w administracji publicznej*, Przegląd Prawa i Administracji, 2009, nr 79, s. 174.

¹⁶ P. Solarz, *Ekonomiczne i kulturowo – polityczne przyczyny korupcji w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*, Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula, 2013, nr 4, s. 12.

¹⁵ Olszewski, B. „The problem of nepotism in public administration.” [In:] *Law and Administration Review*. No. 79. 2009. Page 174.

¹⁶ Solarz, P. „Economically and culturally - political causes of corruption in Poland after the accession to the European Union.” [In:] *Scientific Quarterly of the Vistula Academy*. No. 4. 2013. Page 12.

na, jako pewnego rodzaju „katolicka socjologia” zajmuje się tworzeniem zbioru wytycznych oraz zasad na bazie, których według Kościoła należy budować społeczeństwo¹⁷. Społeczeństwo według Katolickiej Nauki Społecznej powinno przede wszystkim opierać się na zrównoważonym rozwoju i określonych zasadach, dlatego też wszelkie działania nieetyczne w tym także korupcja godzą w morale całego ogółu i wspólnoty, którą tworzą. To zaś wpływa nie tylko na niszczenie wspólnoty, ale również na niszczenie jednostki funkcjonującej w tak skorumpowanym społeczeństwie. Katolicka Nauka Społeczna zauważa, że zjawisko korupcji w obecnym świecie przybiera różnorodne formy, a działania korupcyjne pojawiają się przede wszystkim w samorządach, polityce i gospodarce, wtedy, gdy stajemy się chciwi¹⁸, natomiast jedyną słuszną drogą do odbudowy ładu społecznego jest przede wszystkim trwałe dążenie jednostek do poprawy życia społecznego poprzez ich moralne postawy w życiu codziennym. Należy pamiętać, że to od wyborów człowieka zależy to, co w przyszłości może zaowocować, dlatego też nie bez powodu korupcja nazywana jest rakiem wyniszczającym tkankę społeczną, natomiast by zapobiec temu wynaturzeniu Katolicka Nauka Społeczna nieustannie nawołuje by zwalczać korupcję poprzez swoje dobre wybory i działania etyczne, które pozwolą, choć w małym stopniu zniwelować zachowania korupcyjne. Warto zaznaczyć, że według Katolickiej Nauki Społecznej korupcja jest zjawiskiem, które powstaje z popędu do pieniędzy, władzy oraz prestiżu, a najbardziej widoczne jest w społecznościach małych i ubogich. Z socjologicznego punktu widzenia wynika to stąd, iż małe społeczności charakteryzują się niezdrowymi i zaburzonymi relacjami, co tym samym często prowadzi do zachowań korupcyjnych, gdzie wszelkiego rodzaju chciwość i chęć władzy mogą zniszczyć wszelkiego rodzaju programy rozwoju i działania długofalowe na rzecz danego obszaru.

Zjawisko korupcji ze względu na swój globalny charakter nie bez powodu nadal uważane jest za ważny temat społeczny, który nieustannie doprowadza do pogłębiania patologii społecznej. Rozważań na temat korupcji w jednej ze swoich encyklik podjął się papież Jan Paweł II. W encyklice z 1991 roku „*Centessimus Annus*” papież zwrócił szczególną uwagę na korupcję, jako aspekt negatywny i źle wpływający na całokształt społeczeństwa, gdzie uwzględnił, że działania korupcyjne to nic innego jak nieodpowiednie źródło zysków i bogacenia się wbrew prawu. Papież podkreślał również, że zjawisko korupcji, jako cały zbiór zachowań nieetycznych, wykracza poza normy moralne, uczciwość oraz bezpieczeństwo, w czego wyniku nieustanne zachowania korupcyjne zagrażają demokracji jak i całemu rozwojowi gospodarczemu społeczeństwa, zwłaszcza, że godzi ona w dobro

Church¹⁷. Society, according to the Catholic Social Teaching, should be primarily based on sustainable development and set rules, hence all sorts of unethical actions, including corruption, strike the morale of the general public and the community it creates. This then affects not only the destruction of the community, but also the destruction of an individual functioning in such a corrupted society. The Catholic Social Teaching notices that the phenomenon of corruption in the modern world takes on diverse forms, and corruptive actions appear mostly in self-governments, politics and economy, when we become greedy¹⁸, whereas the only proper way to rebuilding social order is most of all the individuals' perpetual pursuit of improving social life through their moral attitudes in everyday life. One ought to remember that what can bloom in the future relies on one's choices. Hence, it is not without a reason that corruption is called a cancer emaciating the social tissue. However, in order to prevent this degeneration, the Catholic Social Teaching constantly agitates for combatting corruption through one's good choices and ethical actions that will help, at least to a small extent, level corruption causing behaviours. It is worth mentioning that according to the Catholic Social Teaching, corruption is a phenomenon originating from the lust for money, power and prestige, and is most prominent in small and poverty-stricken communities. From a sociological point of view, it results from the fact that small communities are characterized by unhealthy and dysfunctional relationships, which oftentimes leads to corruption causing behaviours, where all sorts of greed and strive for power can destroy every program of development and long-term actions in favour of the area.

The phenomenon of corruption, due to its global character, is not without a reason still considered an important social issue, that constantly leads to the social pathology deepening. John Paul II took up divagations on corruption in one of his encyclicals. In the encyclical from the year 1991 called „*Centessimus Annus*”, the pope devoted special attention to corruption as a negative aspect that negatively influences the general public, where he included that corruption causing actions are nothing else than an inappropriate source of gains and enrichment against the law. The pope also highlighted that the phenomenon of corruption, as a whole set of unethical behaviours, violates the moral norms, honesty and safety. Consequently, unstoppable corruption causing behaviours threaten democracy, as well as the general economic development of the society, especially since it strikes the well-being of the whole nation, rather than particular individuals. Pope John Paul II in his teachings often stressed the importance of corruption and its influence on

¹⁷ M. Chomątowska, *Nauka społeczna kościoła, a gospodarka społeczna*, *Ekonomia Społeczna*, 2013, nr 3, s. 67.

¹⁸ *Współczesne wymiary samorządności. 20 lat reformy samorządowej na Mazowszu*, pod red. E. Jaski, T. Skoczka, Warszawa 2018, s. 23.

¹⁷ Chomątowska, M. „The social teaching of the Church and the social economy.” [In:] *Social Economy*. No. 3. 2013. Page 67.

¹⁸ Jaski, E. Ed. *Modern dimensions of self-governance*. Skoczka. T. Co-Ed. Warsaw: 2018. Page 23.

wspólne całego narodu, a nie tylko poszczególnych jednostek. Papież Jan Paweł II w swoich naukach często podkreślał wagę korupcji i to, jaki wpływ ma ona na dobro wspólne, dlatego też uważał, że w celu przeciwdziałania korupcji należy przede wszystkim wprowadzić zmiany strukturalne, ale również nową kulturę praworządności, która polega na tym, że ludzie sprawujący funkcje publiczne troszczą się o sprawiedliwe stosowanie prawa i legalność wszystkich działań administracji publicznej¹⁹, co na pewno będzie miało wpływ na zniwelowanie zachowań korupcyjnych w przyszłości, jeśli tylko jednostki, choć w małym stopniu wykażą chęć działania zgodnie z etyką i zasadami oraz postawą moralną na rzecz dobra wspólnego.

O korupcji jako patologii społecznej, gdzie do czynienia mamy ze wszelkiego rodzaju działaniami o charakterze nieetycznym rozważał również Papież Benedykt XVI, w swojej encyklice „*Caritas in veritate*” z 2009 roku. Papież, bowiem, uważał, że tak naprawdę to nieodpowiedzialność podmiotów gospodarczych w dużym stopniu wpływa na zaburzenie poprawnego rozwoju świata, który obecnie nieustannie narażony jest na wszelkiego rodzaju wynaturzenia. Należy jednak zaznaczyć, że Papież Benedykt XVI pisał już o korupcji i wszelkim bezprawiu, jako zjawiskom występującym nie tylko w małych i ubogich społecznościach, ale uwzględnił korupcję, jako zachowanie naturalne w społeczeństwach dużych, bogatych i dobrze rozwiniętych, które zdecydowanie w większym stopniu przyczyniają się do zaburzenia podstaw tkanki społecznej. Tak postrzegana korupcja ukazuje, że jej globalny zasięg coraz bardziej zakłóca równowagę w społeczeństwie i przyczynia się do coraz większej patologii społecznej. Smutne jest niestety to, że pomimo ważności tematu i podejmowania wielu prób jego nagłaśniania i nawoływania do jego zwalczania korupcja nieustannie się rozwija i godzi nie tylko w jednostki, ale całe społeczeństwo, które coraz bardziej daje przyzwolenie na jej występowanie.

Skutki i zagrożenia

Korupcja od wielu lat uznawana jest za zjawisko złożone i wielopostaciowe, a ze względu na wysoki poziom jej występowania nie ulega wątpliwości, że korupcja nie tylko narusza zaufanie do prawa i władz państwowych, powoduje brak poczucia bezpieczeństwa u obywateli, dewastuje podstawowe zasady moralne tj.: uczciwość, lojalność i odpowiedzialność, ale tym samym również niszczy podstawową tkankę społeczeństwa obywatelskiego²⁰, tym samym niszcząc jednostkę. Występowaniu zjawiska korupcji mogą sprzyjać różne przyczyny od skupienia władzy i majątku w rękach niewielkiej grupy osób, uciążliwą biurokracją, istnienie monopolii, system poparcia możnych protektorów, po rządowe

the common good. That is why he thought that in order to counteract against corruption, structural changes need to be introduced, as well as a new law-abidingness culture, based on people who exercise public functions that take care of fair application of the law and legality of all actions of public administration¹⁹. This will certainly influence the levelling of corruptive behaviours in the future, if only individuals, at least to a small extent, exhibit the will to act in accordance with ethics and the rules, and the moral attitude in favour of the common good.

Pope Benedict XVI, in his encyclical „*Caritas in veritate*” from the year 2009, also pondered on corruption as a social pathology, where we have to do with all sorts of actions of unethical character. The Pope thought that in fact it is the irresponsibility of economic subjects by and large influences the disruption of the proper development of the world, which is presently exposed to all sorts of degenerations. It needs to be stressed however, that Pope Benedict XVI had already written about corruption and all outlaw as phenomena occurring not only in small and poverty-stricken communities. But he considered corruption as a natural behaviour in large, prosperous and well-developed societies, which definitely contribute to disruption of the bases of social tissue, to a greater extent. Corruption perceived this way indicates that its global scope disrupts the blench in society more and more and contributed to an even larger social pathology. Sadly, despite the importance of the topic and undertaking many attempts to amplify it, and agitating to combat it, corruption is constantly developing and strikes not only individuals but also the whole society, which is giving more and more consent to its occurrence.

Consequences and threats

For many years, corruption has been thought to be a complex and polymorphous phenomenon and due to its high level of occurrence, there is no doubt that corruption not only infringes trust towards law and national governments, causes the lack of sense of security in citizens, devastates basic moral principles, such as honesty, loyalty and responsibility, but also at the same time it destroys the basic tissue of civil society²⁰, destroying thereby an individual. Many causes can facilitate the occurrence of corruption, from concentration of power and fortune in the hands of a small group of people, oppressive bureaucracy, the existence of monopolies, a system of supporting affluent

¹⁹ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju*, 1998.

²⁰ A. Kojder, *Korupcja i poczucie moralne Polaków* [w:] Kondycja moralna społeczeństwa Polskiego, pod red. J. Mariańskiego, Kraków 2002, s. 234.

¹⁹ [I], Paul John. Proclamation for the World Peace Day. 1998.

²⁰ Kojder, A. „Corruption and the sense of morality in Poles.” [In:] The moral condition of the Polish society. Marianski, J. Ed. Cracow: 2002. Page 234.

koncesje na działalność gospodarczą, przemysłową lub infrastrukturalną, czy słaby system sędziowski²¹, który w Polsce ewidentnie w tym zakresie kuleje. Transparency International Polska – międzynarodowa organizacja pozarządowa zwalczająca praktyki korupcyjne działająca również na terenie Polski do listopada 2011 roku w dużej mierze uważała, że problem korupcji w Polsce tkwi w źle sprecyzowanych przepisach dotyczących urzędników samorządowych, podejmowaniu decyzji na korzyść petenta bez uregulowań prawnych na przykład w sprawach budowlanych przy wydawaniu zezwoleń, braku precyzyjnych przepisów dotyczących działania komisji rewizyjnych, czy gospodarki nieruchomościami, bądź też nieuzasadnionych lub zbyt restrykcyjnych przepisach w zakresie ochrony informacji, chroniącej osoby działające niezgodnie z prawem²², nie oznacza to jednak, że niepodejmowane są w Polsce działania w zwalczaniu korupcji. Ze względu na fakt, że problem korupcji najbardziej tkwi w źle sprecyzowanych przepisach prawnych, które tym samym tworzą luki w polskim prawie, prowadząc tym samym do bezkarności osób dopuszczających się korupcji, to do ochrony porządku konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej 29 czerwca 2002 roku została powołana Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW), której zadaniem jest walka z korupcją wśród osób pełniących funkcje publiczne.

Działania korupcjogenne, pomimo, że są nieustannie zwalczane to w dalszym ciągu można się z nimi spotkać w życiu codziennym. Zachowania o charakterze korupcyjnym niosą za sobą poważne następstwa odbijające się na całym społeczeństwie, dlatego skutków korupcji nie należy lekceważyć, ale próbować je, choć w małym stopniu złagodzić zwłaszcza, że mają one charakter negatywny i oddziałują na wszystkie dziedziny życia społecznego pogłębiając tym samym ten odłam patologii społecznej. Zaufanie, a raczej jego brak to jeden z skutków występowania korupcji, mianowicie ludzie coraz bardziej przestają wierzyć w bezinteresowność instytucji publicznych, dostrzegając coraz większe utrudnienia, z jakimi spotykają się w załatwianiu codziennych spraw obywatelskich. Takie zachowanie przekłada się na coraz mniejsze zaufanie obywateli do instytucji państwowych, zwłaszcza, jeśli brak zaufania do instytucji publicznych jest sytuacją przeciągającą się w czasie, a obywatele coraz częściej zauważają zachowania korupcjogenne w działaniach owych placówek to skutki mogą być poważne. Mianowicie niektóre z działań podejmowanych przez rząd lub pracowników publicznych mogą zostać uznane przez obywateli, jako nieadekwatne, w czego konsekwencji mogą być negowane

protectors, to governmental concessions for economic, industrial or infrastructural activity, or a weak judiciary system²¹, which in Poland is evidently limping in this area. Transparency International Poland - an international non-governmental organization fighting corruptive practices, operating also on Polish grounds since November 2011, held that the problem of corruption in Poland largely lies in badly formulated regulations concerning local governments officials, making decisions in favour of the suitor without legal regulations, for instance in construction cases when issuing permits, the lack of precise regulations concerning the activity of audit committees, or real estate economics, as well as unjustified or too restrictive regulations in terms of protection of information, protecting people operating illegally²². This doesn't mean however, that actions against corruption are not undertaken in Poland. Due to the fact that the problem of corruption primarily lies in badly formulated legal regulations, which in consequence create loopholes in the Polish law, leading thereby to impunity of people committing corruption, on June 29, 2002 the Internal Security Agency was constituted in order to protect the constitutional order of the Republic of Poland. Its task is to fight corruption among people exercising public functions.

Despite being constantly fought, corruption causing actions can still be encountered in everyday life. Behaviours of corruptive character carry serious consequences, impinging on the whole society. Therefore, the consequences of corruption should not be ignored, but attempt to, at least to a small extent, moderate them, especially since they have a negative character and affect all areas of social life, deepening thereby this fraction of social pathology. Trust, or rather lack thereof, is one of the consequences of corruption occurring, namely people stop believing in the selflessness of public institutions, spotting greater and greater impediments they encounter when attending to daily civic matters. This behaviour is reflected in lesser and lesser trust of the citizens towards public institutions, especially when the lack of trust towards public institutions is a situation stretching in time and citizens notice more and more corruption causing behaviours in the functioning of those facilities, since then the consequences can be grave. Some of the actions undertaken by the government or public workers may be regarded as inadequate by the citizens. In consequence, those actions may be negated and treated as unnecessary²³, which will be reflected in the deepening lack of citizens' trust

²¹ M. Lezetura, *Działania Rady Europy w walce ze zorganizowaną przestępczością i korupcją* [w:] *Przeciwdziałanie korupcji i zorganizowanej przestępczości*, Ośrodek Informacyjny Rady Europy, Biuletyn 1999 (cyt. za) D. Fleszer, *Z problematyki korupcji w administracji publicznej* [w:] *Jak możliwy jest dialog?*: księga jubileuszowa dedykowana prof. WSH dr Jerzemu Koplowi, Sosnowiec 2015, s. 289.

²² I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 331.

²¹ Lezetura, M. „Actions of the Council of Europe in fighting organized crime and corruption.” [In:] *Counteracting corruption and organized crime*. Bulletin. Council of Europe Information Center: 1999. Following: Fleszer, D. „On issues of corruption in public administration.” *How is dialogue possible?* Sosnowiec: 2015. Page 289.

²² Pospiszyl, I. *Social pathologies*. Warsaw: 2008. Page 331.

²³ Tyminski, M. Ed. *Faces of corruption. The phenomenon, the consequences and methods of counteraction*. Korys, P. Co-Ed. Warsaw: 2006. Page 70.

i uznawane za niepotrzebne²³, co przełoży się na pogłębianie braku zaufania obywateli do działalności publicznych państwa na rzecz społeczeństwa.

Dysfunkcja organizmu społecznego jest następstwem korupcji, która może przyczyniać się również do zwiększania kosztów dostępu do niektórych dóbr i usług, które z czasem staną się na tyle wysokie, że dostęp do nich będzie niemożliwy dla części społeczeństwa. W tym wypadku mowa tutaj o różnicy w uprawnieniach obywateli²⁴, gdzie jedni będą mieli ponad stan, a innych nie będzie stać na podstawowe produkty. Oczywiście w dużym stopniu wiąże się to również z nieodpowiednim zarządzaniem oraz prowadzeniem do spadku dobrobytu społecznego, co wynika ze zwiększenia kosztów transakcyjnych za wykonywane usługi. To zaś prowadzi do ogromnych strat, które nie sprzyjają w żadnym stopniu w budowaniu nowoczesnego społeczeństwa. Przykładów następstwa korupcji jest bardzo dużo i odnoszą się one również do innych dziedzin życia niż społeczna, przykładem może być tutaj gospodarka rynkowa, która z konsekwencji działań korupcyjnych zaczyna przykładowo uszczuplać dochody budżetu, dawać impulsy inflacyjne, czy zakłócać mechanizmy selekcji rynkowej.

Zagrożenie korupcją można spodziewać się przede wszystkim tam, gdzie instytucje publiczne, bądź wszelkiego rodzaju podmioty gospodarcze przejawiają największą aktywność oraz tam, gdzie środki publiczne są w znacznym stopniu wydawane. Niemniej jednak obszarami najbardziej zagrożonymi korupcją bez wątpienia są polityka i administracja publiczna, należy jednak wziąć pod uwagę również sport czy służbę zdrowia. Dodatkowo należy pamiętać, że zjawisko korupcji zagraża całemu społeczeństwu niezależnie od sfery życia publicznego. Z socjologicznego punktu widzenia korupcja należy do mechanizmów degradujących moralną tkankę społeczeństwa oraz tym samym oddziałuje na dysfunkcję organizmu społecznego naruszając tym samym społeczne zaufanie i obniżając zasoby kapitału społecznego wpływa negatywnie na funkcjonowanie społeczeństwa, rozwój oraz jakość życia jednostki²⁵. Mimo wszystko zwalczanie korupcji jest istotne, by ludzie mogli lepiej żyć. Jeśli jednak zwalczanie nie będzie przynosiło żadnych większych skutków niepokojącym stanie się fakt, że obywatele będą korupcję traktować po części, jako zachowanie naturalne i postrzegać je poniekąd, jako nieodłączny element życia publicznego. To zaś zacznie skutkować coraz większym brakiem reakcji osób trzecich na to co dzieje się w państwie pod względem zachowań korupcyjnych, a w końcowym efekcie korupcja będzie pewnego rodzaju przyzwoleniem do załatwienia, bądź przyspieszenia własnych interesów.

towards the public actions of the country in favour of the society.

A dysfunction of the social organism is a consequence of corruption, which can also contribute to increasing the costs of access to certain goods and services. With time, they will become so high that a part of the society will not be able to have access to them. In this case, it comes to the differences in the citizens' privileges²⁴, where ones will have them in excess, and others won't be able to afford basic products. Obviously, it is to a large extent connected with inadequate management and leading to a decrease of social prosperity, which stems from the increasing of transaction costs for performing services. This then leads to great losses that by no means foster building a modern society. There are many examples consequences of corruption and they also refer to different areas of life than the social one, for instance in market economy, which as a result of corruptive actions, begins to deplete the incomes of the budget, give inflation impulses, or disrupt market selection mechanisms.

Threats of corruption can be expected especially there where public institutions, or all sorts of economic subjects demonstrate the highest activity as well as there where public funds are spent largely. Nevertheless, the areas most threatened by corruption are politics and public administration. Sports and health service need to be taken into account as well. Additionally, one needs to remember that the phenomenon of corruption threatens the whole society, regardless of the sphere of public life. From a sociological point of view, corruption belongs to the mechanisms degrading the moral tissue of the society, as well as affecting dysfunctions of the social organism. It violates social trust and by decreasing the resources of social capital, it negatively influences the society's functioning, development and the quality of life of an individual²⁵. After all, combatting corruption is vital for people to be able to live better lives. However, when counteraction will not bring any major results, it will become disturbing that citizens will treat corruption somewhat as a natural behaviour and perceive it as an inherent element of public life. This then will result in a greater and greater lack of reaction of third parties to what is happening in the country, in terms of corruption causing behaviours, and in the end corruption will become a kind of a concession to handle or accelerate one's personal interests.

²³ *Oblicza korupcji. Zjawisko, skutki i metody przeciwdziałania*, pod red. M. Tymiński, P. Koryś, Warszawa 2006, s. 70.

²⁴ *Oblicza korupcji. Zjawisko, skutki i metody przeciwdziałania*, pod red. M. Tymiński, P. Koryś, Warszawa 2006.

²⁵ *Oblicza korupcji. Zjawisko, skutki i metody przeciwdziałania*, pod red. M. Tymiński, P. Koryś, Warszawa 2006, s. 72.

²⁴ Tyminski, M. Ed. *Faces of corruption. The phenomenon, the consequences and methods of counteraction*. Korys, P. Co-Ed. Warsaw: 2006.

²⁵ Tyminski, M. Ed. *Faces of corruption. The phenomenon, the consequences and methods of counteraction*. Korys, P. Co-Ed. Warsaw: 2006. Page 72.

Wnioski

Z socjologicznego punktu widzenia korupcja nadal jest aktualnym tematem wielu badań socjologicznych, a jej stosunkowo wysoki poziom występowania ukazuje wszelakie deformacje, które są skutkami jej rozpowszechnienia. Zjawisko korupcji już od dawno było uznawane przez badaczy, jako działanie mające na celu zaburzenie ładu społecznego i zniwelowania równości pomiędzy obywatelami. Obecnie zaś korupcję coraz częściej postrzega się, jako patologię społeczną, która wpływa na zakłócenie porządku całego społeczeństwa i destrukcję jednostki. Korupcja, jako działanie nieetyczne przejawia się w wielu formach, nie mniej jednak zarówno w Polsce jak i na całym świecie powstaje szereg organizacji mających na celu zwalczanie korupcji, choć w małym stopniu. Przejawy działań nieetycznych, jakimi cechuje się zjawisko korupcji ze względu na swój globalny charakter występuje obecnie już praktycznie we wszystkich sferach życia obywatelskiego, co skutkuje coraz większą akceptacją wśród obywateli do zachowań korupcyjnych. Pomimo podejmowania prób jej zwalczania przez Kościół Katolicki, czy Katolicką Naukę Społeczną, niestety zjawisko to w swej ogromnej skali nieustannie się rozrasta. Można poniekąd zauważyć, że w dzisiejszych czasach korupcja najczęściej wiąże się z instytucjami publicznymi lub placówkami finansowanymi ze środków państwa, co nieustannie wpływa na coraz mniejszy stopień zaufania obywateli do owych instytucji. Sam fakt akceptacji zachowań korupcyjnych przez obywateli pokazuje, że zjawisko korupcji w dzisiejszych czasach stało się praktycznie nieodłącznym elementem funkcjonowania w społeczeństwie, a pomimo prób jego zwalczania ludzie w dalszym ciągu dopuszczają się działań nieetycznych, co pokazuje, że instytucje podejmujące próbę ograniczenia tej patologii tak naprawdę walczą z wiatrakami. Zjawisko korupcji obecnie urosło do takiej rangi, że ciężko jest się go zniwelować, chociaż w małym stopniu, dlatego też społeczeństwa są nieustannie narażone na dewastowanie zasad moralnych oraz coraz większe dopuszczanie się niszczenia podstaw tkanki społecznej.

Literatura/ References:

1. Bogdanienko, J. (2014). *Przejawy społecznej nieodpowiedzialności organizacji publicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Zarządzania UW.
2. Chomętowska, M. (2013). *Nauka społeczna kościoła, a gospodarka społeczna. Ekonomia Społeczna*, nr 3, ss. 67 – 79.
3. *Cywilnoprawna konwencja o korupcji*, sporządzona w Strasburgu dnia 4 listopada 1999 r., Dz. U. z dnia 16.11.2004 r.
4. Drzeżdżon, W. (2013). *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia. Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, t. 10, ss. 21 – 35.
5. Fleszer, D. (2015). *Z problematyki korupcji w administracji publicznej [w:] Jak możliwy jest dialog?: księga jubileuszowa dedykowana prof. WSH dr Jerzemu Koplowi*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza "Humanitas", ss. 285 – 296.

Conclusions

From a sociological point of view, corruption is still a prevailing topic of substantial sociological research, and its relatively high level of occurrence indicates all sorts of deformities, which are a result of its spreading. The phenomenon of corruption has long been regarded by researchers as action aiming to disrupt the social order and nullify equality between citizens. Presently however, corruption is more and more often perceived as a social pathology that influences disruption of the order of the whole society and destruction of an individual. Corruption as an unethical action manifests itself in many forms. Nonetheless, both in Poland and in the whole world, an array of organizations, that aim to combat corruption at least to a small extent, is being created. Symptoms of unethical actions that characterize the phenomenon of corruption, due to their global scope, occur in practically all the spheres of civic life. This results in greater and greater acceptance of corruption causing behaviours among citizens. Despite the Catholic Church, or the Catholic Social Teaching, undertaking attempts to fight it, unfortunately the phenomenon keeps spreading in its massive scale. In some way, it can be noticed that nowadays corruption is connected with public institutions or facilities funded from government funds, which constantly affects the lower and lower level of the citizens' trust towards these institutions. The sheer fact of the citizens accepting corruption causing behaviours, show that the phenomenon of corruption has nowadays become a practically inseparable element of functioning in a society. Despite the attempts to fight it, people still commit unethical deeds, which demonstrates that institutions attempting to limit this pathology, are in fact fighting a losing battle. The phenomenon of corruption has currently grown to such an extent that it is difficult to nullify even to a small extent. That is why societies are unceasingly exposed to devastation of moral principles and even greater destruction of the bases of the social tissue.

6. Iyer, N., Samosiuk, M. (2007). *Defraudacja i korupcja. Zapobieganie i wykrywanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
7. Jan Paweł II (1998). *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju*.
8. Kojder, A. (2002). *Korupcja i poczucie moralne Polaków [w:] Kondycja moralna społeczeństwa Polskiego*. Kraków: Wydawnictwo WAM, ss. 299 – 315.
9. Koryś, P., Tymiński, M. (red). (2006). *Oblicza korupcji. Zjawiska, skutki i metody przeciwdziałania*. Warszawa: Wydawnictwo Civitas i Centrum Edukacji Obywatelskiej.
10. Lampart, D. (2015). Skuteczność zwalczania korupcji w Polsce. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, nr 3*, ss. 81 – 92.
11. Lewicka-Strzałecka, A. (2011). *Nędza korupcji*. Kraków: Salvator.
12. Makowski, G. (2008). *Korupcja jako problem społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
13. Nowakowski, K. (1996). *Korupcja jako problem teoretyczny i społeczno – ekonomiczny*. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 2*, ss. 77 – 94.
14. Olszewski, B. (2009). *Problem nepotyzmu w administracji publicznej*. *Przegląd Prawa i Administracji, nr 79*, ss. 173 – 185.
15. Pospiszyl, I. (2008). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
16. Solarz, P. (2013). Ekonomiczne i kulturowo – polityczne przyczyny korupcji w Polsce – próba analizy akcesji do Unii Europejskiej. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula, nr 4*, ss. 5 – 14.
17. Stachowicz-Stanusch, A., Swaworska, A. (2012). *Oblicza korupcji: formy i typy zachowań*. *Organizacja i Zarządzanie: kwartalnik naukowy, nr 1*, ss. 117 – 133.

CZEŚĆ II: PRAKTYKA, BADANIA, WDROŻENIA I ZDROWIE SPOŁECZNE
PART II: PRACTICE, RESEARCH, IMPLEMENTATION AND PUBLIC HEALTH

DZIECIĘCA UMIEJĘTNOŚĆ KRYTYCZNEGO CZYTANIA.
MIĘDZY TEORIA A PRAKTYKĄ

CHILDREN'S CRITICAL READING SKILLS.
BETWEEN THEORY AND PRACTICE

Patrycja Brudzińska^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska
The Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Brudzińska, P. (2019). Dziecięca umiejętność krytycznego czytania, między teoria a praktyką/Children's critical reading skills. Between theory and practice, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 37-46. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 18

Otrzymano/Submitted:
sierpień/August 2019

Zaakceptowano/Accepted:
listopad/November 2019

Streszczenie

Artykuł prezentuje teoretyczne ustalenia dotyczące dziecięcej umiejętności krytycznego czytania. Przedstawia Four Resources Model (Peter Freebody, Allan Luke), jako propozycję do pracy z tekstem w ramach krytycznej alfabetyzacji. Nawiązując do wyników międzynarodowych badań postępów w czytaniu PIRLS, ukazuje dylematy związane z uczeniem krytycznego czytania najmłodszych odbiorców treści literackich.

Materiał i metody. W pracy wykorzystano analizę dokumentów dotyczących poziomu umiejętności czytania, nauki krytycznego czytania oraz modelu czterech zasobów.

Wyniki. Tekst prezentuje wyniki międzynarodowych badań postępów czytelnictwa PIRLS 2016 oraz teoretyczne ustalenia dotyczące modelu krytycznego czytania autorstwa Freebody i Luke.

Wnioski. Współczesna edukacja nie może pominąć krytycznej alfabetyzacji dzieci, które są odbiorcami nie tylko słownych, ale także (a może przede wszystkim) wizualnych treści.

Słowa kluczowe: krytyczne czytanie, Model Czterech Zasobów, Freebody i Luke, edukacja czytelnicza, edukacja wczesnoszkolna, PIRLS

Summary

The paper presents the theoretical findings regarding children's critical reading skills. The article also presents the Four Resources Model (Peter Freebody, Allan Luke) as a proposal to work with the text as part of critical literacy. Referring to the results of international research on progress in reading PIRLS, it reveals dilemmas related to the teaching of critical reading of the youngest recipients of literary content.

Material and methods. The article uses the analysis of documents concerning the level of reading skills, learning critical reading and the four resources model four resources

Results. The text presents the results of international PIRLS 2016 reading progress research and the theoretical findings regarding the critical reading model by Freebody and Luke.

Conclusions. Today's education can not ignore the critical literacy of children who are recipients of not only verbal but also (and perhaps above all) visual content

Key words: early childhood education, PIRLS, critical reading, Four resources Model, Freebody & Luke, literacy education

Adres korespondencyjny: dr Patrycja Brudzińska, Katedra Podstaw Pedagogiki, Instytut Nauk Pedagogicznych UMK ul. Lwowska 1, 87- 100 Toruń
ORCID.org/ 0000-0002-7095-0082

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Patrycja Brudzińska

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Kompetencje czytelnicze dziecka podlegają nieustannemu sprawdzaniu i kontroli. Od początku swej szkolnej pracy dzieci uczą się czytać poprawnie, starają się nie popełniać błędów, otrzymują wiele wskazówek dotyczących odpowiedniego modulowania głosem, akcentowania, bezbłędnego odczytywania wyrazów. W konstruowanych programach kształcenia wczesnoszkolnego to umiejętność czytania jest jedną z głównych i wiodących.

Na gruncie rozważań dotyczących nabywania umiejętności czytelniczych istnieje pojęcie kultury czytelniczej. Rozumiana jest, jako *integralny zespół zamiłowań, zainteresowań, nawyków, wiadomości, umiejętności i sprawności czytelniczych, które umożliwiają najkorzystniejszy dla wszechstronnego rozwoju jej osobowości i twórczego funkcjonowania w społeczeństwie - kontakt jednostki ze słowem drukowanym* (Wojciechowski K., 1986, s. 49). Jednym ze składników tej kultury są dyspozycje motywacyjne, wśród których można wymienić choćby przekonanie o wartości lektury, potrzebę czytania, zamiłowanie czy motywy czytania. Kolejnym z kluczowych pojęć jest wychowanie literackie, które posiada dwa aspekty: wychowanie przez literaturę (książka jest w takim ujęciu środkiem wychowawczym, dzięki któremu, przy użyciu artystycznego wyrazu, kształtuje się także zasób słów i umiejętność wypowiadania się) oraz wychowanie dla literatury, w kontekście prowadzonych tu rozważań, skupię się na drugim aspekcie. Wychowanie dla literatury, to budowanie pozytywnego stosunku do książki, rozbudzanie zainteresowania literaturą, a także kształtowanie dziecięcej zdolności do przeżywania dzieła literackiego (Kuliczowska K., 1972 za: Czechowski J. 2007, s. 12-13). Jednak, aby młody odbiorca treści mógł ją przeżywać, musi ją zrozumieć i odnieść do własnego doświadczenia.

Dorota Klus-Stańska i Marzena Nowicka w książce *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, w rozdziale zatytułowanym *Czy szkoła rzeczywiście uczy czytać?* zwracają uwagę na fakt, iż nauka czytania podlega rytualizacji, nieodmiennie towarzyszy jej ton ćwiczebny, a samo czytanie w krótkim czasie staje się *nudną czynnością zbiorową* (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s.14). Postulują by dziecko najpierw zrozumiało, po co czyta, nim przejdzie cały trening techniki czytania doskonałego. Autorki zaznaczają, iż wzorcowe czytanie tekstu przez nauczyciela wyrabia w dzieciach przekonanie, iż nie czyta się by się czegoś dowiedzieć, ale po to by czytać ładnie, a zbyt duże przywiązanie nauczyciela do ćwiczenia głośnego czytania prowadzi do skupiania się na jego aspekcie technicznym. Skutki zbyt dużego nacisku na technikę czytania mogą być negatywne i poważne. Wśród nich wymienione zostały:

- *bezmysłne odkodowywanie znaków zamiast ich odczytywania*
- *niezdolność do rozumienia tekstu w obszarze semantyki*

Introduction

Reading competences of a child constantly undergo the process of verification and control. Since the beginning of their school work, children learn to read properly, strive not to make mistakes, receive many tips on how to modulate their voice appropriately, how to stress words and read them out loud perfectly. In the constructed curriculums of early childhood education, it is the ability to read that is the main and dominant one.

In the field of considerations regarding reading abilities there is a notion of reading culture. It is understood as *an integral set of passions, interests, habits, knowledge, abilities and competences related to reading, which enable the contact of an individual with printed text, that is most beneficial for their universal development* (Wojciechowski K., 1986, p. 49). One of the components of such culture are motivational dispositions, among which one should enumerate, for instance, a belief in the value of literature, the need to read, interest or motives of reading. Another key notion is literary education, which can be divided into two aspects: education through literature (a book is, in this approach, a didactic tool thanks to which, by using artistic expression, vocabulary and the ability to express oneself is shaped), and education for literature; in the context of the deliberations conducted here, I will focus on the latter one. Education for literature means building a positive attitude towards books, evoking interest in literature, as well as shaping children's ability to experience a literary piece (Kuliczowska K., 1972 as cited in: Czechowski J. 2007, p. 12-13). However, for a young receiver of a text to experience it, they must understand it and relate it to their own experience.

Dorota Klus-Stańska and Marzena Nowicka, in the book *Wisdoms and nonsenses of early childhood education*, in the chapter titled *Does school really teach how to read?*, notice the fact that learning how to read is ritualised, always conducted in an educational tone, and reading itself becomes *a boring collective activity* (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, p.14). They argue that a child should first understand why they read, before they undergo the whole training of the art of perfect reading. The authors underline that the model reading of a text by a teacher forms in children the belief that one does not read in order to learn something, but in order to read in a pretty way, and the exaggerated importance the teacher attaches to exercising reading out loud leads to focusing on its technical aspect. The consequences of putting too much pressure on the technique of reading can be negative and serious. Some of those enumerated among them were:

- *mindless decoding of signs instead of reading them,*
- *inability to understand the text in the area of semantics,*

– *brak nawyku jego krytycznej analizy* (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s. 29-31).

W kontekście wyżej przytoczonych zarzutów (wart uwagi jest fakt, iż książka została opublikowana w 2005 roku), należy postawić pytanie czy edukacja czytelnicza dziś ulega zmianie? Czy w trakcie szkolnych zajęć dzieci rozumieją cel czytania, są motywowane do tego by korzystać z tekstów we własnym życiu i w odniesieniu do swoich doświadczeń? Wreszcie czy potrafią nie tylko odczytać znaczenie liter, ale i refleksyjnie odczytać ich sens?

Krytyczne czytanie, jako podstawa w edukacji czytelniczej dziecka

Grażyna Krasowicz- Kupis opisując dojrzałość do czytania i pisania zwraca uwagę na dwa aspekty: techniczny i poznawczy, zaznaczając, iż aspekt techniczny powinien obejmować zarówno procesy percepcyjno- motoryczne, jak i umiejętności językowe (w tym między innymi odpowiedni rozwój mowy, świadomość językową na poziomach fonologicznym, morfologiczno- składniowym, semantycznym oraz pragmatycznym). Aspekt poznawczy, związany z rozwojem umiejętności językowych, obejmuje także rozumienie oraz krytyczny stosunek do odczytywanych treści (Krasowicz- Kupis G. 2004, s. 80-81, za: Jaszczyszyn E. 2010, s.20). A. Jakubowicz, K. Lenartowska i M. Pleniewicz czytanie krytyczne definiują, jako „obejmujące ocenę wartości rozpoznanych wcześniej znaczeń w kontekście właściwości tekstu i celu czytania” (za: Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s. 18).

Eve Malmquist definiując czytanie, wymienia trzy rodzaje:

- czytanie receptywne-, czyli zdobywanie informacji, poznawanie faktów
- czytanie krytyczne-, które wymaga oceniania treści, identyfikacji ich źródeł
- czytanie twórcze- dywergencyjne i konwergencyjne, dotyczy wyodrębniania nowych, nieznanymi powiązań, ponownego definiowania poszczególnych części tekstu (Malmquist E., 1982, za: Jaszczyszyn E., 2010 s. 27-28). W powyższym przypadku widoczne jest wyodrębnienie czytania krytycznego i czytania twórczego. Jak pisze M. Pleniewicz, w tym ujęciu czytanie krytyczne to również zdolność do odświeżenia ostatecznego sądu czy pozostawienia jakiegoś problemu otwartym (Malmquist E., 1982, za: Pleniewicz M., s. 46).

Regina Pawłowska zwracając uwagę na akt komunikacyjny, samo czytanie przypisuje do aktu odbioru tekstu. Na ten akt składają się operacje przetwarzania danych, w tym: *analiza, interpretacja, ocena, generowanie pomysłów, idei, stawianie pytań, krytyczny stosunek do przedstawianych danych*. Jak pisze M. Pleniewicz, biorąc pod uwagę fakt, iż czytanie w takim ujęciu jest składową aktu komunikacji, to czytanie krytyczne (mające na celu ocenę

– *lack of a critical analysis habit* (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s. 29-31).

In the context of the abovementioned reproaches (it is worth noting that the book was published in 2005), one should pose the question whether reading education changes nowadays. Do children understand the aim of reading during lessons; are they motivated to use texts in their own lives and in reference to their own experiences? Finally, can they not only decode the meaning of letters, but also reflectively understand their sense?

Critical reading as a basis of literary education of a child

Grażyna Krasowicz-Kupis, while describing reading and writing maturity, draws attention to two aspects: the technical and the cognitive one, highlighting that the technical aspect should include perceptive-motoric processes as well as language skills (which includes, for example, appropriate speech development, language awareness on a phonological, morphological-syntactic, semantic, and pragmatic level). The cognitive aspect, related to the development of language skills, also includes understanding and a critical attitude to the content that one is reading (Krasowicz- Kupis G. 2004, p. 80-81, as cited by: Jaszczyszyn E. 2010, p.20). A. Jakubowicz, K. Lenartowska, and M. Pleniewicz define critical reading as „[reading] that includes an assessment of the value of meanings recognized earlier, in the context of the properties of a text and the objective of reading” (as cited by: Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s. 18).

Eve Malmquist, in her definition of reading, distinguishes three types of it:

- receptive reading – that is, gaining information, learning facts
- critical reading – which requires assessing the content, identifying its sources
- creative reading – divergentive and convergentive, related to distinguishing new, unknown relations, redefining particular parts of the text (Malmquist E., 1982, as cited by: Jaszczyszyn E., 2010 p. 27-28). In the aforementioned case, the distinction between critical and creative reading is visible. According to M. Pleniewicz, in this respect critical reading is also the ability to postpone one's final judgment or to leave a problem open (Malmquist E., 1982, as cited by: Pleniewicz M., p. 46).

Regina Pawłowska, drawing attention to the act of communication, attributes reading itself to the act of perceiving a text. This act consists of data processing operations, such as: *analysis, interpretation, evaluation, provoking ideas, posing questions, a critical attitude to the data presented*. According to M. Pleniewicz, taking into account the fact that reading, understood in such a way, is

tekstu) jest integralną częścią samych kompetencji komunikacyjnych (Pawłowska R. 1992, s. 15-23, za Plenkiewicz M. 1996, s. 45). R. Pawłowska szczegółowo definiuje pojęcie krytycznego czytania, ujmując je jako *umiejętność oceny tekstu, pod względem spójności i stosunku do tematu, kompozycji tekstu i jej frazeologicznej do przedstawionej rzeczywistości, poprawności wyboru struktur językowych ze względu na temat, formę i funkcję tekstu, wykrywania zdań fałszywych, niepoprawności wnioskowania i uogólniania, sprzeczności racji i poglądów, rozpoznawania mechanizmów manipulacji językowej, chwytów reklamy i propagandy, rzetelności informacji* (Plenkiewicz M. 1996, s. 46).

Spośród definicji czytania na potrzeby tego tekstu wybrałam i będę się posługiwała definicją utworzoną przez Annę Brzezińską, która uważa, iż czytanie krytyczne to nie tylko umiejętność oceny informacji, ale również ich interpretowania, tworzenia uogólnień na ich podstawie, umiejętność oceny wartości przedstawionych w tekście, wykorzystanie informacji w działaniu, a także adekwatne reagowanie na odczytywane treści (Brzezińska A., 1987 za: Plenkiewicz M. 1996, s. 46). W całym procesie czytania A. Brzezińska uwzględniła trzy aspekty:

- techniczny, w którym podstawową umiejętnością jest kojarzenie znaków, zarówno graficznych z fonetycznymi, jak i odwrotnie fonetycznych z graficznymi
- semantyczny, czyli umiejętność dekodowania znaków i łączenia z własnym doświadczeniem, jest to rozumienie bezpośrednich znaczeń zapisanych w tekście
- krytyczno-twórczy, czyli umiejętność oceny tekstu w powiązaniu z własnym doświadczeniem, wyrażania opinii, wykorzystywania przeczytanych treści oraz refleksyjne ich odczytywanie (Olejnik D., 2001, s.64).

Wybrałam tę definicję ze względu na wyodrębniony przez Autorkę krytyczno-twórczy aspekt czytania. Według D. Klus-Stańskiej i M. Nowickiej naukę czytania należy rozpoczynać właśnie od tego aspektu, zaś kompetencje czytelnicze traktować całościowo. Autorki *Sensów i bezsensów edukacji wczesnoszkolnej* twierdzą, iż dziecko na początku ma się nauczyć rozumiejąco-przeżyciowego kontaktu z książką, by późniejsza nauka technicznych aspektów związanych z czytaniem nie odbierała sensu samego czytania (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, s.37).

Krytyczne czytanie jest umiejętnością, którą można w toku zajęć dydaktycznych kształtować i doskonalić. M. Plenkiewicz opisuje wyniki badań przeprowadzonych na grupie uczniów klas trzecich. Grupa eksperymentalna (po wcześniejszym sprawdzeniu poziomu umiejętności krytycznego czytania) przez trzy miesiące uczestniczyła w systematycznych działaniach dydaktyczno-wychowawczych, po czym kolejny raz została poddana

a component of a communicative act, it means that critical reading (whose aim is to evaluate a text) is an integral part of communicative competences themselves (Pawłowska R. 1992, s. 15-23, as cited by Plenkiewicz M. 1996, p. 45). R. Pawłowska provides a detailed definition of critical reading, treating it as *the ability to assess a text based on its contiguity and attitude towards the subject, the composition of the text and its attitude to the main idea, the relation of the lexical-phraseological layer to the reality that is presented, a correct choice of linguistic structures based on the subject, form, and function of the text, recognizing false sentences, the incorrectness of concluding and generalising, contradictions of opinions and beliefs, recognizing the mechanisms of linguistic manipulation, advertisement and propaganda tricks, reliability of information* (Plenkiewicz M. 1996, s. 46).

Among definitions of reading, for the sake of this text I have chosen and will use the definition created by Anna Brzezińska, who believes that critical reading is not only the ability to evaluate information, but also to interpret them, to create generalisations based on them, and also reacting adequately to the contents read (Brzezińska A., 1987 as cited by: Plenkiewicz M. 1996, p. 46). In the whole process, A. Brzezińska included three aspects:

- technical – in which the main ability is correlating signs, graphic ones with phonetic ones as well as the other way around, phonetic with graphic
- semantic – that is, the ability to decode signs and relate them to one's own experience, it is the understanding of direct meanings written in a text
- critically-creative – that is, the ability to evaluate a text in relation to one's own experience, express opinions using the read contents and reading them reflectively (Olejnik D., 2001, p.64).

I chose this definition because of the critically-creative aspect distinguished by the author. According to D. Klus-Stańska and M. Nowicka, teaching how to read should be started precisely with this assumption in mind, and reading competences should be treated holistically. The authors of *Wisdoms and nonsenses of early childhood education* claim that a child should first learn the understanding and experiencing contact with a book, so that later on, learning the technical aspects related to reading does not take away the meaning of reading itself (Klus-Stańska D., Nowicka M., 2005, p.37).

Critical reading is a skill that can be shaped and improved during the course of didactic lessons. M. Plenkiewicz describes the results of studies conducted on a group of third-graders. The experimental group (having previously been examined on their critical reading skills) participated in systematic didactic-educational

testowi sprawdzającemu poziom umiejętności. W badaniu brała też udział grupa porównawcza, która rozwiązywała testy, ale nie uczestniczyła w zajęciach.

M. Plenkiewicz zaproponowała klasyfikację operacyjnych celów krytycznego czytania i jak sama zaznacza wynika ona wprost z przyjęcia czynnościowej koncepcji nauczania. Taksonomia celów składa się z trzech poziomów, możemy więc wyodrębnić poziom informacyjny, wyjaśniający i oceniający. Autorka badań wyróżniła konkretne czynności ucznia i dostosowała je do powyższych poziomów. I tak:

Na poziomie informacyjnym uczeń powinien:

1. podawać informacje z tekstu bez ich wyjaśniania,
2. wybierać i zestawiać informacje zawarte w tekście,
3. ustalać kolejność informacji,
4. porządkować informacje ze względu na określony cel,
5. różnicować informacje ze względu na ich istotność,
6. porównywać informacje na ten sam temat,
7. rozróżniać informacje ogólne od szczegółowych.

Na poziomie wyjaśniającym uczeń:

1. wyjaśnia znaczenia pewnych całości (związków frazeologicznych, zdań, akapitów),
2. wyjaśnia relacje między wyrażonymi w tekście myślami,
3. wyjaśnia przyczyny i skutki,
4. wyjaśnia przez porównywanie informacji w tekście,
5. wyjaśnia zachowania, stanowiska, postawy,
6. podaje przypuszczalne motywy działania, zachowania lub postawy.

Poziom oceniający zakłada, iż uczeń:

1. akceptuje lub odrzuca podane w tekście informacje,
2. uogólnia informacje – formułuje główne myśli,
3. ocenia wiarygodność podanych informacji,
4. ocenia poglądy, stanowiska, zdarzenia w kontekście doświadczenia czytelniczego i pozaszkolnego,
5. ocenia treści – tworzy wnioski na podstawie informacji,
6. ocenia i uzasadnia własny pogląd i sąd,
7. ocenia nastrój tekstu,
8. ocenia przewidywane następstwa i konsekwencje,
9. ocenia możliwość dalszego (teoretycznego i praktycznego) wykorzystania informacji (Plenkiewicz M. 1996, s. 47-48).

Tak czytelna klasyfikacja celów umożliwi nauczycielowi dobór konkretnych czynności, dzięki którym sprawdzi nie tylko to czy uczeń posiada umiejętności pozwalające na krytyczne odczytanie tekstu, ale również będzie sygnałem do wdrożenia szczegółowych zadań związanych z odczytywaniem tekstu. Wyniki badań przeprowadzonych przez M. Plenkiewicz ukazują, iż rozwojowi krytycznego czytania sprzyja:

actions for three months, after which they have been examined again to check their skill levels. The study also involved a comparison group who wrote tests but did not participate in the lessons.

M. Plenkiewicz has proposed a classification of the operative goals of critical reading, and as she herself underlines, it results directly from choosing the active concept of teaching. The taxonomy of goals consists of three levels, so we can distinguish the informative level, the explanatory level, and the evaluative level. And so:

On the informative level, a student should:

1. give information from the text without explaining it,
2. choose and juxtapose pieces of information from the text,
3. put the information in order,
4. arrange the information based on a particular goal,
5. differentiate between pieces of information based on their importance,
6. compare pieces of information on the same subject,
7. distinguish between general information and detailed information.

On the explanatory level, a student:

1. explains the meanings of certain wholes (idioms, sentences, paragraphs),
2. explains relations between thoughts expressed in a text,
3. explains causes and consequences,
4. explains by means of comparing information in a text,
5. explains behaviours, stances, attitudes,
6. provides likely motives of actions, behaviours or attitudes.

The evaluative level assumes that a student:

1. accepts or rejects information given in a text,
2. generalises information – formulates main thoughts,
3. assesses credibility of the information given,
4. assesses views, stances, events, in the context of literary experience and that outside of school,
5. assesses contents – draws conclusions from information,
6. assesses and justifies their own opinion,
7. assesses the mood of a text,
8. assesses the predicted consequences,
9. assesses the possibility of further (theoretical and practical) usage of the information (Plenkiewicz M. 1996, p. 47-48).

Such a readable classification of goals allows a teacher to choose concrete activities, thanks to which not only can they check whether the student has critical reading skills, but also it can be the signal to introduce detailed tasks related to reading a text. The results of studies conducted by M. Plenkiewicz show that the development of critical reading is improved by:

- system ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych, który obejmuje zarówno poziom informacyjny, wyjaśniający i oceniający
- system krytycznych pytań
- inicjowanie sytuacji dydaktycznych, w tym:
 - » tworzenie tekstów porównawczych
 - » tworzenie spójnych reprezentacji tekstu (wyszukiwanie niezgodności, braków w tekście, tworzenie pytań do fragmentów)
 - » wykorzystywanie tekstu do własnej działalności dziecka (M. Pleniewicz, 1997 s.133).

Po przeprowadzonym cyklu zajęć uczniowie potrafili udzielić średnio o trzy dobre odpowiedzi więcej niż na początku. Wyniki grupy eksperymentalnej były lepsze niż te uzyskane w grupie porównawczej. Podjęcie systematycznych działań dydaktyczno-wychowawczych miało znaczenie dla rozwoju umiejętności krytycznego czytania badanych uczniów.

Wyniki Międzynarodowych badań postępów w czytaniu PIRLS

Instytut Badań Edukacyjnych w grudniu 2017 roku ogłosił, iż polscy czwartoklasiści biorący udział w Międzynarodowym badaniu postępów w czytaniu (PIRLS 2016) odnieśli sukces i uplasowali się w światowej czołówce. Uczniowie z polskich szkół podstawowych (uzyskując średni wynik 565 punktów) zajęli w rankingu szóste miejsce wśród uczniów z pięćdziesięciu krajów świata. Wynik uzyskany przez polskich uczniów biorących udział w badaniu okazał się być znacząco wyższy niż średnia międzynarodowa. Kraje, które uzyskały wyniki lepsze od polskiego to:

1. na pierwszym miejscu Federacja Rosyjska (średni wynik 581),
2. Singapur (średni wynik 576),
3. Hongkong (średni wynik 569),
4. Irlandia (średni wynik 567),
5. Finlandia (średni wynik 566).

Należy także podkreślić, że wyniki uzyskane przez uczniów z Hongkongu, Irlandii, Finlandii, Polski, Irlandii Północnej, Norwegii oraz Tajwanu nie różnią się znacząco statystycznie, co oznacza, że te siedem krajów w klasyfikacji uzyskuje *ex aequo* trzecie miejsce i ma gorsze wyniki jedynie w porównaniu z Singapurem i Federacją Rosyjską. Autorzy raportu z badań twierdzą, że polscy czwartoklasiści w równym stopniu radzą sobie zarówno z tekstami literackimi jak i użytkowymi. Lepsze rezultaty uzyskali w zadaniach dotyczących interpretacji i oceniania tekstu, niż w zadaniach związanych z bezpośrednim wnioskowaniem i wyszukiwaniem informacji (Materiały prasowe PIRLS: <http://www.ibe.edu.pl/download/PIRLS2017/brief%20PIRLS%202.pdf>). Należy ponadto zwrócić uwagę na klasyfikację poziomów osiągnięć w czytaniu, jaką utworzyli autorzy badania. W raporcie możemy

- a system of dictionary-phraseological exercises, which involves the informative level, the explanatory level, and the evaluative level
- a system of critical questions
- initiating didactic situations, such as:
 - » creating comparison texts
 - » creating coherent representations of a text (finding contradictions, gaps in the text, posing questions related to fragments)
 - » using the text for a child's own activity (M. Pleniewicz, 1997 p.133).

After finishing the cycle of lessons, students, on average, could give three more correct answers than at the beginning. The experimental group's results were better than those received by the comparison group. Taking systematic didactic-educational actions had an impact on the development of critical reading skills of the students who were examined.

The results of the International research of progress in reading PIRLS

In December 2017, the Institute of Educational Research declared that Polish fourth-graders who had taken part in the International research of progress in reading (PIRLS 2016) succeeded and made it to the world's top ranking. Students from Polish elementary schools (receiving an average result of 565 points) took the sixth place in the ranking among students from fifty countries of the world. The result of the Polish students who had taken part in the study turned out to be significantly higher than the international average. Countries that scored better than Poland were:

1. on the first place – Russian Federation (average score 581),
2. Singapore (average score 576),
3. Hongkong (average score 569),
4. Ireland (average score 567),
5. Finland (average score 566).

It is also worth noting that the results received by students in Hongkong, Ireland, Finland, Poland, Northern Ireland, Norway, and Taiwan do not differ significantly statistically, which means that these seven countries scored third place *ex aequo* in the classification, and only had worse results compared to Singapore and Russian Federation. The authors of the report from the study claim that Polish fourth-graders do equally well when it comes to literary, as well as utility texts. They received better results in tasks related to interpreting and assessing a text than in those connected with drawing direct conclusions and searching for information (PIRLS Press Materials: <http://www.ibe.edu.pl/download/PIRLS2017/brief%20PIRLS%202.pdf>). Furthermore, one should pay attention to the classification of reading achievement levels that the authors of the study have created. In the report, we

przeczytać, że najniższy poziom oznacza, że uczeń rozumie tylko pojedyncze zdania, kolejny poziom charakteryzuje fakt, iż uczeń znajduje proste pojedyncze informacje, wyciąga wnioski z pojedynczej przesłanki, interpretuje sekwencje zdarzeń, jest niewrażliwy na cechy języka. Trzeci poziom osiągnięć jest prezentowany przez uczniów, którzy znajdują złożone informacje, wyciągają wnioski z kilku przesłanek, interpretują przyczyny zdarzeń i zewnętrzne powody działania, rozpoznają środki językowe i graficzne. Następny poziom charakteryzuje się tym, iż uczeń oddziela informacje istotne od nieistotnych w jednym miejscu tekstu, wyciąga wnioski z wielu jawnych przesłanek, interpretuje funkcje i motywy działania, odróżnia „szuzhet” od fabuły, rozpoznaje segmentację tekstu. Najwyższy poziom osiągnięć czytelniczych został sklasyfikowany następująco- uczeń oddziela informacje istotne od nieistotnych, wyciąga wnioski z przesłanek jawnych rozsianych w tekście i domysłnych, interpretuje zachowania i interakcje postaci, ocenia wpływ zastosowanych środków na odbiór tekstu (Raport z badań PIRLS: <http://www.ibe.edu.pl/images/download/Raport-PIRLS-2016.pdf>).

Rozkład punktów polskich uczniów biorących udział w badaniu pozwala ustalić procent czwartoklasistów na każdym z wymienionych poziomów osiągnięć czytelniczych. I tak najniższy poziom reprezentuje tylko 2% badanych, 9% uczniów zostało przypisanych do drugiego poziomu, 28% do trzeciego, 41% (największa grupa) do czwartego, zaś 20% do najwyższego poziomu osiągnięć (w tym rankingu zwycięskim krajem okazał się Singapur, w którym 29% reprezentantów osiągnęło najwyższy poziom) (Raport badań PIRLS, s.31). Przyglądając się wynikom uzyskiwanym w kategorii „interpretowanie i ocenianie tekstów” między polskimi uczniami, którzy zdobyli średnio 570 punktów, a zwycięskimi uczniami Federacji Rosyjskiej różnica wynosi 12 punktów. Ciekawy jest także wynik zbadanej postawy wobec czytania. Otóż polscy czwartoklasiści są na 31 miejscu (z 50), mniej niż połowa z nich bardzo lubi czytać, a książka, jako możliwy prezent nie wywołuje u dzieci entuzjazmu. W raporcie dla próby wyjaśnienia takiej postawy wobec czytania przytoczono słowa Krzysztofa Biedrzyckiego, który twierdzi, że uczniowie na drugim poziomie edukacji przyswajają podstawową terminologię językoznawstwa, ale to wcale nie wiąże się z tym, że potrafią z niej zrobić właściwy użytek. Może wręcz prowadzić do tego, że zrozumienie tekstu jest utrudnione. Jeśli dodatkowo weźmiemy pod uwagę fakt, że zdarza się, iż nauczyciele wybierają teksty przestarzałe, nieatrakcyjne, zbyt trudne (Raport z badań PIRLS, s. 46-47), to sceptyczna postawa wobec czytania staje się bardziej zrozumiała.

can read that the lowest level means the student understands only individual sentences, the next level is characterised by the fact that the student finds simple individual pieces of information, draws conclusions from a single premise, interprets sequences of events, is insensitive to the features of language. The third level of achievements is presented by students who find complicated information, draw conclusions from several premises, interpret the causes of events and external motives of actions, recognise stylistic and graphic devices. The next level is characterized by the fact that the student distinguishes important information from redundant information in one place of a text, draws conclusions from many explicit premises, interprets functions and motives of actions, distinguishes the „szuzhet” from the plot, recognises segmentation of the text. The highest level of reading achievements was classified as follows – the student distinguishes important information from redundant information, draws conclusions from explicit premises scattered in the text and implicit ones, interprets behaviours and interactions of characters, assesses the influence of used devices on the perception of the text (Report from PIRLS research: <http://www.ibe.edu.pl/images/download/Raport-PIRLS-2016.pdf>).

The distribution of points of the Polish students who had participated in the study allows one to determine the percent of fourth-graders on each of the aforementioned achievement levels. And so, the lowest level is represented only by 2% of the participants, 9% of the students have been assigned to the second level, 28% - to the third, 41% (largest group) – to the fourth, and 20% to the highest level of achievements (in this ranking, the winning country turned out to be Singapore, where 29% of representants achieved the highest level) (Report from PIRLS research, p. 31). When we look at the results received in the category of „interpreting and assessing texts”, we can see that the difference between Polish students, who have scored 570 points on average, and the winning Russian students, equals to 12 points. The result of the examination of attitude towards reading is also interesting. All in all, Polish fourth-graders are on the 31st place (from 50), less than half of them enjoys reading very much, and a book as a potential gift does not cause enthusiasm in children. Within the report, attempting to explain such an approach to reading, Krzysztof Biedrzycki's words were mentioned – he claims that students on the second level of education acquire basic linguistic terminology, but it does not at all mean that they can make use of them in a proper way. It can even lead to difficulties in understanding the text. In addition, if we take into account the fact that sometimes teachers choose old-fashioned, unattractive, too difficult texts (Report from PIRLS research, p. 46-47) the sceptical attitude towards reading will become more understandable.

Four Resources Model/Model krytycznego odczytywania tekstu

Poszukując rozwiązań w zakresie przygotowania do krytycznego odbioru treści, warto zwrócić uwagę na model pracy z tekstem opracowany przez dwóch badaczy. Peter Freebody i Allan Luke stworzyli *Four Resources Model*, czyli model krytycznego odczytywania tekstu. Model podlegał modyfikacjom i od prostego dekodowania treści drukowanych rozwinęto go do modelu konstruowania znaczenia i analizowania tekstów w kontekście społeczno-kulturowym (Serafini F., 2012, s. 150). Autorzy uważają, iż czytanie krytyczne wymaga przyjęcia odpowiedniej roli przez czytelnika, jest to ściśle związane z praktykami społecznymi, nie są to przyjmowane z góry zestawy umiejętności. Wśród tych postaw wymieniają:

1. łamanie kodu,
2. tworzenie znaczeń,
3. użytkowanie tekstu,
4. analizowanie tekstu.

W modelu czterech zasobów, Freebody i Luke szczegółowo opisali każdą z powyższych postaw. Pierwsza z nich – łamanie kodu – to dekonstrukcja tekstu, poznawanie jego podstawowych cech oraz zasad pisowni. Czytelnik łamacz kodu rozumie gramatykę, słownictwo, rozpoznaje dźwięki (Firkins A.S., 2015), a także wie, jakie są wzorce tekstu, konwencje. Rozpoznaje związki między użytymi przez twórcę tekstu kodami, potrafi ocenić ich ważność. Podstawowe pytanie, jakie na tym etapie zadaje sobie czytelnik brzmi „jak złamać kod tego tekstu?”. Druga postawa – tworzenie znaczeń – oznacza, iż czytelnik potrafi odczytać tekst i wie, że mogą istnieć inne sposoby odczytania/zrozumienia tego samego tekstu. Wie, jakie społeczne i kulturowe umiejętności oraz jaką technologiczną wiedzę i doświadczenie musi posiadać by zrozumieć tekst. Uczestniczy w rozumieniu i komponowaniu znaczących tekstów (Luke A., 2000, s. 8). Pytanie do tej postawy brzmi, „co ten tekst oznacza dla mnie?”. Trzecia postawa – użytkowanie tekstu – dotyczy funkcjonalnego korzystania z tekstu, rozumienia stosunków społecznych i funkcji kulturowo-społecznych (Luke A., 2000). Użytkownik tekstu zadaje sobie pytania o to, „co zrobić by wykorzystać go celowo?”. Ostatnia postawa – analizowanie tekstu – to krytyczne spojrzenie na relacje języka, siły, grup społecznych i społecznych praktyk (Luke A., 2000). Analizator tekstu ma świadomość, iż nie istnieją teksty neutralne ideologicznie, potrafi rozpoznać kontekst, w jakim powstał i ma świadomość, jaki punkt widzenia autora reprezentuje dany tekst.

Pierwsze opisy Four Resources Model dotyczyły odczytywania tekstu drukowanego, jednak z biegiem lat twórcy zauważyli, iż tekstem jest także przekaz cyfrowy i multimodalny. To doprowadziło do zmiany w postrzeganiu roli czytelnika. Słowo drukowane, które miało pierwszeństwo, zostaje zastąpione przez tekst wizualny, multimodalny, wiąże

Four Resources Model

In the search of solutions in the field of preparation for the critical reception of contents, what is worth one's attention is the model of working with a text formulated by two researchers. Peter Freebody and Allan Luke have created the *Four Resources Model*, that is, a model of critical reading of a text. The model underwent modifications and from simple decoding of printed contents, it has been developed into a model of constructing meaning and analysing texts in a socio-cultural context (Serafini F., 2012, p. 150). According to the authors, critical reading requires taking an appropriate role by the reader, it is closely tied to social practices, they are not sets of skills taken in advance. Among these attitudes, they enumerate:

1. breaking the code ,
2. creating meanings,
3. using the text,
4. analysing the text.

In the four resources model, Freebody & Luke described each of the abovementioned attitudes in detail. The first of them – breaking the code – is the deconstruction of a text, learning its basic features and writing rules. The reader-code breaker understands grammar, vocabulary, recognises sounds (Firkins A.S., 2015) and also knows the patterns of the text, its conventions. They recognise relations between codes used by the author of the text, can assess their importance. The main question the reader asks on this level is „how to break the code of this text?“. The second attitude – creating meanings – means that the reader can read the text and knows that there can exist other ways to read/understand the same text. They know which social and cultural skills and which technological knowledge and experience they must possess in order to understand the text. They participate in understanding and composing meaningful texts (Luke A., 2000, p. 8). The question to this attitude is „what does this text mean for me?“. The third attitude – using the text – is related to the functional use of a text, understanding social relations and socio-cultural functions (Luke A., 2000). The user of the text asks themselves the question „what can I do to use it deliberately?“. The last attitude – analysing the text – is a critical approach towards the relations of language, power, social groups, and social practices (Luke A., 2000). The analyser of a text is aware that ideologically neutral texts do not exist, can recognise the context in which it was created and is aware of the point of view represented by a given text.

The first descriptions of the Four Resources Model were related to reading printed text, but as time passed the authors observed that digital and multimodal information is also a sort of text. It has led to a change in the perception of the role of a reader. The printed word, that had always had priority, becomes replaced with visual, multimodal

się to ze zmianą w postrzeganiu roli, jaką ma czytelnik. Frank Serafini zaproponował pewne zmiany modelu w kontekście odczytywania treści multimodalnych. Opisał cztery nowe role, jakie ma współczesny czytelnik: nawigator, tłumacz, projektant i interrogator (Serafini F., 2012, s. 153). W zakresie dekodowania główną zmianą jest przejście od rozpoznawania słów w tekstach drukowanych do rozumienia struktur, kodów nie tylko w tekście, ale również w projektach, obrazach, elementach wizualnych, wykresach czy diagramach. Serafini uważa, że nawigacja związana jest z odczytywaniem struktur nieliniowych, hipertekstów, ale również struktur kompozycyjnych. Czytelnik, który ma rolę tłumacza- generuje nowe znaczenia tekstu, które będą oparte na społeczno-kulturowych kontekstach. Projektowanie to według Autora dostrzeżenie, iż zmienia się rola tekstu. Kiedyś autor tekstu tworzył świat zamawiany przez czytelnika, dziś to czytelnik projektuje świat i potrafi konstruować znaczenia w trakcie czytania. Ostatnia z opisanych ról, to interrogator. Rola ta związana jest z umiejętnością badania obrazów, dostrzegania ich ideologicznego źródła (Serafini F., 2012, s. 154-160).

Zakończenie

Potrzeba krytycznej alfabetyzacji dzieci jest widoczna. Czytanie krytyczne ma być praktyką, dzięki której kształtuje się świadomy, kompetentny obywatel, który rozumie, iż nie ma tekstów neutralnych ideologicznie, a każdy niesie określone konsekwencje. Współczesny czytelnik to odbiorca zróżnicowanych treści. Rozumienie słów nie jest dziś wystarczającą umiejętnością, gdyż już najmłodsze dziecko otaczają nie tylko słowa, ale i obrazy, ikony, przekazy multimedialne. Grzegorz Leszczyński w książce *Literatura i książka dziecięca*, zauważa, iż kierunek następujących zmian jest niepokojący. Mamy do czynienia z daleko idącym uproszczeniem i trywializacją treści. Obrazy, którymi jesteśmy otaczani mają charakter algorytmu, a ich konwencja najczęściej jest informacyjna. Jeśli weźmiemy pod uwagę twierdzenie Leszczyńskiego, iż *za słowem kryje się interpretacja świata, sposób jego rozumienia, pojmowania, ale także kreacji* (Leszczyński 2003, s. 13), dostrzeżemy rolę jaką pełni odpowiedni przekaz.

Literatura/ References:

1. Będkowski, L., (2016) *Kształcenie nauczycieli (języka polskiego) w kontekście indywidualizacji nauczania-uczenia się oraz stosowania metod aktywizujących*, w: PEDAGOGIKA tom XXV nr 1, pod red. Rędziński, K., Łapota, M., Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza
2. Brzezińska, A., (1987) *Czytanie i pisanie- nowy język dziecka*, Warszawa: WSiP
3. Czechowski, J., (2007) *Funkcje edukacyjnej literatury dla dzieci i młodzieży*, *Kultura i Edukacja* nr 2
4. Firkins, A.S., (2015) *The Four Resources Model: A useful framework for Second Language teaching in a Military Context*. *Technical Studies Institute Journal 2015*, Royal Saudi Air Force: Kingdom of Saudi Arabia
5. Jaszczyszyn, E., (2010), *Modele edukacji czytelniczej w przedszkolu a gotowość do czytania i umiejętności czytania dzieci sześciolatków*, Białystok: Trans Humana

is connected with a change in perceiving the role of a reader. Frank Serafini proposed certain changes of the model in the context of reading multimodal contents. He described four new roles that a modern reader has: navigator, translator, designer, and interrogator (Serafini F., 2012, p. 153). In the area of decoding, the main change is going from recognising words in printed texts to understanding structures, codes not only in a text, but also in projects, images, visual elements, charts or diagrams. Serafini believes that navigation is connected with reading non-linear structures, hypertexts, but also compositional structures. The reader, who performs the role of a translator, generates new meanings of a text, which will be based on socio-cultural contexts. Designing, according to the author, is noticing that the role of a text changes. Back then, the author of the text created a world ordered by the reader, now it is the reader who designs the world and can construct meanings while reading. The last of the described roles is the interrogator. This role means being able to examine images, seeing their ideological source (Serafini F., 2012, p. 154-160).

Epilogue

The need of critical alphabetisation of children is visible. Critical reading must be a practice, thanks to which a conscious, competent citizen is shaped, one who understands that there are no ideologically neutral texts, and each text carries certain consequences. The modern reader is the receiver of diverse contents. Understanding words is not enough nowadays, for the youngest child is already surrounded not only with words, but also with images, icons, multimedia messages. Grzegorz Leszczyński, in his book *Children's literature and books* notes that the direction of changes that are happening is worrying. We have to deal with a far-reaching simplification and trivialisation of contents. The images we are surrounded with have an algorithmic nature and their convention is most often informative. If we take into account Leszczyński's claim that *behind words, there is a hidden interpretation of the world, a way of understanding it, grasping it, but also creating it* (Leszczyński 2003, p. 13), we will see the role that an appropriate message plays.

6. Klus-Stańska, D., Nowicka, M., (2005) *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, Warszawa: WSiP
7. Kuliczowska, K., (1972), *Dawne i współczesne problemy prozy dla dzieci*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
8. Leszczyński, G., (2003), *Literatura i książka dziecięca. Słowo- obieg- konteksty*, Warszawa: Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej im. Heleny Radlińskiej
9. Luke, A. (2000), *Critical literacy in Australia: A matter of context and standpoint*, *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 43 (5)
10. Kalabarczyk, T. (2014), *Nauka krytycznego myślenia*, *Analiza i Egzystencja* 25
11. Malmquist, E. (1982), *Nauka czytania w szkole podstawowej*, tłum. A. Thierry, Warszawa: WSiP
12. Olejnik, D. (2001), *Kształtowanie umiejętności czytania w edukacji wczesnoszkolnej*, *Nauczyciel i Szkoła* 1-2 (10-11)
13. Pietrasik-Kulińska, K., Szuba, D., Stańdo, J., (2017) *Kształtowanie umiejętności wyszukiwania, selekcji i porządkowania informacji oraz krytycznej oceny ich przydatności*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji
14. Pleniewicz, M., (1996), *Czytanie krytyczne w teorii i praktyce*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy- Studia Pedagogiczne*, z. 31
15. Pleniewicz, M. (1997), *Potrzeba kształtowania umiejętności krytycznego czytania w edukacji wczesnoszkolnej. Aktualny stan badań nad krytycznym czytaniem w klasach początkowych*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy- Studia Pedagogiczne*, z.33
16. Serafini, F., (2012), *Expanding the four resources model: reading visual and multi-modal texts*, *Pedagogies: An International Journal*
17. Wojciechowski, K. (red.), (1986) *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, Wrocław
18. Raport z badań PIRLS: <http://www.ibe.edu.pl/images/download/Raport-PIRLS-2016.pdf>, s. 30, dostęp 24. 09. 2018

ZNACZENIE POPRAWNEJ KOMUNIKACJI POMIĘDZY NAUCZYCIELEM I UCZNIEM DLA BUDOWANIA PODMIOTOWEJ RELACJI

MEANING OF CORRECT COMMUNICATION BETWEEN TEACHER AND PUPIL TO BUILD SUBJECTIVE RELATIONSHIP

Kamila Farbiszewska-Arent^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

Farbiszewska-Arent, K. (2019). Znaczenie poprawnej komunikacji pomiędzy nauczycielem i uczniem dla budowania podmiotowej relacji/ Meaning of correct communication between teacher and pupil to build subjective relationship, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 47-57. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 22

Otrzymano/Submitted:
styczeń/January 2019

Zaakceptowano/Accepted:
luty/February 2019

Streszczenie

Poprawna komunikacja nauczyciela z uczniami może rozwiązać problemy takie jak dyscyplina i niechęć do nauki, będzie ona pozytywnie wpływała na pracę dydaktyczną oraz wychowawczą. Efektywna komunikacja to najistotniejszy czynnik międzyludzki. Komunikacja jest wysyłaniem pewnego komunikatu przez nadawcę, natomiast odbiorca dekoduje treść komunikatu. Aby skutecznie się komunikować nauczyciel musi dostosować język do poziomu rozwoju psychologicznego. Właściwa komunikacja daje nauczycielowi możliwość zbudowania podmiotowej relacji z uczniem, opartej na wzajemnym szacunku i zrozumieniu. Podmiotowość tutaj ma większe znaczenie w aspekcie praktycznym niż teoretycznym, gdzie jest badana na gruncie dyscyplin społecznych takich jak pedagogika, psychologia i socjologia. Ważnym elementem w społeczności szkolnej czy klasowej jest podmiotowość ucznia, która daje mu prawo do inicjatywy, współdecydowania i jednocześnie do współodpowiedzialności, a zarazem prawo do samorealizacji, która wynika z potrzeb i zainteresowań ucznia. Dzięki tej zasadzie dziecko może konstruktywnie funkcjonować w środowisku szkolnym i rówieńczym.

Słowa klucz: podmiotowość, komunikacja, relacja interpersonalna, nauczyciel, uczeń

Summary

Correct communication between teacher and students can solve problems such as lack of discipline and motivation and can positively influence both didactic and behavioral progress. Efficient and effective communication is the most important interpersonal factor. Communication is sending a certain code by sender and receiving the code by a receiver. In order to communicate successfully teacher must adjust unacceptable language into acceptable one for pupil. Right communication gives to a teacher ability of creating subjective relationship, based on mutual respect and understanding. Subjectivity of relations has even higher meaning as a practical factor than theoretical one. It is a field of study cooperating with other social studies such as psychology and sociology. A very important element of school or class society is subjectivity of a pupil, which gives him a right to take an initiative, to be a part in decision making process as well as responsibility. It also allows him to feel personal fulfillment of a student. Thanks to that a child can normally function at school and peer environment.

Key words: subjectivity, communication, interpersonal relationship, teacher, pupil

Adres korespondencyjny: mgr Kamila Farbiszewska-Arent, ul. Romera 89, 20-487 Lublin, kamila.farbiszewska@gmail.com, ORCID 0000-0002-3805-3381
Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Kamila Farbiszewska-Arent

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Niniejszy artykuł będzie poświęcony wyjaśnieniu znaczenia właściwej komunikacji pomiędzy nauczycielem a uczniem w budowaniu podmiotowej relacji. Stanowi ona bardzo ważny aspekt pracy dydaktycznej oraz wychowawczej, który daje korzyści obu stronom. Komunikacja jest podstawowym elementem relacji interpersonalnych oraz wymiany informacji pomiędzy ludźmi. Pomaga ona również w zrozumieniu informacji i uczuć, jakie są przekazywane. Jest ona kluczową zdolnością i umiejętnością w życiu każdej osoby, szczególnie dziecka czy ucznia. Dlatego powinna się ona odbywać prawidłowo, ponieważ może znacząco wpływać na rozwój i funkcjonowanie dzieci w przyszłości. Uzyskanie stanu zadowolenia oraz szczęścia jest zależne od realizacji zadań rozwojowych i zaspokojenia potrzeb istotnych w danym okresie. Uczniowie traktowani podmiotowo mogą osiągnąć przystosowani emocjonalne, ściśle łączące się z poczuciem szczęścia. Ważne jest, aby w dydaktyce była szanowana podmiotowość ucznia. Uczeń jest człowiekiem, więc powinno się go traktować, jako osobę indywidualnie niepowtarzalną, wtedy będzie można powiedzieć o podmiotowej relacji.

Komunikacja interpersonalna w odniesieniu do nauczyciela i ucznia

Warto rozpocząć od analizy tak ważnego terminu jak komunikacja. „Etymologia tego pojęcia wywodzi się z języka łacińskiego, od słowa *communicare* i oznacza ‘być w realizacji’, ‘zrzeszać się’. W dzisiejszych czasach komunikacja definiowana jest raczej, jako informacja czy porozumiewanie się ang. *communication*” (Aleksander, 2002, s. 707). W komunikacji szczególnie nacisk jest kładziony na takie elementy, jak: kod, kanał, cechy nadawcy i odbiorcy, sprzężenie zwrotne oraz kontekst. Pilch uważa, iż komunikacja jest procesem „porozumiewania się ludzi, którego celem jest przekazywanie informacji lub zmiana zachowania osoby bądź grupy osób” (Aleksander, 2002, s. 707). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż komunikacja jednostki staje się ważnym elementem w porozumiewaniu się ludzi, jako ogółu komunikacji społecznej, która jest rozumiana, jako „proces porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji, polegający na wymianie myśli, dzieleniu się wiedzą, ideami i informacjami” (Aleksander, 2002, s. 707).

Hanna Hamer w jednym zdaniu określa termin komunikacji, który jest w prosty a zarazem treściwy sposób przedstawiony, jako „powiadanie, monolog, informacja skierowana do kogoś, o kim sądzi się, że rozumie przekaz” (Hamer, 1999, s. 105). Przebieg procesu komunikowania się przedstawia Marzenna Magda. Określa go ona, jako taki, który „przebiega między nadawcą, a odbiorcą i polega na przekazaniu pewnego komunikatu w postaci kodu” (Magda, 2002, s. 135). Ten kod, który zostaje wysyłany do odbior-

Introduction

This article will be devoted to explaining the importance of proper communication between a teacher and a student for building subjective relationship. It is a very important aspect of didactic and educational work, which brings benefits to both parties. Communication is an essential element of interpersonal relationships and the exchange of information between people. It also helps in understanding the information and feelings that are transmitted. It is a key ability and skill in the life of every person, especially a child or student. Therefore, it should be done correctly, because it can significantly affect the development and functioning of children in the future. Obtaining a state of satisfaction and happiness depends on the implementation of development tasks and meeting the needs of the relevant period. Subject-treated students can achieve emotional adaptation, closely associated with a sense of happiness. It is important that the subjectivity of a student is respected in teaching. Subjective relationship occurs when the student who is a human is treated as an individually unique person.

Interpersonal communication in relation to the teacher and student

It is worth starting by analysing such an important term as communication. “The etymology of this concept is derived from the Latin language, from the word *communicate* and thus, it means ‘to be implemented’, ‘to associate’. Nowadays communication tends to be defined as information or communication “(Aleksander, 2002, p. 707). In communication, special emphasis is placed on such elements as: code, channel, sender and recipient characteristics, feedback and context. Pilch believes that communication is a process of “communicating with people whose purpose is to provide information or change the behaviour of a person or group of people” (Aleksander, 2002, p. 707). It is worth paying attention to the fact that individual communication is becoming an important element in the communication of people, as a whole of social communication, which is understood as “the process of communication of individuals, groups or institutions, involving the exchange of thoughts, sharing knowledge, ideas and information “(Aleksander, 2002, p. 707).

Hanna Hamer defines in one sentence the term communication, which is in a simple and concise way presented as “notification, monologue, information addressed to someone who is believed to understand the message” (Hamer, 1999, p. 105). Marzenna Magda presents the communication process. It is defined as one which “runs between the sender and the recipient and consists in transmitting a certain message in the form of a code” (Magda, 2002, p.

cy jest znany dla adresata i odbiorcy tego kodu. Aby komunikacja mogła doprowadzić do obustronnego porozumiewania się, musi działać też w przeciwny kierunku, odbiorca prześle kodowany komunikat nadawcy i tym samym zamieniają się stronami odbiorca staje się nadawcą, a nadawca odbiorcą.

W definiowaniu komunikacji interpersonalnej mówi się, że jest to „proces przekazywania informacji pomiędzy partnerami interakcji, a więc nadawcą i odbiorcą” (Wysocka, 2003, s. 713). Mamy do czynienia z komunikacją interpersonalną wtedy, kiedy wysyłamy jakiś przekaz czy informację w sposób werbalny, czyli mogą to być słowa mówione i pisane albo niewerbalny, do których zaliczamy wokalizę (barwa głosu) i kinezykę ciała (postularno-gestowy). Komunikacja może odbywać się pod postacią monologu oraz dialogu. „Monolog wiąże się z koncentracją rozmówcy na sobie samym, na własnych potrzebach, co powoduje, iż partner jest traktowany podmiotowo. Dialog stanowi taką formę komunikowania się, gdzie obie strony przedstawiają swoje zamierzenia i pracują razem w celu lepszego zrozumienia się i rozwiązania pojawiających się problemów” (Wysocka, 2003, s. 719). Ewa Trzebińska pisząc o komunikacji interpersonalnej uważa, że „jest to proces wymiany wiadomości między dwiema osobami. Jest to jedna z form porozumiewania się ludzi. Wyróżnia się ponadto komunikację grupową, zachodzącą między większą liczbą osób pozostających ze sobą w bezpośrednim kontakcie, oraz komunikację zbiorową, zachodzącą w ramach szerszej społeczności, której członkowie kontaktują się ze sobą najczęściej bezpośrednio. Każdy z wymienionych rodzajów porozumiewania się przebiega inaczej i posiada specyficzne prawidłowości” (Trzebińska, 2003, s. 279).

Komunikacja nauczyciela z uczniem powinna przede wszystkim mieć dostosowane do odbiorcy słownictwo, język. Pedagog nie powinien używać słownictwa niezrozumiałego dla ucznia. Komunikacja taka powinna odbywać się „na jednym pięttrze, gdzie uczestnicy spotkania mają takie same ludzkie prawa, gdzie nie ma władców i poddanych, a nauczyciel, jako osoba kompetentna w kształceniu ma obowiązek inicjowania bezpośrednich kontaktów z każdym uczniem i dokładać starań, by rozumieć ich aktualny stan psychiczny” (Maliszewski, 2006, s. 314). Bazowym elementem relacji pomiędzy uczniem i pedagogiem jest wzajemna komunikacja, niezależnie od postawy ucznia oraz roli nauczyciela. „Składa się na to zarówno dostarczanie informacji, a głównie treść nauczania przez nauczyciela do ucznia, jak i odbieranie informacji i wiedzy przedmiotowej od ucznia. W procesie tym funkcję nadawcy i odbiorcy posiadają na przemian obie strony. Funkcją nauczyciela jest przekład własnych myśli, uczuć i zamiarów na słowną wypowiedź, a funkcją ucznia jest odbiór tej wypowiedzi i interpretacja jej znaczenia” (Maliszewski, 2006, s. 314).

W komunikacji interpersonalnej ważnym warunkiem jest również umiejętność słuchania, któ-

135). This code, sent to the recipient, is known to the addressee and the recipient of it. In order for communication to lead to mutual communication, it must also work in the opposite direction, the recipient will send the sender's coded message and thus change sides, becoming the sender whilst the sender becomes the recipient.

In defining interpersonal communication, it is said that it is “the process of transferring information between interaction partners - the sender and recipient” (Wysocka, 2003, p. 713). We deal with interpersonal communication when we send a message or information in a verbal way, i.e. they can be spoken and written or non-verbal words, which include vocal (voice colour) and body kinesics (postular-gesture). Communication can take the form of a monologue and a dialogue. “The monologue is connected with the interlocutor's focus on himself and his own needs, which means that the partner is treated subjectively. Dialogue is a form of communication where both sides present their intentions and work together to better understand and solve the emerging problems” (Wysocka, 2003, p. 719). When writing about interpersonal communication, Ewa Trzebińska believes that “it is a process of exchanging messages between two people. This is one of the forms of communication between people. There is also a group communication between more people who are in direct contact with each other and a group communication that takes place within a wider community, whose members usually contact each other directly. Each of these types of communication is different and has specific regularities” (Trzebińska, 2003, p. 279).

First of all, teacher-student communication should have an adapted vocabulary, language. The educator should not use vocabulary incomprehensible to the student. Such communication should take place “on one floor, where meeting participants have the same human rights, where there are no rulers and subjects, and the teacher as a person competent in education has the obligation to initiate direct contacts with each student and make efforts to understand their current state psychic” (Maliszewski, 2006, p. 314). The basic element of the relationship between the student and the teacher is mutual communication, regardless of the attitude of the student and the role of the teacher. “This includes both the provision of information, and mainly the teacher's teaching content to the student, as well as the receipt of information and subject knowledge from the student. In this process, both parties assume alternately the role of the sender and recipient. The function of the teacher is to translate his own thoughts, feelings and intentions into a verbal statement, and the function of the student is to receive this statement and interpret its meaning” (Maliszewski, 2006, p. 314).

In interpersonal communication, an important condition is also the ability to listen, which gives the opportunity to better understand the other

ra daje możliwość lepszego zrozumienia drugiej osoby. Uczeń, kiedy jest wysłuchany czuje, że jego poglądy są rozumiane i akceptowane, natomiast uczucia szanowane. Aktywne słuchanie pomaga w sprecyzowaniu problemu, jak również w tym, że wzajemna relacja między uczniem i nauczycielem jest oparta na trosce, zaufaniu, zrozumieniu i szacunku, które świadczą o zainteresowaniu rozmówcą. Każda strona chce zostać wysłuchana, nadawca lubi jak odbiorca uważnie słucha, co chce przekazać. Na potwierdzenie słuchania nadawcy elementem wyrażającym empatię może być przytakiwać w trakcie jego wypowiedzi. Taki gest świadczyć może o akceptacji oraz potwierdza to, że słuchamy. Parafrazowanie myśli, powtarzanie ich swoimi słowami jest również potwierdzeniem aktywnego słuchania. Nauczyciel, który posiada taką zdolność, będzie miał mniejsze problem lub nie będzie miał ich wcale z przekazaniem materiału nauczania, z realizacją programu nauczania w sposób jasny, zrozumiały i precyzyjny.

Komunikacja jest ważnym elementem w wychowaniu, ale warto zwrócić uwagę również na modele nauczania analizując wyniki badań Anna Lendzion, która przebadła 114 studentów na temat „istoty wychowania pod kątem modelu nauczyciela – wychowawcy, gdzie 40% wypowiedzi zamiera odniesienia do nauczyciela facylitatora, osoby zaangażowanej w samoaktualizację” Nauczyciel ten akceptuje wychowanka, zdaje sobie sprawę z jego potrzeb jak również zainteresowań, pomaga mu jak również uznaje podmiotowość ucznia. Dzięki tym cechom, nauczyciel wzbudza zaufanie i angażuje się w rozmowę, co skutkuje budowaniu dobrych relacji z uczniem. Natomiast 35% studentów uważa nauczyciela, który „ jest osobą pokazującą godność każdego człowieka i będącego współpracownikiem ucznia oraz jego rodziców w procesie wychowania”. Ważnym elementem tutaj jest szacunek do drugiej osoby, ukazanie wartości za równo moralnych jak i społecznych, współpraca nie tylko z uczniami, ale także z rodzicami, którzy pełnią ogromną rolę w wychowaniu. Kolejne „ 35% wypowiedzi wiąże się ze wzorce nauczyciela-tłumacza rzeczywistości i przewodnika w świecie kultury”, ukazuje tutaj związek pomiędzy nauczaniem i wychowaniem, przekonywanie do głębszego rozumienia rzeczywistości, nauczyciel ten powinien być przewodnikiem jak i wzorem. „ 6% Odpowiedzi na pytanie o istotę wychowania wskazuje na nauczyciela refleksyjnego praktyka, badacza i twórcę. Łączą się one z podkreśleniem inspirującej roli fachowej literatury i uważnego obserwatora otoczenia w planowaniu i korygowaniu własnych oddziaływań wychowawczych, wysokim wartościowaniem twórczego, interesującego organizowania sytuacji dydaktycznych i wychowawczych” (Lendzion, 2012, s.134-154) . Badania ukazują, jaki model nauczyciela – wychowawcy dominuje, co owocuje w kontakcie z uczniem w aspekcie budowania podmiotowej relacji.

person. When heard, the student feels that his views are understood and accepted, while his feelings are respected. Active listening helps to clarify the problem, as well as in making mutual relationship between the student and teacher become based on care, trust, understanding and respect, which show interest in the interlocutor. Each party wants to be heard; the sender likes how the recipient listens carefully to what he wants to convey. As confirmation of listening to the sender, an element expressing empathy may be the act of nodding during his speech. Such a gesture may indicate acceptance and confirm that we are listening. Paraphrasing thoughts, repeating them with your own words is also a confirmation of active listening. A teacher who possesses this ability will have less or no problem with the transfer of teaching material and with the implementation of the curriculum in a clear, understandable and precise.

Communication is an important element in upbringing, but it is also worth paying attention to teaching models by analysing the results of research by Anna Lendzion, who examined 114 students on the subject of “the essence of upbringing in terms of the teacher-educator model, where 40% of statements diminish references to the facilitator teacher, a person involved in self-updating “This teacher accepts the pupil, is aware of his needs and interests, helps him as well as recognizes the subjectivity of the student. Thanks to these qualities, the teacher inspires confidence and engages in conversation, which results in building good relations with the student. In contrast, 35% of students consider a teacher who “is a person who shows dignity of each person and who is a collaborator of the student and his parents in the process of education”. An important element here is respect for the other person, showing moral and social values, cooperation not only with students but also with parents who play a huge role in education. Another “35% of statements are related to the role of a teacher-translator of reality and a guide in the world of culture”, indicates the relationship between teaching and upbringing, persuading to a deeper understanding of reality, this teacher should be a guide and a model. “6% of answers to the question about the essence of education point to a reflective teacher, practitioner, researcher and creator. They combine emphasizing the inspirational role of professional literature and a careful observer of the environment in planning and correcting their own educational interactions, high valuing of creative, interesting organization of didactic and educational situations “ (Lendzion, 2012, pp. 134-154). Researches show which teacher-educator’s model dominates, which results in contact with the student in the aspect of building a subjective relationship.

Podmiotowość ucznia

Zagadnienie podmiotowości pojawia się w wielu dyscyplinach naukowych. Podmiotowość definiuje się, jako „prawo do istnienia w świecie i dostrzeżania własnej wartości w samym fakcie istnienia, bez odnoszenia wartości istnienia do wartości pochodnych” (Sowa, 2005, s. 456). Aktualnie jest to nie tylko popularna termin, ale współcześnie staje się problematyka podmiotowości również istotnym zagadnieniem. Pojęcie to nie jest rozpatrywane tylko w aspekcie pedagogicznym. W antropologii filozoficznej podmiotowość oznacza „przeciwieństwo reifikacji, uprzedmiotowienia jednostki i podjęta została przez te kierunki, które akcentują wolność, kreatywność, dezalienację człowieka. W epistemologii oznacza odrzucenie mechanicznej teorii odbicia i podkreślenie czynnej roli poznawczej rozumu. W historiozofii oznacza sprzeciw wobec fatalizmu, determinizmu czy providencjalizmu na rzecz perspektywy aktywistycznej i posybilistycznej” (Sztompka, 1988, s. 87). Respekt dla podmiotowości człowieka łączy się, więc z docenieniem jego wolności wyboru (podejmowania decyzji), twórczą aktywnością i prowadzeniem dialogu z innymi. Podmiotowość w poznawaniu świata oznacza aktywne zdobywanie wiedzy poprzez samodzielną analizę i interpretację zgromadzonych danych. Człowiek, który afirmuje swoją podmiotowość aktywnie urzeczywistnia posiadane możliwości, kształtuje swoje życie poprzez dokonywanie wyboru i podejmowane zaangażowania, przekracza własne ograniczenia, nie pozostaje bierny wobec zdarzeń, które zaistniały w jego życiu.

Podmiotowość pojawia się również w psychologii w nurcie humanistycznym, gdzie zajmowali się nią między innymi Carl Rogers i Abraham Maslow oraz w nurcie psychologii poznawczej, tutaj możemy wymienić takich przedstawicieli jak Jerome Bruner, George Kelly jak również Hubert Simon i oznaczała ona akcentowaną aktywność jednostki ludzkiej. Ujęcie ludzkiej podmiotowości przez Rogers'a i Maslow'a na gruncie psychologii humanistycznej w jej nurcie spotkało się z pewną krytyką ze strony Rollo Maya reprezentującego psychologię egzystencjonalną. May sformułował zarzut nadmiernego akcentowania podmiotowości człowieka kosztem jego przedmiotowości, analizując dylemat ludzki dotyczący wyboru podmiotowego bądź przedmiotowego wymiaru istnienia i działania w danej sytuacji. Autor ten akcentuje kompletność doświadczania siebie, jako podmiot różnych sposobów istnienia i działania oraz doświadczania siebie, jako przedmiot realizacji określonych sposobów istnienia i działania (May, 1989). Na przykład spontaniczność (jeden z przejawów podmiotowości) oraz samokontrola (jeden z wyrazów przedmiotowości) nie muszą pozostać w konflikcie, ale mogą dopełniać się, o ile osoba rozstrzyga dylemat między spontanicznością a samokontrolą na różne sposoby w zależności od warunków sytuacyjnych.

Subjectivity of student

The issue of subjectivity appears in many scientific disciplines. Subjectivity is defined as “the right to exist in the world and perceive one's own value in the very fact of existence, without relating the value of existence to derivative values” (Sowa, 2005, p. 456). Currently, this is not only a popular term, but nowadays the subject matter of subjectivity is also an important issue. This concept is not considered only in the pedagogical aspect. In philosophical anthropology, subjectivity means “the opposite of reification, objectification of the individual, and it has been raised by those directions that emphasize freedom, creativity, and deanalysis of man. In epistemology, it means rejecting the mechanical theory of reflection and underlining the active cognitive role of reason. In historiosophy, it means opposition to fatalism, determinism or provocationism in favour of an activist and possibilistic perspective” (Sztompka, 1988, p. 87). Respect for human subjectivity is therefore associated with appreciation of his freedom of choice (decision making), creative activity and dialogue with others. Subjectivity in exploring the world means actively gaining knowledge through independent analysis and interpretation of collected data. A man who affirms his subjectivity actively realizes his possibilities, shapes his life by making choices and making commitments, exceeds his own limitations, does not remain passive in the face of events that occurred in his life.

Subjectivity also appears in psychology in the humanistic approach, where it was analysed, among others, by Carl Rogers and Abraham Maslow and in the cognitive psychology approach - here we can mention such representatives as Jerome Bruner, George Kelly as well as Hubert Simon and it reflects the accented activity of the human individual. The approach of human subjectivity expressed by Rogers and Maslow in the field of humanistic psychology in its trend has met with some criticism from Rollo May representing existential psychology. May formed an accusation regarding excessive emphasis on human subjectivity at the expense of his objectivity, analysing the human dilemma regarding the choice of the subjective or objective dimension of existence and action in a given situation. This author emphasizes the complementarity of experiencing oneself as a subject of various ways of existence and action, and experiencing oneself as an object of realization of certain modes of existence and action (May, 1989). For example, spontaneity (one of the expressions of subjectivity) and self-control (one of the expressions of objectivity) do not have to remain in conflict but can complement each other as long as the person resolves the dilemma between spontaneity and self-control in different ways, depending on the situational conditions.

Subjectivity in a sociological sense is understood differently and in this perspective it is treated as

Inaczej jest rozumiana podmiotowość w znaczeniu socjologicznym w tej perspektywie traktowana, jako istotny wpływ działań ludzkich na kształt struktury społecznej. W takim ujęciu podkreślony jest związek podmiotowości ze sprawczością, która przejawia się w działaniach zmierzających do rozwiązania problemów i optymalizacji otoczenia, w którym człowiek funkcjonuje.

Jak widać powyżej każde z ujęć wypracowało swoje rozumienie podmiotowości przy jednoczesnym włączeniu jej w koncepcję człowieka, który ma poczucie odpowiedzialności za stosunek do społeczności, w której żyje za odniesienie „ja i świat otaczający”. Jednostka pragnie czegoś więcej od otoczenia, a równocześnie chce spełniać oczekiwania społeczne. Jak pisze Leon Zarzecki „podmiot to człowiek poznający, działający i przeżywający” (Zarzecki, 2012, s. 46). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż człowiek będący podmiotem dysponuje: zdolnością do: pobierania, przetwarzania i generowania informacji; zdolnością do wchłaniania wpływów otoczenia, do transformacji tych wpływów, do tworzenia nowych elementów nie będących prostą reprodukcją spostrzeżeń; posiada określony system wiedzy, informacji dotyczących świata, system wartości i ocen, programów działania, nawyków i umiejętności (Gorlach, Seręga, 1989, s. 55-56).

Podmiotowość widziana jest również, jako „dostępna jedynie człowiekowi zdolność uświadomienia sobie faktu podlegania przemian i wpływania na nie dzięki swym własnym, mniej lub bardziej autonomicznym działaniom” (Pietrasiński, 1987, s. 249-250). Człowiek będąc podmiotem osobowym, dzięki motywacji wewnętrznej inicjuje i realizuje aktywność wyrażając jego specyficzne ludzkie doświadczenie i przybierającą formę działań ukierunkowanych na istotnie wartościowe cele.

Podmiotowości w aspekcie pedagogicznym jest ważnym elementem nie tylko teorii, lecz również posiada bardzo duże znaczenie w praktyce. Dla pedagoga istotne będą czynniki podkreślane przez inne dyscypliny naukowe, w celu dotarcia do źródeł, określenia istoty i właściwości tego zjawiska. Podkreślić należy przy definiowaniu „podmiotowości”, że niektórzy używają go zamiennie z pojęciem „podmiot” (Ruciński, 1991, s. 141).

Jeśli mówimy o podmiotowości to warto skupić się na tym aspekcie w procesie nauczania, z tego punktu widzenia wydaje się być istotne rozumienie podmiotowości przez Rogers’a, który analizuje i interpretuje ją w tzw. podejściu skoncentrowanym na osobie. „W odniesieniu do ucznia autor ten użył nazwy „podejście nastawione na ucznia” lub „nauczania nastawionego na ucznia”, co ma jednoznacznie sugerować całkowite koncentrowanie się na obdarowaniu ucznia władzą (mocą) w zakresie prawdziwego i twórczego wpływania na własne losy” (Sikorski, 2005, s. 454). Rogers uważał, że nie można zmieniać ludzi, nie można zmieniać z zewnątrz ich dysfunkcyjnego zachowania, ponieważ to nie przynosi trwałego skutku podobnie jak dawania tzw.

a significant impact of human activities on the shape of the social structure. In this approach, the relationship between subjectivity and agency is emphasized in actions aimed at solving problems and optimizing the environment in which a person functions.

As it is visible above, each of the approaches has developed its understanding of subjectivity, while including it in the concept of a man who has a sense of responsibility for the attitude towards the community in which he lives for the reference ‘me and the surrounding world’. The individual wants something more than the environment and, at the same time, he wants to meet certain social expectations. As Leon Zarzecki writes, “the subject is a person who knows, acts and experiences” (Zarzecki, 2012, p. 46). It is worth noting that the human being an entity has: the ability to: download, process and generate information; the ability to absorb environmental influences, to transform these influences, to create new elements that are not a simple reproduction of perceptions; has a specific system of knowledge, information about the world, a system of values and assessments, action programs, habits and skills (Gorlach, Seręga, 1989, pp. 55-56).

Subjectivity is also seen as “available only to man’s ability to become aware of the fact of undergoing changes and influence them through his own, more or less autonomous actions” (Pietrasiński, 1987, pp. 249-250). Man, being a personal subject, initiates and implements activity thanks to internal motivation, expressing his specific human experience and taking the form of actions aimed at significantly valuable goals.

Subjectivity in the pedagogical aspect is an important element not only of theory but also it is of significance in practice. For a pedagogue, factors highlighted by other scientific disciplines in order to reach the sources, determine the essence and properties of this phenomenon will be important. It should be emphasized when defining “subjectivity” that some researchers use it interchangeably with the concept of “subject” (Ruciński, 1991, p. 141).

When analysing subjectivity, it is worth it to focus on this aspect in the teaching process, as from this point of view understanding subjectivity by Rogers who analyses and interprets it in the so-called person-centered approach seems to be important. “In reference to the student, the author used the name” student-centered approach “or” student-centered teaching “, which is unambiguously aimed at focusing completely on giving the student authority (power) in the scope of real and creative influence on his own fate” (Sikorski, 2005, p. 454). Rogers believed that you cannot change people, you cannot change their dysfunctional behaviour from the outside, because it does not bring any lasting effects, as in the case of giving the so-called good advice. However, there is another way to inhibit and eliminate destructive human behaviour. “One

dobrych rad. Jednak jest inny sposób na hamowanie i eliminowanie destrukcyjnych ludzkich zachowań. „Można ... wytworzyć klimat szczególnie usprawniający rozwój ucznia, sprzyjający przeformułowaniu negatywnego wzoru reagowania i właściwemu kształtowaniu cech osobowości” (Sikorski, 2005, s. 454).. Klimat taki nauczyciele mogą stworzyć w relacjach z uczniami nie tylko dzięki kwalifikacjom zawodowym, jakie posiadają, ale przede wszystkim dzięki swojej postawie. Od postawy i roli, jaką przyjmie nauczyciel będzie zależała skuteczność nauczania. Andrzej Olubiński pisze, że „rola nauczyciela to system norm i oczekiwań utrwalonych w świadomości społecznej” (Olubiński, 2001, s. 48). Oczekiwania, jakie stawia społeczeństwo przed nauczycielem wytwarzają pewne opinie o osobie nauczyciela, jak również oczekiwania dotyczą jego zachowań i tego co wypada, a co nie wypada, aby robił. W takim przypadku „roli nauczycielskiej” normy zachowania w dużym stopniu pokrywają się z etyką zawodową mówiącą, w jaki sposób nauczyciele powinni, a w jaki sposób nie powinni postępować” (Olubiński, 2001, s. 48). Na pewno rolą nauczyciela powinna być gotowość wspierania uczniów w trudnych sytuacjach, w tym również pomoc w korzystaniu z przeróżnych źródeł wiedzy, rozwijanie umiejętności dyskusji, natomiast, kiedy uczeń ma refleksję, motywowanie go do systematycznej nauki. Dziecko jest istotą ludzką, człowiekiem, więc powinno się je traktować, jako osobę indywidualnie niepowtarzalną, wtedy będzie można mówić o podmiotowości w wychowaniu. „Istotą podmiotowości w relacjach wychowawczych jest możliwość wywierania wpływu na te relacje przez wychowanków, a ponadto umożliwienie im spostrzegania siebie, jako kreatora własnego życia” (Sowa, 2005, s. 456). Uczeń powinien posiadać możliwość podejmowania decyzji, a jednocześnie nauczyciel musi stosować adekwatny sposób oddziaływań wychowawczych, Antonina Górecka pisze o „istotnym, aktywnym wpływie działań ludzkich na kształt struktury społecznej” (Górecka, 1991, s. 137), jako pochodnej doświadczenia podmiotowości w relacjach z wychowawcami.

Podmiotowość w pracy dydaktyczno-wychowawczej

Podmiotowe traktowanie ucznia sprzyja jego rozwojowi intelektualnemu, oddziałuje na formowanie umiejętności twórczego odnajdowania optymalnych rozwiązań, uświadomienie braków wiedzy, jak również ocenę przydatności informacji, wiadomości w późniejszym życiu, na przykład w pracy zawodowej. Zajęcia z uczniami można prowadzić na wiele sposobów, z wykorzystaniem przeróżnych metod i technik, tworząc różnorodny klimat zajęć lekcyjnych. Krzysztof Konarzewski opisuje trzy klimaty odbywania się zajęć: klimat bezosobowego profesjonalizmu, klimat interpersonalnej zgody oraz klimat instytucjonalnego porządku. Pierwszy z nich

may...create a climate that particularly facilitates the development of a student, conducive to the reformulation of a negative response pattern and proper shaping of personality traits” (Sikorski, 2005, p. 454). Such a climate can be created by teachers in relationships with students not only due to the professional qualifications they possess, but above all thanks to their right attitudes. The effectiveness of teaching will depend on the attitude and role the teacher assumes. Andrzej Olubiński writes that “the role of a teacher is a system of norms and expectations established in social consciousness” (Olubiński, 2001, p. 48). The expectations posed by the society towards the teacher produce certain opinions about the teacher as a person, as well as certain expectations regarding his behaviour and what he is supposed to and not supposed to do. In this case, the “teaching role” of behaviour norms largely coincides with the professional ethics of how teachers should and should not act” (Olubiński, 2001, p. 48). Certainly, the role of a teacher should focus on readiness to support students in difficult situations, including help in using various sources of knowledge, developing discussion skills, while when it comes to situations in which a given student has a reflection, motivating him to learn systematically. A child is a human being, a human being, so they should be treated as an individually unique person, which will bring us to subjectivity in education. “The essence of subjectivity in educational relationships is the ability of pupils to influence these relationships, and also enable them to perceive themselves as creators of their own lives” (Sowa, 2005, p. 456). A student should be able to make decisions and, at the same time, a teacher must apply an adequate way of educational interactions, Antonina Gurycka writes about “significant, active impact of human activities on the shape of social structure” (Gurycka, 1991, p. 137) as a derivative of experience of subjectivity in relations with educators.

Subjectivity in didactic and educational work

Subjective treatment of a student fosters his intellectual development, influences the formation of the ability to creatively find optimal solutions, acknowledge his lack of knowledge, as well as assess the usefulness of information, messages in later life, for example in professional work. Classes with students can be conducted in many ways, using a variety of methods and techniques, creating a diverse climate of lessons. Krzysztof Konarzewski describes three classes: the climate of impersonal professionalism, the climate of interpersonal agreement and the climate of institutional order. The first of them: “the atmosphere of impersonal professionalism is created by a teacher who believes

„klimat bezosobowego profesjonalizmu, tworzy nauczyciel, który wierzy w autonomiczne standardy pracy oświatowej, i z wyżyn tej wiary czuje się w prawie żądać od młodzieży wysiłku i wyrzeczeń” (Konarzewski, 1991, s. 137). Nauczyciel taki uważa, że trzeba od ucznia wymagać wysiłku, ponieważ on sam może tego od siebie nie oczekiwać. Trzeba oczekiwać od dzieci takich wartości, których początkowo nie są ich wartościami. Do tych wartości można zaliczyć na przykład systematyczności, obiektywizm oraz bezinteresowność. Klimat interpersonalnej zgody, tworzą osoby, które czują się odpowiedzialne przede wszystkim za bieżące samopoczucie ucznia” (Konarzewski, 1991, s. 137). Nauczyciel, który pracuje w nurcie klimatu interpersonalnego częściej stara się proponować coś uczniowi, niż nakazywać, jeśli trzeba to się wycofa, aby zostawić przestrzeń dla ucznia, kiedy on czuje niezadowolenie oraz bardziej inicjuje dyskusję, niż nadaje strukturę jego aktywność. Taki nauczyciel ma na celu to, aby „w klasie było miło i by dzieci nauczyły się układowego życia w gromadzie” (Konarzewski, 1991, s. 137). Dla klimatu instytucjonalnego porządku charakterystyczne jest to, że „w centrum nauczycielskiej uwagi leży nie uczeń (jego przyszłe czy teraźniejsze dobro), lecz instytucja” (Konarzewski, 1991, s. 137). Wiadomo, że z reguły w instytucjach powinien panować porządek i taki właśnie porządek powinien panować w szkole. Porządek daje nauczycielowi pewnego rodzaju bezpieczeństwo. Nie musi on odpowiadać na pytania uczniów, pracuje on zgodnie z programem i z wytycznymi, jakie posiada.

Nauczyciel podczas prowadzenia zajęć powinien pamiętać, że uczeń ma takie same prawa jak każdy człowiek i posiada swój wewnętrzny program rozwoju. Uczniowie powinni mieć możliwość wpływu na to, co dzieje się podczas lekcji i przyjęcia aktywnej postawy, a mogą to uzyskać dzięki formułowaniu przez nauczyciela ogólnych i elastycznych celów nauczania. Nie świadczy to o rezygnacji z planowania zajęć, lecz o zupełnie innym ustosunkowaniu się do celów. Realizacja tych celów nie musi dotyczyć jednych zajęć, wręcz przeciwnie może trwać ona nawet kilka lat. Podczas realizacji celów nauczyciele przyjmują pewne postawy, sylwetki. W zależności od przyjmowanego modelu roli zawodowej – sylwetek nauczycieli przedstawił Bolesław Niemierko następującą typologię:

1. Dowódca wojskowy – „nauczyciel surowy brygadzysta. Jest to osoba, która wydaje rozkazy, decyduje za ucznia, karze ich, czasami pochwali za posłuszeństwo. Nie chce przyznać się do błędu. Uczeń może się bać takiego nauczyciela.
2. Krytyk literacki – „nauczyciel bezlitosny krytyk”. Ten nauczyciel będzie za najmniejsze błędy krytykował, wręcz je wyszukiwał i wyśmiewał się z nich. Stawia wysokie wymagania i jednocześnie pokazuje wzory. Dużo kreśli w pracach pisemnych uczniów. Uczniowie boją się odzywać w jego obecności.

in the autonomous standards of educational work, and from the heights of this faith he feels in the right to demand effort and renunciation from young people” (Konarzewski, 1991, p. 137). Such a teacher believes that it is necessary to require effort from the student because he or she may not expect it from himself. It is necessary to expect children to have values that are not their values at first. These values include, for example, regularity, objectivity and selflessness. The atmosphere of interpersonal agreement is created by people who feel responsible primarily for the current well-being of the student” (Konarzewski, 1991, p. 137). A teacher who works in the current of interpersonal climate more often tries to suggest something to students than to order them something; if necessary he withdraws to leave space for the student when he feels dissatisfaction and initiates discussion rather than structuring his activity. Such a teacher aims to “make it nice in the classroom and that children learn to live together in a cluster” (Konarzewski, 1991, p. 137). The characteristic of institutional climate of the order is that “the student lies not in the centre of teaching attention (his future or present good) but rather the institution” (Konarzewski, 1991, p. 137). It is known that as a rule, order should prevail in institutions, and this order should prevail in school. Order gives the teacher some kind of security. He does not have to answer the students’ questions, he works according to the program and with the guidelines he has.

The teacher while conducting classes should remember that the student has the same rights as everyone and has his own internal development program. Students should be able to influence what happens during the lesson and adopt an active attitude, which they can achieve by the teacher formulating general and flexible learning objectives. This is not a sign of giving up planning, but of a completely different attitude towards goals. The implementation of these goals does not have to apply to one class, on the contrary it may take several years. When achieving goals, teachers adopt certain attitudes and silhouettes. Depending on the adopted model of professional role - teachers’ profiles, Bolesław Niemierko presented the following typology:

1. Military commander – a strict foreman teacher. It is a person who gives orders, decides for a student, punishes them, sometimes praises for obedience. I don’t want to admit my mistake. Students may be afraid of such a teacher.
2. Literary critic – “merciless teacher critic.” This teacher will criticize the slightest mistake, almost search for them and ridicule them. He sets high expectations and, at the same time, shows designs. He draws a lot in students’ essays. Students are afraid to speak in his presence.
3. Psychiatrist – “affectionate therapist teacher.”

3. Lekarz psychiatra – „nauczyciel czuły terapeuta”. Taka osoba nie przykładą większej wagi do realizacji programu nauczania, a skupia się bardziej na uczniu, wysłucha go, stara się go zrozumieć i doradza. Uczniowie czasami powierzają mu swoje sekrety i problemy, z jakimi się borykają.
4. Miłośnik sztuki – „nauczyciel bezkrytyczny entuzjasta”. Taki nauczyciel stara się nie sprzeciwiać woli ucznia, nie okazuje rozczarowania, gdy uczeń coś zrobi źle, stara się zainteresować ucznia nauką, zachwyca się i cieszy. Uczniowie lubią takiego nauczyciela, jednak niektórzy nie okazują mu szacunku.
5. Trener sportowy – „nauczyciel zdolny trener”. To osoba, która rozmawia o porażkach i sukcesach, podnosi na duchu, a jednocześnie wyznacza zadania, poświęca dużo czasu dla danej sprawy, stara się zintegrować uczniów, zespół, klasę. Cieszy się z osiągnięć uczniów i pozostaje w ich cieniu. Uczniowie bardzo dobrze po latach mówią o takim nauczycielu, dobrze go wspominają.
6. Przedsiębiorca – „nauczyciel sprytny menadżer”. Jest to nauczyciel, który konsultuje, ustala, zawiera umowy, a jednocześnie kontroluje realizację. Uczniowie w takiej klasie działają sprawnie i są samodzielni (Niemierko, 1997, s. 50-52).

Wiele zależy od podejścia i postawy nauczyciela. Sprawę ułatwiłby fakt, gdyby każdy uczeń był zdolny i inteligentny. Taka sytuacja byłaby optymalna dla nauczyciela. Pisano o niej baśniach o dydaktyce niedzielnej, gdzie w legendarnych Jeziorach Smętnych słońce nigdy nie zachodzi, dzieci są pilne i nieprzeciętnie zdolne, nauczyciele biegną do pracy z uśmiechem na twarzy, a wykształceni pedagogicznie rodzice prześcigają się w pomocy szkole (Niemierko, 2007, s. 45-46). Utopijna wizja diametralnie różna od rzeczywistych warunków i okoliczności pracy nauczyciela. Każdy uczeń jest inny, ze swoimi zdolnościami i talentami oraz z różnicami indywidualnymi. „Różnice indywidualne to zjawisko polegające na tym, że jednostka (ludzie i zwierzęta) należą do tej samej populacji różnią się między sobą pod względem porównywanych właściwości fizycznych i psychicznych” (Stelau, 2002, s. 23). Każdy człowiek jest indywidualnością i każdy może urzeczywistnić posiadane możliwości, które przejawiają się w formie preferencji takich jak zainteresowania i zamiłowania.

Wnioski

Dlaczego komunikacja nauczyciela i ucznia jest tak ważna? Czy komunikacja może wzmacniać budowanie podmiotowej relacji? Kiedy można taką relację stworzyć? W odpowiedziach na te pytania warto uwzględnić wiele czynników, między innymi, z jakimi dziećmi mamy do czynienia, z jakiego środowiska rodzinnego pochodzą, w jakim są

Such a person does not attach much importance to the implementation of the curriculum, but focuses more on the student, listens to him, tries to understand and advise him. Students sometimes entrust him with their secrets and the problems they face.

4. Artlover – “uncritical enthusiast teacher.” Such a teacher tries not to oppose the student’s will, shows no disappointment when the student does something wrong, tries to interest the student in learning, raves and enjoys. Students like such a teacher, but some do not show him respect.
5. Sports trainer – “talented trainer teacher”. It is a person who talks about failures and successes, raises their spirits and, at the same time, sets tasks, devotes a lot of time to a given case, tries to integrate students, a team, a class. He is happy with the achievements of the students and remains in their shadow. After many years, students speak about such a teacher very well, they remember him well.
6. Entrepreneur – “smart teacher manager”. It is a teacher who consults, sets, concludes contracts and controls implementation. Students in such a class operate efficiently and are independent (Niemierko, 1997, pp. 50-52).

A lot depends on the teacher’s approach and attitude. It would be easier if every student was talented and intelligent. This situation would be optimal for the teacher. It was described in the fairy tales about Sunday didactics, where in the legendary Smętnie Lakes the sun never sets, children are urgent and extremely capable, teachers run to work with a smile on their faces, and pedagogically educated parents outdo each other in helping school (Niemierko, 2007, p. 45-46). Such a Utopian vision is radically different from the actual conditions and circumstances of the teacher’s work. Each student is different, with their own abilities and talents and with individual differences. “Individual differences are a phenomenon in which the individual (people and animals) belonging to the same population differ in terms of compared physical and psychological properties” (Stelau, 2002, p. 23). Everyone is an individuality, and everyone can realize their possibilities, which are manifested in the form of preferences such as interests and passions.

Conclusions

Why is teacher and student communication so important? Can communication strengthen the building of a subjective relationship? When are we allowed to create such a relationship? When attempting to answer these questions, it is worth taking into account many factors, including: what kind of children are we dealing with, what family

wieku, jaki styl pracy preferuje nauczyciel? Ważnym aspektem komunikacji między nauczycielem i uczniem jest umiejętność słuchania stosowana przez obie strony, następnie refleksja nad zdobytymi doświadczeniami i akceptacja ludzi takimi, jakimi są. Każdy człowiek, czy to dziecko, czy dorosły jest indywidualnością i trzeba to uszanować. To właśnie wolność wyboru, dążenie do przekraczania swoich ograniczeń, angażowanie się i podejmowanie działań są istotnymi przejawami podmiotowości. W procesie nauczania podmiotowość jest ważną zasadą związaną z koncentracją nauczyciela na uczniu i zachęcaniem go, aby aktywnie wpływał na swój los. Nauczyciel pobudza aktywność dziecka ugruntowaną w jego podmiotowości tworząc klimat nauczania, który może osiągnąć dzięki postawie dialogu (otwartości i akceptacji) oraz opartej na empatii i autentyczności, komunikacji z dzieckiem. Musi pamiętać, że dziecko ma takie samo prawo do szacunku, jak dorosła osoba. Traktowanie podmiotowe wychowanka będzie niosło za sobą pozytywne następstwa i sprzyjać będzie jego rozwojowi intelektualnemu, emocjonalnemu i społecznemu, twórczej aktywności dziecka oraz poczuciu odpowiedzialności za swoje wybory i działania. Jest dużo różnego rodzaju metod i technik, jakie można wykorzystać w pracy z uczniem, ale z punktu widzenia nabywania doświadczeń własnej podmiotowości szczególne znaczenie mają metody aktywizujące.

environment they come from, what age they are, what style of work the teacher prefers? An important aspect of communication between the teacher and the student is the ability to listen, applied by both parties, followed by a reflection on the experience gained and the acceptance of people as they are. Everyone, whether a child or an adult, is an individual and must be respected. It is the freedom of choice, striving to cross one's limits, engaging and taking actions that are important manifestations of subjectivity. In the teaching process, subjectivity is an important principle related to the teacher's focus on the student, encouraging him to actively influence his fate. The teacher stimulates the child's activity grounded in his subjectivity by creating a learning climate that can be achieved through an attitude of dialogue (openness and acceptance) and communication with the child based on empathy and authenticity. One must remember that a child has the same right to respect as an adult. The subjective treatment of the young person will have positive consequences and will support their intellectual, emotional and social development, their creative activity and a sense of responsibility for their choices and actions. There are many different types of methods and techniques that can be used in working with a student, but from the point of view of acquiring experiences of one's own subjectivity, activation methods are of particular importance.

Literatura/ References:

1. Aleksander, Z. (2003) *Komunikacja*. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. T. II*, (707). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
2. Gorlach, K., Seręga Z. (1989). *Socjologiczna koncepcja podmiotowości – zarys problemów badawczych*. W: P. Buczkowski, R. Cichocki (red.). *Podmiotowość, możliwość, konieczność* (55-56) Poznań
3. Gurycka, A. (1989) *Podmiotowość w doświadczeniach wychowawczych dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
4. Hamer, H. (1999) *Rozwój umiejętności społecznych. Jak skutecznie dyskutować i współpracować*. Warszawa: Wydawnictwo Veda.
5. Konarzewski, K. (1991) *Sztuka nauczania Szkoła*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
6. Lendzion, A. (2012) *Rola zawodowa nauczyciela – wychowawcy w percepcji studentów. Implikacje dla kształcenia psychologicznego i pedagogicznego nauczycieli*. W: B. Wołoskiuk, M. Nowak (red.) *Kształcenie zawodowe i ustawiczne, a potrzeby rynku* (132-154), Biała Podlaska: Wydawnictwo PSW JP II
7. Magda, M. (2002) *Kompetencje komunikacyjne nauczyciela w pracy z uczniem*. W: K. Ferenz, E. Koziół (red.) *Kompetencje nauczyciela wychowawcy* (135). Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.
8. Maliszewski, W. (2006) *Komunikowanie społeczne w edukacji. Dyskurs nad rolą komunikowania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
9. May, R. (1989) *Psychologia i dylemat ludzki*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX
10. Niemierko, B. (1997) *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*. Warszawa: Wydawnictwo szkole i pedagogiczne.
11. Niemierko, B. (2007) *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*. Warszawa: Wydawnictwo akademickie i profesjonalne.
12. Olubiński, A. (2001) *Podmiotowość roli nauczyciela i ucznia. W świetle analiz opinii społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
13. Pietrasiński, Z. (1987) *Człowiek formowany jak podmiot rozwoju*.
14. Ruciński, S. (1991) *Podmiotowość z punktu widzenia pedagoga*. W: B. Suchodolski (red.) *Podmiotowość jako problem filozoficzny, społeczny i pedagogiczny* (141). Warszawa: Wydawnictwo PAN.
15. Sikorski, W. (2005) *Podmiotowość w procesie nauczania*. W: U. Śmietana (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku tom IV* (454). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

16. Sowa, J. (2005) *Podmiotowość w wychowaniu*. W: U. Śmietana *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom IV* (456). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
17. Stelau, J. (2002) *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
18. Sztompka, P. (1988) *Podmiotowość społeczna*. Zdanie nr 6. Miesięcznik społeczno-kulturowy, Kraków.
19. Sztompka, P. (1988) *Socjologiczna teoria podmiotowości*. W: P. Buczkowski, R. Cichoński *Podmiotowość: możliwości – rzeczywistość – konieczność* (87). Poznań: Wydawnictwo Ośrodka Analiz Społecznych ZMW.
20. Trzebińska, E. (2003) *Komunikacja interpersonalna*. W: W. Pomykała (red.) *Encyklopedia Pedagogiczna* (279). Warszawa: Fundacja Innowacja.
21. Zarzecki, L. (2012) *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*. Jelenia Góra: Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze.
22. Wysocka, E. (2003) *Komunikacja interpersonalna*. W: T. Pilch (red.) *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. T. II* (719). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

ZAWODY ZWIĄZANE ZE SFERĄ USŁUG SOCJALNYCH W SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ – BARIERY W ICH FUNKCJONOWANIU

OCCUPATIONS RELATED TO THE SPHERE OF SOCIAL SERVICES IN THE FOSTER CARE SYSTEM – BARRIERS IN THEIR FUNCTIONING

Magdalena Julita Zmysłowska^{1(E,F)}

¹Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

Zmysłowska, M. (2019). Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu / Occupations related to the sphere of social services in the foster care system - barriers in their functioning, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 58-69. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki zawodów związanych ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej. Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku wprowadziła zmiany mające udoskonalić wspieranie rodzin w pokonywaniu trudności, zobowiązując jednostki samorządu terytorialnego do powołania organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej oraz wprowadzając nowe zawody: asystenta rodziny mającego za zadanie pomaganie rodzinom doświadczającym trudności w wypełnianiu swoich funkcji koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, powołanego do wspomagania rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka. Analiza przytoczonych w tekście badań pozwala stwierdzić, że funkcjonowanie tych zawodów napotyka na liczne bariery wynikające zarówno z organizacji systemu pomocy społecznej, jak i bezpośredniej pracy z rodzinami.

Materiał i metody. Analiza literatury dotyczącej zawodu asystenta rodziny, koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej oraz rodzin zastępczych.

Wyniki. Bariery wynikają zarówno z organizacji systemu pomocy społecznej, jak i bezpośredniej pracy z rodzinami.

Wnioski. Doskonalenie współpracy pomiędzy instytucjami pomocy społecznej a osobami tworzącymi rodziny zastępcze lub prowadzącymi rodzinne domy dziecka.

Słowa kluczowe: system pieczy zastępczej, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, asystent rodziny, rodziny zastępcze.

Summary

The article concerns the problems of professions related to the sphere of social services in the foster care system. The Act on family support and foster care system of June 9, 2011 introduced changes designed to improve family support in overcoming difficulties, introducing new professions: a family assistant tasked with helping families experiencing difficulties in completing his functions and coordinator of family foster care, appointed to support foster families and family children's homes. The analysis of the research shows that the functioning of these professions encounters numerous barriers resulting from both the organization of the social assistance system and direct work with families.

Material and methods. Analysis of literature on the profession of a family assistant, coordinator of family foster care and foster families.

Results. Barriers result from the organization of the social assistance system and direct work with families.

Conclusions. Improving cooperation between social institutions and foster families or family children's homes.

Key words: foster care system, coordinator of family foster care, family assistant, foster families.

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 23

Otrzymano/Submitted:
listopad/November 2019

Zaakceptowano/Accepted:
grudzień/December 2019

Adres korespondencyjny: dr Magdalena Zmysłowska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Wydział Nauk Społecznych Katedra Pedagogiki Społecznej ul. Żołnierska 14, 10-561 Olsztyn, e-mail: magdalena.zmyslowska@uwm.edu.pl, ORCID.org/0000-0003-3424-1446

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Magdalena Julita Zmysłowska

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej wprowadziła szereg rozwiązań dotyczących udzielania pomocy rodzinom borykającym się z różnymi problemami i potrzebującymi wsparcia w ich pokonaniu. Miała także na celu udoskonalenie funkcjonującego systemu opieki zastępczej nad dziećmi. Wprowadzanym zmianom przyświecała idea szeroko pojętej profilaktyki zmierzającej do intensyfikacji pracy z rodziną i minimalizowania interwencji w postaci umieszczania dzieci w środowisku zastępczym. Rozbudowano, zatem system pracy z rodzinami doświadczającymi trudności w codziennym funkcjonowaniu oraz zmodyfikowano rodzinne formy pieczy zastępczej, wychodząc z założenia, że są one bardziej korzystne do optymalnego rozwoju dzieci niż różnego rodzaju instytucje. Pojawiły się zadania dla jednostek samorządu terytorialnego, zobowiązujące do wypracowywania lokalnych systemów wsparcia i opieki. Powstały nowe zawody: asystenta rodziny oraz koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej.

Zadania koordynatorów dotyczą wspierania rodzin zastępczych oraz osób prowadzących rodzinne domy dziecka w ich codziennym funkcjonowaniu, rozwiązywania problemów, udzielania pomocy i nawiązywania współpracy z innymi instytucjami w celu koordynacji działań. Natomiast asystenci rodziny koncentrują swoją aktywność zarówno na wspieraniu rodzin doświadczających trudności w wypełnianiu swoich funkcji, jak i pracy z rodzinami, którym odebrano już dzieci. Jakie są założenia w stosunku do zadań i ich efektów realizowanych przez asystentów rodziny i koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, a jakie są realne możliwości ich wykonania? Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na postawione pytania.

Charakterystyka systemu pieczy zastępczej

System można rozumieć, jako zintegrowany układ sprzężonych i współdziałających elementów, których łączne funkcjonowanie ma zapewnić osiągnięcie zamierzonego celu (Lewin, 1983, s. 26-27), czyli jest to sieć różnych instytucji, których wspólne działanie, w obrębie systemu pieczy zastępczej, ma doprowadzić do zapewnienia czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadku niemożności jej sprawowania przez rodziców (Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, art. 2.2)

Warto podkreślić, że w zasadzie już od 1990 roku pomoc społeczna koncentruje swoje zadania wokół wspierania rodzin, na co wskazują M. Raćław i D. Trawkowska, podkreślając, że praca socjalna była już wcześniej prowadzona z rodzinami dysfunkcyjnymi (Raćław, Trawkowska, 2015). Zatem misja związana ze wspomaganie rodzin istnieje w pomocy społecznej już od wielu lat. M. Raćław i D.

Introduction

The Act of June 9, 2011 on supporting the family and foster care system introduced a number of solutions regarding providing assistance to families struggling with various problems and in need of support in overcoming them. It also aimed to improve the functioning of foster care system for children. The introduced changes were guided by the idea of broadly understood prevention aimed at intensifying work with the family and minimizing interventions in the form of placing children in a foster environment. Therefore, the system of work with families experiencing difficulties in everyday functioning was expanded and family forms of foster care were modified, assuming that they are more beneficial to the optimal development of children than various types of institutions. Tasks for local government units appeared, obliging them to develop local support and care systems. New professions arose: family assistant and coordinator of family foster care.

The coordinators' tasks relate to supporting foster families and people running family children's homes in their daily functioning, solving problems, providing assistance and establishing cooperation with other institutions to coordinate activities. Family assistants focus their activities on supporting families experiencing difficulties in fulfilling their functions, as well as working with families whose children have been taken away. What are the assumptions in relation to the tasks and their effects implemented by family assistants and coordinators of family foster care, and what are the real possibilities of their implementation? The article is an attempt to answer the questions posed.

Characteristics of foster care system

The system can be understood as an integrated system of coupled and cooperating elements whose combined functioning is to ensure the achievement of the intended purpose (Lewin, 1983, p. 26-27), i.e. it is a network of various institutions whose joint operation within the foster care system is to lead to provide temporary care and upbringing to children in the event of their parents being unable to provide it (Act of 9 June 2011 on supporting the family and foster care system, art. 2.2).

Since 1990 social assistance has focused its tasks around supporting families, as indicated by M. Raćław and D. Trawkowska, emphasizing that social work has already been conducted with dysfunctional families (Raćław, Trawkowska, 2015). Therefore, the mission related to supporting families has existed in social assistance for many years. M. Raćław and D. Trawkowska point out that the activities in this area are concentrated around

Trawkowska zaznaczają, że działania w tym zakresie koncentrują się wokół trzech obszarów: przygotowania rodzin do przyjęcia pomocy, udzielania usług (praca socjalna) oraz tworzenia lokalnego systemu wsparcia dziecka i rodziny (Raćław, Trawkowska, 2015).

Zadania wprowadzone przez ustawę nie są, zatem nowe, nie mniej jednak cechą charakterystyczną wdrażanych zmian jest przede wszystkim przekazanie zobowiązań związanych ze wspieraniem rodzin, a także organizacją pieczy zastępczej samorządom lokalnym. K. Napiórkowska podkreśla, iż celem tych przeobrażeń miało być indywidualizowanie usług socjalnych wobec klientów (Napiórkowska, 2014).

Warto zaznaczyć, że stale modyfikowana, czy też nawet rewolucjonizowana jest organizacja systemu pieczy zastępczej, która pozostaje w ścisłym związku z systemem wspierania rodzin w ich środowisku. Jak podkreśla J. Wszolek przeobrażeń w obrębie opieki nad dzieckiem w ciągu ostatnich 25 lat było dużo, ale za najważniejsze uznaje urodziny opieki zastępczej oraz koncentrowanie działalności opiekuńczej na pomocy rodzinie (Wszolek, 2014). Ustawodawca wychodzi z założenia, że rodzinne formy pieczy zastępczej są korzystniejsze dla rozwoju i wychowania dziecka, (zwłaszcza te profesjonalne – rodziny zastępcze zawodowe) i to one właśnie są promowane. Podejmuje się wiele wysiłków, żeby powstawało coraz więcej rodzin zastępczych (w szczególności zawodowych) oraz, by było jak najmniej placówek przejmujących opiekę nad dziećmi odebranych rodzicom (Napiórkowska, 2013). Do instytucjonalnych form pieczy mają być kierowane dzieci starsze, chore, niepełnosprawne, z różnymi zaburzeniami oraz te, które odrzuciły rodzinną opiekę zastępczą (Raćław, Trawkowska, 2015).

Jednakże zmiany w obrębie zadań opiekuńczych państwa, w tym zwłaszcza koncentrowanie się na wspieraniu rodzin w ich środowisku, nie spowodowały zmniejszenia liczby dzieci, które muszą być wychowywane poza własną rodziną. Zapotrzebowanie na pieczę zastępczą jest stale aktualne i wbrew założeniom reformy, opieka ta nadal jest traktowana, jako stała forma pomocy, a nie tymczasowa (Wszolek, 2014; Patela-Owczarczyk, 2014). Promowanie rodzinnych form pieczy zastępczej nie doprowadziło do ich dynamicznego rozwoju, wręcz przeciwnie, zdaniem M. Kaczmarka mamy do czynienia z ich kryzysem, którego objawem jest coraz mniejsza liczba kandydatów na rodziców zastępczych, a także rozwiązywanie rodzin, które już powstały (Kaczmarek, 2012). Przyczyn takiego stanu rzeczy autor dopatruje się w braku odpowiedniego wsparcia ze strony różnych instytucji zobowiązanych do udzielania pomocy merytorycznej oraz w trudnościach z koordynowaniem działalności rodzin zastępczych (Kaczmarek, 2012).

Pieczą zastępczą realizowana jest w postaci rodzinnych form, takich jak rodziny zastępcze oraz

three areas: preparing families for assistance, providing services (social work) and creating a local system of child and family support (Raćław, Trawkowska, 2015).

The tasks introduced by the Act are not new, however, the characteristic feature of the implemented changes is primarily the transfer of commitments related to supporting families, as well as the organization of foster care to local governments. K. Napiórkowska emphasizes that the goal of these transformations was to individualize social services towards clients (Napiórkowska, 2014).

The organization of the foster care system, which is closely related to the system of supporting families in their environment, is constantly modified or even revolutionized. As emphasized by J. Wszolek, transformations in care there have been a lot of children in the last 25 years, but the most important is the birth of foster care and focusing care activities on helping the family (Wszolek, 2014). The legislator assumes that family forms of foster care are more beneficial for the child's development and upbringing (especially professional ones - professional foster families) and thus they are promoted. Many efforts are being made to create more and more foster families (in particular professional ones) and that there are as few facilities as possible taking care of children taken away from parents (Napiórkowska, 2013). Older children, sick, disabled, with various disorders and those that have rejected family foster care are to be directed to institutional forms of care (Raćław, Trawkowska, 2015).

However, changes within the welfare tasks of the state, in particular focusing on supporting families in their environment, did not reduce the number of children who must be brought up outside their own family. The demand for foster care is constantly current and contrary to the assumptions of the reform, this care is still treated as a permanent form of assistance, not a temporary one (Wszolek, 2014; Patela-Owczarczyk, 2014). The promotion of family forms of foster care did not lead to their dynamic development, on the contrary, according to M. Kaczmarek, we are dealing with their crisis, which is manifested by the decreasing number of candidates for foster parents, as well as the dissolution of families that have already arisen (Kaczmarek, 2012). The author sees the reasons for this in the lack of adequate support from various institutions obliged to provide substantive assistance and in difficulties in coordinating the activities of foster families (Kaczmarek, 2012).

Foster care is implemented in the form of family forms, such as foster families and family orphanages. Regardless of the institution providing care, the persons implementing it include not only providing care and support to the child, but also (more difficult) work with his biological family, which means maintaining close, personal and socially acceptable contacts with family and peers

rodzinne domy dziecka. Bez względu na instytucję sprawującą opiekę do osób ją realizujących należy nie tylko zapewnić pieczę i wsparcie dziecku, ale także, (co trudniejsze) praca z jego rodziną biologiczną, oznaczająca podtrzymywanie bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami w celu łagodzenia skutków doświadczania straty i separacji (Błażejewska, 2014). Wsparcie w realizacji wymienionych zadań zapewniają organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej wraz z koordynatorami i asystentami rodziny.

W zamyśle ustawodawcy funkcję organizatorów powinny objąć podmioty, które są niezależne od OPS/PCPR, ponieważ są to instytucje odpowiadające za nadzór nad pieczą zastępczą, jej finansowanie i kontrolowanie. Jednak jak wskazują dane przedstawione przez K. Napiórkowską, w 2013 roku istniało 389 organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej i aż w 349 przypadkach funkcję tę pełniły powiatowe centra pomocy rodzinie (Napiórkowska, 2014). Może to powodować różne komplikacje w realizacji zadań i nawiązywaniu relacji z rodzinami zastępczymi i osobami prowadzącymi rodzinne domy dziecka. Koordynator, bowiem występuje w podwójnej roli. Będąc przedstawicielem instytucji pomocy społecznej zobowiązany jest do kontrolowania rodzin i czuwania nad wypełnianiem przez nich zadań i jednocześnie do wspierania w rozwiązywaniu problemów wynikających z opieki nad przyjętymi dziećmi (Borowiec, 2014). Istnieje obawa, iż ustanowienie granicy między wsparciem a kontrolą może przyczynić się do nieefektywnego wspomagania rodzin zastępczych w realizacji ich funkcji.

Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej

Obowiązkiem koordynatorów jest przede wszystkim wspieranie rodzin zastępczych oraz osób prowadzących rodzinne domy dziecka w realizacji ich zadań wynikających z pieczy. Wśród innych powinności wymienić można także dokonywanie okresowej oceny sytuacji dzieci przebywających w rodzinnych formach opieki, przygotowywanie planu pomocy dziecku, zapewnianie dostępu do specjalistycznej pomocy oraz udzielanie wsparcia pełnoletnim wychowankom (Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, art. 77). Koordynatorzy mają udzielać wsparcia adekwatnego w stosunku do potrzeb oraz ściśle współpracować z rodzinami zastępczymi i osobami prowadzącymi rodzinne domy dziecka. Są to specjaliści, którzy zdaniem S. Borowiec dysponują czasem i możliwościami (Borowiec, 2014), by stanowić skuteczny system pomocy. Koordynator może mieć pod opieką nie więcej niż 15 rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka (Matejek, 2015), co ma umożliwić nawiązanie właściwej relacji z rodzinami, lepsze ich poznanie i wspieranie w wykonywaniu zadań wynikających z pieczy.

in order to mitigate the effects of experiencing loss and separation (Błażejewska, 2014). The organizers of family foster care together with coordinators and family assistants provide support in the implementation of these tasks.

The legislator's intention is that the organizers should be taken over by entities that are independent of OPS / PCPR, because they are institutions responsible for supervision, supervision of financing and controlling foster care. However, as indicated by data provided by K. Napiórkowska, in 2013 there were 389 organizers of family foster care and in 349 cases this function was performed by poviats family support centres (Napiórkowska,

2014). This can cause various complications in the implementation of tasks and establishing relationships with foster families and people running family children's homes. The coordinator has a dual role. Being a representative of social welfare institutions means being obliged to control families and ensure that they fulfil their tasks and at the same time support them in solving problems arising from the care of adopted children (Borowiec, 2014). There is a concern that establishing a border between support and control may contribute to inefficient support for foster families in the performance of their functions.

Coordinators of family foster care

The coordinators' duty is primarily to support foster families and people running family children's homes in the implementation of their custody tasks. Other obligations include periodic assessment the situation of children in family care, preparation of a child assistance plan, providing access to specialist assistance and providing support to adult pupils (Act of 9 June 2011 on supporting the family and foster care system, art. 77). Coordinators are to provide adequate support in relation to the needs and work closely with foster families and people running family children's homes. These are specialists who, according to S. Borowiec, have the time and possibilities (Borowiec, 2014) to constitute an effective system help. The coordinator may take care of no more than 15 foster families or family orphanages (Matejek, 2015), which is to enable establishing a proper relationship with families, getting to know them better and supporting them in carrying out tasks resulting from care.

There are various difficulties and barriers in the implementation of the family care coordinator function. The basic problem is their insufficient number in relation to the number of foster families

W realizacji funkcji koordynatora rodzinnej pieczy występują różnego rodzaju utrudnienia i bariery. Podstawowym problemem jest ich zbyt mała liczba w stosunku do liczby rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka, co może utrudniać współpracę i uniemożliwiać skuteczną, zindywidualizowaną pomoc. Trudno, zatem oczekiwać, żeby koordynatorzy byli w stanie realnie wykonywać powierzone im zadania.

Przykładowo badania prowadzone w województwie warmińsko-mazurskim wśród 339 rodzin zastępczych wskazały, że rodziny te, co prawda utrzymywały kontakty z koordynatorami (20,4%), lecz jak podkreślają współpraca związana była raczej z formalną stroną funkcjonowania i służyła kontroli i gromadzeniu informacji oraz niezbędnych sprawozdań potrzebnych koordynatorom, a najrzadziej spotkania dotyczyły wsparcia w trudnościach wychowawczych z dziećmi (Rodzinne formy pieczy zastępczej w województwie warmińsko-mazurskim – analiza wieloaspektowa, pracownia badań „Soma” 2013). Brak pomocy w rozwiązywaniu problemów powodować może ich narastanie, frustrację i w efekcie końcowym rezygnację z bycia rodziną zastępczą. Nie jest to sytuacja korzystna dla dzieci umieszczonych w pieczy, które potrzebują stabilizacji i zapewnienia poczucia bezpieczeństwa.

W zakresie współpracy rodzinnych form pieczy zastępczej z instytucjami pomocy społecznej występuje wiele utrudnień, ponieważ jak do tej pory w zasadzie nie wypracowano standardów współdziałania przedstawicieli profesji społecznych z rodzinami zastępczymi czy osobami prowadzącymi rodzinne domy dziecka. Rodziny powinny móc liczyć na wsparcie ze strony instytucji pomocowych w rozwiązywaniu tych problemów, z którymi nie są w stanie samodzielnie sobie poradzić, ponieważ wychowanie dzieci, które doznały urazów w relacjach z dorosłymi jest złożone (Mickiewicz, 2015). Jednakże niektóre badania pokazują, że wcale tak się nie dzieje. Dla przykładu eksploracje prowadzone przez J. Basiagę ukazują, że 43,1% zawodowych rodzin zastępczych współpracę z OPS/PCPR ocenia źle lub bardzo źle (Basiaga, 2015). Przyczynami niekorzystnej opinii o instytucjach pomocy społecznej było na przykład zmuszanie rodzin zastępczych do spotkań z rodzinami biologicznymi dzieci w miejscu zamieszkania rodziny zastępczej, niewystarczające kompetencje pracowników oraz brak komunikacji między OPS/PCPR a rodzinami zastępczymi.

Również z analiz prowadzonych wśród rodzin zastępczych przez M. Ruszkowską wynika, że niewiele spośród nich jest usatysfakcjonowanych ze współpracy z pracownikami socjalnymi reprezentującymi różne instytucje. Powody niezadowolenia wynikały z niemożności uzyskania porozumienia z przedstawicielami profesji społecznych, z poczucia, że kontakty są zbyt rzadkie oraz z braku wsparcia w trudnych sytuacjach i traktowania rodzin zastępczych w kategorii klientów, a nie partnerów we współdziałaniu (Ruszkowska, 2013). Niestety

and people running family orphanages, which may hinder cooperation and prevent effective, personalized help. Therefore, it is difficult to expect that the coordinators would be able to realistically perform the tasks entrusted to them.

For example, research conducted in the Warmian-Masurian Voivodship among 339 foster families indicated that these families maintained contact with coordinators (20.4%), but, as they emphasize, the cooperation was rather related to the formal side of functioning and served to control and gather information and necessary reports needed by coordinators, and the least often meetings concerned support in raising children with difficulties (Family forms of foster care in the voivodeship Warmian-Masurian - multifaceted analysis, “Soma” 2013 research studio). Lack of help in solving problems may cause their growth, frustration and ultimately giving up being a foster family. This is not a win-win situation for children in care who need stability and ensure a sense of security.

There are many difficulties in the field of cooperation between family forms of foster care and social welfare institutions, because so far no standards have been developed for the cooperation of representatives of social professions with foster families or people running family children's homes. Families should be able to count on the support of help institutions in solving those problems that they are unable to cope with themselves, because raising children who have suffered injuries in relations with adults is complex (Mickiewicz, 2015). However, some studies show that at all this does not happen. For example, the explorations conducted by J. Basiaga show that 43.1% of professional foster families evaluate cooperation with OPS / PCPR as bad or very bad (Basiaga, 2015). The reasons for the unfavourable opinion about social assistance institutions were, for example, forcing foster families to meet the biological families of children in the place of residence of the foster family, insufficient competence of employees and the lack of communication between OPS / PCPR and foster families.

Also, from the analyses conducted among foster families by M. Ruszkowska it appears that few of them are satisfied with cooperation with social workers representing various institutions. The reasons for dissatisfaction resulted from the inability to reach agreement with representatives of social professions, from the feeling that contacts were too rare, and from the lack of support in difficult situations and the treatment of foster families in the category of clients, not partners in cooperation (Ruszkowska, 2013). Unfortunately, there are also situations that foster families are intimidated by representatives of OPS / PCPR. This is based on hinting that in problem situations they can terminate the contract with a given family at any time (Basiaga, 2015), which contributes to

zdarzają się również sytuacje, że rodziny zastępcze bywają zastraszone przez reprezentantów OPS/PCPR. Polega to na dawaniu do zrozumienia, iż w sytuacjach problemowych mogą oni w każdej chwili rozwiązać umowę z daną rodziną (Basiaga, 2015), co przyczynia się do ukrywania występujących trudności i ochrony własnej prywatności. M. Raław i D. Trawkowska podkreślają, że jednostki pomocy społecznej jeszcze nie wypracowały odpowiednich sposobów kooperacji z rodzinami zastępczymi, zwłaszcza niezawodowymi (Raław, Trawkowska 2015). Jest to kwestia wymagająca zmiany.

Natomiast fakt, iż większość koordynatorów realizuje swoje zadania pod nadzorem instytucji pomocy społecznej może potencjalnie stanowić barierę dla współdziałania z rodzinami zastępczymi i osobami prowadzącymi rodzinne domy dziecka. Można wówczas mówić o konflikcie w obrębie samej roli koordynatora. Pojawia się pytanie, na ile możliwe jest wspieranie w pokonywaniu trudności przy jednoczesnym nadzorowaniu i kontrolowaniu?

Inną barierę może stanowić postawa samych pracowników wobec sposobu pracy z rodzinami zastępczymi. S. Borowiec zaznacza, że koordynatorzy pomagając rodzinom zastępczym często próbują je przekonać do własnych wizji dotyczących prawidłowego funkcjonowania, co powoduje, że rodziny zastępcze niechętnie lub wcale nie korzystają z porad, ponieważ nie odnoszą się one do rzeczywistych problemów rodziny, a jedynie do lęków osoby pomagającej (Borowiec 2014).

Warto zaznaczyć, że również rodziny zastępcze tworzą bariery we współpracy z koordynatorami. Wśród różnych trudności E. Skoczylas-Namielska wymienia: unikanie kontaktów z rodzicami wychowanków umieszczonych w pieczy, wykazywanie niechęci do współdziałania, ograniczony przepływ informacji między rodzinami zastępczymi a koordynatorami, niewypełnianie zaleceń pracowników, nadmierne kontaktowanie się z przedstawicielami profesji społecznych. Przeszkodę stanowi także niski poziom intelektualny rodziców zastępczych oraz trudności z zachowaniem dzieci (Skoczylas-Namielska, 2015). Z kolei badania prowadzone w województwie warmińsko-mazurskim ujawniły, że problemy w pracy z rodzinami zastępczymi dotyczyły braku otwartości rodziny w stosunku do koordynatorów oraz zbyt wygórowanego oczekiwania wobec organizatora i koordynatora (Rodzinne formy pieczy zastępczej..., pracownia badań „Soma” 2013).

Przeszkodę stanowić może ponadto niejednorodna postawa pracowników pomocy społecznej wobec rodzin zastępczych. Do rodzin spokrewnionych odnoszą się jak do klientów pomocy społecznej, a rodziny zastępcze niezawodowe postrzegane są, jako „półprofesjonaliści”, którzy mają obowiązek szczegółowego rozliczania się z otrzymanych środków finansowych oraz bycia gotowym na kontrolę w każdym momencie (Raław, Trawkowska, 2015), co może generować ograniczenia we współ-

concealing the existing difficulties and protecting their privacy. M. Raław and D. Trawkowska emphasize that social assistance units have not yet developed appropriate means of cooperation with foster families, especially unrelated families (Raław, Trawkowska 2015). This is a matter of change.

On the other hand, the fact that most coordinators perform their tasks under the supervision of social assistance institutions may potentially constitute a barrier to cooperation with foster families and persons running family children's homes. You can then talk about conflict within the role of coordinator. The question arises to what extent it is possible to support in overcoming difficulties while supervising and controlling?

Another barrier may be the attitude of employees themselves towards the way they work with foster families. S. Borowiec points out that the coordinators, helping foster families, often try to convince them of their own visions of correct functioning, which means that foster families are reluctant or do not use advice at all, because they do not relate to the real problems of the family, but only to the fears of the helping person (Borowiec 2014).

Foster families also create barriers in cooperation with coordinators. Among the various difficulties E. Skoczylas-Namielska mentions avoiding contact with parents of juveniles placed in custody, showing reluctance to cooperate, limited flow of information between foster families and coordinators, failure to comply with employee recommendations, excessive contact with representatives of social professions. The obstacle is also the low intellectual level of foster parents and difficulties in keeping children (Skoczylas Namielska, 2015). In turn, studies conducted in the Warmian-Masurian Voivodeship revealed that problems in working with foster families related to the lack of openness of the family towards coordinators and excessive expectations of the organizer and coordinator (Family forms of foster care ..., research studio "Soma" 2013).

In addition, the heterogeneous attitude of social assistance employees towards foster families may constitute an obstacle. They treat kinship foster families as to social assistance clients, and non-professional foster families are perceived as "semi-professionals" who are required to account in detail for the funds received and be ready for control at any time (Raław, Trawkowska, 2015), which may generate limitations in cooperation between two professional entities obliged to care for children deprived of it by biological parents. The wrong approach of social aid employees can create a desire among foster parents to protect privacy, and therefore limit the ability to obtain support at difficult, problematic times.

This situation can be improved by improving the ability to cooperate between social assistance institutions and people creating foster families or running family orphanages. As emphasized by M.

pracy w zasadzie między dwoma profesjonalnymi podmiotami zobowiązanymi do opieki nad dziećmi pozbawionymi jej ze strony rodziców biologicznych. Niewłaściwe podejście pracowników pomocy społecznej może powodować chęć ochrony prywatności przez rodziców zastępczych, a zatem również ograniczać możliwości uzyskania wsparcia w trudnych, problematycznych momentach.

Sytuację taką można poprawić poprzez doskonalenie umiejętności współdziałania pomiędzy instytucjami pomocy społecznej a osobami tworzącymi rodziny zastępcze lub prowadzącymi rodzinne domy dziecka. Jak podkreśla M. Ruszkowska przedstawiciele profesji społecznych powinni zrozumieć granicę między nadmierną kontrolą, kontaktami traktowanymi, jako formalność, a koniecznością służenia radą, fachową wiedzą i pomocą (Ruszkowska, 2013). Ważne jest także nastawienie opiekunów zastępczych, którzy z kolei nie powinni przyjmować postawy roszczeniowej i podejmować próby samodzielnego rozwiązywania problemów. M. Ruszkowska proponuje, by organizować szkolenia zarówno dla pracowników pomocy społecznej, jak i opiekunów zastępczych (Ruszkowska, 2013), co wydaje się być dobrym pomysłem na udoskonalenie współpracy dwóch podmiotów, które powinny ze sobą współdziałać. Ponadto szanse na lepszą kooperację mogłyby wzrosnąć, gdyby rodziny zastępcze miały możliwość stałego dostępu do specjalistów oraz dokonania wyboru koordynatora, z którym chcą współpracować (Borowiec, 2014).

Asystent rodziny, jako element systemu pieczy zastępczej

Z wprowadzeniem usługi socjalnej w postaci pracy asystenta rodziny wiązano nadzieję na poprawę funkcjonowania rodzin niewydolnych pod względem wychowawczym, opiekuńczym czy ekonomicznym. Od asystentów oczekiwano, że poprzez współpracę z rodzinami będą w stanie im na tyle pomóc, by doprowadzić do równowagi i pokonania różnorodnych problemów, a w sytuacji, gdy dzieci są już umieszczone w środowisku zastępczym, umożliwienia ich powrotu. Jednakże z dotychczasowych analiz wynika, że realizacja zadań przez asystentów napotyka na wiele trudności.

Do obowiązków asystenta rodziny należy między innymi praca z rodziną i dzieckiem, pośrednie działania realizowane na rzecz dziecka i rodziny, a także organizacja własnego warsztatu pracy (Mickiewicz, Głogowska, 2014; Krasiejko, 2016). W zasadzie, gdy dzieci zostaną zabrane z rodzinnego środowiska i umieszczone w pieczy zastępczej, z założenia na okres tymczasowy, jego rodziną powinien zajmować się specjalista, którego zadaniem jest praca nad rozwiązaniem problemów, w celu umożliwienia dzieciom powrotu do domu. Jeśli od momentu odebrania dzieci rodzicom do podjęcia przez asystenta pracy z nimi upłynie dłuższy okres czasu, to w zasadzie działania przez nich podejmowane nie przyniosą

Ruszkowska, representatives of social professions should understand the border between excessive control, contacts treated as formalities, and the need to provide advice, expertise and help (Ruszkowska, 2013). The attitude of foster carers is also important, as they should not assume a demanding attitude and try to solve problems on their own. M. Ruszkowska proposes to organize trainings for both social workers and foster carers (Ruszkowska, 2013), which seems to be a good idea for improving collaboration of two entities that should cooperate with each other. In addition, the chances for better cooperation could increase if foster families had the possibility of constant access to specialists and the choice of the coordinator with whom they want to work (Borowiec, 2014).

Family assistant as part of the foster care system

The introduction of a social service in the form of work of a family assistant was associated with the hope of improving the functioning of failing families in terms of education, care or economy. Assistants were expected to be able to help the families in the extent sufficient to restore balance and defeat various problems faced by them by working with them and in situations where children have already been placed in a surrogate environment, to allow their return. However, current analysis shows that the implementation of tasks by assistants encounters many difficulties.

The duties of a family assistant include, but are not limited to, work with the family and child, indirect actions carried out for the child and family, as well as the organization of their own workshop (Mickiewicz, Głogowska, 2014; Krasiejko, 2016). In principle, when children are taken from their family environment and placed in foster care, by assumption for a temporary period, their family should be looked after by a specialist whose task is to work on solving problems in order to allow children to return home. If a longer period of time elapses between the moment the children are taken away from their parents until the time when the assistant starts working with them,

oczekiwanych rezultatów. Jak podkreślają K. Mickiewicz i K. Głogowska rodzinom takim brakuje motywacji do odzyskania dzieci (Mickiewicz, Głogowska, 2014), a o szansie na powodzenie we współpracy można mówić wówczas, gdy rodzina jest gotowa do zaangażowania się w poprawę swojej sytuacji (Sałsutowicz, 2015) oraz odczuwa niezadowolenie z własnego życia (Zaraś-Wieczorek, 2013).

Asystenci rodziny doświadczają licznych trudności w pracy z rodzinami, czego przyczyną może być zbyt późne przydzielanie asystenta w poszczególnych przypadkach oraz kierowanie do rodzin „wielopokoleniowo patologicznych” (Krasiejko, 2015, s. 7; Mickiewicz, Głogowska, 2014; Zaraś-Wieczorek, 2013]. Wówczas praca asystenta jest bardzo trudna, a czasem nawet niemożliwa i z tego punktu widzenia można mówić o marnotrawieniu tej usługi socjalnej i uznać to za główną słabość asystentury (Sałsutowicz, 2015).

Z analiz prowadzonych przez I. Krasiejko, a opartych na wypowiedziach 350 asystentów rodziny wynika jeszcze jedna bardzo niepokojąca tendencja w podejściu do pracy tych specjalistów. Asystenci czasem miewają przekonanie, że w decyzjach podejmowanych przez gminy nie zawsze chodzi o dobro dziecka, ale także o czynnik ekonomiczny (Krasiejko, 2015). Powrót dziecka do rodziny biologicznej jest korzystniejszy dla gminy z finansowego punktu widzenia. Zatem skierowanie asystenta do pracy z daną rodziną traktowane jest, jako szansa na odzyskanie dzieci, a tym samym pozbycie się obowiązku finansowania ich pobytu poza rodziną. Jak pisze K. Napiórkowska wprowadzenie asystenta do rodziny ma służyć utrzymaniu dzieci jak najdłużej w środowisku naturalnym lub umożliwieniu jak najszybszego powrotu do domu rodzinnego (Napiórkowska, 2014). Dobro dziecka nie zawsze ma znaczenie, w efekcie asystenci są wysyłani do rodzin, które wcale nie są zainteresowane odzyskaniem dzieci (Krasiejko, 2015) lub nie mają warunków, by je przyjąć.

Trudność w pracy asystentów rodziny odnosi się także do czasu pracy. K. Napiórkowska w sprawozdaniu z realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej za rok 2013 wskazuje, iż asystenci pomagali 9855 rodzinom i jak podkreśla współpraca zakończyła się sukcesem w 4310 przypadkach, w przeciągu roku. Dodaje także, że w 2886 przypadkach działalność ta została przerwana z powodu rezygnacji rodziny (Napiórkowska 2014). Pojawia się pytanie czy rzeczywiście w ciągu roku asystenci rodziny są w stanie zrealizować założone cele, biorąc pod uwagę, iż często przydzielani są do rodzin zbyt późno? Wątpliwości budzi fakt, że jak podkreśla P. Sałsutowicz doświadczenia międzynarodowe wskazują, iż o pozytywnych efektach pracy asystenta z rodzinami można mówić po trzech latach działania (Sałsutowicz, 2015). Tymczasem w Polsce asystenci często są zatrudniani na umowach jednorocznych (z możliwością przedłużenia), co utrudnia systematyczną pracę z daną ro-

then, in principle, their actions will not bring the expected results. As emphasized by K. Mickiewicz and K. Głogowska, such families lack motivation to recover children (Mickiewicz, Głogowska, 2014), and the chance of success in cooperation can be talked about when the family is ready to engage in improving their situation (Sałsutowicz, 2015) and feels dissatisfaction with their own life (Zaraś-Wieczorek, 2013).

Family assistants experience numerous difficulties in working with families, which may be caused by the late allocation of the assistant in individual cases and referring to families with ‘multi-generational pathology’ (Krasiejko, 2015, p. 7; Mickiewicz, Głogowska, 2014; Zaraś-Wieczorek, 2013]. Then the work of an assistant is very difficult, and sometimes even impossible, and from this point of view we can talk about wasting this social service and consider it as a major weakness of the assistantship (Sałsutowicz, 2015).

From the analyses conducted by I. Krasiejko, based on statements of 350 family assistants, there is another very worrying tendency in the approach to the work of these specialists. Assistants sometimes have the conviction that decisions taken by municipalities are not always about the good of the child, but also about the economic factor (Krasiejko, 2015). The return of the child to the biological family is more beneficial for the commune from the financial point of view. Therefore, referring an assistant to work with a given family is treated as an opportunity to regain children, and thus get rid of the obligation to finance their stay outside the family. As K. Napiórkowska writes, the introduction of an assistant to a family is intended to keep children in the natural environment for as long as possible or to enable them to return to their family home as soon as possible (Napiórkowska, 2014). The good of the child is not always important, as a result of which assistants are sent to families who are not interested in getting children back (Krasiejko, 2015) or have no conditions to accept them.

The difficulty in the work of family assistants also applies to working time. K. Napiórkowska in the report on the implementation of the Act on supporting the family and the foster care system from 2013 indicates that assistants helped 9855 families and, as he emphasizes, the cooperation was successful in 4310 cases within a year. He also adds that in 2886 cases this activity was discontinued due to the resignation of the family (Napiórkowska 2014). The question arises whether during the year family assistants really are able to achieve their goals, given that they are often assigned to families too late? Doubts are raised by the fact that, as P. Sałsutowicz emphasizes, international experience shows that the positive effects of an assistant’s work with families can be talked about after three years of activity (Sałsutowicz, 2015). Meanwhile, in Poland, assistants are often employed on the basis of one-year contracts (with the possibility of

dziną, a może także być potraktowane w kategorii marnotrawienia zaangażowania samych asystentów i środków finansowych przeznaczonych na ten cel (Sałsutowicz, 2015). Nie mniej jednak I. Krasiejko przywołuje analizy, w których asystenci rodziny wskazują, iż oczekiwania względem ich działalności odnoszą się do natychmiastowego uzyskiwania efektów w pracy z rodziną, co z kolei powoduje, że funkcjonują oni pod presją czasu i czasem zamiast wspierać rodziny w dążeniu do samodzielności, wyręczają je w różnych zadaniach (Krasiejko, 2015).

W przypadku asystenta rodziny, tak jak i w przypadku koordynatora, może wystąpić konflikt w obrębie podejmowanej roli. K. Mickiewicz i K. Głogowska podkreślają, że zadania asystenta odnoszą się do udzielania wsparcia rodzinie i jednocześnie monitorowania nieprawidłowości, kontrolowania i zgłaszania informacji dotyczących współpracy do odpowiednich instytucji (sąd) (Mickiewicz, Głogowska, 2014). Konieczność wskazania granicy między działaniem profilaktycznym a interwencją może stanowić dylemat trudny do rozwiązania.

Nieco odmiennie o konfliktowości roli asystenta rodziny wypowiadają się M. Raław i D. Trawkowska, które dopatrują się komplikacji w relacji między pracownikiem socjalnym a asystentem rodziny. Autorki przekonują, że jest to efektem nietrafnego przydziału funkcji w systemie wsparcia rodzin, czyli marginalizowania pracy socjalnej w terenie na rzecz eksponowania zadań i roli asystenta rodziny (Raław, Trawkowska, 2015, s. 49). Sytuacja ta może doprowadzić do niepowodzeń w osiąganiu założonych celów. Skuteczność działań pomocowych może stać się przedmiotem rywalizacji oraz pozorności wsparcia udzielanego rodzinom i ich dzieciom.

I. Krasiejko podkreśla, że zadania asystenta realizowane w odniesieniu i z zaangażowaniem ze strony rodziny potrzebującej pomocy, różnią się od działań podejmowanych przez pracowników pomocy społecznej unikalną metodyką pracy opartą na niedyrektywnych metodach motywowania do zmiany (Krasiejko, 2015, s.5). W rodzinach, w których występują problemy opiekuńczo-wychowawcze współpracę podejmuje pracownik socjalny, natomiast w rodzinach wieloprotblemowych w pomoc zaangażowany jest asystent rodziny (Mickiewicz, Głogowska, 2014).

Realizatorzy asystentury rodzinnej proponują pewne zmiany, które mają usprawnić ich funkcjonowanie w systemie pomocy społecznej i pracy z rodzinami. Są to: przywrócenie wspierającej roli asystenta rodziny, przywrócenie roli asystenta wymiaru profilaktycznego, umożliwienie rodzinom dokonywanie wyboru (w obszarze instytucji, z której chcą korzystać), podział zadań w obrębie pomocy społecznej, poprawa warunków pracy asystentów rodziny oraz zmniejszenie biurokratyzacji (Krasiejko, 2015, s. 10). O skuteczności asystentury będzie można mówić wówczas, gdy uda się dokonać przesunięcia z działań o charakterze interwencyjnym na działania o charakterze prewencyjno-aktywizującym (Sałsutowicz, 2015, s. 130).

extension), which hinders the systematic work with a given family, and can also be treated as a waste of the involvement of the assistants themselves and the financial resources allocated for this purpose (Sałsutowicz, 2015). Nevertheless, I. Krasiejko cites the analyses in which family assistants indicate that expectations about their activities relate to immediate results in working with families, which in turn means that they function under time pressure and sometimes instead of supporting families in striving for independence, they support them in various tasks (Krasiejko, 2015).

In the case of a family assistant, as in the case of a coordinator, there may appear a conflict within the undertaken role. K. Mickiewicz and K. Głogowska emphasize that the tasks of an assistant relate to providing family support and simultaneous monitoring irregularities, controlling and reporting information on cooperation to relevant institutions (court) (Mickiewicz, Głogowska, 2014). The need to indicate the border between preventive action and intervention can be a difficult dilemma.

M. Raław and D. Trawkowska, who perceive complications in the relationship between a social worker and a family assistant, speak slightly differently about the conflict-generating role of the family assistant. The authors argue that this is the result of an incorrect allocation of functions in the family support system, i.e. marginalization of social work in the field for the display of tasks and the role of a family assistant (Raław, Trawkowska, 2015, p. 49). This situation may lead to failures in achieving the assumed goals. The effectiveness of assistance activities may become the subject of rivalry and the apparent support for families and their children.

I. Krasiejko emphasizes that the tasks of an assistant carried out in relation to and with the commitment of a family in need of help differ from the activities undertaken by social assistance workers by a unique work methodology based on non-directive methods of motivating change (Krasiejko, 2015, p. 5). In families with care and upbringing problems, a social worker cooperates, while in multi-problem families an assistant is involved in the help provided for the families (Mickiewicz, Głogowska, 2014).

The family assistants are proposing some changes that are to improve their functioning in the social assistance system and work with families. These are: restoring the supporting role of a family assistant, restoring the role of an assistant in the preventive dimension, enabling families to make a choice (in the area of the institution they want to use), division of tasks within social assistance, improving the working conditions of family assistants and reducing bureaucratization (Krasiejko, 2015, p. 10). It will be possible to talk about the effectiveness of assistantship when it is possible to shift from intervention to preventive and activating activities (Sałsutowicz, 2015, p. 130).

Wnioski

W ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku wprowadzono rozwiązania mające na celu udzielanie pomocy rodzinom doświadczającym trudności. Chodzi głównie o skuteczne wspieranie w rozwiązywaniu problemów rodziny i zapobieganie umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej. W związku z tym pojawiły się nowe role i zadania, zarówno w obrębie współpracy z rodzinami, jak i organizacji opieki zastępczej nad dziećmi.

Pierwszą z nich jest wprowadzenie asystenta rodziny, jako specjalisty pracującego z rodzinami, który ma ich wspierać w codziennym funkcjonowaniu. Jak pokazują analizy I. Krasiejko wobec asystentów formuluje się oczekiwania, którym często nie są w stanie sprostać. W rzeczywistości niejednokrotnie trafiają do rodzin, z którymi inni sobie nie poradzili, a od nich samych wymaga się natychmiastowych efektów. Asystenci są traktowani bardziej, jako osoby dokonujące kontroli, podejmujące działania interwencyjne i jak pisze I. Krasiejko są wysyłani tam, gdzie nie udaje się pozyskać informacji na temat sytuacji danej rodziny (Krasiejko, 2015). Niekorzystne umowy, które zawierane są z nimi zazwyczaj na rok czasu oraz obejmowanie opieką zbyt dużej liczby rodzin nie sprzyja realizacji zakładanych celów. Statystycznie praca z daną rodziną w 2013 roku kończyła się w przeciągu roku (Napiórkowska, 2014), a w 2018 w przeciągu 17 miesięcy (Informacja Rady Ministrów o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej). Jest to zbyt krótki czas, by wypracować korzystne zmiany w poszczególnych, zazwyczaj bardzo złożonych sytuacjach rodzin.

Asystent z założenia miał przyjmować rolę odmienną od pracowników socjalnych, raczej wspierać rodzinę za pomocą metod skierowanych na poszukiwanie zasobów i w sposób minimalizujący monitorowanie, kontrolowanie i nadzorowanie. Jednakże jak pokazują analizy I. Krasiejko rozumienie roli asystenta w poszczególnych środowiskach jest bardzo zróżnicowane (Krasiejko, 2015).

Drugą istotną zmianą wprowadzoną przez ustawę jest powołanie koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, których zadanie polega na wspieraniu rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka. Oczekuje się od nich udzielania skutecznej pomocy, wsparcia merytorycznego oraz koordynowania zadań wynikających z pieczy zastępczej. Jednakże zatrudnianie ich przez organizatorów, którymi w większości przypadków są instytucje pomocy społecznej czasem uniemożliwia nawiązanie właściwej relacji z rodzinami i nie sprzyja budowaniu partnerstwa ani też przepływowi informacji. Zbyt mała liczba koordynatorów stanowi utrudnienie w udzielaniu pomocy rodzinom zastępczym w każdej sytuacji, w której rzeczywiście jej potrzebują.

Conclusions

In the Act on family support and foster care system of June 9, 2011, solutions were introduced to help families experiencing difficulties. It is mainly about effective support in solving family problems and prevention of placing children in foster care. In conjunction with new roles certain tasks emerged, both in the scope of cooperation with families and in the organization of foster care for children.

The first is the introduction of a family assistant as a specialist working with families to support them in their daily functioning. As the analyses of I. Krasiejko show, expectations are formulated for assistants that they are often unable to meet. In fact, they often end up in families that others have not dealt with, and they are required to get immediate results. Assistants are treated more as control persons, intervening and, as I. Krasiejko writes, they are sent where it is not possible to obtain information on the situation of a given family (Krasiejko, 2015). Unfavourable contracts that are concluded with them usually for a year and taking care of too many families are not conducive to achieving the objectives. Statistically, work with a given family in 2013 ended within a year (Napiórkowska, 2014), and in 2018 within 17 months (Information from the Council of Ministers on the implementation of the Act of 9 June 2011 on supporting the family and foster care system). It is too short a time to work out beneficial changes in individual, usually very complex family situations.

The assistant was supposed to take a different role from social workers - one that would support the family with the help of methods directed at the search for resources and in a way that minimizes monitoring, controlling and supervising. However, as shown by

I. Krasiejko's analysis, understanding of the role of the assistant in individual environments is very diverse (Krasiejko, 2015).

The second important change introduced by the Act is the appointment of coordinators of family foster care, whose task is to support foster families and people running family children's homes. They are expected to provide effective assistance,

substantive support and coordination of tasks resulting from foster care. However, employing them by the organizers, which in most cases are social assistance institutions, sometimes makes it impossible to establish a proper relationship with families and is not conducive to building partnerships or establishing the flow of information. Too few coordinators make it difficult to help foster families whenever they really need it.

The goal of cooperation between coordinators and families is also important, and the question is whether the meetings are intended to provide support or control. Research shows that in the opinion of foster families, it is more often more supervision than support. Foster families are often

Ważny jest również cel współpracy między koordynatorami a rodzinami i pytanie, czy spotkania służyć mają udzielaniu wsparcia czy dokonywaniu kontroli? Badania pokazują, że w odczuciu rodzin zastępczych częściej jest to jednak bardziej nadzór niż wsparcie. Rodziny zastępcze niejednokrotnie są niezadowolone ze współdziałania z przedstawicielami instytucji pomocy społecznej z powodu sporadyczności kontaktów (potrzebują częściej), braku czy też niewłaściwej komunikacji oraz niewystarczających kompetencji osób pomagających.

Decentralizacja w organizacji wsparcia rodzin i opieki nad dziećmi służyć miała przekazaniu władzy samorządom lokalnym, które powinny być najlepiej zorientowane w potrzebach socjalnych danego środowiska. Jednakże konieczne jest udoskonalanie współpracy między różnymi podmiotami pomocy społecznej. Budowanie partnerstwa między przedstawicielami profesji społecznych a rodzinami zastępczymi i osobami prowadzącymi rodzinne domy dziecka wymaga zmiany nastawienia z obu stron.

Decentralizacja spowodowała, że są regiony w naszym kraju, w których nowe obszary usług socjalnych rozwijają się dynamicznie, a są i takie, w których dzieje się to z wielkim trudem. Poza tym w części powiatów ograniczono się wyłącznie do umieszczania dzieci w pieczy zastępczej i jak wskazują M. Raław i D. Trawkowska ich liczba była brakiem działań prewencyjnych (Raław, Trawkowska, 2015). Jak podkreśla K. Napiórkowska celem ustawy było położenie nacisku lub intensyfikacja działań na rzecz jak najszybszego powrotu dzieci z pieczy zastępczej do środowiska naturalnego (Napiórkowska, 2014, s. 5) oraz preferowanie form rodzinnej pieczy zastępczej (Ruszkowska, 2014, s.78), co możemy już dziś powiedzieć, że się nie stało, ponieważ liczba dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej wcale nie zmalała, wzrasta też liczba placówek opiekuńczo-wychowawczych, a praca na rzecz rodzin w ich środowisku naturalnym napotyka na liczne bariery, o których była mowa w tekście.

dissatisfied with cooperation with representatives of social welfare institutions due to sporadic contacts (they need greater frequency), lack or improper communication and insufficient competences of helpers.

Decentralization in the organization of family support and childcare was to serve the purpose of the transfer of power to local governments, which should be best oriented in the social needs of their local environment. However, it is necessary to improve cooperation between various social welfare entities. Building partnerships between representatives of social professions and foster families and people running orphanages requires a change of attitude on both sides.

Decentralization has meant that there are regions in our country where new areas of social services are developing dynamically, and there are also those in which this is happening with great difficulty. In addition, in some poviats it was limited only to placing children in

foster care and, as indicated by M. Raław and D. Trawkowska, their number represented the lack of preventive measures (Raław, Trawkowska, 2015). As emphasized by K. Napiórkowska, the purpose of the act was to emphasize or intensify efforts to return children as soon as possible from foster care back to their natural environment (Napiórkowska, 2014, p. 5) and establish preference of the forms of family foster care (Ruszkowska, 2014, p. 78) but we can today say that it did not happen, because the number of children placed in foster care did not at all decrease, while the number of childcare facilities continues to increase as well and work for families in their natural environment faces numerous barriers mentioned in the text.

Literatura/ References:

1. Basiaga, J. (2015). Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego. *Praca Socjalna*, nr 2, s. 59-72.
2. Błażejewska, K. (2014). Rola opiekunów sprawujących funkcję rodziny zastępczej w wychowaniu dzieci. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 1, s. 52-56.
3. Borowiec, S. (2014). Rola koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej w świetle zmian w pomocy społecznej. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 9, s. 33-39.
4. *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2018 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej* (Dz. U. z 2018 r. poz. 998, z późn. zm.). <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-rady-ministrow-o-realizacji-w-roku-2018-ustawy-z-dnia-9-czerwca-2011-r-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej-dz-u-z-2019-r-poz-1111-i-924>, dostęp 10.10.2019.
5. Kaczmarek, M. (2012). Szanse i bariery realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 2, s. 3-13.
6. Krasiejko, I. (2015). *Rola i zdania asystentów rodziny oraz postulaty zmian w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*. Częstochowa: Polski Instytut Mediacji i Integracji Społecznej.
7. Krasiejko, I. (2016). *Asystentura rodziny. Rekomendacje metodyczne i organizacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

8. Lewin, A. (1983). *System wychowania a twórczość pedagogiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
9. Matejek, J. (2015). Dziecko w środowisku rodzinnej pieczy zastępczej. W: T. Biernat, J. Malinowski, K. Wasilewska-Ostrowska, (red.), *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania* (s. 195-26). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
10. Mickiewicz, K. (2015). Problemy wychowania w rodzinach zastępczych. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 5, s. 37-43.
11. Mickiewicz, K., Głogowska, K. (2014). Wspieranie rodziny źle funkcjonującej z perspektywy asystenta rodziny i psychologa. *Praca Socjalna*, nr 4, s. 15-33.
12. Napiórkowska, K. (2014). Realizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w świetle danych statystycznych za rok 2013. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 8, s. 3-15)
13. Napiórkowska, K. (2013). Realizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w świetle danych statystycznych. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 8, s. 3-15.
14. Patela-Owczarczyk, A. (2014). Organizacja rodzinnej pieczy zastępczej w Warszawie. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 1, s. 3-16.
15. Raclaw, M., Trawkowska, D. (2015). „Zależność od szlaku” – społeczne i prawne konteksty uchwalenia ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. *Praca Socjalna*, nr 2, s. 20-58.
16. Rodzinne formy pieczy zastępczej w województwie warmińsko-mazurskim – analiza wieloaspektowa, Pracownia badań „Soma”, Toruń 2013.
17. Ruszkowska, M. (2013). Rodzaje wsparcia dla rodzin zastępczych przez instytucje pomocy społecznej. *Praca Socjalna*, nr 5, s. 67-75.
18. Ruszkowska, M. (2014). Wpływ zmian w regulacjach prawnych na liczebność rodzinnych form pieczy zastępczej – analiza danych statystycznych. *Praca Socjalna*, nr 4, s. 73-79.
19. Sałsutowicz, P. (2015). Czy warto inwestować w asystenturę rodzinną?. *Praca Socjalna*, nr 4, s. 115-132.
20. Skoczyła-Namielska, E. (2015). Wybrane problemy funkcjonowania rodzin zastępczych w opinii rodziców zastępczych oraz przedstawicieli profesji społecznych. W: T. Biernat, J. Malinowski, K. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania* (s. 217-230). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
21. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 889 z późn. zm.
22. Wszolek, J. (2014). Dwudziestopięciolecie przemian. Opieka nad dzieckiem i pomoc rodzinie po roku 1989. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 5, s. 3-10.
23. Zaraś-Wieczorek, I. (2013). Wnioski z rocznej współpracy asystenta rodziny z klientami. *Praca Socjalna*, nr 6, s. 6-104.

METODYKA BADAŃ NAD STARSZYMI KONSUMENTAMI – SYSTEMATYCZNY PRZEGLĄD LITERATURY

METHODOLOGY OF RESEARCH ON OLDER CONSUMERS – A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Katarzyna Bałandynowicz-Panfil^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Uniwersytet Gdański, Polska
University of Gdańsk, Poland

Bałandynowicz-Panfil, K. (2019). Metodyka badań nad starszymi konsumentami systematyczny przegląd literatury/ Methodology of research on older consumers - a systematic literature review, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 70-82.
<https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

Cel pracy: Proces starzenia się społeczeństwa odmienia relacje społeczne. Dynamiczne zmiany demograficzne prowadzą do istotnego wzrostu zainteresowania badaczy poszczególnymi obszarami życia seniorów, w tym konsumpcji osób starszych. Celem opracowania jest usystematyzowanie dotychczasowych badań dotyczących starszych konsumentów.

Materiał i metody badawcze: Zastosowaną metodą jest systematyczny przegląd literatury. Przedmiotem badań były artykuły naukowe, dotyczące starszych konsumentów, opublikowane przez polskich autorów. W celu doboru przedmiotu badań wykorzystano bazę Google Scholar. Dodatkowo, uzupełniono zestawienie z zastosowaniem metody kuli śnieżnej. Ostatecznie do badania przyjęto 94 publikacje naukowe z bazy 1900 wyświetleń.

Wyniki: Analiza frekwencyjności w dwóch obszarach: stosowanych metod badawczych oraz problemów badawczych, pozwoliła na weryfikację postawionych hipotez, które dotyczą w szczególności: interdyscyplinarnego podejścia do zagadnienia starszych konsumentów; preferowania określonych kierunków badań – opieka zdrowotna, teleopieka, farmakologia, turystyka; braku powtarzalności badań.

Wnioski: Publikacje naukowe dotyczące starszych konsumentów w Polsce noszą znamiona wczesnego rozwoju badań, w szczególności dotyczy to niewystarczającej ich kumulatywności, powtarzalności i możliwości porównywania.

Słowa kluczowe: starzenie się społeczeństw, osoba starsza, starszy konsument, zachowania konsumpcyjne, systematyczny przegląd literatury

Summary

Purpose of the work: The aging process of society changes social relations. Dynamic demographic changes lead to a significant increase in researchers' interest in particular areas of seniors' lives, including the consumption of older people. The aim of the study is to systematize current researches on older consumers.

Material and methods: The method used is a systematic review of literature. The subject of the research were scientific articles concerning older consumers, published by Polish authors. In order to select the object of research, the Google Scholar database was used. In addition, a comparison with "the snowball method" was completed. Finally, 94 scientific publications were accepted from the database with 1,900 views.

Results: The analysis of attendance in two areas: applied research methods and research problems, allowed to verify the hypotheses that were set, in particular: interdisciplinary approach to the issue of older consumers; preferring specific research directions; no repeatability of studies.

Conclusions: Scientific publications on older consumers in Poland are on the early development of research stage, in particular, their insufficient cumulateness, repeatability and comparability.

Key words: aging population, elderly person, older consumer, consumer behavior, systematic review of literature

Tabele/Tables: 1

Ryciny/Figures: 3

Literatura/References: 20

Otrzymano/Submitted:
sierpień/August 2019

Zaakceptowano/Accepted:
listopad/November 2019

Adres korespondencyjny: dr Katarzyna Bałandynowicz-Panfil, Katedra Zrównoważonych Procesów Rynkowych, Uniwersytet Gdański, ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot, e-mail: ekokbp@ug.edu.pl, ORCID.org/0000-0003-1492-7117

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Katarzyna Bałandynowicz-Panfil

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Konsekwencje postępującego procesu starzenia się ludności są wyraźne dla społeczeństw i gospodarek poszczególnych krajów i regionów. Osoby starsze stanowią bardziej liczną, a zarazem znaczącą część społeczeństwa. Ich rola, znaczenie i potencjał stanowi coraz częściej przedmiot debat, zainteresowania instytucji publicznych i podmiotów gospodarczych. Nie dziwi, zatem dynamicznie rosnąca liczba opracowań z zakresu zmian demograficznych. Środowisko naukowe, w tym akademickie, podejmuje debatę publiczną w zakresie różnych aspektów starzenia się społeczeństwa. Należy zauważyć, że sam proces ma charakter interdyscyplinarny. Ma to miejsce zarówno w odniesieniu do przyczyn, jak i skutków rosnącego udziału osób starszych w populacji oraz współistniejącej, często obserwowanej, depopulacji ludności. Bieżące publikacje przyjmują różnorodny charakter i akcentują odmienne aspekty towarzyszące zmianom demograficznym. Dodatkowo, powstają także opracowania, które mają charakter publicystyczny bądź czyśto aplikacyjny.

Mnogość publikacji z zakresu starzenia się ludności rzutuje również na rosnącą ich liczbę w węższych obszarach tematycznych. Jednym z nich jest opisywanie starszych konsumentów, jako coraz bardziej liczebnej i atrakcyjnej grupy nabywców. Ich znaczenie dla przedsiębiorstw produkcyjnych, usługowych i pośredników handlowych staje się oczywiste. Stąd też zainteresowanie badaczy i specjalistów do spraw marketingu kierowane jest na diagnozę specyficznych zachowań konsumpcyjnych osób starszych oraz charakterystykę czynników, najsilniej oddziałujących na tę grupę nabywców na każdym z etapów procesu podejmowania decyzji zakupowych. Zwiększa to tym samym liczbę dostępnych opracowań. Wymaga to podjęcia działań porządkujących i podjęcie prac nad usystematyzowaniem wiedzy z tego zakresu.

Przegląd literatury¹ o charakterze systematycznym pozwala na określenie istniejącego stanu wiedzy. Jako podstawę do stworzenia zestawu analizowanych artykułów posłużyła baza Google Scholar. Przegląd zakwalifikowanych artykułów został oparty o analizę frekwencyjności w dwóch wymiarach. Pierwszym była częstotliwość stosowania określonych metod badawczych dla scharakteryzowania zachowań konsumpcyjnych osób starszych. Drugim obszarem były najczęściej podejmowane przez autorów problemy badawcze. Pozwoliło to na weryfikację postawionych hipotez:

¹ Różne publikacje nieco odmiennie charakteryzują systematyczny przegląd literatury. Niniejsze opracowanie w kategoriach części autorów może być zakwalifikowane raczej do nurtu przeglądu literatury, gdyż nie nosi wszystkich znamion systematyczności, które opisują, np.: (Bukowska, Kołasiński, 2010; Hart, 1998). W odróżnieniu jednak od tradycyjnego, narracyjnego artykułu przeglądowego niniejsze rozważania oparte są o z góry określone, szczegółowe metody gromadzenia materiału empirycznego oraz sposobu weryfikacji jasno sprezyzowanego celu, co z kolei stanowi przesłankę do zakwalifikowania badania, jako bardziej systematycznego, o cechach powtarzalności (Matera, Czapska, 2014).

Introduction

The consequences of progressive process of population ageing are clear for the societies and economies of particular countries and regions. Older people represent a more numerous and significant part of the society. Their role, importance and potential are more often a matter of debate and interest for public institutions and economic entities. Therefore, it is not surprising that the number of studies on demographic change grow rapidly. The scientific community, including academics, debates publicly on various aspects of population ageing. It should be noted that the process itself is interdisciplinary in nature. It concerns both the causes and effects of the growing proportion of older people in the population and the coexisting, often observed, depopulation. Current publications are of a varied character and highlight different aspects that accompany demographic change. In addition, studies which are either journalistic or application-based are created.

The multitude of publications on ageing also has an impact on their increasing number in narrower subject areas. One of them is describing older consumers as an increasingly large and attractive group of buyers. Their importance for manufacturing, service providers and traders is becoming apparent. Therefore, the interest of researchers and marketing specialists is directed towards the diagnosis of specific consumption behaviours of older people and the characteristics of the factors that have the strongest impact on this group of buyers at each stage of the purchase decision making process. This increases the number of available studies and requires actions and work on systematizing knowledge in this area.

A systematic literature review¹ allows to determine the existing state of knowledge. The Google Scholar database was used as a basis for the set of analysed articles. The review of qualified articles was based on the analysis of attendance in two dimensions. The first one was the frequency of using specific research methods to characterise the consumption behaviour of older people. The second area involved most frequently undertaken research problems by the authors. This made it possible to verify the formulated hypotheses:

- H1: There is an interdisciplinary approach to the issue of older consumers (although publications have been narrowed down to socioeconomic and scientific texts);
- H2: The popularity of different lines of enquiry

¹ Different publications characterize the systematic review of literature in a slightly different way. The present study, in terms of some authors, can be classified rather as a literature review, as it does not have all the features of regularity that they describe, e.g.: (Bukowska, Kołasiński, 2010; Hart, 1998). However, as opposed to the traditional, narrative review article, these considerations are based on predetermined, detailed methods of collecting empirical material and the way of verifying a clearly defined goal, which then provides a premise for qualifying the study as more systematic, with features of repetitiveness (Matera, Czapska, 2014).

- H1: Istnieje interdyscyplinarne podejście do zagadnienia starszych konsumentów, (mimo iż dokonano zawężenia publikacji do tekstów o charakterze społeczno-ekonomicznym i naukowym);
- H2: Popularność poszczególnych kierunków badań w zakresie starszych konsumentów jest zróżnicowana;
- H3: Brak jest powtarzalności badań nad zachowaniami nabywczymi osób starszych w Polsce.

Opracowanie ma charakter analityczny i może służyć, jako punkt wyjścia do badań innych autorów. Jednocześnie stanowi ono samodzielną procedurę, nadającą porządek oraz regularność w publikacjach ukierunkowanych na charakterystykę starszych wiekiem konsumentów. Pierwsza część opracowania szczegółowo prezentuje zastosowaną do przeglądu literatury metodę badawczą. Daje to możliwość weryfikacji zasadności końcowych wniosków oraz pozwala na wykorzystanie ich do dalszych badań nad starszymi konsumentami. Kolejna część charakteryzuje zakwalifikowane do badania publikacje naukowe. Punkt następny w całości poświęcony został na weryfikację postawionych hipotez. Całość podsumowuje zakończenie, w którym zwrócona została uwaga na możliwe kierunki rozwoju wiedzy w przyjętym temacie.

Systematyczny przegląd literatury – opis zastosowanej metody

Weryfikacja stawianych hipotez badawczych oraz osiągnięcie stawianego celu wymagały dokonania analizy wtórnej dostępnych opracowań naukowych w zakresie starszych konsumentów. W tym celu zastosowano przegląd literatury o charakterze systematycznym, który jest definiowany, jako: „przegląd podporządkowany jasno sprecyzowanemu pytaniu, z zastosowaniem jawnych metod identyfikacji, selekcji i krytycznej oceny istotnych badań oraz zbioru i analizy danych z badań zakwalifikowanych do tego przeglądu” (Booth, Papaioannou Sutton za: Matera, Czapska, 2014, s. 16). Nadanie formy ustrukturyzowanej może prowadzić również do generowania nowej wiedzy o stanie nauki w przyjętym zakresie. Jest to szczególnie istotne, kiedy weźmie się pod uwagę znaczne rozproszenie publikacji zarówno w periodykach drukowanych, jak i źródłach internetowych (Cisek, 2010).

Metoda ta posłużyła do zgromadzenia materiału empirycznego (Cisek 2010), opisywanego w niniejszym opracowaniu badania. Dało to również możliwość ustalenia zasadności stawianych hipotez, co w pełni wpisuje się w katalog podstawowych celów systematycznego przeglądu literatury². Aby

² Przyjęte w opracowaniu cele wpisują się w listę celów, jakie realizowane są przy wykorzystaniu systematycznego przeglądu literatury, jednak jej nie wypełniają. Przedmiot badania został ograniczony do analizy frekwencyjności, bez elementów krytycznej oceny, jakości prowadzonych badań (w wymiarze jednostkowym), znaczenia zarówno podejmowanej perspektywy badawczej, jak i samych badań oraz jasności sformułowanych wniosków. Wynika to ze wstępnego etapu badań oraz celu opracowania.

- on older consumers varies;
- H3: There is a lack of research repeatability on purchasing behaviour of older people in Poland.

The study is of an analytical nature and can be treated as a starting point for other authors' research. At the same time, it is an independent procedure, which provides order and regularity to publications focused on the characteristics of older consumers. The first part of the study presents in detail the research method used for literature review. It gives an opportunity to verify the validity of the final conclusions and allows to use them for further research on older consumers. The next part is characterized by scientific publications qualified for the study. The next section is entirely devoted to the verification of the hypotheses. The whole paper is summed up by the conclusion, in which attention was paid to possible directions of knowledge development in the topic.

Systematic literature review - description of the method used

The verification of the research hypotheses and the achievement of the objective required a secondary analysis of available scientific studies on older consumers. To do this, a systematic literature review was used, which is defined as: “a review complies with a clearly defined question, using non-confidential methods of identification, selection and critical assessment of relevant studies and the collection and analysis of data from studies qualified for this review”. (Booth, Papaioannou Sutton za: Matera, Czapska, 2014, p. 16). Structured form can also lead to new knowledge about the state of science in the adopted scope. This is particularly important when considering the significant dispersion of publications in printed periodicals and Internet sources (Cisek, 2010).

This method was used to gather empirical material (Cisek 2010), described in this study. It also provided an opportunity to establish the validity of the hypotheses, which fully fits into the basic objectives of a systematic literature review². However, in order for such a method of material analysis to have cognitive value, it is required here to present how the literature analysis was designed

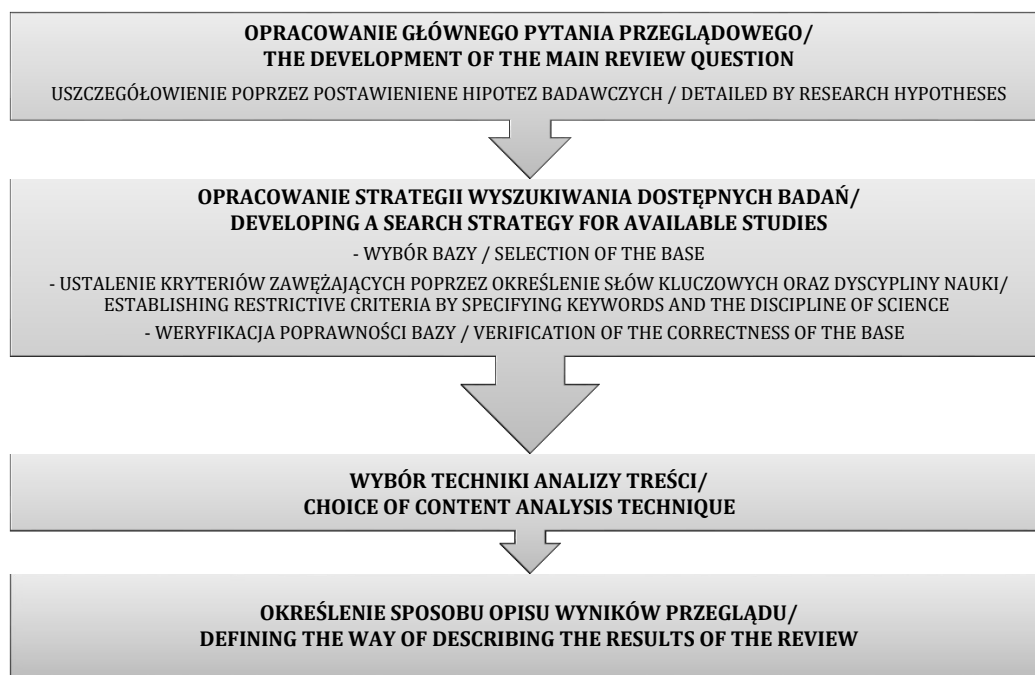
² The objectives adopted in the study are part of the list of objectives that are implemented using a systematic literature review, but do not fulfill it. The subject matter of the study has been limited to the analysis of attendance, without elements of critical assessment of the quality of conducted research (in the unit size), the importance of both the research perspective and the research itself and the comprehensibility of formulated conclusions. It results from the initial stage of the research and the purpose of the study.

jednak taki sposób analizy materiału miał wartości poznawcze, wymagane jest w tym miejscu przedstawienie jak zaprojektowano i przeprowadzono analizę literatury (Boote, Beile, 2005). Opis metody badawczej jest, bowiem warunkiem koniecznym, aby niniejsze opracowanie stanowiło podstawowy raport z przeprowadzonego przeglądu literatury (Hart, 1998).

Przegląd literatury został wykonany w procesie, składającym się z kilku etapów (ryc. 1).

and conducted (Boote, Beile, 2005). The description of the research method is a necessary condition for this study to become the basic report of the conducted literature review (Hart, 1998).

The literature review was performed in a process consisting of several stages (Fig. 1).

Rycina 1. Etapy przeglądu literatury odnoszącej się do starszych konsumentach

Figure 1. Stages of literature review concerning older consumers

Źródło: opracowanie własne.

Source: Own study.

Pierwszym krokiem było opracowanie głównego pytania przeglądowego, które zostało zdefiniowane z uwzględnieniem celu pracy. Przegląd miał prowadzić do odpowiedzi na pytanie: Jaki jest najczęściej stosowany sposób określania i badania aspektów związanych ze starszymi konsumentami w literaturze naukowej? Postawione pytanie jest pytaniem koncepcyjnym z elementami metodologii, co jest jednym ze sposobów budowania tego typu przeglądów (Matera, Czapska, 2014). Uszczegółowieniem przyjętego pytania są postawione hipotezy badawcze.

Kolejnym podjętym krokiem było opracowanie strategii wyszukiwania dostępnych badań. Jako wyjściową uznano bazę Google Scholar, która jest podstawowym źródłem większości badań literaturowych (Matera, Czapska, 2014; Czakon, 2011). Wybór bazy podyktowany został przede wszystkim jej dostępnością. W świecie nauki coraz częściej (jedynym) źródłem wiedzy są zasoby dostępne online. Badacze częstokroć dokonują analizy literatu-

The first step was to develop the main review question, which was defined taking into account the purpose of the work. The review led to the answer to the question: What is the most common way to identify and study aspects related to older consumers in the scientific literature? The question is conceptual with elements of methodology, which is one of the ways of creating such reviews (Matera, Czapska, 2014). The question is specified by research hypotheses.

The next step was to develop the search strategy for available research. The Google Scholar database, which is the primary source of literature research, was considered to be the starting point (Matera, Czapska, 2014; Czakon, 2011). The choice of the database was primarily dictated by its availability. In the world of science, more and more often (the only) source of knowledge are resources available online. Researchers often analyse literature using widely available channels, which include the Google Scholar database - a free, fast and dynamically

ry przy użyciu kanałów powszechnie dostępnych, do których należy zaliczyć bazę Google Scholar – bezpłatną, szybką i dynamicznie rozwijającą się przeglądarkę, umożliwiającą dostęp do materiałów poprzez prostą w obsłudze wyszukiwarkę. Zbiór tekstów zawężono do pełnych tekstów dostępnych w Internecie, lub tych, których abstrakty i streszczenie dostępne były online, a same artykuły dostępne powszechnie w wersji papierowej. Weryfikacji dokonano w oparciu o słowa kluczowe, które wskazywały na tematykę starszych konsumentów. Bazę uzupełniono częściowo według procedury „kuli śnieżnej” o publikacje ujęte w bibliografiach załącznikowych (Czakon, 2011) oraz cytowanych recenzowanych periodykach naukowych. W kolejnym etapie zastosowano kryteria wyłączenia, ograniczające bazę do tekstów o charakterze naukowym ekonomicznym, oraz socjologicznym, w których publikowane są prace z obszaru tematyki seniorów, jako konsumentów. Ostatnim etapem była weryfikacja poprawności bazy w oparciu o analizę abstraktów i zawężenie badanych tekstów do warstwy bezpośrednio dotyczącej badanego zagadnienia.

Jako technikę analizy treści wybrano analizę frekwencyjności, dla ustalenia częstotliwości, powszechności występowania poszczególnych metod badawczych odnoszących się do starszych wiekiem konsumentów oraz kierunków przyjmowanych obok autorów badawczych z tego zakresu tematycznego.

Dla opisu wyników oraz weryfikacji stawianych hipotez przyjęto styl narracyjny, syntetyzujący otrzymane rezultaty. W ich konsekwencji możliwe okazało się również wyznaczenie potencjalnych kierunków rozwoju badań nad starszymi konsumentami w nurcie nauk ekonomicznych i społecznych.

Charakterystyka badanych publikacji naukowych

Badanie literatury przeprowadzono w styczniu 2018. W wyniku zastosowania hasła „starszy konsument” w bazie Google Scholar wskazano na 1990 pozycji, odpowiadających temu kryterium. Następnie dokonano analizy pierwszych 1000 publikacji, zgodnie z kolejnością ich wyświetleń. Przegląd został zatrzymany na tysięcznym wyświetleniu, ze względu na spadającą trafność sugerowanych pozycji. Od około 700-800 pozycji do analizy kwalifikowano coraz mniejszą liczbę wyświetleń. W końcowej fazie była to jedna na trzydzieści-czterdzieści pozycji. Jedynym kryterium zawężającym pierwotne wyszukiwanie była rezygnacja z opcji „uwzględniaj patenty” i „uwzględniaj cytaty”, które nie spełniały podstawowego kryterium przeglądu literatury, a które zwiększyłyby bazę do 2010 pozycji.

Zastosowanie kolejnych opisanych powyżej kryteriów doprowadziło do stworzenia bazy 94 tekstów, które odpowiadały stawianym wymogom. Wśród nich 10 artykułów nie pochodziło z czasopism naukowych, a z opracowań zbiorczych, często pokonferencyjnych monografii. Ich treść i forma

developing browser that allows access to materials through an easy-to-use search engine. The collection of texts was narrowed down to full texts available on the Internet, or those which abstracts were available online and the articles themselves were available widely in paper form. The verification was based on keywords, which indicated the subject of older consumers. The database was partly completed according to the snowball sampling with publications included in the bibliographies (Czakon, 2011) and the cited peer-reviewed scientific periodicals. In the next stage, exclusion criteria were applied, limiting the database to texts of a scientific, economic and sociological character, in which works on the subject of seniors as consumers are published. The last stage was the verification of the accuracy of the database based on the analysis of abstracts and narrowing the examined texts to the works directly related to the examined issue.

As a content analysis technique, a frequency analysis was chosen to determine the frequency, universality of particular research methods relating to older consumers and the directions of the adopted research areas in this field.

To describe the results and verify the hypotheses, a narrative style was adopted, synthesizing the obtained results. As a result, it was also possible to determine potential directions for the development of research on older consumers in the current economic and social sciences.

Characteristics of the studied scientific publications

A literature research was conducted in January 2018. As a result of using the slogan “older consumer” in the Google Scholar database, 1990 items corresponding to this criterion were indicated. Then the first 1000 publications were analysed, according to the order they appear. The review was paused on the thousandth view, due to the decreasing accuracy of the suggested items. From about 700-800 items, the number of views was decreasing. In the final phase it was one in thirty-fourty items. The only criterion narrowing the original search was the exclusion of the “include patents” and “include quotes” options, which did not meet the basic criterion of the literature review, and which would have increased the base by 2010.

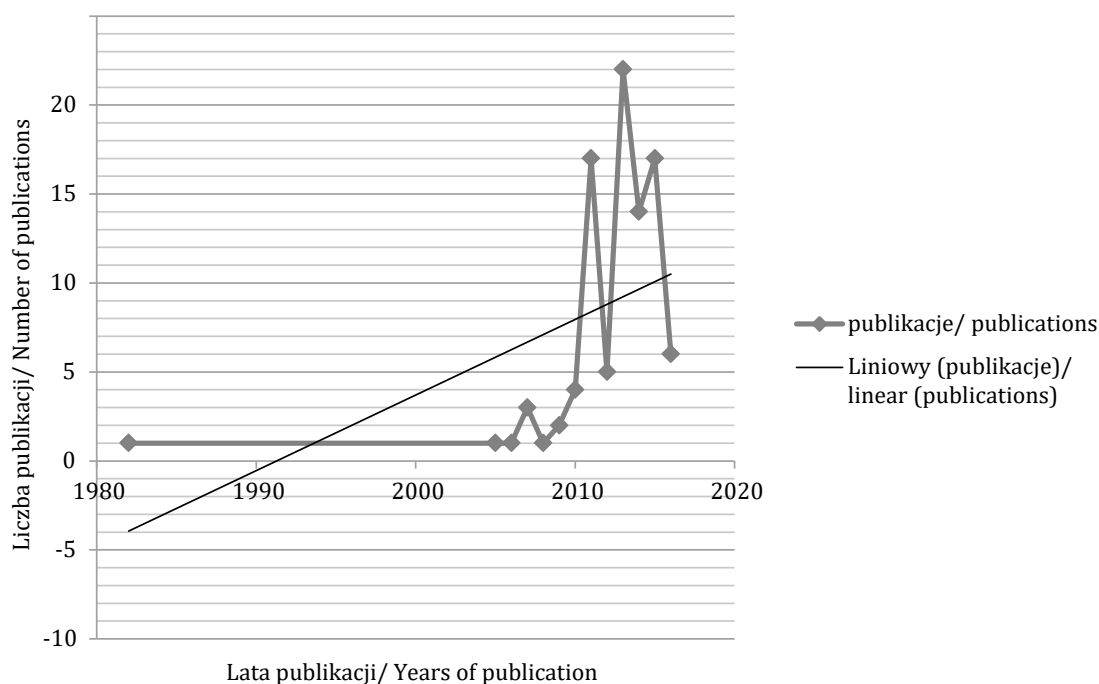
The application of the next criteria described above led to the creation of a database of 94 texts that met the requirements. Among them, 10 articles did not come from scientific journals, but from collective studies, which were often post-conference monographs. However, their content and form met the requirements for the articles and were therefore

spełniały jednak wymagania stawiane artykułom, a zatem zostały zakwalifikowane do badania. Kolejnych osiem opracowań spośród wszystkich 94 zostało dobranych w wyniku zastosowania uzupełnienia metodą „kuli śnieżnej”.

Na wstępie analizy można dokonać oceny rozwoju wiedzy ze względu na liczbę publikacji w poszczególnych latach. Opierając się na adaptacji teorii cyklu życia produktu, można oszacować stopień nasycenia socjoekonomicznymi publikacjami z zakresu starszych konsumentów (Czakoń, 2011). Tego typu metoda daje jasne do interpretacji wyniki. Rosnąca dynamika wskazywałaby na wczesny etap rozwoju nauki w danym obszarze, następujący etap stagnacji sugeruje nasycenie tematyką i stopniowy zanik zainteresowania badaczy tym aspektem, spadająca liczba publikacji może z kolei wskazywać na archaiczność tematyki. Rycina 2 prezentuje wyniki analizy publikacji dotyczących starszych konsumentów według daty ich wydania.

qualified for research. The next eight studies out of all 94 were selected as a result of using the snowball sampling.

At the beginning of the analysis, the development of knowledge can be assessed in terms of the number of publications in each year. Based on the adaptation of the product life cycle theory, it is possible to estimate the degree of socio-economic saturation with older consumer publications (Chakoń, 2011). This type of method gives clear results for interpretation. Increasing dynamics would indicate an early stage of development of science in a given area, the following stage of stagnation suggests saturation with the subject matter and gradual disappearance of interest of researchers in this aspect, while a decreasing number of publications may indicate archaic nature of the subject matter. Figure 2 presents the results of the analysis of publications concerning older consumers by date of their publication.

Rycina 2. Liczba opracowań dotyczących starszych konsumentów według daty publikacji
Figure 2. Number of studies on older consumers by publication date

Źródło: opracowanie własne.

Source: Own study.

Analiza bazy według daty publikacji zakwalifikowanych opracowań wskazuje na rosnącą liczbę artykułów naukowych poświęconych tematyce starszych wiekiem konsumentów. Z dokonanej analizy liczebności dostępnych artykułów z uwzględnieniem daty ich publikacji wnioskować należy, że tendencja wzrostowa zostanie utrzymana i liczba publikacji będzie rokrocznie rosła. Jest to zgodne z ogólnymi obserwacjami zwiększającego się zainteresowania tematyką starszych konsumentów wśród badaczy, co przeja-

Analysis of the database according to the date of publication of the qualified studies indicates a growing number of scientific articles devoted to the subject of older consumers. From the analysis of the number of available articles by date of their publication it can be concluded that the upward trend will be maintained, and the number of publications will increase every year. It complies with general observations of the growing interest of researchers in the subject of older consumers, which is reflected

wia się we wzroście liczby konferencji i seminariów oraz prowadzonych badań nad zachowaniami rynkowymi osób starszych. Jest to, zatem wczesny etap rozwoju wiedzy w tym zakresie w Polsce.

Znaczenie poszczególnych opracowań zależy od ich dostępności, jakości, wszechstronności, autorytetu autora i miejsca publikacji. Poszukując odpowiedniej literatury do cytowania we własnych badaniach, naukowcy często posługują się wyszukiwaniem poprzez tzw. słowa kluczowe. Słowa kluczowe stanowią swoistą ramę, która ma nakreślić obszar analizy, której wyniki opisywane są w danej publikacji. Odpowiedni dobór słów kluczowych może zapewnić większy stopień rozpoznawalności danego artykułu (i jego autora) oraz dotarcia do najbardziej odpowiedniej grupy docelowej. W większości analizowanych opracowań (70 publikacjach) słowa kluczowe były podawane przez autorów. Analiza frekwencyjności występowania poszczególnych terminów pozwala na wyłonienie najbardziej popularnych słów kluczowych, występujących w publikacjach naukowych, których podmiotem badawczym są starsi konsumenci (Tab. 1).

in an increase in the number of conferences and seminars and research on market behaviour of older people. It is therefore an early stage of knowledge development in this field in Poland.

The importance of individual studies depends on their availability, quality, versatility, author's authority and place of publication. When looking for suitable literature to quote in their own research, scientists often use keyword searches. Keywords are a kind of framework that outlines the area of analysis, which the results are described in a given publication. Appropriate selection of key words can ensure greater recognition of a given article (and its author) and reach the most appropriate target group. In the majority of analysed studies (70 publications) keywords were provided by the authors. The analysis of the frequency of occurrence of particular terms allows to select the most popular keywords, occurring in scientific publications concerning older consumers (Table 1).

Tabela 1. Najczęściej występujące słowa kluczowe
Table 1. Most frequent keywords

Słowa kluczowe/ Key words	Liczba / Number
ludzie starsi / ludzie starzy / osoby starsze/ elderly people	25
senior/seniorzy/ senior/seniors	14
zachowania konsumenckie / zachowania konsumenta / zachowania konsumentów/ consumer behaviour	14
konsumenci/konsument (np. 50+, 60+, seniorzy, w wieku starszym)/ consumer/consumers (e.g. 50+, 60+, seniors, elderly people)	14
starzenie się/ starzenie się społeczeństw / starzenie się ludności / starość/ ageing/ageing population	13
turystyka (np. uzdrowiskowa, wiejska, społeczna)/ tourism (e.g. spa, rural, social)	12
usługi (np. bankowe, społeczne, ubezpieczeniowe...)/ services (e.g. banking, social, insurance...)	10
metody badawcze (konkretnie zastosowana metoda badawcza)/ test methods (specific test method used)	8
konsumpcja (np. turystyczna, symboliczna)/ consumption (e.g. touristic, symbolic)	7
starsi konsumenci / starsi nabywcy/ elderly consumers / senior buyers	6
aktywizacja, aktywność/ activation, activity	5
rynek (z określeniem segmentu lub branży)/ market (with segment or industry definition)	5
wiek (np. chronologiczny, kognitywny)/ age (e.g. chronological, cognitive)	5

Źródło: opracowanie własne.
Source: Own study.

Analiza słów kluczowych używanych przez autorów zakwalifikowanych do badania publikacji pozwala na wyciągnięcie szeregu wniosków. Przede wszystkim należy podkreślić, że występuje znacz-

The analysis of keywords used by the authors of publications qualified for the study allows to draw a number of conclusions. First of all, it should be stressed that there is a significant disagreement

na rozbieżność wskazywanych terminów pomiędzy autorami, zarówno pod względem stosowanych pojęć, jak i stopnia ich szczegółowości. Zależy to w znacznym stopniu od podjętych obszarów badawczych, ale również nastawienia samych autorów (w publikacjach tych samych autorów słowa kluczowe są często zbieżne). Wyniki analizy pozwalają na klasyfikację najbardziej popularnych słów kluczowych. Najczęściej występujące słowa kluczowe nawiązywały do zdefiniowania podmiotu badawczego. Stąd w większości publikacji można odnaleźć odniesienia typu: ludzie starsi, osoby starsze, seniorzy, starzenie się lub dopełnienie określające wiek, a także bezpośrednie odniesienia do wieku, np. chronologicznego. Drugą najbardziej popularną grupę słów kluczowych stanowiły odwołania do perspektywy, z jakiej badane są osoby starsze. Są to, zatem określenia: konsument, konsumpcja, zachowania konsumpcyjne. Niektórzy autorzy łączą te dwie kategorie i stosują zwroty: starszy konsument, starsi konsumenci, konsument 50+. Kolejną wyłonioną kategorią są słowa kluczowe uszczegóławiające obszar badawczy (usługi, turystyka). W kilku zbadanych publikacjach wśród słów kluczowych można odnaleźć również wskazanie na zastosowaną metodę badawczą. W wielu opracowaniach zaobserwowano współwystępowanie słów kluczowych, odnoszących się do osób starszych/seniorów oraz konsumpcji i zachowań konsumpcyjnych.

Zbytne rozproszenie słów kluczowych i brak konsekwentnej terminologii dotyczącej wieku granicznego starości (starszych konsumentów) prowadzi do rozmycia publikacji i utrudnia dotarcie do wartościowych opracowań. Wczesny etap budowania dyskursu publicznego potrzebuje względnej łatwości dotarcia do wiarygodnych wyników badań. Wnioski płynące z tej części analizy mogą posłużyć, jako wskazówka do odpowiedniego oznakowania opracowań. W tym ostatnim mogą pomóc między innymi instrukcje American Economic Association (AEA, 2018). Stowarzyszenie to w przewodniku dotyczącym klasyfikacji JEL³, podaje przykładowe obszary badawcze oraz najbardziej trafne słowa kluczowe w poszczególnych kategoriach. Jest to tym bardziej istotne, że również polska nauka zmierza w kierunku globalizacji wiedzy i rozpowszechnienia jej na skalę światową. Warto, zatem zadbać, aby odpowiednio dobrane słowa kluczowe pozwalały na odszukanie danej publikacji nie tylko przez polskich czytelników, ale również tych poza granicami kraju.

Weryfikacja hipotez badawczych – wyniki badania literatury

Dokonany przegląd literatury pozwolił na wyciągnięcie wniosków w dwóch poruszanych problemach badawczych. Pierwszym była częstotliwość stosowania określonych metod badawczych dla scharakteryzowania zachowań konsumpcyjnych

in the terms indicated between the authors, both in the terms used and their details. It depends on the research areas undertaken to a large extent, but also on the attitude of the authors themselves (in publications of the same authors the keywords are often concurrent). The results of the analysis allow to classify the most popular keywords. The most common keywords referred to the definition of the research subject. Hence, the majority of publications referred to: elderly people, seniors, aging or an object defining age, as well as direct references to age, e.g. chronological. The second most popular group of keywords were references to the perspective from which older people are studied. Thus, these are the terms: consumer, consumption, consumption behaviour. Some authors combine these two categories and use phrases: older consumer, older consumers, consumer 50+. Another selected category are keywords detailing the research area (services, tourism). In several studied publications, among the keywords you can also find an indication of the research method used. Many studies have observed the co-occurrence of keywords referring to older people/seniors, consumption and consumption behaviour.

Excessive dispersion of keywords and lack of consistent terminology regarding the boundary of old age (older consumers) leads to vanishing of publications and makes it difficult to reach valuable studies. The early stage of a public discourse needs relative easiness to access reliable research results. The conclusions of this part of the analysis can serve as a guideline for the appropriate labelling of studies. Among other things, instructions from the American Economic Association (AEA, 2018) can help in the latter part of the analysis. In the guide to JEL classification³, this association gives examples of research areas and the most relevant keywords in each category. This is all important because Polish science is moving towards the globalization of knowledge and its distribution on a global scale. Therefore, it is worth keeping in mind that appropriately selected keywords allow to find a given publication not only by Polish readers, but also those outside the country.

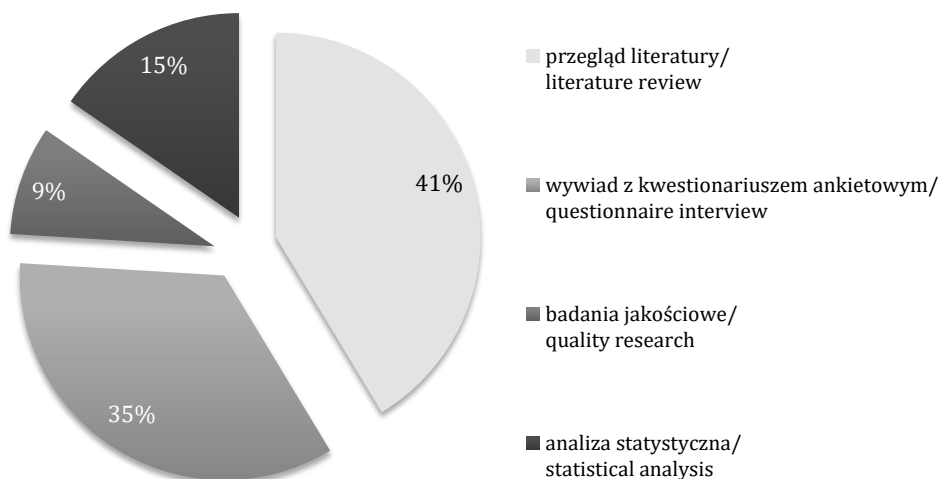
Verification of the research hypotheses - results of literature research

The literature review allowed to draw conclusions in the two research problems raised. The first was the frequency of application of specific research methods to characterise the older people's consumption behaviour. As a result of the study,

³ Klasyfikacja ta jest coraz częściej wykorzystywanym systemem opisu opracowań naukowych.

³ This classification is a more and more used system for describing scientific studies.

osób starszych. W wyniku badania wyłoniono cztery podstawowe grupy metod stosowane przez autorów analizowanych publikacji. Były to: badania ilościowe z wykorzystaniem kwestionariuszy ankietowych, badania jakościowe, niesystematyczny przegląd literatury oraz analiza statystyczna. Wyniki zobrazowano na poniższym wykresie (ryc. 3).

Rycina 3. Główne metody badawcze

Figure 3. Main test methods

Źródło: opracowanie własne.

Source: Own study.

Metody badawcze określano na podstawie wskazań autorów w abstraktach, streszczeniach, wstępach lub w treści opracowań. W przypadku, gdy autor nie określił tego bezpośrednio, klasyfikacji dokonano w oparciu o własną analizę tekstu. W części publikacji wskazywano na więcej niż jedną metodę badawczą. Miało to miejsce przede wszystkim przy współwystępowaniu przeglądu literatury i analizy statystycznej. W przypadku opracowań zawierających wyniki badań empirycznych, była to najczęściej jedyna wskazana metoda, choć nie ulega wątpliwości, że wszystkie analizowane publikacje podparte były mniej lub bardziej pogłębionym przeglądem literatury.

Opracowania, w których podstawową, i najczęściej jedyną, metodą badawczą był niesystematyczny przegląd literatury stanowiły najbardziej liczną reprezentację. Należy tu podkreślić, że brak systematyki w doborze literatury może zaburzać osiągnięte wyniki, gdyż prowadzi do doboru subiektywnego. Przeglądy dotyczyły różnorodnej tematyki i prezentowały wiedzę zaczerpniętą zazwyczaj z około 15-30 cytowanych publikacji.

Istotną grupę stanowiły artykuły, w których prezentowano wyniki badań empirycznych. W przeważającej części były to badania ilościowe oparte na kwestionariuszach ankietowych. Respondentami były osoby w wieku powyżej 50, 55 lub 60 roku życia, co potwierdza wcześniejszy wniosek o braku zgodności, co do wieku granicznego starszych

four basic groups of methods used by the authors of the analysed publications were identified. These were: quantitative research using questionnaires, qualitative research, non-systematic literature review and statistical analysis. The results are shown in the diagram below (Fig. 3).

Research methods were defined on the basis of the authors' indications in abstracts, summaries, introductions or in the content of studies. If the author did not specify it directly, the classification was based on one's own analysis of the text. In a part of the publication more than one research method was indicated. This was done primarily with the co-occurrence of literature review and statistical analysis. In the case of studies containing results of empirical research, it was often the only method indicated, although there is no doubt that all analysed publications were supported by a more or less explored literature review.

Studies in which the basic and most often the only research method was a non-systematic review of literature were most common. It should be stressed here that the lack of regularity in the selection of literature may disrupt the results achieved, as it leads to subjective selection. The reviews concerned various topics and presented knowledge usually found in about 15-30 quoted publications.

An important group were articles presenting the results of empirical research. For the most part, these were quantitative studies based on questionnaires. Respondents were people over 50, 55 or 60 years of age, which confirms an earlier conclusion about the boundary age of older consumers. Usually they were residents of selected agglomerations or voivodeships. The sample size varied and ranged from 100 to over 1000 people. Respondents for

konsumentów. Zazwyczaj byli to mieszkańcy wybranych aglomeracji lub województw. Liczebność próby była zróżnicowana i wahała się od 100 do ponad 1000 osób. Respondentów do badania w kategorii „starsi konsumenci” bardzo często wybierano spośród słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku (15 badań). W niektórych opracowaniach wybór ten nie został dodatkowo uzasadniony (Bylok, 2013), w innych z kolei (Badowska, Rogala, 2016) oprócz dostępności podkreśla się wysoki poziom zwrotu ankiet oraz specyficzne cechy tej grupy, tj. wiek, zakończona aktywność zawodowa⁴, ponadprzeciętna aktywność społeczna oraz otwartość na wiedzę i nowości.

Rzadziej publikowane były wyniki badań jakościowych. Wśród nich wymieniano eseje, case study, wywiady grupowe zogniskowane oraz wywiady swobodne. Najczęściej występowały one samodzielnie i nie stanowiły uzupełnienia dla badań ilościowych.

Ostatnią kategorią są opracowania, których podstawową metodą była analiza statystyczna, częściej niepogłębiona, choć w przypadku kilku publikacji wprowadzono bardziej zaawansowane techniki analityczne.

Drugim obszarem poddanym analizie były podejmowane przez autorów problemy badawcze. Sposób opisu tematyki i przyjęte cele badawcze pozwoliły na weryfikację postawionych we wstępie hipotez badawczych.

Pierwsza hipoteza nie została potwierdzona. Publikacje miały charakter przede wszystkim ekonomiczny, a nie – jak zakładano – interdyscyplinarny, co miałyby stanowić odzwierciedlenie charakteru samego procesu starzenia się populacji, która oddziałuje na wiele dziedzin życia społecznego. Opracowania publikowane były najczęściej w czasopiśmie ekonomicznych, tj. *Handel wewnętrzny, Marketing i rynek* oraz w zeszytach i czasopiśmie naukowych uniwersytetów w Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu i Szczecinie. Dwa opracowania pochodziły z *Gerontologii Polskiej*. Teksty, które swoją tematyką były bardziej sprofilowane częściej publikowane były w czasopiśmie specjalistycznych, dotyczących zdrowia, edukacji, czy prawa. Nosiły one znamiona interdyscyplinarności, jednak ich niska liczba i stopień korzystania z dorobku innych dyscyplin nie pozwala na wyciągnięcie bardziej optymistycznych wniosków w tym zakresie. Opracowania były wynikiem pracy zazwyczaj pojedynczych autorów, czasami dwójki naukowców, rzadko zespołu badawczego, co również utrudnia realizację podejścia interdyscyplinarnego.

Druga stawiana hipoteza zakładała wyraźną przewagę pewnych kierunków badań. Wstępnie założono, że będą to teksty w dużej części odnoszące się do tematyki opieki zdrowotnej, farmakologii i turystyki. Hipoteza ta została potwierdzona. Najczę-

the study in the category “older consumers” were very often chosen from among the students of Universities of the Third Age (15 studies). In some studies this choice was not additionally justified (Bylok, 2013), in others (Badowska, Rogala, 2016), in addition to availability, a large number of answered questionnaires and the specific characteristics of this group, i.e. age, accomplished professional activity⁴, above average social activity and openness to knowledge and novelties, are highlighted.

Results of qualitative research were published rarely. Among them one could encounter essays, case studies, focused group interviews and casual interviews. They often occurred independently and were not an addition to quantitative research.

The last category are studies which basic method was cursory statistical analysis, although more advanced analytical techniques were introduced for several publications.

The second area of analysis involved research problems undertaken by the authors. The way the subject was described, and the research objectives adopted made it possible to verify the research hypotheses formulated in the introduction.

The first hypothesis was not confirmed. The publications were primarily economic, rather than - as it was assumed - interdisciplinary, which would reflect the nature of the process of population ageing, which affects many areas of social life. The studies were most often published in economic journals, i.e. *Internal Trade, Marketing and Market*, and in notebooks and scientific journals of universities in Poznań, Łódź, Wrocław and Szczecin. Two studies came from Polish gerontology. Texts that were more oriented on their subject matter were more often published in specialist journals concerning health, education or law. They were interdisciplinary, but their low number and the use of the achievements of other disciplines does not allow to draw more optimistic conclusions in this respect. The studies usually were the result of the work of individual authors, sometimes two scientists, rarely a research team, which also makes it difficult to implement an interdisciplinary approach.

The second hypothesis assumed an explicit advantage of certain research directions. It was initially assumed that these would be texts largely related to health care, pharmacology and tourism. This hypothesis was confirmed. Most often the studies were of a general character and their aim was to determine the character of older consumers' behaviour. However, a very important group, as many as 21 of the qualified studies, was carried out in the area of tourism services, the tourism market, and the behaviour of older consumers in relation to the tourism, recreation and spa. A number of publications also concerned pro-health issues in the context of health and rehabilitation services,

⁴ Choć z badań wynika, że regulaminy Uniwersytetów Trzeciego Wieku nie są spójne w tym względzie i często dopuszczają do uczestnictwa osoby pracujące, jak również nie wprowadzają żadnych ograniczeń wiekowych (Bałandynowicz-Panfil, 2016).

⁴ Although research shows that the rules and regulations of the Third Age Universities are not consistent in this respect and often allow working people to participate, as well as do not introduce any age limits. (Bałandynowicz-Panfil, 2016).

ściej opracowania miały, co prawda charakter ogólny, a ich celem było określenie specyfiki zachowań konsumentów w wieku starszym. Jednak bardzo istotną grupę, bo aż 21 zakwalifikowanych opracowań stanowiły badania w obszarze usług turystycznych, rynku turystycznego, zachowań starszych konsumentów w odniesieniu do oferty turystycznej, rekreacyjnej i uzdrowiskowej. Szereg publikacji dotyczyło również tematyki prozdrowotnej zarówno w kontekście usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych, jak również nawyków żywieniowych. Zresztą, temat rynku spożywczego jest również silnie akcentowany w opracowaniach. Kolejną, znaczną grupę stanowiły publikacje dotyczące sektora bankowego, instytucji finansowych i ich ofert skierowanych bezpośrednio do starszych wiekiem konsumentów.

Potwierdzona została również ostatnia hipoteza, zakładająca brak powtarzalności realizowanych badań. Nawet w obszarach, które zostały wymienione, jako najbardziej popularne, badania realizowane są niezależnie i nie stanowią kontynuacji lub weryfikacji wyników wcześniejszych analiz empirycznych. Pewna dyskusja jest realizowana, co prawda na polu przeglądu literatury, jest ona jednak niewystarczająca dla zapewnienia kumulatywności badań, co prowadzi do istotnych ograniczeń poznawczych. Autorzy, konstruując badania własne i interpretując ich wyniki, rzadko zestawiają je z podobnymi badaniami. Problemem jest również niepełny opis metodologii zrealizowanych badań, co uniemożliwia ich powtórzenie przez innych naukowców. Daje to obraz jednostkowy i wymusza na autorach powielanie działań koncepcyjnych. Jest to dość istotne ograniczenie dla spójnego rozwoju nauki w analizowanym obszarze.

Dyskusja i wnioski

Wyraźnie widoczny wzrost liczby publikacji naukowych, dotyczących starszych konsumentów koresponduje z rosnącą liczbą naukowców i polityków zainteresowanych tą tematyką (Komisja Europejska, 2015). Obecnie można mówić o wczesnym etapie rozwoju tej gałęzi nauki w Polsce.

Przeprowadzona analiza prowadzi do szeregu wniosków. Po pierwsze, podsumowując powyższe rozważania, podkreślić należy, że realizowane badania obejmują jak dotąd stosunkowo wąskie spektrum problemów badawczych, wśród których dominuje ogólne zainteresowanie specyfiką zachowań konsumpcyjnych w starszym wieku lub bardziej szczegółowymi zagadnieniami dotyczącymi turystyki, czy zdrowia. Brak wspólnej definicji starszych konsumentów (jak i osób starszych) potęguje problemy poznawcze. Różnorodne pułapy graniczne wieku są zresztą wskazywane, jako utrudnienie w polskiej, jak i zagranicznej literaturze przedmiotu, przykładowo: Kowaleski (2008), Stroud, Walker (2013); Gunter (1998). Brak jednoznaczności terminologicznej znacznie zawęża możliwości poszerzenia wiedzy, co ma istotne znaczenie w rozwoju

as well as eating habits. In addition, the subject of the food market is also strongly emphasized in the studies. Another significant group were publications concerning the banking sector, financial institutions and their offers addressed directly to older consumers.

The last hypothesis, assuming the lack of repetitiveness of the studies carried out, was also confirmed. Even in the areas which have been mentioned as the most popular, the research is carried out independently and they are not a continuation or verification of the results of previous empirical analyses. Although some discussions are carried out in the field of literature review, it is insufficient to provide cumulative research, which leads to significant cognitive limitations. When the authors work on their own studies and interpret their results, they rarely compare them with similar studies. The problem is also an incomplete description of the methodology of research carried out, which makes it impossible to repeat it by other scientists. This gives a single picture and forces the authors to duplicate their conceptual actions. This is quite a significant limitation for the consistent development of science in the analysed area.

Discussion and conclusions

The clearly visible increase in the number of scientific publications concerning older consumers corresponds to the growing number of scientists and politicians interested in this topic (European Commission, 2015). Currently, we can speak about the early stage of development of this branch of science in Poland.

The analysis leads to a number of conclusions. Firstly, to sum up the above deliberations, it should be stressed that the research conducted so far covers a relatively narrow spectrum of research problems, among which there is a general interest in the character of consumption behaviour in old age or more specific issues concerning tourism or health. The lack of a common definition of older consumers (as well as elderly people) escalates cognitive problems. Various age limits are also indicated as an obstacle in Polish and foreign literature, for example: Kowaleski (2008), Stroud, Walker (2013); Gunter (1998). The lack of terminological unambiguity significantly limits the possibilities of improving knowledge, which is important in the development of a relatively new area of Polish

stosunkowo nowego obszaru polskiej debaty publicznej, jakim jest znaczenie osób starszych w nowoczesnym społeczeństwie (Baładynowicz-Panfil, 2016; Czekanowski, 2012).

Po drugie, podejmowany zakres tematyczny dotychczasowych badań jest zgodny z ogólną w Polsce tendencją. Obserwowane jest znaczne uproszczenie postrzegania osób starszych, jako konsumentów, mających udział jedynie w nielicznych branżach (farmaceutycznej, medycznej, turystycznej). Tym samym nie dostrzega się ich znaczenia na pozostałych rynkach dóbr i usług. Powoduje to szereg konsekwencji, wśród których najważniejszym wydaje się niski poziom wiedzy o specyfice starszych konsumentów nie tylko w środowisku naukowym, ale przede wszystkim w przestrzeni gospodarczej i publicznej. Badania powinny stanowić stymulator zmian, a im bardziej dogłębne będą analizy, tym pełniej przedsiębiorstwa będą mogły dostosować swoją ofertę i strategię komunikacji rynkowej do potrzeb i możliwości starszych konsumentów (Meiners, 2014; Szmigin, Carrigan, 2001).

Po trzecie, należy zakładać, że, wzorem badań podejmowanych w innych krajach, publikacji będzie przybywać, a poruszana tematyka będzie coraz bardziej uszczegóławiana, aż do analizy bardzo wąskich obszarów tematycznych. Można również prognozować wzrost liczby publikacji dotyczących starszych e-konsumentów, analizy schematu lojalności, otwartości na innowacje w zakresie technologii oraz technik sprzedażowych, kanałów i narzędzi marketingowych, zakupu dóbr luksusowych (Yoon, Cole, Lee, 2009; Kohlbacher, Herstatt, 2011; Sane, 2017). Ze względu na dynamiczny charakter procesu starzenia się ludności w Polsce, należy jednak zadbać o intensywny rozwój badań w analizowanym obszarze (np. poprzez kierunkowe finansowanie, promowanie interdyscyplinarnych zespołów badawczych) oraz o ich jak najwyższą, jakość. Dotychczasowe badania opierają się w dużym stopniu na analizie wtórnej. *Desk research* jest oczywiście ważnym etapem pogłębiania zagadnienia, jednak zbyt ubogie badania empiryczne niwelują wartość poznawczą i nie rozwijają warsztatu metodycznego w zakresie analizy zachowań rynkowych starszych konsumentów.

Badacze powinni zwracać również większą uwagę na możliwość porównywania badań, bardziej precyzyjnego opisu wykorzystywanych metod badawczych oraz stosowania szerszego wachlarza narzędzi badawczych. Wpłynie to z pewnością na szybszy rozwój wiedzy w zakresie zachowań nabywczych starszych konsumentów i podniesienie, jakości realizowanych w tym zakresie badań. Będzie to korzystne zarówno dla świata nauki, jak i biznesu. Na końcu, nie należy zapomnieć o samych osobach starszych. Rozwój wiedzy w odniesieniu do ich potrzeb, możliwości, sposobu podejmowania decyzji nabywczych i właściwych kanałów komunikacji wpłyną na bardziej adekwatne dopasowanie oferty przedsiębiorstw, racjonalności zakupów, jak i na podniesienie poziomu jakości życia seniorów.

public debate, namely the importance of the elderly in modern society (Baładynowicz-Panfil, 2016; Czekanowski, 2012).

Secondly, the thematic scope of research undertaken so far is consistent with the general trend in Poland. A significant simplification of the perception of elderly people as consumers is observed, with their participation in only a few sectors (pharmaceutical, medical, tourism). Thus, their importance in the remaining markets of goods and services is not recognized. This leads to a number of consequences, among which the most important seems to be the low level of knowledge about the character of older consumers not only in the scientific community, but above all in the economic and public field. Research should provoke changes, and the more in-depth analyses are carried out, the more companies will be able to adapt their offer and market communication strategy to the needs and capabilities of older consumers (Meiners, 2014; Szmigin, Carrigan, 2001).

Thirdly, it should be assumed that, as in the case of research undertaken in other countries, the number of publications will increase, and the subject matter will be more and more detailed, until the analysis of very narrow thematic areas. We can also predict an increase in the number of publications concerning older e-consumers, analysis of the loyalty programs, openness to innovation in technologies and sales techniques, marketing channels and tools, purchase of luxury goods (Yoon, Cole, Lee, 2009; Kohlbacher, Herstatt, 2011; Sane, 2017). However, due to the dynamic nature of the population ageing process in Poland, it is necessary to ensure intensive development of research in the analysed area (e.g. through directional funding, promotion of interdisciplinary research teams) and its highest quality. The foregoing research is based on secondary analysis to a large extent. *Desk research* is obviously an important stage of developing the issue, but insufficient empirical research eliminates the cognitive value and does not develop a methodological workshop for analysing market behaviour of older consumers.

Researchers should also pay more attention to the possibility of comparing research, a more precise description of the research methods used and a wider range of research tools. This will certainly result in a faster development of knowledge in the area of purchasing behaviour of older consumers and an increase in the quality of research conducted in this area. This will be beneficial for both the world of science and business. Finally, the elderly themselves should not be forgotten. The development of knowledge in relation to their needs, capabilities, purchasing decisions and appropriate communication channels will result in a more adequate matching of business offers, rational purchases, as well as an increase in the quality of life of seniors.

Literatura/ References:

1. American Economic Association (2018). Pobrane z: www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php.
2. Badowska, S., Rogala, A. (2016). Nabywanie i użytkowanie produktów technologicznych przez konsumentów 50+ na przykładzie telefonów komórkowych – wyniki badań w Polsce. *Handel wewnętrznym*, nr 2(361), s. 17-30.
3. Bałandynowicz-Panfil, K. (2016). Interdyscyplinarne dylematy granicy starszego wieku – wstęp do rozważań nad wiekiem granicznym starszych konsumentów. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 3(321), s. 21-33.
4. Boote, D.N., Beile, P. (2005). Scholars Before Researchers: On the Centrality of the Dissertation Literature Review in Research Preparation. *Educational Researcher*, Vol. 34, No. 6, s. 3-15.
5. Bukowska, E., Kołasiński, A. (2010). *Systematyczny przegląd literatury – szczegółowy opis realizacji*. Pobrane z: www.madeyski.e-informatyka.pl.
6. Byłok, F. (2013). Zachowania konsumpcyjne seniorów na rynku dóbr i usług. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 291, s. 139-151.
7. Cisek, R. (2010). Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku. *Przegląd Biblioteczny*, t. 78, z. 3, s. 273-284.
8. Czakon, W. (2011). Metodyka systematycznego przeglądu literatury. *Przegląd organizacji*, nr 3, s. 57-61.
9. Czekanowski, P. (2012). *Społeczne aspekty starzenia się ludności w Polsce: perspektywa socjologii starości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
10. Gunter, B. (1998). *Understanding the Older Consumer: The Grey Market*. New York: Routledge.
11. Hart, Ch. (1998). *Doing a Literature Review. Releasing the Social Science Research Imagination*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
12. Kohlbacher, F., Herstatt, C. (red.). (2011). *The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society*. Berlin: Springer.
13. Komisja Europejska (2015). *Growing the European Silver Economy*. Background Paper, 23 lutego 2015 r.
14. Kowaleski, J.T. (2008). Struktura demograficzna starszego odłamu ludności (rozważania metodologiczne i elementy obrazu sytuacji w województwach i powiatach na przełomie stuleci). W: J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną* (s. 11-25). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
15. Matera, J., Czapska, J. (2014). *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
16. Meiners, N. (2014). Economics of Ageing: Research Area and Perspectives. *Indian Journal of Gerontology*, Vol. 28, No. 1, s. 139-68.
17. Sane, S. (2017). Older consumers and their need recognition. *International Journal of Business Quantitative Economics and Applied Management Research*, Vol. 3, Issue 12, s. 76-81.
18. Stroud, D., Walker, K. (2013). *Marketing to the Ageing Consumer. The Secrets to Building and Age Friendly Business*. New York: Palgrave Macmillan.
19. Szmigin, I., Carrigan, M. (2001). Learning to love the older consumer. *Journal of Consumer Behaviour*, Vol. 1, 1, s. 22-34.
20. Yoon, C., Cole, C.A., Lee, M.P. (2009). Consumer decision making and aging: Current knowledge and future directions. *Journal of Consumer Psychology*, 19 (2009), s. 2-16.

POSTRZEGANIE I RESPEKTOWANIE GODNOŚCI WIĘZNIÓW PRZEZ FUNKCJONARIUSZY SŁUŻBY WIĘZIENNEJ

THE PERCEPTION OF, AND RESPECT FOR, PRISONERS' DIGNITY AMONG PRISON SERVICE OFFICERS

Katarzyna Lenart-Kłoś^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie, Polska
The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

Lenart-Kłoś, K. (2019). Postrzeganie i respektowanie godności więźniów przez funkcjonariuszy Służby Więziennej/ The perception of, and respect for, prisoners' dignity among Prison Service officers, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 83-95.
<https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

Cel pracy. Celem pracy jest ustalenie postaw funkcjonariuszy Służby Więziennej wobec godności osób pozbawionych wolności, a w szczególności zbadanie korelacji między wybranymi uwarunkowaniami (płcią, działem pracy, stażem zawodowym, religijnością i stanem cywilnym) i postrzeganiem godności osób pozbawionych wolności wraz z implikacjami.

Materiał i metoda. Badania przeprowadzono w latach 2014-2015 wśród 475 funkcjonariuszy Służby Więziennej pracujących w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności. Badania zostały zrealizowane za pomocą ankiety audytoryjnej w ośrodkach szkoleń Służby Więziennej.

Wyniki. Funkcjonariusze działu ochrony, osoby z dłuższym doświadczeniem zawodowym i mniej religijne postrzegają więźniów, jako ludzi gorszych od pozostających na wolności. Wychowawcy częściej niż pracownicy działu ochrony używają w kontaktach z więźniami formy „pan/pani”, natomiast osoby z dłuższym stażem pracy częściej zwracają się po imieniu. Respondenci pozostający w związku i regularnie praktykujący są bardziej skłonni zaryzykować życie w obrocie skazanych.

Wnioski. Do cech społeczno-demograficznych funkcjonariuszy Służby Więziennej różnicujących postrzeganie godności więźniów należą: dział pracy, staż zawodowy, stan cywilny i religijność. Nie wykazano natomiast istotnego zróżnicowania w zależności od płci.

Słowa kluczowe: godność, Służba Więzienna, więziennictwo, więźniowie

Summary

Purpose of the work. The purpose of this article is to identify the attitudes of Prison Service officers towards the dignity of imprisoned people, and in particular to explore the correlations between selected determinants, such as gender, department, professional experience, religiosity, and marital status, and the perception of the dignity of prisoners, and their implications.

Research material and methods. This study was conducted between 2014 and 2015 among 475 Prison Service officers working in direct contact with prisoners. The study had the form of a group-administered questionnaire and was carried out in Prison Service training centres.

Results. Officers who worked in the Security Department, had longer professional experience, and were less religious, perceived prisoners as inferior to people living outside prison. Rehabilitation officers were more likely than Security Department officers to address prisoners using “sir/madam”, and more senior ones were more likely to be on first name terms with prisoners. Respondents who were in a relationship and were practising believers were more likely to risk their lives to defend prisoners.

Conclusions. The socio-demographic characteristics that determined how Prison Service officers perceived prisoners and their dignity included the department in which they worked, their professional experience, marital status and religiosity. No significant differences were found between genders.

Key words: dignity, Prison Service, prison system, prisoners

Tabele/Tables: 6

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 21

Otrzymano/Submitted:
sierpień/August 2019

Zaakceptowano/Accepted:
listopad/November 2019

Adres korespondencyjny: dr Katarzyna Lenart-Kłoś, Instytut Nauk Socjologicznych, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, katarzyna.lenart-klos@kul.pl, ORCID iD: 0000-0001-6429-6152

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Katarzyna Lenart-Kłoś

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

Więziennictwo polskie w ostatnich dziesięcioleciach podlega intensywnym przemianom. W kontekście transformacji ustrojowej w Polsce dokonało się przejście od więzień represyjnych do prospołecznych. Już na początku lat 90. XX wieku położono nacisk na częstsze korzystanie z przepustek i możliwości warunkowego zwolnienia. Zmiany zaszły również w relacjach skazanych z funkcjonariuszami. Więźniowie przestali być traktowani przedmiotowo, czego symbolicznym wyrazem było zaprzestanie zwracania się do nich w formie bezosobowej „wy”. Oprócz tego skazani uzyskali prawa do posiadania w celach prywatnej odzieży i sprzętów domowych (Dubiel, 2009). Przede wszystkim dążono jednak do zmian w płaszczyźnie mentalnej. Wrogość we wzajemnych kontaktach funkcjonariuszy i więźniów próbowano zastąpić relacjami wysokiej jakości, które by umożliwiły lepszą reintegrację skazanych.

Obecnie, kiedy więźniowie zyskują coraz więcej praw, warto zastanowić się nad zdefiniowaniem na nowo podstawy budowania stosunków między tymi grupami. Za fundament relacji między funkcjonariuszami a więźniami przyjmuje się uznanie godności każdego człowieka za wartość podstawową, w konsekwencji wzajemne poszanowanie. Godność można ujmować dwojako. Godność osobowa jest wrodzona, niezbywalna i trwała. Zatem godności osobowej nie można stracić, jest niezbywalna z uwagi na to, że każdy człowiek posiada ją przez fakt bycia osobą ludzką. Moralny obowiązek człowieka polega zaś na unikaniu działań, które by mogły naruszyć tą przyrodzoną godność ludzką (Sikorski, 2004). Natomiast godność osobowościowa, nazywana też osobistą, jest efektem wychowania, pracy człowieka nad sobą czy też oddziaływania środowiska społecznego. Ten rodzaj godności można utracić przez niemoralne zachowanie lub pod wpływem czynników zewnętrznych (Mazurek, 2001). Powyższe dwa wymiary godności są komplementarne i pozwalają spojrzeć na osobę całościowo. Człowiek posiada godność nie tylko z tytułu urodzenia, ale jest też w stanie ją wypracować, pomnażać i rozwijać. Godność osobowa była w sposób szczególny opisywana przez Johannes Messnera, Jacquesa Maritaina, Adama Rodzińskiego, Karola Wojtyłę, Tadeusza Stycznia i Franciszka Mazurka, natomiast godność osobowościową opisywała Maria Ossowska, Józef Koziński i Niklas Luhmann.

Godność stanowi także podstawę praw człowieka. Prawa przysługują, więc jednostkom z samego faktu bycia człowiekiem (por. Mazurek, 2001; Fel, 2007; Wódka, 2019). Mimo, że godność i prawa człowieka przysługują wszystkim, to jednak poczucie godności w więzieniu zależy od różnych czynników. Na poczucie godności mają wpływ wysokość i słusność kary, traktowanie więźnia w jednostce penitencjarnej, a także funkcjonowanie Służby Więziennej (Cekiera, 2005). Ludzie pozbawieni wolno-

Introduction

Over the last few decades, Polish prison system has been undergoing major transformations. Following the transformation of its political system, Poland moved from repressive to prosocial prisons. Already in the early 1990s, the system shifted to more frequent temporary releases and allowing prisoners to be released on parole. There were also changes in the relationships between prisoners and prison officers. Prisoners are no longer treated instrumentally. This has been marked by the departure from the impersonal, plural 'you' towards more personal forms of address. In addition, prisoners have been allowed to keep some of their private clothes and household appliances in their cells (Dubiel, 2009). But, above all, there have been efforts to produce a shift in attitudes. There have been attempts to replace the animosities between prison officers and prisoners with high-quality relationships to help prisoners rehabilitate better.

Currently, as prisoners have more and more rights, it is important to redefine the basis for building the relationships between those two groups. It is assumed that the relationship between prison officers and prisoners is based on the assumption that human dignity is a fundamental value and, as such, should inspire mutual respect. There are at least two categories of dignity, the one described by Sikorski, and the other by Mazurek. One is personal, or intrinsic, dignity, which is innate, inalienable and permanent. Therefore, one cannot be deprived of personal dignity, as each person has it by virtue of being a human being. So each person has a moral obligation to avoid any behaviour that could cause damage to this inherent human dignity (Sikorski, 2004). And the other, referred to as extrinsic dignity, is the by-product of one's upbringing, self-improvement efforts, and social background. This type of dignity can be destroyed through immoral behaviour or external factors (Mazurek, 2001). These two types of dignity are complementary and produce a complete picture of a person. People have not only inborn dignity, but also one that can be developed, worked on, and built up. Intrinsic dignity was especially presented by Johannes Messner, Jacques Maritain, Adam Rodziński, Karol Wojtyła, Tadeusz Styczeń and Franciszek Mazurek and the other, extrinsic dignity was developed by Maria Ossowska, Józef Koziński and Niklas Luhmann.

Dignity is also the basis for human rights. Therefore, individuals have rights because of the mere fact of being human (c.f., Mazurek, 2001; Fel, 2007; Wódka, 2019). While everyone has dignity and human rights, the sense of dignity in prison depends on a variety of factors. What affects the sense of dignity is how long the sentence is and whether it is viewed as fair, how the prisoner is treated in a penitentiary institution, and how the Prison Service operates (Cekiera, 2005). Even

ści nie są jednocześnie pozbawieni godności. Stąd też obowiązek poszanowania godności ludzkiej znajduje swój wyraz w odpowiednich przepisach dotyczących organizacji Służby Więziennej, zwłaszcza dotyczących etyki zawodowej tej formacji.

Podstawowym dokumentem regulującym pracę funkcjonariuszy więziennych jest Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej. Artykuł 2 Ustawy wymienia podstawowe zadania realizowane przez Służbę Więzienną, a wśród nich między innymi zapewnienie osobom skazanym przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków bytowych, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej, a także humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności (Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej). Do kategorii godności odwołuje się także art. 27 Ustawy o Służbie Więziennej, w myśl, którego obowiązkiem funkcjonariuszy jest poszanowanie praw i godności osób pozbawionych wolności. Ustawa ta w art. 33 ust. 1 pkt. 1 nakłada na Dyrektora Generalnego Służby Więziennej obowiązek określenia zasad etyki zawodowej w formie regulaminu. Zasady etyki zawodowej powinny być oparte na wartościach i normach moralnych i wskazywać na zasady postępowania funkcjonariuszy wobec osadzonych, wobec współpracowników, a także wynikać ze specyfiki zawodu funkcjonariusza. Zapis ustawowy został zrealizowany w postaci Regulaminu nr 1/2010 Dyrektora Generalnego z dnia 18 października 2010 r. w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. W sposób szczególny dwa paragrafy odnoszą się do godności człowieka. §2 Regulaminu odwołuje się do najbardziej podstawowych atrybutów przysługujących każdemu człowiekowi: „Funkcjonariusz i pracownik wypełnia swoje obowiązki z poszanowaniem praw i godności człowieka, uznając jego podmiotowość oraz przestrzegając zasady równego traktowania”. §5 odnosi się do obowiązku postępowania w sposób godny funkcjonariusza publicznego, zarówno w służbie, jak i poza nią, a także unikania sytuacji, które naruszają godność innych osób (Regulamin Dyrektora Generalnego z dnia 18 października 2010 r. w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej).

W perspektywie europejskiej warto przywołać Rekomendację Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Europejskiego Kodeksu Etyki dla Personelu Więziennego z 12 kwietnia 2012 r. Zawiera ona szereg wskazań dla funkcjonariuszy kształtujących ich relacje między innymi z więźniami. Rekomendacja nakłada na personel więzienny powinność poszanowania godności ludzkiej, a także odnoszenia się do skazanych oraz współpracowników z szacunkiem oraz uprzejmością (Recommendation CM/Rec(2012) 5 of the Committee of Ministers to member States on the European Code of Ethics for Prison Staff, Komitet Ministrów Rady Europy). Tzw. miękkie prawo międzynarodowe, które nie ma charakteru wiążącego, także wychodzi od pojęcia godno-

though someone has had their freedom restricted, that person still have its dignity. Consequently, the obligation to respect human dignity is provided for in the relevant regulations concerning the organisation of the Prison Service, and in particular its code of ethics.

The primary document to govern the work of prison officers in Poland is the Prison Service Act of 9 April 2010. Article 2 of the Act specifies the basic tasks to be carried out by the Prison Service. These include ensuring that prisoners have their rights respected, especially by providing decent living conditions, respecting their dignity, providing health care and allowing religious practices, as well as treating prisoners in a humane way (Prison Service Act of 9 April 2010). The issue of dignity is also addressed in Article 27 of the Prison Service Act, which requires prison officers to respect the rights and dignity of prisoners. Under Article 33.1.1, the Act requires that the Director General of the Prison Service define professional ethics in the form of rules and regulations. This code of ethics should be based on moral standards and values, which describe how prison officers are to interact with their colleagues and with prisoners, and be appropriate for the nature of the profession. These legal requirements were met through Rules and Regulations No. 1/2010 on the code of ethics for Prison Service officers and staff, as issued by the Director General on 18 October 2010. Two sections in those Rules and Regulations focus specifically on human dignity. §2 of the Rules and Regulations refers to the most fundamental attributes of every human being – “Officers and staff shall do their work in such a manner so as to respect human rights and dignity, recognise people as unique individuals, and follow the policy of equal treatment”. §5 describes the obligation to act in a way that befits an officer, both while on and off duty, and to avoid situations that could violate the dignity of other people (Rules and Regulations on the code of ethics for Prison Service officers and staff, as issued by Director General on 18 October 2010).

At the European level, one might want to consider the Recommendation of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Ethics for Prison Staff dated 12 April 2012. It includes a number of guidelines for prison officers to govern their professional relationships with other people, including prisoners. The Recommendation requires that prison staff respect human dignity and treat their colleagues and prisoners with kindness and respect (Recommendation CM/Rec(2012) 5 of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Ethics for Prison Staff, Committee of Ministers of the Council of Europe). The international law known as ‘soft law’, although not legally binding, also builds on the concept of dignity and emphasises its importance. Take, for instance, the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, known as the Nelson Mandela Rules.

ści podkreśla jej rolę. Jako przykład mogą posłużyć Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami tzw. reguły Mandeli. Pierwsza reguła stanowi, że „wszyscy więźniowie traktowani będą z szacunkiem wynikającym z ich przyrodzonej godności i wartości, jako istot ludzkich” (Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami - Reguły Mandeli).

We wskazanych dokumentach wprost wybrzmiewa kategoria godności osoby ludzkiej. Godność, jako wartość powinna być afirmowana w codziennych kontaktach funkcjonariuszy z osobami pozbawionymi wolności, co w warunkach izolacji penitencjarnej stanowi duże wyzwanie.

Artykuł zmierza do ustalenia, w jaki sposób funkcjonariusze Służby Więziennej postrzegają godność osób pozbawionych wolności, a także wpływu cech socjo-demograficznych na ich deklaracje.

Metodologia badań własnych

Respondenci. Zbadano funkcjonariuszy, którzy pracują w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności. Wśród grupy 459 funkcjonariuszy 83% stanowili przedstawiciele działu ochrony, zaś 17% wychowawcy, czyli pracownicy działu penitencyjnego. Odsetek kobiet wśród respondentów wyniósł 8,3%, a mężczyzn 91,7%. Najliczniej reprezentowane były osoby w wieku 26-30 lat (40,7%) i 31-39 lat (39,4%), co odzwierciedla strukturę wiekową populacji tej formacji mundurowej. Respondenci w wieku 20-25 lat i powyżej 40. roku życia stanowili odpowiednio 14,2% i 5,2% próby. Rozpiętość stażu pracy respondentów wynosiła od roku (7 osób) do 23 lat (2 osoby). Średnia stażu pracy wyniosła 4,29, zaś mediana 3 lata. 35,9% ankietowanych zadeklarowało co najwyżej 2-letni staż pracy, 33,3% powyżej 2 i mniej niż 5 lat, osoby ze stażem od 5 do 9 lat stanowiły 20,7% respondentów, zaś 9,2% miało ponad 9-letnie doświadczenie w służbie. 0,9% respondentów nie ujawniło stażu pracy. Stan cywilny został zdyktomizowany na potrzeby analiz do dwóch kategorii: żonaty/zamężny (68%) i nieżonaty/niezamężny (32%), przy czym ta druga kategoria obejmuje, ze względu na małe liczebności w próbie, poza kawalerami/pannami, także osoby owdowiałe, rozwiedzione i pozostające w separacji. 22,2% respondentów zadeklarowało uczestnictwo we Mszy Świętej lub nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu, 18,5% kilka razy w miesiącu, 31,4% kilka razy w roku, natomiast 9,2% rzadziej niż raz w roku lub wcale.

Narzędzie i procedura badań. Badania socjologiczne zostały przeprowadzone z funkcjonariuszami Służby Więziennej w latach 2014-2015 w Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kulach i Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu. Za pomocą ankiety audytoryjnej przebadano łącznie 475 osób. Po wstępnej analizie od-

Rule 1 is that “All prisoners shall be treated with the respect due to their inherent dignity and value as human beings” (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, or the Nelson Mandela Rules).

The documents above-mentioned address and emphasise directly the importance of human dignity. As a value, dignity needs to be affirmed during everyday interactions between prison officers and prisoners, and this can be a major challenge in confinement conditions.

The main goal of this article is to identify how Prison Service officers perceive the dignity of imprisoned people, as well as the influence of socio-demographic features on their declarations.

Research methodology

Participants. The study covered Prison Service officers who had worked in direct contact with prisoners. Of the 459 surveyed prison officers, 83% represented the Security Department, and 17% were rehabilitation officers representing the Penitentiary Department. Among all respondents, 8.3% were women and 91.7% were men. The largest age groups were people aged 26-30 (40.7%) or 31-39 (39.4%), which reflects the age structure of the population in this uniformed service. The respondents aged 20-25 and those aged 40+ accounted for 14.2% and 5.2% of the sample, respectively. The professional experience (work experience) of respondents ranged from a year (7 people) to 23 years (2 people). The average professional experience was 4.29 years, and the median was 3 years. As many as 35.9% of respondents declared having had up to 2 years of work experience, 33.3% between 2 and 5 years, 20.7% between 5 and 9 years, and 9.2% more than 9 years. And 0.9% of respondents did not disclose their work experience. For the purposes of our analyses, marital status was dichotomised into married (68%) and single (32%), with the latter group including, in addition to men and women who have never been married, also widows/widowers and divorced/separated men and women, due to the small number of such groups within the sampled population. As many as 22.2% of respondents declared that they went to Mass or some church service at least once a week, 18.5% a few times a month, 31.4% a few times a year, and 9.2% less than once a year or never.

Instrument and procedure

This sociological study was conducted on Prison Service officers in 2014-2015 at the Prison Service Training Centre in Kule, and at the Prison Service Main Training Centre in Kalisz. Using a group-administered questionnaire, we surveyed a total of 476 people. Following a preliminary analysis

powiedzi odrzucono ankiety, w których brakowało odpowiedzi w co najmniej 20% pytań. Analizom statystyczno-korelacyjnym zostało poddanych 459 ankiet. Analizę statystyczną przeprowadzono z wykorzystaniem oprogramowania komputerowego SPSS. Kwestionariusz ankiety zawierał 78 pytań, łącznie z pytaniami metryczkowymi. Założono, że cechy społeczno-demograficzne będą różnicować funkcjonariuszy Służby Więziennej pod względem postrzegania i respektowania godności więźniów.

Wyniki badań

Poszanowanie godności więźniów pojawia się w różnych wytycznych postępowania dla funkcjonariuszy, zarówno na poziomie krajowym, jak i europejskim. Funkcjonariusze zostali zapytani, jak postrzegają więźniów. Czy uważają, że człowiek pozbawiony wolności jest taką samą osobą jak pozostający na wolności?

Tabela 1. Opinia na temat postrzegania więźnia, jako takiego samego człowieka jak osoby niepozbawionej wolności (N=459, dane w %)

Table 1. Opinions about perceiving prisoners as being as human as people outside prison (N=459, data expressed as %)

Czy Pana/i zdaniem więźni jest takim samym człowiekiem jak osoba niepozbawiona wolności?/ Do you believe prisoners to be as human as people outside prison?	%
zdecydowanie tak/ Definitely yes	25,3
raczej tak/ Generally yes	30,3
raczej nie (jest kimś gorszym)/ Generally no (they are inferior)	27,5
zdecydowanie nie/ Definitely not	8,5
trudno powiedzieć/ Hard to say	8,5
Ogółem/ Total	100

Źródło: opracowanie własne.
Source: Authors.

Ponad połowa funkcjonariuszy uważa, że skazany jest taką samą osobą jak ktoś, kto nie przebywa w jednostce penitencjarnej („zdecydowanie tak” 25,3%, „raczej tak” 30,2%). Jednak ponad jedna trzecia respondentów wskazała, że więźniowie stanowią gorszy element społeczeństwa („raczej nie” 27,5%, „zdecydowanie nie” 8,5%). 8,5% respondentów nie zajęło stanowiska w tej kwestii.

Aby zmienna mogła być analizowana na poziomie porządkowym, wyłączono z analizy odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Dział pracy istotnie wpływa na stosunek respondentów do więźniów ($p=0,000$). Wychowawcy częściej deklarowali, że więźniowie są takimi samymi osobami jak ludzie nie pozbawieni wolności („zdecydowanie tak” na poziomie 50,7% wobec 22,8% działu ochrony, „raczej tak” 37% wobec 32,3% działu ochrony). Więcej funkcjonariuszy działu ochrony niż wychowawców wyraziło opinię, że więźniowie są kimś gorszym, ale dominowały odpowiedzi umiarkowane („raczej nie” – 34% wobec 11%, „zdecydowanie nie” – 11% wobec 1,4% wychowawców). Można przypuszczać, że wynika to z trudnych doświadczeń funkcjonariuszy działu ochrony w bezpośredniej relacji z więź-

niów, we rejected the forms which lacked answers to at least 20% of the questions. Statistical correlation analyses were done on 459 forms. For our statistical analysis, we used the SPSS software. The questionnaire contained 78 questions including questions referring to the socio-demographic characteristics. We expected the socio-demographic characteristics to produce differences between Prison Service officers in terms of their perception of, and respect for, the dignity of prisoners.

Survey results

The issue of respect for the dignity of prisoners can be found in various conduct guidelines for prison officers, both Polish and European. The officers were asked how they perceived prisoners – whether they believed that a person who had been imprisoned was just like any other person living outside penitentiaries?

More than half of all prison officers believed that prisoners were as human as anyone outside prison (25.3% for “Definitely yes”, 30.2% for “Generally yes”). But more than 1/3 of respondents said that prisoners were inferior (27.5% for “Generally not”, 8.5% for “Definitely not”). And 8.5% of respondents did not take a position on this matter.

In order for this variable to be analysed along the ordinal scale, we excluded “Hard to say” answers from our analysis. The departments in which respondents worked significantly affected their attitudes towards prisoners ($p=0.000$). Rehabilitation officers were more likely to answer that prisoners were as human as people outside prison (50.7% for “Definitely yes”, compared to 22.8% in the Security Department, and 37% for “Generally yes” compared to 32.3% in the Security Department). Although, while compared to rehabilitation officers, more Security Department officers said that prisoners were inferior, the majority of answers were moderate (11% vs 34% for “Generally not”, and 1.4% vs 11% for “Definitely not”, for the two groups respectively). It can be assumed that this was due to the difficult experiences of

Tabela 2. Opinia na temat postrzegania więźnia, jako takiego samego człowieka jak osoby niepozbawionej wolności według działu pracy i stanu cywilnego (N=420, dane w %)**Table 2.** Opinions about perceiving prisoners as being as human as people outside prison by department and marital status (N=459, data expressed as %)

Czy Pana/i zdaniem więźni jest takim samym człowiekiem jak osoba niepozbawiona wolności? Do you believe prisoners to be as human as people outside prison?	Dział pracy/ Department		Razem/ Total	Stan cywilny/ Marital status		Razem/ Total
	ochrony/ Security	penitencjarny/ Penitentiary		nieżonaty/ niezameżna/ single	żonaty/ zameżna/ married	
zdecydowanie tak/ Definitely yes	22,8	50,7	27,6	16,7	33,0	27,6
raczej tak/ Generally yes	32,3	37,0	33,1	30,4	34,4	33,1
raczej nie (jest kimś gorszym)/ Generally no (they are inferior)	34,0	11,0	30,0	37,7	26,2	30,0
zdecydowanie nie/ Definitely not	11,0	1,4	9,3	15,2	6,4	9,3
Ogółem/ Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Istotność/ Significance:	$\chi^2=34,066$, df=3, p=0,000, V=0,285			$\chi^2=21,196$, df=3, p=0,000, V=0,225		

Źródło: opracowanie własne.

Source: Authors.

niami. Wychowawcy mają możliwość nagradzania więźniów, od ich opinii w dużej mierze zależy los skazanych, na przykład warunkowe przedterminowe zwolnienie. Z kolei dział ochrony koncentruje się na zapewnieniu bezpieczeństwa, a także sprawnej realizacji planu dnia, między innymi możliwości wykonania rozmowy telefonicznej przez więźniów. Odmowa spełnienia oczekiwań więźniów może skutkować agresywnym czy wulgarnym zachowaniem wobec funkcjonariuszy działu ochrony, a doświadczenie takich zachowań ze strony więźniów przekładać się na odpowiedzi respondentów.

Staż pracy również różnicuje w sposób istotny statycznie odpowiedzi respondentów (p=0,002). Rho Spearmana wynosi -0,153, co oznacza, że dłuższemu stażowi pracy towarzyszy więcej negatywnych opinii uznających, że więźniowie są kimś gorszym. Większa wysługa lat w jednostce penitencjarnej sprzyja, więc postrzeganiu więźniów, jako ludzi gorszych od osób cieszących się wolnością.

Częstotliwość uczestnictwa we Mszy Świętej lub nabożeństwach także istotnie różnicuje respondentów (p=0,001, Rho Spearmana wynosi 0,173). Osoby regularnie praktykujące częściej uznawały, że więźniowie są takimi ludźmi, jak inni. Z kolei osoby praktykujące sporadycznie i niepraktykujące uważały, że osadzeni są osobami gorszymi od reszty społeczeństwa. Regularne uczestnictwo w praktykach religijnych przyczynia się do budowania bardziej pozytywnego obrazu drugiej osoby, niezależnie od jej czynów. Ludzie wierzący pokładają też większą ufność w możliwość przemiany człowieka.

Obowiązek poszanowania praw i godności człowieka wynika także z wytycznej, że postępowanie funkcjonariuszy i pracowników powinno odznaczać się uczciwością, honorem i szacunkiem dla innych, o czym informuje §3 Regulaminu Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej z 2010 roku. Sposób, w jaki funkcjonariusze zwracają się do więźniów, obrazuje ich stosunek do osadzonych.

Security Department officers related to their direct interactions with prisoners. Rehabilitation officers are able to reward prisoners, and their opinions largely decide the future of prisoners, including their release on parole. On the other hand, the Security Department focuses on ensuring safety and efficient implementation of the tasks scheduled for the day, such as telephone calls by prisoners. Their refusal to meet prisoners' expectations can produce violent or vulgar behaviour, and such experiences can translate into respondents' attitudes and survey answers.

Work experience also produced statistically significant differences in respondents' answers (p=0.002). Spearman's Rho was -0.153, which means that the longer the work experience, the greater the number of negative answers describing prisoners as inferior. In other words, over time, prison officers start perceiving prisoners as worse people than those living outside prison.

What also produced differences between respondents was the frequency of participation in Mass or church services (p=0.001, Spearman's Rho was 0.173). Regularly practising believers were more likely to think that prisoners were as human as other people. And those who practised sporadically and non-believers considered prisoners to be worse than the rest of society. Regular participation in religious practices contributed to having a more positive image of other people, regardless of what they might have done. Practising believers were also more likely to think that people can change.

The obligation to respect the rights and dignity of all people is also guided by the principle that, in their behaviour, prison service officers and staff should be honest, honourable and respectful to others. This is provided for in §3 of the Rules and Regulations on the code of ethics for Prison Service officers and staff, as issued by Director General of the Prison Service in 2010. The manner in which officers address prisoners reflects the attitude of the former towards the latter.

Tabela 3. Sposób zwracania się funkcjonariuszy do więźniów (N=459, dane w %)
Table 3. How prison service officers address prisoners (N=459, data expressed as %)

W jaki sposób najczęściej zwraca się Pan/i do więźniów?/ How do you usually address prisoners?	%
na „Pan”/”Pani”/ using “sir/madam”	59,7
po nazwisku/ by their last name	22,2
inaczej ¹ / otherwise ¹	8,1
na „ty”/ you	6,3
po imieniu/ by their first name	2,8
using their pseudonyms	0,9
Ogółem/ Total	100,0

Źródło: opracowanie własne.
Source: Authors.

Prawie 60% funkcjonariuszy używa w kontaktach z więźniami zwrotu „Pan/Pani”. Jest to forma grzecznościowa, powszechnie stosowana w warunkach wolnościowych w relacjach z innymi ludźmi. Świadczy o szacunku wobec rozmówcy. Dość duży odsetek respondentów używa nazwiska więźniów (22,2%). Odpowiedzi „na ty” i „po imieniu” zostały rozdzielone, ponieważ „na ty” oznacza raczej zwracanie się do kogoś bez użycia jego imienia i zazwyczaj sprowadza się do wydawania poleceń.

Wśród zmiennych niezależnych dział pracy i staż pracy wpływają w sposób istotny statystycznie na odpowiedzi respondentów.¹²

Almost 60% of officers used “sir/madam” when addressing prisoners. This is a polite form of address, commonly used outside prisons in interactions between people. It shows respect towards the interlocutor. A fairly large proportion of respondents referred to prisoners by their last names (22.2%). The answers “you” and “by their first name” were included separately, because “you” means addressing someone without using their first name, and is usually used when giving instructions.

Of the independent variables, the departments in which respondents worked and their work experience were statistically significant in determining their answers.¹²

Tabela 4. Sposób zwracania się funkcjonariuszy do więźniów według działu pracy (N=459, dane w %) i stażu pracy (N=455, dane w %)

Table 4. How prison service officers address prisoners by department (N=459, data expressed as %) and work experience (N=455, data expressed as %)

W jaki sposób najczęściej zwraca się Pan/i do więźniów?/ How do you usually address prisoners?	Dział pracy/ Department		Razem/ Total	Staż pracy ² / Work experience ²	
	Ochrony/ Security	Penitencjarny/ Penitentiary		Średnia/ Mean	Odchylenie standardowe/ Standard deviation
na „Pan”/”Pani”/ using “sir/madam”	57,7	69,2	59,7	4,1136	3,49579
po nazwisku/ by their last name	24,1	12,8	22,2	4,2350	3,67455
inaczej/ otherwise	8,4	6,4	8,1	4,1944	3,26514
na „ty”/ you	7,1	2,6	6,3	4,5345	4,58634
po imieniu/ by their first name	1,6	9,0	2,8	7,5000	5,01664
używam pseudonimu/ using their pseudonyms	1,0	-	0,9	6,0000	3,55903
Ogółem/ Total	100,0	100,0	100,0	4,2868	3,67133
Istotność/ Significance:	$\chi^2=20,918$, $df=5$, $p=0,001$, $V=0,213$			$\chi^2=14,993$, $df=5$, $p=0,01$, Eta -kwadrat= $0,026$	

Źródło: opracowanie własne.
Source: Authors.

¹ Kategoria „inaczej” zawiera odpowiedzi: skazany, osadzony, więzień; złodziej; zależy, jaki jest to typ osadzonego; bezosobowo, np. proszę podejść; czasem na pan, czasem po nazwisku; w trzeciej osobie; pan + nazwisko; zależy od sytuacji; na pan/i, chyba, że więzień prosi, to inaczej.

² Średnie doświadczenie zawodowe dla każdej opcji. Staż pracy respondentów w zakładach karnych wpływa na sposób w jaki odnoszą się oni zazwyczaj do osadzonych.

¹ “Otherwise” includes such answers as convict, inmate, prisoner; thief; depends on what they have been imprisoned for; in an impersonal manner, such as please come up; sometimes using sir/madam, and sometimes by their last name; in third person; Mr/Ms + last name; depends on the situation; and using sir/madam, unless the prisoner asks me to address them otherwise

² For each option meaned average professional experience. How long our respondents work in penitentiaries influence the way they usually address imprisoned people.

Funkcjonariusze działu ochrony i wychowawcy są zróżnicowani pod względem sposobu zwracania się do więźniów. Więcej wychowawców zwraca się do więźniów w formie grzecznościowej „pan”/„pani” (69,2% wobec 57,7%), lecz warto podkreślić, iż ponad połowa funkcjonariuszy działu ochrony również używa tego sposobu. Natomiast wychowawcy rzadziej mówią do osadzonych po nazwisku (12,8% wobec 24,1%). Trochę więcej wychowawców niż strażników wskazało, iż zwraca się do skazanych po imieniu, natomiast dział ochrony częściej używa formy „ty”, jednak w tych dwóch przypadkach różnice procentowe nie są zbyt duże. Wychowawcy częściej stosują formy grzecznościowe niż dział ochrony. Ponownie należy wskazać na specyfikę i zakres działań obu działów, które mają wpływ wybór formy zwracania się do osadzonych. Wychowawcy starają się przygotować więźniów do funkcjonowania w warunkach wolnościowych, więc właściwa komunikacja i sposób prowadzenia rozmów może mieć na to wpływ. Z kolei dział ochrony pełni inną rolę. Pilnowanie porządku, wymaganie przestrzegania regulaminu w połączeniu z brakiem chęci współpracy więźniów nie zawsze zachęca do stosowania grzecznościowej formy, lecz mimo to większość funkcjonariuszy działu ochrony deklaruje praktykowanie takiego sposobu zwracania się.

Z badania wynika, że staż pracy wpływa na sposób zwracania się funkcjonariuszy do więźniów. Osoby z najwyższą średnią stażu pracy zwracają się do więźniów po imieniu (7,5) lub używają pseudonimu (6,0). Następne w kolejności jest mówienie „na ty” (4,53). Natomiast forma grzecznościowa „pan/pani” najczęściej jest stosowana przez osoby z najkrótszą średnią stażu pracy (4,11). W miarę wzrastania stażu pracy funkcjonariusze coraz lepiej poznają więźniów i mają coraz większe doświadczenie w kontaktach z nimi. Mają też świadomość tego, na ile mogą sobie pozwolić i w jakiej formie powinni zwracać się do konkretnych osób. Wydawać by się mogło, że rozmawianie z więźniami per „pan/pani” może przyczynić się do tego, że będą oni potrafili w warunkach wolnościowych w sposób właściwy nawiązywać kontakty z ludźmi i poprawnie funkcjonować. Z drugiej jednak strony należy uwzględnić indywidualne potrzeby każdej osoby. Czasami użycie imienia czy nawet pseudonimu przez funkcjonariusza może być lepiej odebrane i odnieść większy skutek niż stosowanie (sztucznego dla niektórych) tytułowania „pan”/„pani”. Taka umiejętność przychodzi jednak z czasem i wymaga dużego wyczucia miejsca, sytuacji i konkretnej osoby.

Ważną kwestią, która również została ujęta w zasadach etycznych funkcjonariuszy Służby Więziennej jest wskazanie, że funkcjonariusze powinni podczas pełnienia służby wykazywać się między innymi odwagą i ofiarnością, na co wskazuje § 7 Regulaminu Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 18 października 2010 r. w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. W jednostkach peniten-

Officers working in the Security Department and rehabilitation officers showed differences in terms of the manner in which they addressed prisoners. The latter were more likely to address prisoners using “sir/madam” (69.2% vs 57.7%), but it is important to note that more than half of the former also used this form of address. Rehabilitation officers were less likely to address prisoners by their last name (12.8% vs 24.1%). A slightly larger number of rehabilitation officers said that they addressed prisoners by their first name, while those in the Security Department were more likely to use “you”, but the percentage differences between these two forms were not very significant. Rehabilitation officers were more likely to use polite forms than Security Department officers. But again, it is important to bear in mind the specific nature and range of work in those two departments, as these affect the forms of address used in interactions with prisoners. Rehabilitation officers try to prepare prisoners for life outside prison, and the way such communication is handled might affect the outcome of such efforts. The Security Department’s function is different. When your role is to maintain order and demand that the rules be obeyed, you are not always inclined to use polite forms, especially when prisoners do not want to cooperate. Nevertheless, the majority of Security Department officers declared that these were the forms of address they used.

The research shows that the work experience influence the manner in which prison officers addressed prisoners. Those with the longest average work experience addressed prisoners by their first name (7.5) or used their pseudonyms (6.0). The next most popular form of address was “you” (4.53). And the polite form “sir/madam” was most frequently used by prison officers with the shortest average work experience (4.11). As their work experience increases, prison officers get to know prisoners better and become more skilful at interacting with them. They also have a better understanding of what they are allowed to do and how they should address specific people. It could seem that addressing prisoners by using “sir/madam” might help them establish proper relationships with other people and function correctly outside prison. But on the other hand, it is important to take into account the individual needs of each person. Prisoners may actually prefer being addressed by their first names or pseudonyms, and be more likely to listen, than when being called “sir/madam”, which might sound artificial to some. But this is a skill that is developed over time and requires fine judgement of the specific place, situation and interlocutor.

Another important issue that has been addressed in the ethical code for Prison Service officers is that when on duty, officers should show such qualities as courage and dedication. This is provided for in §7 of the Rules and Regulations on the code of ethics for Prison Service officers and staff, as issued by the Director General on 18 October 2010.

cyjnych mogą się zdarzyć sytuacje nadzwyczajne, naruszenie porządku czy nawet zagrożenie życia lub zdrowia personelu i więźniów. Ze względu na to, że ludzie są sobie równi z natury, życie każdego człowieka powinno być w tych trudnych sytuacjach chronione. Funkcjonariusze zostali zapytani, czy w sytuacji kryzysowej byłiby skłonni z narażeniem własnego życia stanąć w obronie życia innego funkcjonariusza i czy to samo byłoby w stanie zrobić dla więźnia.

Penitentiary institutions might face emergencies, order violations, or even situations when the health or lives of prisoners or staff are at risk. And since all people are by nature equal, the life of each person should be protected in such difficult situations. So we asked prison officers whether they would be likely to risk their own lives to protect the life of another officer, and whether they would be willing to do the same for a prisoner.

Tabela 5. Gotowość narażenia swego życia w obronie funkcjonariusza i więźnia (n=450, dane w %)

Table 5. Readiness to risk one's life to protect a fellow officer or a prisoner (n=450, data expressed as %)

Czy w sytuacji kryzysowej mającej miejsce w jednostce penitencjarnej jest Pan/i gotowy/a narażić swoje życie w obronie:/ Imagine an emergency in your penitentiary institution. Would you be willing to risk your life to protect	Funkcjonariusza/ A fellow officer	Więźnia/ A prisoner
Tak/ Yes	88,9	22,7
Nie/ No	8,1	68,6
Brak odpowiedzi/ No answer	3,0	8,7
Ogółem/ Total	100	100

Źródło: opracowanie własne.

Source: Authors.

88,9% respondentów zadeklarowało gotowość do obrony innego funkcjonariusza z narażeniem swojego życia. Jest to wynik po prostu wysoki, ale z drugiej strony może trochę zaniepokoić, bo 8,1% ankietowanych nie naraziłoby siebie, by w trudnej sytuacji stanąć w obronie życia współpracownika. W odniesieniu do kwestii gotowości obrony współpracownika nie zaobserwowano istotnego statystycznie zróżnicowania w zależności od zmiennych niezależnych.

Gdy to samo pytanie dotyczyło narażenia swojego życia przez funkcjonariusza dla ratowania więźnia, respondenci zajęli inne stanowisko. Zaledwie 22,7% funkcjonariuszy jest gotowych narażić swoje życie w obronie więźnia. Aż 68,6% ankietowanych zadeklarowało, że nie zaryzykują swojego życia, by stanąć w obronie osoby pozbawionej wolności.

Wśród zmiennych niezależnych stan cywilny i częstotliwość uczestnictwa we Mszy Świętej różnicują istotnie próbę badawczą. Z analizy zostały wyłączone braki danych.

Osoby pozostające w związkach małżeńskich częściej byłyby skłonne, by bronić więźnia z narażeniem własnego życia (28,2% wobec 17,8% u osób stanu wolnego). Jednak zdecydowana większość zarówno osób będących w związku, jak i wolnych nie narażałaby własnej osoby, by uratować więźnia.

Częstotliwość uczestnictwa we Mszy Świętej czy nabożeństwach w sposób istotny statystycznie także różnicuje funkcjonariuszy pod względem ich gotowości do narażenia siebie w obronie więźniów. Osoby rzadko praktykujące i niepraktykujące wyrażały niechęć do poświęcania siebie dla więźniów w porównaniu do osób regularnie praktykujących (92,3% wobec 68,8%). Warto jednak zauważyć, że

As many as 88.9% of respondents said they were ready to protect their fellow officers by risking their own lives. This seems like a high percentage, but on the other hand it might be disturbing to learn that 8.1% of respondents would not put themselves at risk to save the life of their colleague in an emergency. When it comes to the readiness to defend a colleague, there were no statistically significant differences between the independent variables.

When the question was asked about risking their lives to save a prisoner, prison officers responded differently. Only 22.7% of them would be ready to do so. And as many as 68.6% of respondents said they would not risk their lives to defend a prisoner.

The independent variables that produced significant differences within the sample population were marital status and frequency of participation in Mass. The analysis did not take into account 'no data' cases.

Married persons were more likely than singles to risk their own lives to save prisoners (28.2% vs 17.8%). However, a substantial majority of both married and single respondents would not put themselves at risk to save prisoners.

What also produced statistically significant differences in terms of readiness to put oneself at risk to protect prisoners was the frequency of participation in Mass or church services. Compared to regularly practising believers, people who rarely practised and non-believers were unwilling to sacrifice themselves for the benefit of prisoners (92.3% vs 68.8%). Nevertheless, it is important to note that as many as 68.8% of those practising regularly also answered that they would not protect

Tabela 6. Gotowość narażenia swego życia w obronie więźnia według stanu cywilnego (N=419, dane w %) i częstotliwości uczestnictwa we Mszy/nabożeństwach (N=390, dane w %)**Table 6.** Readiness to risk one's life to save a prisoner by marital status (N=419, data expressed as %) and by frequency of participation in Mass/church services (N=390, data expressed as %)

Gotowość narażenia swego życia w obronie więźnia/ Readiness to risk one's life to protect a prisoner	Stan cywilny/ Marital status		Razem/ Total	Częstotliwość uczestnictwa we Mszy/ nabożeństwach/ Frequency of participation in Mass/church service				Razem/ Total
	nieżonaty/ niezamężna/ single	żonaty/ zamężna/ married		co najmniej raz w tygodniu/ at least once a week	kilka razy w miesiącu/ a few times a month	kilka razy w roku/ a few times a year	rzadziej niż raz w roku lub wcale/ less than once a year or never	
Tak	17,8	28,2	24,8	31,3	33,3	22,8	7,7	24,9
Nie	82,2	71,8	75,2	68,8	66,7	77,2	92,3	75,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Istotność:	$\chi^2=5,295$, $df=1$, $p=0,021$, $\phi=0,112$			$\chi^2=13,578$, $df=3$, $p=0,004$, $V=-0,187$				

Źródło: opracowanie własne.

Source: Authors.

aż 68,8% osób regularnie praktykujących też wskazało, iż nie broniłyby więźnia w sytuacji kryzysowej wymagającej zaryzykowania swojego życia.

prisoners in an emergency situation if they had to risk their own lives.

Dyskusja

Obowiązek poszanowania godności więźnia jest jednocześnie normą prawną, jak i deontologiczną, ponieważ znajduje swój wyraz nie tylko na gruncie przepisów prawa, ale również zasad etycznych odnoszących się do sposobu pełnienia obowiązków przez funkcjonariuszy Służby Więziennej (Cieplý, 2013). Obowiązuje, zatem nie tylko ze względów formalnych, ale i etycznych oraz służy kształtowaniu relacji w miejscu pracy na najwyższym poziomie. Ochrona godności człowieka pozbawionego wolności zwłaszcza w przepisach prawa jest przedmiotem dociekań naukowców (Por. Bielecki, 2018; Migdał, 2005; Hołda, 1988).

O potrzebie właściwych stosunków interpersonalnych między funkcjonariuszami a więźniami pisze Dariusz Sikorski. Komunikacja z więźniami umożliwia ukształtowanie obustronnej umiejętności tolerancji odmienności drugiej osoby, a także postawy szacunku i akceptacji dla skazanego takiego, jakim jest. Pomóc w tym mogą cechy pożądane we wzajemnych relacjach, między innymi wzbudzenie zaufania czy poczucie odpowiedzialności (Sikorski, 2004). Położenie większego akcentu na komunikację z więźniami podczas szkoleń zawodowych dedykowanych funkcjonariuszom może ułatwić relacje między tymi dwiema grupami.

Badania przeprowadzane wśród funkcjonariuszy pracujących w bezpośredniej styczności z więźniami zmiernają do ukazania ciężaru odpowiedzialności, ale także roli tych funkcjonariuszy w readaptacji społecznej więźniów. Funkcjonariuszom stawia się wysokie wymagania, którym muszą sprostać. Każdego dnia są konfrontowani z codziennym życiem więźniów, ich rozczarowaniami, niespełnionymi oczekiwaniami, niedotrzymanymi obietnicami czy powrotem skazanych do negatyw-

Discussion

Expressed not only within legal systems but also in ethical rules related to the code of conduct for Prison Service officers, the obligation to respect the dignity of prisoners is a codified, as well as deontological, law. Ergo, it is valid not only for official but also for ethical reasons, and serves to produce high quality workplace interactions. The issue of how to protect legally the dignity of persons who have had their freedom restricted has been the subject of scientific research (c.f. Bielecki, 2018; Migdał, 2005; Hołda, 1988).

The need for proper interpersonal relations between prison officers and prisoners has been explored by Dariusz Sikorski. Communication with prisoners can teach both parties of the interaction how to be tolerant of other people's distinctness, and promotes the attitude of respect and acceptance for prisoners as they are. What can support this are the qualities that are desirable in mutual relations, such as being trustworthy and having the sense of responsibility (Sikorski, 2004). By placing greater emphasis on communication with prisoners, professional training for prison officers can facilitate successful relationships between these two groups.

Studies carried out among prison officers who interact directly with prisoners are designed to show the burden of responsibility, as well as the role, of those officers in the social rehabilitation of prisoners. Prison officers have to meet demanding requirements. Each day, they are faced with day-to-day life of prisoners, their disappointments, unmet expectations, unfulfilled promises, or return to negative behaviour patterns. Often they have to intervene and keep their head cool to mitigate conflicts among prisoners. Their role is

nych wzorów zachowań. Nierzadko muszą interweniować i będąc opanowanymi łagodzić konflikty wśród więźniów. Muszą zapewnić bezpieczeństwo w jednostce penitencjarnej. Jednak bezpieczeństwo i porządek, w ich opinii, nie są celem samym w sobie. Dają one możliwość życia w jednostce bez lęku, jak również chronią pracowników przed atakami więźniów, a społeczeństwo przed próbami ucieczek i popełniania nowych przestępstw (Schroven, Walkenhorst, 2013). Praca Służby Więziennej ma przyczynić się do lepszego funkcjonowania osób opuszczających zakłady karne w warunkach wolnościowych, zwłaszcza zapobieżeniu powrotu do jednostki.

Z badań Katarzyny Samonek-Miazgi wynika, że wychowawca powinien szanować i chronić godność człowieka, z którym pracuje, nawet w sytuacji, gdy jest przez niego obrażany. Jednym z zadań wychowawców jest kształtowanie podstaw sumienia u więźniów, zatem sami wychowawcy powinni być ludźmi sumienia, którzy ciągle nad sobą pracują (Samonek-Miazga, 2005). Aby wykorzystać szansę na osiągnięcie celów więziennictwa, którą daje stały kontakt z więźniami, funkcjonariusze, którzy są najbliżej więźniów, muszą rozwijać wiedzę i niezłomne zrozumienie tego, że w każdym skazanym drzemie potencjał do rozwoju, który jest możliwy do rozbudzenia przez nakłanianie i zachęcanie do tego, by dać sobie szansę na lepsze życie po opuszczeniu murów więziennych (Mentz, 2013). Więźniowie, którzy czują się szanowani i poważnie traktowani przez pracowników, wykazują większą gotowość do otwartej komunikacji, a zaufanie wobec przedstawicieli instytucji wzrasta (Jesse, 2008). Tego samego mogą wymagać funkcjonariusze od więźniów, by stwarzać im warunki życia przybliżone do wolnościowych.

Filip Ciepły wskazuje na trzy praktyczne dyrektywy etyczne, które wynikają dla funkcjonariuszy z obowiązku poszanowania godności osoby pozbawionej wolności: trzeba pozwolić skazanym ponieść zasłużoną karę za przestępstwo, nie zmuszać ich do resocjalizacji i nie dodawać więcej cierpienia niż to konieczne (Ciepły, 2013). Respektowanie godności więźniów wymaga, zatem uznania ich autonomii w decydowaniu o swoim losie. Godność ludzka, zwłaszcza osób dotkniętych przestępstwem domaga się także, by sprawca poniósł konsekwencje, a kara musi się wiązać z pewną dolegliwością. Jednocześnie nie może ona przysparzać nadmiernej uciążliwości i naruszać godności sprawcy przestępstwa.

Na praktyczne wnioski dotyczące respektowania godności osób pozbawionych wolności wskazuje także Hille Haker. Jeżeli więźniowie będą traktowani, jako podmioty godności, pozwoli to na skierowanie ich uwagi na ofiary ich czynów karalnych. Wówczas pojawia się szansa na refleksję i odbudowanie utraconego zaufania w społeczeństwie (Haker, 2010). Ponadto, jeśli więźniom odmawia się uznania ich godności, doświadczają oni nie tylko wykluczenia

to ensure safety in their penitentiary institution. But safety and order are not, in their opinion, ends in themselves. They make it possible for life in the institution to be without fear, and protect prison personnel against attacks from prisoners and society against attempted escapes and new crimes (Schroven, Walkenhorst, 2013). The Prison Service are to support people who come out of prisons in their adjustment to functioning on the outside, and especially to prevent their return to prison.

In her study, Katarzyna Samonek-Miazga has argued that rehabilitation officers should respect and protect the dignity of the people with whom they work, even in situations in which they are insulted by such persons. And it is part of their job to encourage ethical attitudes among prisoners, so rehabilitation officers themselves should show such attitudes and constantly work to improve themselves (Samonek-Miazga, 2005). In order to take advantage of the opportunity to achieve the goals set for the prison system, which is afforded by the day-to-day interactions with prisoners, prison officers, who are at the forefront of those interactions, need to develop the understanding and unshakable belief that each person has the potential for growth, which can be unlocked through encouragement and support for giving themselves a chance for a better life once they leave prison walls (Mentz, 2013). Prisoners who feel respected and treated seriously by the prison staff tend to be more open to communication and have more trust in the representatives of the institution (Jesse, 2008). And conversely, this is what prison officers can expect from prisoners to provide them with living conditions that approximate those on the outside.

Filip Ciepły has identified three practical ethical guidelines for prison officers that stem from the obligation to respect the dignity of prisoners – prisoners need to be able to suffer the punishment they have deserved for their crimes, they must not be forced to rehabilitation, and they should not suffer more than necessary (Ciepły, 2013). Therefore, in order for the dignity of prisoners to be respected, it is important to recognise their autonomy in deciding about their lives. In addition, human dignity, especially in relation to people who have committed crimes, demands that the perpetrator suffer the consequences, and that the punishment involve some inconvenience. But at the same time, the punishment must not be excessively inconvenient or violate the dignity of the perpetrator.

Some practical proposals concerning the respect for the dignity of prisoners have also been made by Hille Haker. If prisoners are treated as having dignity, this allows their attention to be focused on the victims of their illegal actions. And this, in turn, affords an opportunity for contemplation and rebuilding of the lost public trust (Haker, 2010). Moreover, if prisoners are refused their dignity,

społecznego, ale i moralnego. Ekskluzja pociąga za sobą degradację człowieka (Haker, 2016). Wydaje się, że podstawowym sposobem inkluzji społecznej byłych więźniów jest uznanie ich godności i pozwolenie im na naprawienie wyrządzonych krzywd bez. Jednocześnie należy od nich wymagać respektowania godności innych ludzi, czyli oczekiwać zachowania społecznie akceptowanego.

W badaniach socjologicznych podejmujących kwestię godności ludzkiej postuluje się opisywanie sfery zagrożeń dla godności człowieka w relacjach interpersonalnych i kontekstach sytuacyjnych o charakterze instytucjonalnym. Obszar sytuacji poniżających czy zagrażających godności ludzkiej systematycznie się poszerza, dlatego istnieje potrzeba dalszych badań w tym obszarze (Mariański, 2016).

Warto kontynuować badania nad stosunkiem funkcjonariuszy Służby Więziennej do godności osób pozbawionych wolności, zwłaszcza z uwzględnieniem rodzajów i typów zakładów karnych.

Wnioski

W kontekście dokonujących się przemian więziennictwa wobec jego pracowników formułowane są duże oczekiwania o charakterze profesjonalnym i etycznym. Przede wszystkim osoby pracujące bezpośrednio z więźniami powinny podczas wykonywania obowiązków służbowych mieć świadomość, że kara pozbawienia wolności nie oznacza pozbawienia ich godności.

Większość funkcjonariuszy pracujących w bezpośrednim kontakcie z więźniami określa ich, jako tak samo wartościowych jak inni ludzie. Dział pracy, staż zawodowy i religijność różnicują odpowiedzi respondentów. Funkcjonariusze działu ochrony, osoby z dłuższym doświadczeniem zawodowym i mniej religijne postrzegają więźniów, jako ludzi gorszych od pozostających na wolności.

Funkcjonariusze kulturalnie zwracają się do więźniów, najczęściej używają formy grzecznościowej „pan/pani”, co daje podstawy do stwierdzenia, że więźniowie mogą poczuć się szanowanymi osobami. Jednocześnie taka forma świadczy o zachowaniu odpowiedniego dystansu do więźniów, co w tej pracy jest konieczne. Wychowawcy częściej niż pracownicy działu ochrony używają formy „pan/pani”, natomiast osoby z dłuższym stażem pracy częściej zwracają się po imieniu.

Prawie 90% ankietowanych wyraża gotowość do narażenia własnego życia w celu obrony swojego współpracownika i żadna zmienna niezależna nie wpływa na odpowiedzi respondentów, podczas gdy niemal 70% funkcjonariuszy nie jest gotowa narażać życia w obronie więźnia w analogicznej sytuacji. Respondenci pozostający w związku i regularnie praktykujący są bardziej skłonni zaryzykować życie w obronie skazanych. W żadnej z analizowanych kwestii nie wykazano istotnego zróżnicowania w zależności od płci.

they can experience not only social but also moral exclusion. And such exclusion contributes to human degradation (Haker, 2016). It seems that the primary way to socially include ex-prisoners is to recognise their dignity and to allow them to repair the damage they have caused. At the same time, they should be expected to respect the dignity of other people, i.e., to show that is socially acceptable behaviour.

Sociological studies into human dignity have postulated that threats to human dignity be described by reference to interpersonal relations and institutionalised settings. With the range of situations that might be qualified as humiliating or threatening to human dignity expanding regularly, there is a need for further research into this field (Mariański, 2016).

It is worth continuing the research about the attitudes of Prison Service officers towards the dignity of imprisoned people, especially living in different types of penitentiaries.

Conclusions

As the prison system is undergoing transformations, the prison staff is faced with heightened expectations, both professional and ethical. This is especially true for people interacting directly with prisoners who should do their work while keeping in mind that having to serve time does not mean losing one's dignity.

Most prison officers who work in direct contact with prisoners describe them as having the same value as other people. What makes respondents' answers differ are the department in which they work, and their professional experience and religiosity. Officers who worked in the Security Department, had longer professional experience, and were less religious, perceived prisoners as inferior to people living outside prison.

Prison officers address prisoners in a polite manner, usually using “sir/madam”, which suggests that prisoners can feel respected. This form of address also shows the appropriate detachment from prisoners, which is indispensable in this job. Rehabilitation officers are more likely than Security Department officers to address prisoners using “sir/madam”, and more senior ones are more likely to be on first name terms with prisoners.

Nearly 90% of respondents are likely to risk their own lives to protect their colleagues and no independent variable affects their answers, however almost 70% of prison officers are not ready to risk their lives to protect prisoners. Respondents who are in a relationship and are practising believers are more likely to risk their lives to defend prisoners. No significant differences were found between genders for either of the analysed contexts.

The quality of everyday behaviour in the professional work of prison officers depends largely on their attitudes towards other people and their dignity. Therefore, this key issue should be at the

Jakość zachowań codziennych w pracy zawodowej funkcjonariuszy zależy w dużej mierze od ich stosunku do drugiego człowieka, do jego godności, stąd ta podstawowa kategoria powinna znajdować się w centrum na każdym etapie rozwoju zawodowego tej formacji mundurowej.

core of each stage in the professional development of this uniformed service.

Literatura/ References:

1. Bielecki, M. (2018) . Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty. *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 2, 159-178.
2. Cekiera, C. (2005). O godność i autorytet osoby w zakładach penitencjarnych – aspekt psychologiczny i historyczny. W: W. Woźniak (red.), *Przestępca i skazany nie tracą godności osoby* (s. 81-96). Oleśnica: Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej.
3. Ciepły, F. (2013). Poszanowanie godności skazanego w kontekście zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy Służby Więziennej. W: P. Józwiak, K. Opaliński (red.), *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych: III seminarium z cyklu „Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych”* (s. 30-39). Piła: Wydawnictwo Szkoły Policji.
4. Dubiel, K. (2009). Krótka historia resocjalizacji penitencjarnej. W: M. Marczak (red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (s. 27-33). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
5. Fel, S. (2007). Prawa człowieka – rozwój idei, podstawa, treść i ochrona. W: S. Fel, J. Kupny (red.), *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego* (s. 57-75). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
6. Haker, H. (2016). *Restoring Human Rights and Dignity in Prisons – The Case of US Mass Incarceration*. W: R. van Eijk, G. Loman, T. W.A. de Wit (red.), *For Justice and Mercy. International Reflections on Prison Chaplaincy* (s. 209-228). Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
7. Haker, H. (2010). Die Würde des Menschen ist antastbar. W: L. Halbhuber-Gassner, W. Nickolai, C. Wichmann (red.), *Achten statt ächten (Straffälligenhilfe und Kriminalpolitik)* (s. 45-60). Freiburg: Lambertus Verlag.
8. Hołda, Z. (1988). Ochrona godności ludzkiej skazanego w toku odbywania kary pozbawienia wolności. *Palestra*, t. 32/nr 7, 114-127.
9. Jesse, J. (2008). Respekt, Transparenz und Konsequenz – Gedanken zur sozialen Sicherheit. *Forum Strafvollzug: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, nr 3, 114-115.
10. Mariański, J. (2016). *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość. Studium interdyscyplinarne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
11. Mazurek, F. J. (2001). *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
12. Mentz, M. J. (2013). Der AVD aus der Sicht eines Anstaltsleiters, *Forum Strafvollzug: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, nr 3, 151-153.
13. Migdał, J. (2005). Służba Więzienna – model a rzeczywistość. Próba oceny. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 1, 139-151.
14. Regulamin nr 1/2010 Dyrektora Generalnego z dnia 18 października 2010 r. w sprawie zasad etyki zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.
15. Recommendation CM/Rec(2012) 5 of the Committee of Ministers to member States on the European Code of Ethics for Prison Staff, Komitet Ministrów Rady Europy, Pobrane z: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cabb7, (dostęp 14.06.2019).
16. Samonek-Miazga, K. (2005). Rola etyki zawodowej funkcjonariuszy SW w pracy resocjalizacyjnej. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji* (s. 83-91). Lublin: Wydawnictwo KUL.
17. Schroven, G., Walkenhorst, P. (2013). Der AVD – Ein Berufsleben hinter Gittern. *Forum Strafvollzug: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, nr 3, 139.
18. Sikorski, D. (2004). Znaczenie relacji osobowych w warunkach zakładu karnego. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji* (s. 89-106). Lublin: Wydawnictwo KUL.
19. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. Nr 79, poz. 553 z późn. zm.).
20. Wódka, M. (2019). The category of freedom in Catholic social teaching. *Rozprawy Społeczne*, nr 13(1), 17-22, <https://doi.org/10.29316/rs.2019.02>.
21. Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), Pobrane z: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 14.06.2019).

SREBRNA GOSPODARKA W RAMACH ZMIAN DEMOGRAFICZNYCH NA WARMII I MAZURACH

SILVER ECONOMY IN THE CONDITIONS OF DEMOGRAPHIC CHANGES ON WARMII AND MASURIA

Majka Łojko^{1(A,B,C,D,E,F)}, Anna Leszczyńska-Rejchert^{2(A,B,C,D,E,F)}

¹Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

Łojko, M., Leszczyńska-Rejchert, A. (2019). Srebrna gospodarka w ramach zmian demograficznych na Warmii i Mazurach/ silver economy in the conditions of demographic changes on Warmii and Masuria, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 96-111.
<https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 2

Ryciny/Figures: 5

Literatura/References: 30

Otrzymano/Submitted:
sierpień/August 2019

Zaakceptowano/Accepted:
październik/October 2019

Streszczenie

Na przestrzeni ostatnich lat, wskutek przemian społeczno-demograficznych obserwowany jest coraz większy udział seniorów, jako aktywnych uczestników procesów rynkowych. Obserwowane zjawisko starzenia się społeczeństw jest procesem dynamicznym, nieuchronnym i nieodwracalnym, a stopień jego zaawansowania w dużej mierze zależy od fazy rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych krajów czy regionów. W obliczu zachodzących zmian demograficznych w Polsce, srebrna gospodarka nabiera szczególnego znaczenia. Dzisiaj, to nie tylko produkty i usługi, które dotyczą seniorów, ale ogół aktywności (m.in. społecznej, ekonomicznej, edukacyjnej) związanych ze starzeniem się społeczeństwa. Przedmiotem artykułu jest sektor srebrnej gospodarki na Warmii i Mazurach, a celem próba odpowiedzi na pytanie o jej rolę i miejsce w obliczu postępującego procesu starzenia się ludności. W artykule sformułowano tezę, zgodnie, z którą zmiany demograficzne zachodzące na Warmii i Mazurach stanowią poważne wyzwanie dla rozwoju srebrnej gospodarki (lub szerzej: polityki senioralnej) w regionie.

Słowa kluczowe: srebrna gospodarka, zmiany demograficzne, gerontologia, polityka senioralna, srebrny rynek

Summary

In recent years, due to socio-demographic changes, an increasing share of seniors as active participants in market processes has been observed. The observable phenomenon of the aging of societies is a dynamic, inevitable and irreversible process, and the degree of its advancement largely depends on the phase of socio-economic development of individual countries or regions. In the face of demographic changes in Poland, the silver economy is gaining special significance. Today, these are not only products and services that relate to seniors, but overall activities (social, economic and educational) related to the aging of the society. The subject of the article is the silver economy sector in Warmia and Mazury, and the purpose is an attempt to answer the question about its role and place in the face of the ongoing process of population aging. The article formulates the thesis according to which demographic changes taking place in Warmia and Mazury are a serious challenge for the development of the silver economy (or more broadly: senior policy) in region.

Key words: silver economy, demographic changes, gerontology, senior policy, silver market

Adres korespondencyjny: dr Majka Łojko, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Polityki Gospodarczej, ul. Michała Oczapowskiego 4, 11-041 Olsztyn, ORCID: 0000-0003-4801-8069, Anna Leszczyńska-Rejchert ORCID: 0000-0001-5535-2730

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Majka Łojko, Anna Leszczyńska-Rejchert

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Srebrna gospodarka (*silver economy*) określana też, jako gospodarka senioralna (*senior economy*), to niewątpliwie nowa gałąź gospodarki narodowej. Obejmuje ona wszelką działalność gospodarczą, której celem jest zaspokajanie potrzeb wyłaniających się z procesu starzenia się ludności. Termin ten jest czasem zamiennie stosowany z pojęciem „srebrny rynek” (*silver market*)¹, który pojawił się na początku lat 70. XX w. w Japonii wraz ze stopniowym wzrostem dostępnych udogodnień dla osób starszych (Coulmas, 2008, s. 5-6). Zgodnie z definicją Oxford Economics, srebrna gospodarka stanowi sumę całej działalności gospodarczej, która służy realizacji potrzeb osób powyżej 50 r.ż. (*The Silver Economy...* 2018, s. 6).

Polska – podobnie jak inne kraje europejskie, od kilku lat znajduje się w fazie starości demograficznej, co oznacza, iż w ogólnej liczbie członków danego społeczeństwa wzrasta udział ludności starszej (powyżej 65 lat) przy zmniejszającym się udziale ludności młodszej (Miszcza, 2015, s. 5). Procesy demograficzne nie omijają też regionu Warmii i Mazur. Województwo przez wiele lat należało do regionów „młodych”. Jeszcze w 1990 r. ludność województwa (obok podkarpackiego), zaliczana była do najmłodszych mieszkańców Polski, a mediana wieku² wynosiła ok. 30 lat. Dynamiczny przebieg procesów urodzeń, zgonów oraz migracji doprowadził do zróżnicowanych zmian w liczbie mieszkańców regionu. Od 2011 r. populacja na Warmii i Mazurach systematycznie zmniejsza się³ przy niepokojąco szybkim wzroście odsetka osób starszych (Morze, 2017, s. 18). W tym kontekście istotne jest skoncentrowanie uwagi na zapewnieniu warunków do aktywizacji osób w wieku senioralnym, która pozwoliłaby na wykorzystanie ich potencjału do podnoszenia jakości własnego życia oraz lepszej integracji społeczno-kulturowej i zawodowej. Podejmowanie działań w tym obszarze powinno stanowić jeden z kluczowych priorytetów regionalnej srebrnej polityki senioralnej (Nowicka, 2012, s. 4).

Celem niniejszego tekstu jest próba przedstawienia stanu realizacji planowanych kierunków rozwoju srebrnej gospodarki na Warmii i Mazurach. Opracowanie przygotowano na podstawie wybranej literatury z zakresu podjętej tematyki, jak również wykorzystano analizę zapisów kluczowych dokumentów. Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o rolę i miejsce srebrnej gospodarki w obliczu postępujących zmian demograficznych w województwie.

Introduction

Silver economy, also referred to as senior economy is without a doubt a new branch of national economy. It covers all economic activity with the goal of satisfying the needs resulting from the ageing of a population. Silver economy is sometimes interchangeable with the term “silver market”¹, which made its first appearance in the early 1970s in Japan during a period of gradual improvement of facilities available to seniors (Coulmas, 2008, p. 5-6). In accordance with the definition formulated by Oxford Economics, the silver economy is the sum of all economic activities that serve the needs of people aged 50 and over (*The Silver Economy...* 2018, p. 6).

Poland – like other European countries – for several years now has found itself in a phase of demographic old age, which is characterized by an increased participation of older people (above 65 years old) and the decreasing participation of younger people (Miszcza, 2015, p. 5). And of course, Warmia and Masuria do not go unaffected by such demographic changes. The voivodeship has long belonged to the list of “young” regions. Even back in 1990 the citizens of this region (as well as those of the Subcarpathian region) constituted the youngest population in Poland, with the median age² of 30. Dynamic movements in the number of births, deaths and migrations led to disparate changes in the number of denizens. In 2011, the size of the population in Warmia and Masuria has begun to systematically decrease³, with a worrisome rise in the percentage of older people who inhabit the area (Morze, 2017, p. 18). Keeping this in mind, it is important to focus on providing incentives for seniors, which should allow them to utilize their full potential in improving the quality of life and open the way for better integration on a socio-cultural and vocational level. Undertakings relevant to this area of activity ought to be viewed as one of the key priorities of regional silver politics concerning seniors (Nowicka, 2012, p. 4).

The purpose of this article is to present the implementation status and planned direction for the development of silver economy in Warmia and Masuria. This essay has been based on a selection of literature relevant to the subject and includes an analysis of the key records of documents. The article constitutes an attempt to answer the question of the role and place of silver economy in the face of ongoing demographic shifts taking place in the voivodeship.

¹ Pojęcie „srebrny rynek” obejmuje dobra i usługi skierowane przede wszystkim do zamożnych osób powyżej 50 r.ż., takie jak: dobra luksusowe, wysokiej jakości samochody, prywatna bankowość, usługi turystyczne, medyczne i okołomedyczne.

² Mediana tzw. wiek środkowy, to parametr wyznaczający granicę wieku, którą połowa ludności już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła.

³ W ciągu siedmiu ostatnich lat w regionie ubyło łącznie prawie 20 tys. osób.

¹ The term „silver market” encompasses all goods and services aimed towards wealthy persons aged 50 or over, such as: luxury goods, high quality cars, private banking, tourism, medical and semi-medical services.

² Median age is the age parameter that divides the population into two equal groups, where one half is younger and the other is older than the parameter.

³ Within seven last years the region witnessed a decline for the total of almost 20 thousand people

Idea srebrnej gospodarki w obliczu postępujących procesów demograficznych

Zjawisko starzenia się społeczeństw to proces demograficznym, o niespotykanej jak dotąd skali i natężeniu. Tendencja ta rozpoczęła się zarówno w Europie i innych wysoko rozwiniętych krajach świata już kilka dekad temu. Trend ten widoczny jest w przekształceniach struktury wiekowej ludności, co znajduje odzwierciedlenie w stale rosnącym udziale osób starszych, w połączeniu z malejącym udziałem osób w wieku produkcyjnym, w całkowitej liczbie ludności (Tracz-Dral, 2018).

W demografii istnieje wiele miar i klasyfikacji stopnia zaawansowania starzenia się populacji. Jest to między innymi struktura ludności w podziale na biologiczne grupy wieku; udział ludności w wieku 65 lat i więcej w populacji ogółem lub mediana wieku ludności (Tracz-Dral, 2018). Według prognozy Organizacji Narodów Zjednoczonych, do 2030 r. odsetek ludności Europy powyżej 65 roku życia wyniesie 23,8% (będzie to dwukrotnie więcej niż w roku 1990). Według danych Eurostat, do państw z najwyższym, ponad 20-procentowym współczynnikiem starości (wykres 1)⁴, należą: Włochy (22,3%), Grecja (21,5%), Niemcy (21,2%), Portugalia (21,1%), Finlandia (20,9%) i Bułgaria (20,7%).

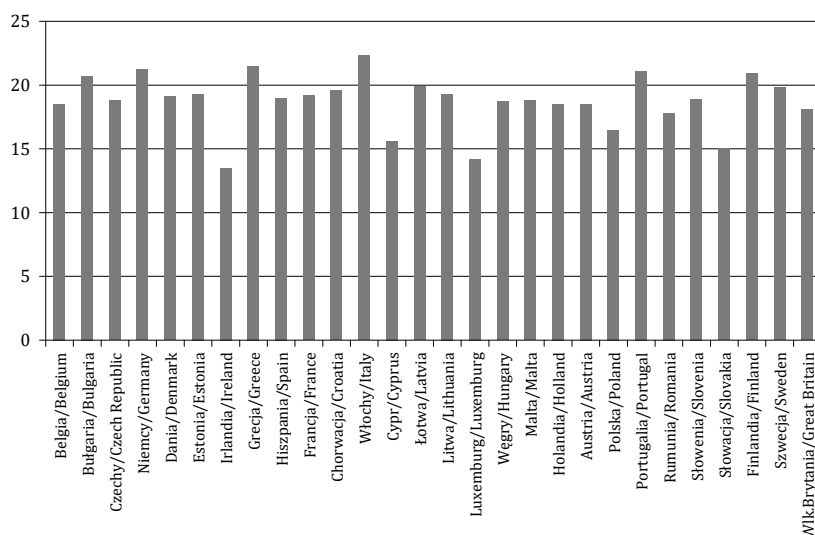
Polska nie należy do państw o najwyższym stopniu zaawansowania starości demograficznej, osoby w starszym wieku (65+) stanowią ponad 16,5% ogólnej populacji - podczas gdy średnia dla całej UE wynosi 19,4%. Należy jednak zaznaczyć, że sytuacja Polski jest „pozornie” korzystna na tle Europy, bowiem sytuacja zmieni się w ciągu najbliższych de-

The ideas of silver economy in the face of the ongoing demographic processes

The phenomenon of population ageing is an intense demographic process happening on a scale unseen ever before. In Europe and in many developed countries on other continents this tendency goes a few decades back. This trend is especially apparent in view of the shifts in the age structure of populations, which results in the growing participation of older people alongside the decreasing participation of working age people (Tracz-Dral, 2018).

In demography, there are many scales and classifications designated to determine the advance of ageing in a population. Among others, it is the population structure divided into biological age groups; the total participation of people aged 65 or above in a population, and the median age of a population (Tracz-Dral, 2018). According to the predictions of the UN the percentage of people aged 65 in Europe will reach 23,8% by 2030 (two times higher than in 1990). According to the data collected by Eurostat, the countries with the highest, reaching above 20 percent, old age ratio (chart 1)⁴ include: Italy (22,3%), Greece (21,5%), Germany (21,2%), Portugal (21,1%), Finland (20,9%) and Bulgaria (20,7%).

Poland is not a country with the highest old age ratio, and older people (65+) constitute 16,5% of the entire population - whereas the average for the EU as a whole stands at 19,4%. It is, however, important to note that the situation in Poland is favourable only in appearance, as it will inevitably change over

Rycina 1. Ludność 65+ w Unii Europejskiej w 2017 r. (w %)

Figure 1. People aged 65+ in the European Union in 2017 r. (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, *Population age structure by major age groups, 2017* (% of the total population).png(data dostępu: 28.07.2019).

Source: personal analysis based on: Eurostat, *Population age structure by major age groups, 2017* (% of the total population).png(date of access: 28.07.2019).

⁴ Tj. udziałem ludności w wieku 65 i więcej w ogólnej populacji.

⁴ i.e., the percentage of people aged 65 or above in the total population of the nation

kad. Już w 2050 r. Polska stanie się jednym z krajów europejskich z najwyższym współczynnikiem starości, który wzrośnie dwukrotnie i wyniesie ponad 30% (Walkowska, 2017).

Proces zmian demograficznych wywołuje rozległą i głęboką przemianę systemową praktycznie we wszystkich istotnych sferach życia społecznego, a konsekwencjami procesu starzenia się społeczeństw są m.in.: pogłębianie się luki pomiędzy wpływami i wydatkami na świadczenia emerytalne; nierównowaga budżetowa; destabilizacja budżetu państwa; zwężenie rynku pracy i rynku konsumentów; podwyższanie wieku emerytalnego i obniżanie świadczeń emerytalnych; zmiany w konfiguracji struktur rodzinnych; opieka długoterminowa nad starszym pokoleniem (Zalega, 2016, s. 50-51).

W obliczu postępujących procesów demograficznych i jego negatywnych następstw pojęcie srebrnej gospodarki nabiera coraz większego znaczenia, które jest dyskutowane wśród przedstawicieli wielu różnych dyscyplin naukowych jak i praktyków. Najczęściej analizowana jest ona na gruncie gerontologii społecznej, jako swoistego rodzaju instrumentu polityki publicznej i idei politycznej dotyczącej formowania potencjalnego systemu gospodarczego, wyłaniającego się z procesu starzenia się ludności i zorientowanego na potrzeby starzejącej się populacji. Nie stanowi wyodrębnionego i samodzielnego sektora gospodarki, a traktowana jest, jako część rynku, obejmująca wiele sektorów przemysłu i finansów (Klimczuk, 2013). P.G. Peterson ten trend demograficzny związany ze starzeniem się społeczeństw określa, jako „początek siwienia świata” (Peterson, 1999). Z kolei M. Rudnicka i A. Surdej pojęcie srebrnej gospodarki utożsamiają z systemem ekonomicznym, który jest ukierunkowany na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniający ich potrzeby (Rudnicka, Surdej, 2013).

Warto dodać, że *silver economy* została zainicjowana w 2005 r. w Niemczech, jako wspólna inicjatywa europejskich regionów. Twórcy tej koncepcji wychodzą z założenia, iż starzenia się społeczeństwa nie należy traktować w kategoriach zagrożenia, ale jako wyzwanie i szansę dla osiągnięcia wzrostu gospodarczego i poprawy konkurencyjności Europy. Jej nadrzędnym celem jest poprawa jakości życia osób starszych, stymulowanie działalności gospodarczej na rzecz wzrostu, tworzenia miejsc pracy i spójności oraz wsparcia i integracji poszczególnych regionów Unii Europejskiej. Takie podejście (zwłaszcza w kontekście długofalowym) przyczynia się do podnoszenia świadomości w społeczeństwie, wymiany doświadczeń i efektywniejszej komunikacji w tym obszarze (*Założenia Długofalowej Polityki...2013*, s. 44).

S. Golinowska podkreśla, że pojęcie to z jednej strony koncentruje się na potrzebach i popycie starszej populacji, a z drugiej – na jej cechach, które można (i należy) wykorzystać do większej aktywizacji i samodzielności. Przyjmuje przy tym,

the course of the coming decades. By 2050, Poland's old age ratio will double, rising to be one of the highest in Europe, at 30% (Walkowska, 2017).

The processes of demographic shifts cause vast and profound systemic change in practically every sphere of social life, and the consequences of the ageing of a population, among others, include: the deepening of the gap between incomes and outgoings designated for retirement funds; lack of budget balance; destabilization of the national budget; narrowing of the job market and consumer market, raising of the retiring age and lowering the retirement benefits; changes in the configuration of family structures; long-term care over the older generation (Zalega, 2016, p. 50-51).

In the face of the ongoing demographic processes and their consequences, the concept of silver economy takes on an even greater meaning, discussed by the representatives of many fields of science, as well as their practitioners. It is most often analysed through the scope of social gerontology, as a specific type of instrument for public policy, and political ideas concerning the formation of a potential economic system, emerging from the process of the ageing of populations, and focused around the needs of an ageing population. It does not constitute a separate sector of economy, being viewed as a part of the market, encompassing a variety of different sectors of industry and finance (Klimczuk, 2013). P.G. Peterson calls this trend “the greying of the developed world's population” (Peterson, 1999). Meanwhile, M. Rudnicka and A. Surdej identify silver economy with an economic system that is tailored specifically toward fully utilizing the potential of older people and meeting their needs (Rudnicka, Surdej, 2013).

It bears noting that *silver economy* was initiated in 2005 in Germany as a mutual initiative of European regions. The creators of this concept assert that the ageing of societies must not be viewed as a threat, but instead as a challenge and a chance to achieve economic growth and better the competitiveness of Europe. Its overriding goal is the improving of the quality of life for older people, stimulating economic activity in favour of growth, creating work places and bonds, and the integrating of certain EU regions. Such an approach (especially in the long-term) contributes to raising awareness in the society, exchanging experiences, and establishing more effective communication (*Założenia Długofalowej Polityki...2013*, p. 44).

S. Golinowska states that the silver economy focuses, on one hand, on the needs and demands of the older population, and on the other, its characteristics, which can (and should) be used in favour of providing incentives and making way for self-reliance. She also asserts that the raise in activity and social integration of older people, aside from satisfying their needs, serves to better the quality of the entire society. The process of ageing creates a possibility for further growth in which

że wzrost aktywności i społecznej integracji osób starszych jest warunkiem lepszego zaspokajania nie tylko ich potrzeb, także wyższej jakości całego społeczeństwa. Proces starzenia się stanowi możliwość dalszego rozwoju, w którym zmiana struktury potrzeb ludności oraz wzrost ich aktywności może stać się źródłem postępu i wzrostu gospodarczego (Golinowska, 2012a). Idea srebrnej gospodarki ma przede wszystkim charakter regionalny, bowiem tylko w niektórych miejscach istnieją zasoby możliwe do uruchomienia w celu ukierunkowania rozwoju na potrzeby osób starszych. W związku z tym, koncepcja ta powinna być rozważana w regionach młodszych demograficznie, w których istnieje demograficzny potencjał jej uruchomienia i obsługi (Golinowska, 2012b, s. 141).

Według Euromonitora, srebrna gospodarka jest trzecim co do wielkości sektorem gospodarki na świecie, który może być wart ok. 7 bilionów dolarów rocznie, a do 2020 roku wzrośnie do 15 bilionów rocznie. W tym czasie prywatna siła nabywcza osób starszych wyniesie 15 bilionów dolarów na całym świecie (Fedorowski, 2015, s. 8).

Zdaniem T. Zalega, *silver economy* ukierunkowuje różnych interesariuszy na wykorzystanie potencjału osób starszych na rynku pracy. W wyniku tej aktywizacji może mieć miejsce znalezienie „nowych ról” w społeczeństwie i na rynku pracy albo przywrócenie ról „starych” (Zalega, 2016, s. 56).

Przemiany demograficzne na Warmii i Mazurach

Przemiany demograficzne stanowią jeden z filarów rozwoju społeczno-gospodarczego. Potencjał oraz dynamicznie zachodzące w nim zmiany determinują szereg procesów, których wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą poszczególnych krajów jest kluczowy (*Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej...*2018, s. 3). Dane demograficzne ostatnich kilku dekad jednoznacznie pokazują, że społeczeństwa europejskie podlegają postępującemu procesowi starzenia się. Dotyczy to również Polski i poszczególnych jej regionów. Według danych GUS liczba osób w wieku 65+ na Warmii i Mazurach na koniec 2017 r. wyniosła 15,3% wszystkich mieszkańców województwa, tj. 219 386 osób (Konecko, 2018, s. 35).

Województwo od lat zaliczane jest do najuboższych ekonomicznie i szybko wyludniający się regionów Polski, co ma i będzie miało wpływ na rozwój srebrnej gospodarki. Na przestrzeni ostatnich lat liczba mieszkańców województwa sukcesywnie się zmniejsza (tabela 1).

W województwie spadek liczby mieszkańców, spowodowany jest ujemnym saldem migracji oraz ujemnym przyrostem naturalnym. Także rozwój demograficzny regionu jest zróżnicowany przestrzennie. Odsetek mieszkańców miast w regionie jest zdecydowanie większy w porównaniu z mieszkańcami wsi. Przyrost ludności odnotowuje się

changes in the structure of needs of a population and raise in activity can become the source of progress and economic growth (Golinowska, 2012a). The concept of silver economy is regional at its core: that is because the resources to see it through are available only in some places. Therefore, it should only be considered for regions that are younger demographically, with a demographic potential for its activation and handling (Golinowska, 2012b, p. 141).

According to the data collected by Euromonitor, silver economy is the third in size sector of world economy, with a potential worth of 7 billion dollars per year, and by 2020, even 15 billion dollars per year. In that time, the purchasing power of older people will amount to 15 billion dollars across the world (Fedorowski, 2015, p. 8).

T. Zalega maintains that *silver economy* steers shareholders toward utilizing the potential older people have in the labour market. As a result of this, “new roles” may appear in society and the labour market, or alternatively, “old” roles may return (Zalega, 2016, p. 56).

Demographic shifts in Warmia and Masuria

Demographic shifts are one of the pillars of socio-economic growth. Their potential and resulting changes determine a number of processes whose influence on the socio-economic situation of certain countries is key (*Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej...*2018, p. 3). The demographic data from the last few decades clearly show that European societies are undergoing a process of ageing. This also includes certain regions in Poland. According to data collected by Statistics Poland, people aged 65+ in Warmia and Masuria constituted 15,3% of the voivodeship's population in 2017, which amounted to 219386 people (Konecko, 2018, p. 35).

The voivodeship has long been among the poorest economically in Poland, with a high rate of depopulation. Taking a closer look at the number of citizens shows that the population has been on a decline (table 1).

The decline of the voivodeship's population is caused by the negative net migration rate, and negative population growth. The demographic growth of the region is also spatially differentiated. The percentage of people inhabiting cities is vastly higher when compared to the countryside. Population growth is seen mostly in areas located near big cities, with areas farther away suffering from depopulation.

As evidenced by the data collected by Statistics Poland, in 2013, the average life span for males in

Tabela 1. Wybrane wskaźniki demograficzne w województwie warmińsko-mazurskim za lata 2013-2017
Table 1. Selected demographic indicators in Warmian-Masurian Voivodeship in the years

Województwo warmińsko-mazurskie/ Warmian-Masurian Voivodeship	2013	2017	2035	2050
Liczba ludności (stan na 31.XII)/ Population (relevant for 31.XII)	1 446,9 tys./ thousand	1 433,9 tys./ thousand	1 336,3 tys./ thousand	1 207,9 tys./ thousand
Udział ludności województwa w ogólnej liczbie ludności kraju/ Population share on the scale of the country	3,8%	3,7%	3,7%	3,6%
Ludność według miejsca zamieszkania/ Population's place of residence				
– miasta/city	59,3%	59,0	57,5%	56,3%
– wieś/countryside	40,7%	49,0	42,5%	43,7%
Odsetek osób w wieku 65 lat i więcej (w tym 80 lat i więcej)/ The percentage of people aged 65 or more (including people aged 80 and above)	12,8%	15,3%	24,5%	32,9%
Przyrost naturalny na 1000 ludności/ Birth-rates per 1000 citizens	-0,2	-0,008	-4,1	-5,9
Przeciętne trwanie życia (lata)/ Average life span (in years)				
– mężczyźni/men	71,9	73,0	77,7	81,5
– kobiety/women	80,8	81,4	84,8	87,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS 2013, *Prognoza demograficzna na lata 2014-2050 dla województwa warmińsko-mazurskiego*; Urząd Statystyczny w Olsztynie 2018 https://olsztyn.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_warmińsko-mazurskie/portret_województwa/województwo_warmińsko-mazurskie.pdf [data dostępu: 10.08.2019].

Source: own analysis based on: CSO 2013, *Prognoza demograficzna na lata 2014-2050 dla województwa warmińsko-mazurskiego*; Statistical Office in Olsztyn 2018 https://olsztyn.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_warmińsko-mazurskie/portret_województwa/województwo_warmińsko-mazurskie.pdf [date of access: 10.08.2019].

przede wszystkim w gminach zlokalizowanych w pobliżu dużych miast województwa, w pozostałych gminach zauważalny jest proces wyludniania.

Jak pokazują dane GUS, w 2013 r. w regionie przeciętne trwanie życia mężczyzn wynosiło 71,9 lat (73,3 lat w kraju), a kobiet 80,8 lat (81,1 lat w kraju). Różnica między przeciętnym trwaniem życia mężczyzn, i kobiet w regionie wyniosła 8,9 lat. Według prognozy opracowanej na lata 2014-2050, w Polsce w 2035 r. przeciętne trwanie życia ludności będzie zdecydowanie dłuższe w porównaniu z 2013 r. Średnia długość życia mężczyzn w regionie wyniesie 77,7 (81,5 lat w kraju), a kobiet 84,8 (w kraju 87,5 lata). Z kolei w 2050 r. prognozowane przeciętne trwanie życia dla mężczyzny wyniesie 82,1 (dla województwa warmińsko-mazurskiego 81,5), natomiast dla kobiet – 87,5 lata zarówno w województwie i Polsce (*Trwanie życia...2014*, s. 14).

W 2017 r. średnie tempo ubytku ludności województwa wyniosło 17 osób na 10 tys. mieszkańców rocznie, podczas gdy w latach wcześniejszych współczynnik ten kształtował się na poziomie od 8 osób do 30 osób. Według GUS, w okresie ostatnich lat (2011-2017) ubyło łącznie 19,8 tys. osób, a pod koniec 2017 r. województwo zamieszkiwało 1433,9 tys. osób, stanowiąc 3,7% populacji całego kraju (www 1). Także wyniki ostatnich Narodowych Spisów Powszechnych (2002, 2011 r.) pokazały wyraźne zmniejszenie liczby ludności województwa w wieku przedprodukcyjnym, przy jednoczesnym zwiększeniu udział ludności w wieku poprodukcyjnym.

the region stood at 71,9 years (national average – 73,3 years), and for females at 80,8 years (national average – 81,1 years). The difference between the average lifespan of men and women in the region was 8,9 years. According to the prognosis for years 2014-2050, in 2035 in Poland, the average lifespan will be much longer than it was in 2013. The average life span of males in the region will reach 77,7 years (with a national average of 81,5 years), and females 84,8 years (with a national average of 87,5). Meanwhile, the prognosis for 2050 puts the average lifespan of males at 82,1 years (81,5 years for the voivodeship), and females – 87,5 years both in the voivodeship and the country as a whole (*Trwanie życia...2014*, p. 14).

In 2017, the average rate of depopulation in the voivodeship stood at 17 people per 10,000 citizens in a year, while in years prior this this ratio stood between 8 and 30 people. According to Statistics Poland, in years 2011-2017, the region lost 19,8 thousand people, and by the end of 2017, the population stood at 1433,9 thousand people, which amounted to 3,7% of the total population in the country (www 1). Also, the Polish Censuses of 2002 and 2011 showed a clear decline in the number of pre-working age citizens and an increase in the number of post-working age citizens.

Over the years 2010-2050, the region will undergo pronounced changes in the structure of its population in accordance with the economic age groups (table 2). It is also predicted that during this period the number of pre-working age people will decrease from 290117 people in 2010, to 175678

Na przestrzeni 2010-2050 r., w regionie obserwowane będą znaczne zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku (tabela 2). Prognozuje się, że w tym czasie liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym wyraźnie zmniejszy się z 290117 osób w 2010 r. do 175678 osób w 2050 r. Udział tej grupy ludności w populacji ogółem znacznie obniżył się z 20,0% w 2010 r. do 14,5% w 2050 r. W tym okresie zmniejszy się też liczba osób w wieku produkcyjnym z 950 669 do 676 651 osób. Odsetek osób w wieku produkcyjnym zmniejszy się z 65,4% w 2010 r. do 26,0% w 2050 r. Ostatnią, trzecią grupę wieku, stanowi ludność w wieku poprodukcyjnym (emerytalnym). Liczebność tej populacji, w stosunku do 2010 r., wyraźnie zwiększa się. Przewiduje się, że odsetek osób w tej grupie wieku wzrośnie dwukrotnie z 14,7 % w 2010 r. do 29,4% w 2050 r. (*Sytuacja demograficzna województwa...2018*, s. 18) . Będzie to jedyna kategoria osób, której liczebność w 2050 r. wzrośnie.

people in 2050. This group will decrease from 20,0% of the total population in 2010 to 14,5% in 2050. This period will also see a decrease in the number of working age people from 950,669 to 676,651. The percentage will drop from 65,4% in 2010 to 26,0% in 2050. The third, and last, group are the post-working age people. The numbers of this part of the population will drastically increase, in contrast to the statistics from 2010. It is predicted that this group will rise from 14,7% in 2010 to 29,4% in 2050 (*Sytuacja demograficzna województwa...2018*, p. 18). It will be the only age group whose population will rise.

Tabela 2. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku⁶ w latach 2010–2050 na Warmii i Mazurach – stan i prognoza

Table 2. The structure of the population in accordance with the economic age groups⁶ in years 2010–2050 in Warmia and Masuria – current state and predictions

Ludność w wieku/ Age group	2010		2013		2017		2035		2050	
	tys./ thous.	%	tys./ thous.	%	tys./ thous.	%	tys./ thous.	%	tys./ thous.	%
przedprodukcyjny/ Pre-working	290117	20,0	274832	19,0	264364	18,4	206441	15,4	175678	14,5
produkcyjny/ Working	950669	65,4	935744	64,7	906979	63,1	823770	61,6	676651	56,0
poprodukcyjny/ Post-working	212996	14,7	236339	16,3	265024	18,5	306076	22,9	355604	29,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Demografia i aktywność ekonomiczna ludności województwa warmińsko-mazurskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Olsztyn 2017, s.13.

Source: own analysis based on: *Demografia i aktywność ekonomiczna ludności województwa warmińsko-mazurskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Olsztyn 2017, p.13.

Miarą stopnia zaawansowania starzenia się społeczeństwa jest udział osób najstarszych (w wieku 80 lat i więcej) w populacji w wieku 65 lat. Wykazywana w bieżących bilansach ludności Warmii i Mazur liczba osób w wieku 80 lat i więcej wynosząca w 2016 r. 53 022 osób, wzrośnie w 2050 r. ponad dwukrotnie – do poziomu 128 639 osób. Prognozuje się, że udział osób najstarszych, będzie stopniowo rosnąć i mieścić się będzie w granicach od 25,1% (w 2016 r.) do 32,4% (2050 r.) (*Demografia i aktywność ekonomiczna...2017*, s. 11).

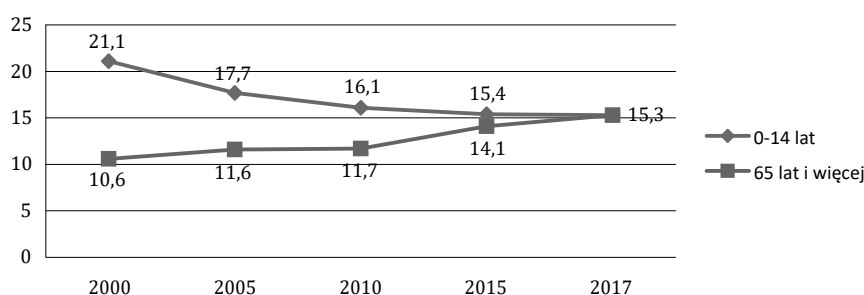
Z powodu zmniejszającej się liczby dzieci przy wzrastającej liczbie osób starszych, istotnie zmieniły się proporcje między najmłodszą i najstarszą grupą ludności (wykres 2). Jeszcze w 2000 r. na jedną osobę starszą przypadało dwoje dzieci, od 2005 r. proporcje te wyraźnie zmieniają się. W 2017 r. na każdą osobę w podeszłym wieku przypadało jedno dziecko (*Sytuacja demograficzna województwa...2018*, s. 17).

The advancement of ageing is measured by the number of elderly people (aged 80 and above) in a population of people aged 65 and above. The current population balance in Warmia and Masuria points toward the number of people aged 80 and above rising from 53022 people in 2016 to 128639 in 2050. It is predicted that the total number of the elderly will gradually rise and stop somewhere between 25,1% (in 2016) and 32,4% (2050) (*Demografia i aktywność ekonomiczna...2017*, p. 11).

Due to the decreasing number of children, alongside the rising number of older people, the proportions between the youngest and the oldest group of people have changed substantially (chart 2). Even in 2000, the ratio of children to older people was at 2:1, as of 2005 these proportions have begun to change rapidly. In 2017 for every elderly person there was only one child (*Sytuacja demograficzna województwa...2018*, p. 17).

⁵ W strukturze ludności wg ekonomicznych grup wieku wyróżnia się wiek: przedprodukcyjny (0-17 lat);produkcyjny (18-59 lat kobiety i 18-64 lat mężczyźni); poprodukcyjny (60 lat i więcej kobiety i 65 lat i więcej mężczyźni).

⁶ The structure of the population in accordance with the economic age groups recognizes 3 age groups: pre-working (0-17 years); working (18-59 years for women and 18-64 years for men); post-working (60 years and above for women and 65 years and above for men).

Rycina 2. Odsetek dzieci i osób starszych na Warmii i Mazurach w populacji ogółem

Figure 2. The total percentage of children and older people in the population of Warmia i Masuria

Źródło: Urząd Statystyczny w Olsztynie 2018.

Source: Statistical Office in Olsztyn 2018.

Srebrna gospodarka na Warmii i Mazurach – efekt działań wielu podmiotów

W regionie gospodarka ukierunkowana na potrzeby osób w wieku senioralnym i potencjał populacji 50 plus, rozwija się dzięki działaniom podejmowanym przez wiele podmiotów. Najistotniejszą rolę w tym zakresie wywarła polityka senioralna kreowana, realizowana i monitorowana przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego (ROPS). Przedstawiciele ROPS zajmujący się problematyką polityki senioralnej z ramienia Samorządu Województwa byli głównymi współtwórcami wojewódzkich programów na rzecz osób starszych. Programy te to wynik współpracy ROPS z Federacją Organizacji Społecznych Województwa Warmińsko-Mazurskiego z Olsztyna (FOSA), oraz z innymi organizacjami, samorządami i instytucjami. Pierwszy program, to Wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2009-2013 „*Pogodna i bezpieczna jesień życia na Warmii i Mazurach*” był w skali kraju unikatowym, a jego głównym celem było zapewnienie bezpiecznej starości oraz podniesienie jakości życia osób starszych (*Pogodna i bezpieczna jesień...2008*). Kolejny program pt. *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020*, ma przede wszystkim sprzyjać zdrowemu i aktywnemu starzeniu się. W programie założono, że realizacja programu „również przyczyni się do rozwoju srebrnej gospodarki w naszym regionie, ponieważ zachodzące przemiany demograficzne będą generowały produkty i usługi m.in. w czterech, wytyczonych w niniejszym dokumencie obszarach wsparcia osób starszych tj. zdrowie (profilaktyka, rehabilitacja), infrastruktura i usługi społeczne, aktywność społeczna, kulturalna i edukacyjna, aktywność zawodowa, turystyka, sport i rekreacja” (*Polityka senioralna województwa...2013*).

Na Warmii i Mazurach sukcesywnie tworzone są warunki do rozwoju srebrnej gospodarki. Pewne kierunki w tym zakresie wyznaczyły zapisy ujęte w dokumentach strategicznych województwa, m.in. w *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego*

Silver economy in Warmia and Masuria – the effect of action of many entities

The economy in the region, directed towards the needs of seniors and the potential of the 50 plus population, grows thanks to the activities of many entities. The crucial role there is played by the senior policies, instituted, realized and monitored by the Regional Centre of Social Policy of the Marshal's Office in the Warmian-Masurian Voivodeship (ROPS). The representatives of ROPS dealing with matters concerning senior policy were the main co-founders of programs for older people. These programs are the result of cooperation between ROPS and the Federation of Social Organizations of the Warmian-Masurian Voivodeship in Olsztyn (FOSA), and other organizations, local governments and institutes. The first program, conceived for years 2009-2013, called „*Pogodna i bezpieczna jesień życia na Warmii i Mazurach*” (“*The cheerful and secure autumn of the life in Warmia and Masuria*”) was unique on a national scale, and its leading goal was to ensure security for older people and to increase their quality of life (*Pogodna i bezpieczna jesień...2008*). The next program, entitled “*Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020*” (“*Senior policies in the Warmian-Masurian Voivodeship for years 2014-2020*”) first and foremost focuses on healthy and active entry into seniority. It was assumed that the realization of the program “will also benefit the development of the silver economy in our region, because the ongoing demographic changes will generate products and services in, among others, four areas of support for the elderly which are: health (prevention and rehabilitation); infrastructure and social services; social, cultural and educational activeness; vocational activity, tourism, sport and recreation (*Polityka senioralna województwa...2013*).

Conditions beneficial to the development of silver economy are successively created in Warmia and Masuria. Certain courses of action were determined by the strategical documents of the voivodeship, among those being: the *Regional Development*

województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 oraz w *Strategii polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*⁶. W skali gmin i powiatów wdrażane są kilkuletnie programy na rzecz osób starszych (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*). O pomocy osobom starszym i niepełnosprawnym traktuje część ustaleń określonych w strategiach rozwiązywania problemów społecznych. Niektóre gminy włączają przedstawicieli organizacji seniorskich do prac w zespołach powoływanych przez samorząd. Tworzone są też specjalne stanowiska przy jednostkach samorządu terytorialnego, np. przy Prezydencie Miasta Elbląg powołano w 2011 r. Pełnomocnika ds. osób starszych. Obecnie w regionie funkcjonuje dwóch Rzeczników Praw Osób Starszych Województwa (Tamże).

Ważnym obszarem realizacji założeń *silver economy* jest ekonomia społeczna. Dokumentem programowym ujmującym całościowo problematykę rozwoju ekonomii społecznej jako elementu polityki regionalnej w zakresie zatrudnienia i integracji społecznej był Regionalny Plan Działań na Rzecz Promocji i Upowszechniania Ekonomii Społecznej w Województwie Warmińsko-Mazurskim na lata 2011-2015 (RPDES). Następnie przyjęty został Wojewódzki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej Warmia i Mazury 2015–2020 (WPRES), którego cel główny stanowi kontynuację celu określonego w RPDES i zakłada zwiększenie udziału ekonomii społecznej w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa, ze szczególnym uwzględnieniem aktywizacji zawodowej i społecznej grup zagrożonych wykluczeniem⁷. W efekcie wieloletnich działań służących rozwojowi ekonomii społecznej na Warmii i Mazurach, w regionie funkcjonuje wiele jej podmiotów⁸. Działania na rzecz osób starszych prowadzą przede wszystkim spółdzielnie socjalne. Na koniec 2016 r. w regionie działały aktywnie 72 spółdzielnie socjalne, w tym 12 prowadziło działania skierowane do osób starszych, w większości polegające na świadczeniu usług opiekuńczych. Na koniec 2017 r. na Warmii i Mazurach działały aktywnie 74 spółdzielnie socjalne, z tego 12 z nich prowadziło działania skierowane do osób starszych, a rok później – 83 spółdzielnie socjalne, w tym 14 na rzecz osób starszych⁹.

Jedną z inicjatyw sprzyjających podniesieniu jakości życia ludzi starszych w regionie jest uruchomiony w 2018 r. program Warmińsko-Mazurskiej Karty Seniora, który ma na celu zwiększenie dostępu seniorom do usług kulturalnych, edukacyjnych, zdrowotnych, rehabilitacyjnych, sportowych, socjal-

*Strategy of the Voivodeship of Warmia and Mazury until 2025 and the Regional Development Strategy of the Voivodeship of Warmia and Mazury until 2020*⁶. Several-year programs for seniors are implemented in smaller administrative units and communes (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*). Several resolutions existing as part of the strategies for resolving social issues note regard relief services for the elderly and the disabled. Some communes involve the representatives of senior organizations in tasks designated for teams assembled by the local government. Special positions acting alongside the units of the local government are also created e.g., the Proxy for matters concerning older people appointed in 2011, operating beside the president of the city of Elbląg. Currently there are two ombudsmen in the region, acting on behalf of the older people in the voivodeship (ibid.).

Social economy is an important area for realization of the ideas of *silver economy*. The program document which comprehensively defined the issues concerning the growth of social economy as an element of regional policy regarding employment and social integration was the Regional Action Plan for the Promotion and Dissemination of Social Economy in the Warmian-Masurian Voivodeship for years 2011-2015 (RPDES). Then, the Voivodeship Program for the Growth of Social Economy Warmia and Masuria 2015-2020 (WPRES) was passed, whose main goal was to continue working towards the goal defined in RPDES. This program also takes as its goal the increasing of the role played by social economy in the socio-economic growth of the voivodeship, with a particular emphasis on providing vocational and social incentives for groups at risk of exclusion⁷. As a result of many years' activity in favour of the growth of social economy in Warmia and Masuria, there are many entities operating in the region⁸. Activities in favour of older people are mostly done by social cooperatives. By the end of 2016, there were 72 active social cooperatives in the region, of which 12 carried out tasks relevant to older people mainly regarding caretaking. By the end of 2017, there were 74 social cooperatives, of which 12 carried out tasks relevant to older people, and a year later – 83 social cooperatives, of which 14 carried out tasks relevant to older people⁹.

One of the initiatives designated to improve the quality of life of seniors in the region is the implementation of the Warmian-Masurian Senior

⁶ Szerzej o tym w: A. Leszczyńska-Rejchert, M. Łojko (2019), Polityka senioralna na Warmii i Mazurach. Założenia i kierunki działań. *Praca Socjalna*, nr 2.

⁷ Szerzej o ekonomii społecznej na Warmii i Mazurach na stronach: <http://www.es.warmia.mazury.pl/>; https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/raport_WPRES_2018.pdf [dostęp: 22.08.2019].

⁸ Szerzej o podmiotach ekonomii społecznej regionu: https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/raport_WPRES_2018.pdf [dostęp: 22.08.2019].

⁹ Na podstawie danych z monitoringu aktualnego Programu polityki senioralnej za lata 2017-2018, prowadzonego przez ROPS.

⁶ Further information may be found in: A. Leszczyńska-Rejchert, M. Łojko (2019), Senior Policy in Warmia and Masuria. Assumptions and directions of measures. *Praca Socjalna*, nr 2.

⁷ Further information on social economy in Warmia and Masuria found on the web page: <http://www.es.warmia.mazury.pl/>; https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/raport_WPRES_2018.pdf [date of access: 22.08.2019].

⁸ Further information on the social economic entities in the region: https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/raport_WPRES_2018.pdf [date of access: 22.08.2019].

⁹ Based on the monitoring data from the actual senior policy Program for years 2017-2018, led by ROPS.

nych, turystyczno-rekreacyjnych oraz produktów, a także wsparcie ludzi starszych poprzez wzmocnienie ich kondycji finansowej. Program ma też służyć promowaniu przedsiębiorców i instytucji przyjaznych seniorom (z uwzględnieniem założeń „srebrnej gospodarki”), jak i promocji województwa jako przyjaznego seniorom¹⁰.

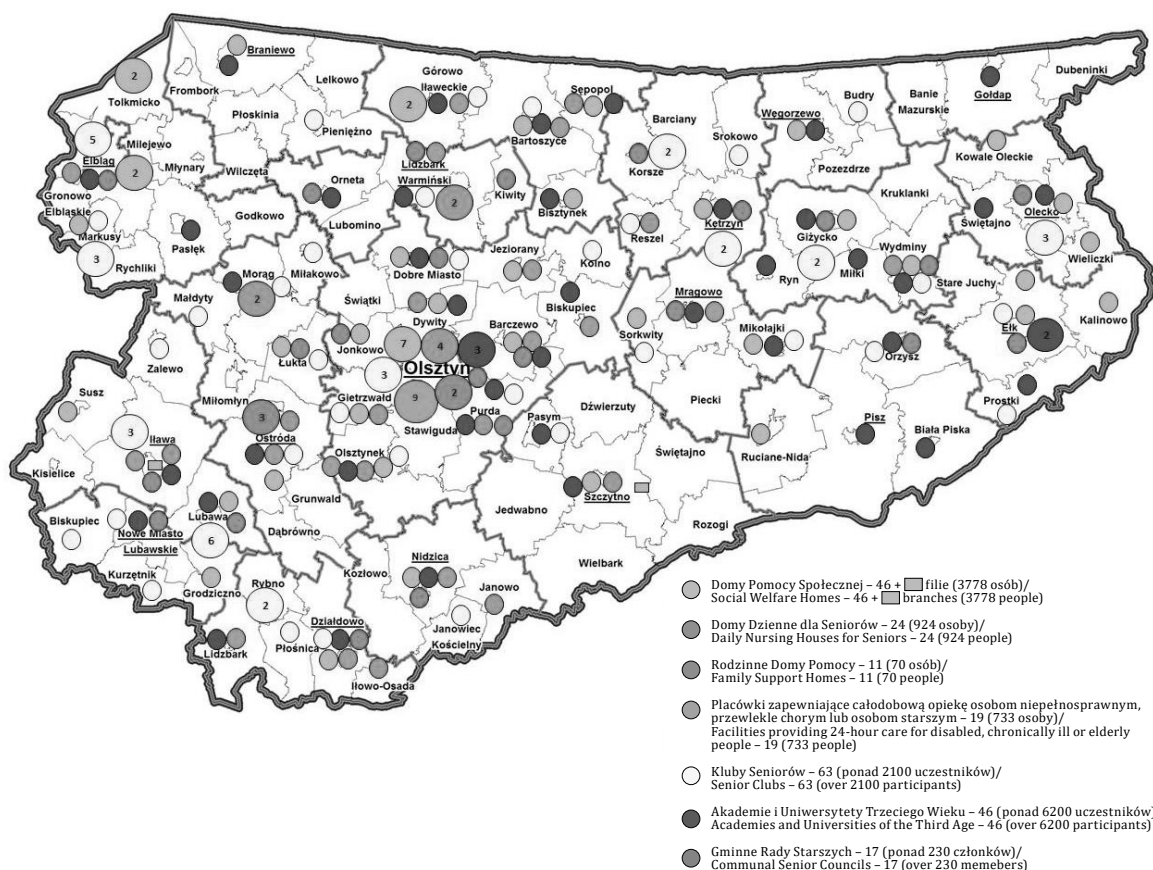
Instytucje i organizacje wspierające osoby starsze w regionie

W województwie istnieje znaczna liczba instytucji i organizacji wspomagających osoby starsze (por. mapa 1).

Card in 2018, the purpose of which is to better the access older people have to services involving culture, education, health, rehabilitation, sports, welfare, tourism and recreation, and products, as well as, provide support by improving their financial condition. This program is also intended to promote entrepreneurs and institutions wishing to benefit seniors (taking into consideration the ideas of “silver economy”), and the voivodeship as a whole, as a place friendly to seniors¹⁰.

Institutions and organisations that support seniors in the region

There is a large number of institutions and organizations dedicated to helping seniors in the voivodeship (cf. map 1).

Mapa 1. Instytucje i organizacje działające na rzecz osób starszych w regionie (stan na 31.12. 2018 r.)

Map 1. Institutions and organizations acting for the benefit of seniors in the region (state for 31.12. 2018)

Źródło: opracowanie ROPS.

Source: ROPS data.

W 2015 r. rozpoczęto realizację Programu „Senior – WIGOR na lata 2015-2020” (od 2017 r. „Senior+”), którego celem jest wsparcie osób starszych poprzez umożliwienie im korzystania z szerokiej oferty usług społecznych, co sprzyjać ma ich społecznej aktywizacji.

The year 2015 marks the opening of the program “Senior – VIGOR 2015-2020” (“Senior+” as of 2017), the goal of which is to support seniors by providing a vast variety of social services for the creation of incentives. Owing to a competition

¹⁰ Szerzej w: A. Leszczyńska-Rejchert, M. Łojko (2019), Polityka senioralna na Warmii i Mazurach. Założenia i kierunki działań. *Praca Socjalna*, nr 2.

¹⁰ Further information found in: A. Leszczyńska-Rejchert, M. Łojko (2019), Senior Policy in Warmia and Masuria. Assumptions and directions of measures. *Praca Socjalna*, nr 2.

W wyniku konkursu na dofinansowanie działań jednostek samorządu w procesie tworzenia Dziennych Domów „Senior-WIGOR” (od 2017 r. „Senior+”), w 2015 roku powstało w województwie 6 takich podmiotów, a w 2016 r. – 3. Niektóre z nich zostały utworzone na bazie istniejących dziennych domów pomocy. W 2017 r. w ramach programu powstało 5 Klubów „Senior+” oraz zapewniono funkcjonowanie 7 istniejącym dziennym domom pomocy. Z kolei w 2018 r. powstało 10 Klubów „Senior+” oraz 3 Dienne Domy „Senior+”, umożliwiono funkcjonowanie 7 istniejącym dziennym domom pomocy oraz 4 Klubom „Senior+” (*Ocena zasobów pomocy...2017 i 2018*).

Osobom starszym w regionie oferuje się pomoc w formie usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych. Od lat obserwuje się też stałą tendencję wzrostu liczby osób starszych objętych tą formą opieki. W 2014 r. z usług opiekuńczych skorzystały 4704 osoby, w 2015 r. – 4893, w 2016 r. – 5171, w 2017 r. – 5445, w 2018 r. – 5722. W 2014 r. usługami opiekuńczymi objęto 3524 osoby w wieku poprodukcyjnym, co stanowiło ok. 75% wszystkich osób, które w tym czasie korzystały z usług opiekuńczych. W 2015 r. z usług opiekuńczych skorzystało 3900 osób w wieku poprodukcyjnym tj. ok. 80%, w 2016 r. – 4242 tj. ok. 82%, w 2017 r. – 4568, co stanowiło 83,9% (*Ocena zasobów pomocy...2017*). Oprócz placówek funkcjonujących jako jednostki organizacyjne pomocy i integracji społecznej, codziennie wsparcie osobom starszym zapewniają kluby seniora, sekcje Uniwersytetów Trzeciego Wieku (UTW) lub Akademii Trzeciego Wieku (ATW) oraz kluby zainteresowań, a także grupy nieformalne (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*).

W 2018 r. zrealizowano program usług teleopiekuńczych w 34 gminach regionu, dzięki współpracy Samorządu Województwa z gminami. Wsparciem objęto 678 seniorów. Odbiorcami usług były przede wszystkim osoby w wieku powyżej 80 r.ż. (48,2%) oraz w wieku 70-80 lat (31,9%). Ze wsparcia skorzystały głównie kobiety (78% seniorów objętych teleopieką). Z usług skorzystały głównie osoby mieszkające samotnie (91% seniorów korzystających z teleopieki). W 2019 r. Samorząd Województwa udzielił wsparcia finansowego kolejnym 17 gminom¹¹.

W regionie podejmuje się szereg działań mających na celu poszerzenie oferty kulturalnej skierowanej do osób starszych, m.in. dostosowując działania instytucji kultury i sztuki do potrzeb seniorów. Zadania z zakresu aktywności kulturalnej osób starszych zlecają organizacjom pozarządowym gminy, powiaty i samorząd województwa oraz są finansowane ze środków zewnętrznych (np. środków europejskich). Często projekty z tego zakresu realizują UTW lub ATW.

Od 2015 r. obserwuje się systematyczne poszerzanie oferty edukacyjnej skierowanej do osób starszych. W tym celu UTW i ATW nawiązują współ-

for the financing of the Daily Houses for the elderly “Senior-VIGOR” (“Senior+” as of 2017), 6 such institutes were created in 2015, and 3 more in 2016. Some of them were organized in the already existing day-care centres. In 2017, as part of the program, 5 Clubs “Senior+” were created, and the functioning of the 7 existing at the time day-care centres was ensured. In 2018, 10 more Clubs “Senior+” were founded alongside 3 additional Daily Houses “Senior+”, which enabled the functioning of the already existing 7 day-care centres and 4 Clubs “Senior+” (*Ocena zasobów pomocy...2017 and 2018*).

Older people in the region are offered help in the form of caretaking services, including professional caretaking services. What is more, it has been observed that more seniors find themselves using these services with each passing year. In 2014, caretaking services were used by 4704 people, in 2015 – 4893, in 2016 – 5171, in 2017 – 5445, in 2018 – 5722. In 2014 caretaking services were offered to 3524 post-working age people, which constituted roughly 75% of all people who at the time utilized these services. In 2015, caretaking services were used by 3900 post-working age people, i.e., roughly 80%, in 2016 – 4242, i.e., roughly 82%, in 2017 – 4568, which constituted 83,9% (*Ocena zasobów pomocy...2017*). Aside from institutions functioning as organizational units of help and social integration, day-care services for seniors were also provided by senior clubs, Universities of the Third Age (UTW) sections, Academies of the Third Age (ATW), hobby clubs, and informal groups (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*). In 2018, a telecare service program was realized in 34 communes of the region, owing to the collaboration between the communes and the government of the voivodeship. 678 seniors used these services. The recipients of these services were mainly people aged over 80 (48,2%), and people aged 70-80 (31,9%). They were mostly used by women (78%). The services were mostly used by people living alone (91%). In 2019 the government of the voivodeship provided financial aid to another 17 communes¹¹.

The region sees a broad range of activity for the purpose of extending the cultural offer directed towards older people by means of, i.e., adapting the activities of the institution of culture and art to the needs of the seniors. Tasks relevant to the cultural activeness of seniors are commissioned from organizations by communes, counties, and the government of the voivodeship, and are financed from external funds (e.g., funds from the EU). Such projects are often realized by the UTW and the ATW.

Beginning with 2015, the systematic expansion of educational offers directed towards seniors has been observed to take place. To this end, the UTW and the ATW collaborate with universities, which,

¹¹ Dane ROPS. Szerzej o teleopiece w województwie warmińsko-mazurskim: <https://warmia.mazury.pl/polityka-spoleczna/polityka-senioralna-wojewodztwa-na-lata-2014-2020/3448-teleopieka-na-warmii-i-mazurach>

¹¹ ROPS data. Further information of telecare services in Warmia and Masuria on the web page: <https://warmia.mazury.pl/polityka-spoleczna/polityka-senioralna-wojewodztwa-na-lata-2014-2020/3448-teleopieka-na-warmii-i-mazurach>

pracę z uczelniami, które m.in. delegują swoich pracowników na wykłady, udostępniają sale, zapraszają na konferencje, seminaria. Edukacją seniorów zainteresowane są jednostki samorządu terytorialnego. Niektóre gminy i powiaty zlecają organizacjom pozarządowym zadania związane z edukacją osób starszych.

Na Warmii i Mazurach podejmowane są też działania wspierające seniorów w obszarze turystyki, sportu i rekreacji. Seniorzy dysponują wolnym czasem, zatem to potencjalni nabywcy usług z tego zakresu (Zielińska-Szczepkowska, A. Żróbek-Róžańska, 2014, s. 315). Realizuje się też działania zachęcające osoby starsze do przejawiania wymienionych form aktywności, m.in. zapewnia się im zniżki przy korzystaniu z usług rekreacyjnych i turystycznych. Cenną inicjatywą są np. zawody sportowe skierowane dla seniorów – „Warmia Mazury Senior Games”, które odbywają się od 2012 r. (www. 2).

W regionie realizuje się wiele programów i projektów aktywizujących zawodowo osoby powyżej 50 r.ż. Instytucje rynku pracy realizują kursy i szkolenia dla osób starszych, podnoszące ich kwalifikacje zawodowe i kompetencje osobowościowe, a także usługi doradztwa zawodowego. Osoby 50 plus w ramach poradnictwa zawodowego, uczestniczą w organizowanych przez powiatowe urzędy pracy konferencjach, targach pracy, spotkaniach z przedstawicielami agencji zatrudnienia, spotkaniach w ramach Klubów Integracji Społecznej, konsultacjach z doradcami zawodowymi (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*).

Aktywność seniorów na Warmii i Mazurach

W regionalnej polityce senioralnej podkreśla się konieczność uświadamiania – nie tylko osoby najstarsze wiekiem, ale również młodsze pokolenia – o potrzebie prowadzenia zdrowego stylu życia i aktywnego starzenia się. W związku z tym podejmowanych jest wiele działań z zakresu profilaktyki zdrowia. W proces aktywizacji seniorów włączają się instytucje i organizacje, działające m.in. w obszarze pomocy i integracji społecznej, upowszechniania kultury i sztuki, rekreacji, turystyki i sportu. Co więcej, znaczna część tych przedsięwzięć jest inicjowana i/lub realizowana przez samych seniorów w ramach działalności UTW i ATW oraz rad seniorów.

Region zamieszkuje wielu aktywnych seniorów, którzy uczestniczą w międzypokoleniowych imprezach kulturalnych, edukacyjnych, turystycznych, sportowo-rekreacyjnych, okolicznościowych itp. Biorą też udział w przedsięwzięciach dedykowanych specjalnie dla nich lub sami je organizują. Działają w różnych organizacjach pozarządowych i podejmują aktywność wolontarystyczną, a ich wysiłki wspomagają centra wolontariatu przy ATW lub UTW. Także gminy, powiaty i samorząd województwa zlecają organizacjom pozarządowym realizację zadań wspierających rozwój wolontariatu osób starszych i na rzecz osób starszych.

i.e., send delegates to give lectures, enable access to rooms, invite to conferences, seminars. The units of the local government take interest in the education of seniors. Some communes and continues commission tasks concerning the education of seniors from non-governmental organizations.

Activities for the support of seniors in the areas of tourism, sport and recreation also are carried out in Warmia and Masuria. Seniors have free time, which makes them potential acquirers of services from this range (Zielińska-Szczepkowska, A. Żróbek-Róžańska, 2014, p. 315). Activities intended to encourage seniors to take part in the mentioned forms of activity are also realized, which include, i.e., offering discounts. Sports competitions “Warmia Mazury Senior Games” (happening since 2012) directed towards seniors are a valuable initiative (www. 2).

There are many programs and projects in the region tailored specifically to provide vocational incentives to people over 50 years of age. The institutions of the labour market realize courses and trainings intended to improve the qualifications and personal competence, as well as services regarding career counselling. People aged 50 and above, as part of their career counselling, take part in conferences, job fairs, meetings with employment agents, Social Integration Club meetings, consultations with career counsellors (*Raport z monitoringu wdrażania...2017*).

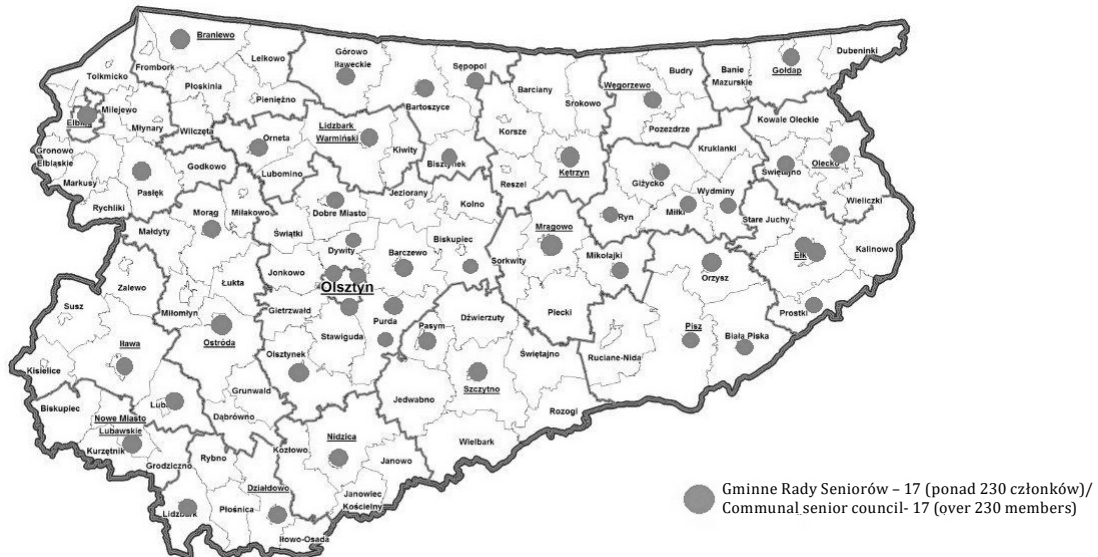
The activeness of seniors in Warmia and Masuria

The need to inform and remind – not only older people, but also the younger generations – of the importance of keeping a healthy life style and staying active is emphasised in regional senior policies. Thus, many activities are conducted in the area of preventive care. Institutions and organizations acting in the areas of help and social integration, disseminating art and culture, recreation, tourism and sport are involved in the process of providing incentives to seniors. What is more, the vast majority of these undertakings is initiated and/or realized by the seniors themselves as part of the UTW and ATW activity, and senior councils.

The region is inhabited by many active seniors who take part in intergenerational cultural, educational, touristic, sports and recreational, commemorative parties. They also take part in undertakings dedicated specifically to themselves or organize such by themselves. They act in many non-governmental organizations and take up volunteer work, and their efforts serve to support volunteer centres near ATW or UTW. Also, communes, counties and the government of the voivodeship commission the realization of tasks regarding supporting the development of volunteer activity for the benefit of seniors from non-governmental organizations.

Na szczególną uwagę zasługują inicjatywy seniorów realizowane z ramienia UTW lub ATW. O aktywności osób starszych mieszkających w regionie świadczy niewątpliwie zwiększająca się liczba działających tu UTW i ATW (mapa 2)¹².

Deserving of special attention are the senior initiatives realized on behalf of the UTW or ATW. The growing number of operating UTW and ATW (map 2)¹² are the evidence of activeness of the seniors living in the region.

Mapa 2. UTW i ATW działające na Warmii i Mazurach (stan na 31.12. 2018 r.)
Map 2. UTW and ATW operating in Warmia and Masuria (state for 31.12. 2018)
 Źródło: opracowanie ROPS.
 Source: ROPS data.

Od lat w województwie zrealizowano wiele działań promujących i wspierających UTW i ATW. W 2011 r. 20 regionalnych UTW i ATW utworzyło „Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku Warmii i Mazur”, którego głównym celem jest wymiana doświadczeń, wspomaganie UTW oraz reprezentowanie potrzeb seniorów wobec władz. W 2016 r. zarejestrowano Federację Uniwersytetów Trzeciego Wieku Warmii i Mazur, która wspiera UTW i dba o jedność ruchu UTW w regionie.

Część ludzi starszych zrzeszonych w UTW lub ATW zostaje członkami gminnych rad seniorów¹³ (mapa 3).

Od 2018 r. działa Społeczna Rada Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego, która jest ciałem o charakterze inicjatywnym, doradczym i konsultacyjnym Marszałka Województwa. Wśród członków Rady są przedstawiciele organizacji seniorskich (w tym UTW lub ATW), reprezentanci powiatów oraz osoba reprezentująca Marszałka. Dotychczas Rada analizowała wdrażanie usług teleopiekuńczych, dostępność wdrążenia publicznej dla osób starszych i niepełnosprawnych, projektowanie przestrzeni z perspektywą 60+, ochroną zdrowia seniorów.

Many undertakings to promote and support UTW and ATW have been realized in the voivodeship over the years. In 2011, 20 regional UTW and ATW established the “Association of the Universities of the Third Age in Warmia and Masuria”, the main goals of which are exchanging experiences, supporting UTW and representing the needs of seniors before authorities. In 2016, Federation of the Universities of the Third Age in Warmia and Masuria was registered, which supports UTW and ensures the unity of the UTW movements in the region.

Some older people enlisted in UTW or ATW later become members of communal senior councils¹³ (map 3).

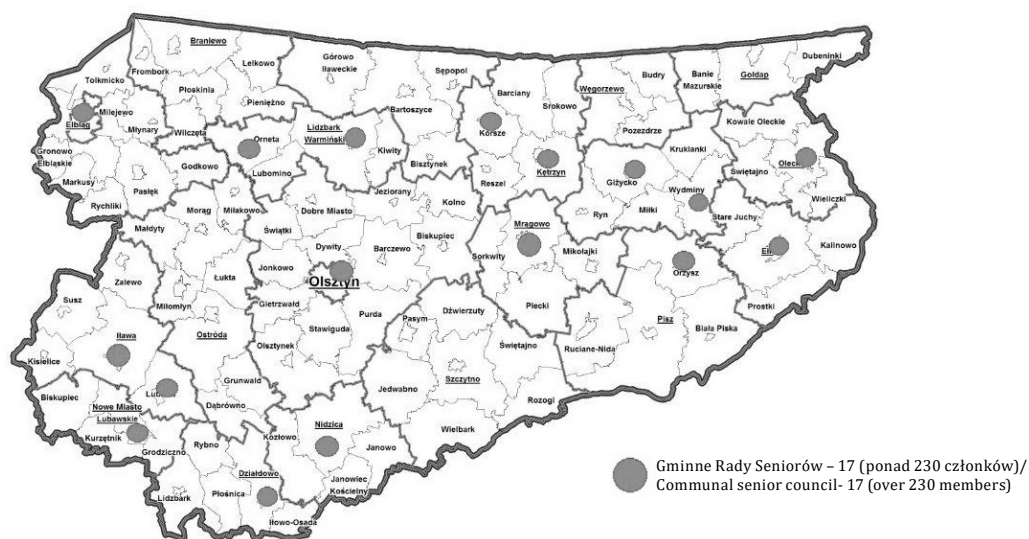
Since 2018, the Social Council of Seniors of the Warmian-Masurian Voivodeship has assisted the Voivodeship Marshal by providing initiatives, advice and consultations. Among the members of the Council one may find the representatives of senior organizations (including UTW and ATW), representatives of the counties and a person representing the Marshal. So far, the Council has concerned itself with inspecting the implementation of telecare services, accessibility of public space to the elderly and the disabled, designing space from the 60+ perspective, healthcare for seniors.

¹² W regionie w 2014 r. było 26 UTW lub ATW, w 2015 r. – 32, w 2016 r. – 36, w 2017 r. – 42; w 2018 – 46.

¹³ W 2016 r. w województwie działało 8 gminnych rad seniorów, w 2017 r. – 12, a w 2018 r. – 17.

¹² In 2014 there were: 26 U3A or ATW, in 2015 – 32, in 2016 – 36, in 2017 – 42; in 2018 – 46.

¹³ In 2016 the voivodeship had 8 communal senior councils, in 2017 – 12, and in 2018 – 17.

Mapa 3. Gminne rady seniorów działające na Warmii i Mazurach (stan na 31.12. 2018 r.)

Map 3. Communal senior councils functioning in Warmia and Masuria (state for 31.12. 2018)

Źródło: opracowanie ROPS.

Source: ROPS data.

Wnioski

Systematyczne zmniejszanie się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym, przy jednoczesnym wzroście udziału osób w wieku poprodukcyjnym, świadczy o postępującym zjawisku starzenia się województwa warmińsko-mazurskiego (Gałązka, Potrykowska 2017, s. 73). Proces ten stawia wyzwania o wielopłaszczyznowym wymiarze w sferze ekonomicznej, psychologicznej, medycznej oraz socjalnej (Stańczak, Szałtys, 2016, s. 49). Wraz z wiekiem stopniowo pogarsza się stan zdrowia oraz sprawność psychofizyczna (Leszczyńska-Rejchert, 2019, s.43-52). Te naturalne konsekwencje starzenia się stanowią najważniejszą barierę aktywności ludzi starszych. Podmioty działające na rzecz osób starszych na Warmii i Mazurach, uwzględniają postępujące starzenie się mieszkańców i w związku z tym dostrzegają zwiększające się potrzeby z zakresu działań opiekuńczych, świadczeń zdrowotnych oraz rehabilitacji, a także usług socjalnych. Ludzie starsi mogą skorzystać z oferty usług socjalnych, realizowanych zarówno w systemie opieki stacjonarnej, jak i w środowisku zamieszkania. Mają też dostęp do sprzętu ortopedycznego, rehabilitacyjnego i pielęgnacyjnego. Wszystko po to, aby jak najdłużej utrzymać dobry stan zdrowia i sprawność psychofizyczną tych osób, a w efekcie podtrzymać ich różnorodne formy aktywności życiowej.

Budowanie innowacyjnej gospodarki opartej na koncepcji *silver economy* pozwoli na zahamowanie obecnych słabości demograficznych i rozwój regionu. Niemniej jednak, do jej realizacji powinni zostać włączeni zarówno seniorzy jak i przedsiębiorcy, partnerzy gospodarczy, administracja, politycy, lokalne podmioty i sektor NGO.

Conclusions

The systematic decrease in the number of pre-working age people alongside the increase in the number of post-working age people serves as evidence of the ongoing process of population ageing in the Warmian-Masurian Voivodeship (Gałązka, Potrykowska 2017, p. 73). This process creates challenges on a multidimensional scale in the spheres of economy, psychology, medicine and social relations (Stańczak, Szałtys, 2016, p. 49). The advance in age is followed by deteriorating health and psychophysical efficiency (Leszczyńska-Rejchert, 2019, p. 43-52). These natural consequences of ageing constitute the greatest barrier preventing the activeness of seniors. Entities acting on behalf of seniors in Warmia and Masuria take into account the ongoing process of population ageing and thus are aware of the rising need for services in the areas of caretaking, health benefits and rehabilitation, as well as social services. Older people may benefit from social services, realized in the stationary care system or the habitation place. They also have access to orthopaedic, rehabilitation and care equipment. All of this for the purpose of supporting good health and psychophysical efficiency of seniors, and effectively keeping alive the various forms of their life activity.

The elevation of an innovative economy based on the ideas of *silver economy* will allow to halt the present demographic weaknesses and make way for development in the region. However, in order to make this idea a reality, not only the seniors but also the entrepreneurs, economic partners, administration, politicians, local entities and the NGO sector must be involved.

Literatura/References:

1. *Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa warmińsko-mazurskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego* (2018). Olsztyn: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego.
2. Coulmas, F. (2008). Looking at the Bright Side of Things, W: F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change* (s. 5-6). Heidelberg: Springer.
3. *Demografia i aktywność ekonomiczna ludności województwa warmińsko-mazurskiego* (2017). Olsztyn: Wojewódzki Urząd Pracy.
4. Fedorowski, J.J. (2015). *Kierunki rozwoju srebrnej gospodarki – prognozy dla Polski w kontekście tendencji światowych*. Warszawa: Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej. Pobrane z: www.euromonitor.com/, 28.04.2015
5. Gałązka, A., Potrykowska, A. (2017). Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego na tle kraju, W: J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Warmii i Mazur jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, (s.73). Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
6. Golinowska, S. (2012a), Srebrna gospodarka i miejsce w niej sektora zdrowotnego. Koncepcja i regionalne przykłady zastosowania, *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*, vol. 1, 76-85. DOI 10.4467/20842627OZ.11.005.0342
7. Golinowska, S. (2012b). Srebrna gospodarka – ekonomiczny wymiar procesu starzenia się populacji, W: *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, (s. 141). Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich.
8. Klimczuk, A. (2013). Srebrna gospodarka w dokumentach strategicznych państwa, W: J. Osiński, M. Pachocka (red.), *Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza* (s. 461-472). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
9. Konecko, A. (2018). Ekonomia społeczna przyjazna seniorom, *Ekonomia społeczna na Warmii i Mazurach (biuletyn)*, 34-36.
10. Leszczyńska-Rejchert, A. (2019). *Wbrew stereotypom – pomyślna starość „wyjątkowych” seniorów. Studium z pedagogiki społecznej*. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
11. Miszczak, E. (2015). Starość i starzenie się społeczeństw – przyczyny, uwarunkowania oraz prognozy na przyszłość, *Edukacja Etyczna*, nr 9, 5-16.
12. Morze, M. (2017). Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego - stan obecny i perspektywy, W: J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Warmii i Mazur jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (s. 18). Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
13. Nowicka, A. (2012). *Raport dotyczący udziału seniorów w życiu publicznym województwa warmińsko-mazurskiego*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
14. *Ocena zasobów pomocy społecznej województwa warmińsko-mazurskiego za 2017 rok i 2018 rok*. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego.
15. Peterson, P.G. (1999). *Grey Down. How the Coming Age Wave will Transform America – and the World*. New York: Random House.
16. *Pogodna i bezpieczna jesień życia na Warmii i Mazurach. Wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2009-2013* (2008). Olsztyn: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego - Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
17. *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020* (2013). Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Federacja Organizacji Socjalnych Województwa Warmińsko-Mazurskiego (FOSA).
18. *Raport z monitoringu wdrażania w latach 2015-2016 programu Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020* (2017). Olsztyn: Biuro ds. pomocy i integracji społecznej Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Pobrane z: https://www.warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Pomocy_Spolecznej/1-rozne/Raport_polityka_senioralna_2015_2016.pdf. (data dostępu: 22.08.2019)
19. Rudnicka, M., Surdej, A. (2013). *Gospodarka senioralna. Nowy sektor gospodarki narodowej w Polsce*. Warszawa: Wyd. Centrum im. Adama Smitha.
20. Stańczak, J., Szałtys, D. (2016). Sytuacja demograficzna Polski na tle Europy, W: J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski* (s. 49). Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
21. *Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego w 2017 r.* (2018). Olsztyn: Urząd Statystyczny.
22. *The Silver Economy – final report* (2018), Publications Office of the European Union, Luxemburg.

23. Tracz-Dral, J. (2018). *Starzenie się ludności w Unii Europejskiej – stan obecny i prognoza. Opracowania tematyczne OT-662*. Warszawa: Kancelaria Senatu Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji.
24. *Trwanie życia w Polsce w 2013 r.* (2014). GUS.
25. Walkowska, W. (2017). *Starzenie się społeczeństw – problem demograficzny czy wezwanie współczesności?*. Pobrane z: <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/starzenie-sie-spoleczenstw-problem-demograficzny-czy-wyzwanie-wspolczesnosci>
26. Zalega, T (2016). *Segment osób w wieku 65+ w Polsce. Jakość życia – Konsumpcja – Zachowania konsumenckie*. Warszawa: Wyd. Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
27. *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz. 118).
28. Zielińska-Szczepkowska, J., Żróbek-Różańska, A. (2014). Aktywność władz samorządowych w obliczu zmian demograficznych kształtujących sektor turystyczny. Przykład województwa warmińsko-mazurskiego. Uniwersytet Szczeciński: *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, nr 37, t. 3, 315-323.
29. www 1. <http://gazetaolsztynska.pl/531586,Coraz-mniej-nas-na-Warmii-i-Mazurach.htm> (data dostępu: 13.08.2019).
30. www. 2. <http://2012.seniorgames.pl/31,ZawodySportowe-Warmia-Mazury-Senior-Games-2012.html> (data dostępu: 22.08.2019)

WPŁYW SYMULACJI MARKETPLACE NA KOMPETENCJE PRZEDSIĘBIORCZE STUDENTÓW

THE IMPACT OF MARKETPLACE SIMULATIONS ON STUDENTS' ENTERPRENEURIAL COMPETENCES

Mariusz Pyra^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska
Pope John Paul II State School of Higher Education in Biala Podlaska, Poland

Pyra, M. (2019). Wpływ symulacji Marketplace na kompetencje przedsiębiorcze studentów/The impact of Marketplace simulations on students' entrepreneurial competences, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 112- 125. <https://doi.org/10.29316/rs/118045>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 2

Ryciny/Figures: 7

Literatura/References: 25

Otrzymano/Submitted:
grudzień/December 2019

Zaakceptowano/Accepted:
luty/February 2020

Streszczenie

Cel pracy. Celem pracy jest identyfikacja roli i wpływu symulacji komputerowej Marketplace na kompetencje studentów z zakresu przedsiębiorczości, nabyte w procesie edukacji na uczelni wyższej. Praca została osadzona w literaturze poświęconej teorii kompetencji przedsiębiorczych i zawiera prezentację badań empirycznych przeprowadzonych w toku nauczania.

Materiał i metody. Analiza statystyczna testów kompetencji (przed szkoleniem i po szkoleniu).
Wyniki. Badania wskazały na istotny wpływ wykorzystanej symulacji na wzrost wiedzy z zakresu przedsiębiorczości i kompetencji zarządczych wśród badanych studentów.

Wnioski. Badania empiryczne wpływu symulacji komputerowych na kompetencje powinny uwzględniać ograniczenia, przede wszystkim pewien stopień subiektywizmu samooceny kompetencji przedsiębiorczych badanych, a także stosowanie krótkiej listy pytań merytorycznych.

Słowa kluczowe: symulacja, marketplace, kompetencje, przedsiębiorczość, dydaktyka.

Summary

Purpose of the work. The objective of this paper is to identify the role and impact of Marketplace computer simulations on students' competences in the field of entrepreneurship acquired in the process of studying at higher-education facilities. This paper draws on the literature describing the theory of entrepreneurial competences, and contains a presentation of the empirical research carried out in the course of learning.

Material and methods. Statistical analysis of competence tests (before the training and after the training).

Results. The study revealed a significant impact by the applied simulation on the increase of entrepreneurship and managerial competences among the surveyed students.

Conclusions. The empirical research on the impact of computer simulations on competences should involve considering its limitations, and, above all, a certain degree of subjectivism in the self-evaluation of the entrepreneurial competences of the survey participants, as well as the use of a short list of conceptual questions.

Key words: simulation, marketplace, competences, entrepreneurship, didactics.

Adres korespondencyjny: dr Mariusz Pyra, Zakład Ekonomii, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97 21-500 Biała Podlaska, m.pyra@dydaktyka.pswbp.pl, ORCID.org/0000-0001-8246-851X

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Mariusz Pyra

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

We współczesnym społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy, w której następuje szybki rozwój technologiczny, szczególna funkcja jest przypisywana edukacji, zwłaszcza tej na poziomie wyższym. W tej sferze dokonuje się zdobywanie niezbędnej wiedzy, umiejętności i kompetencji, które przygotowują studentów, a potem absolwentów uczelni do harmonijnego przejścia ze sfery nauki do praktyki zawodowej. Są to bardzo istotne zadania szkoły wyższej, które dotyczą aspektu profesjonalizmu, wyrażającego się w zakresie i poziomie zdobytych przez studenta kompetencji (Białasiewicz, 2008). Zwłaszcza kompetencje przedsiębiorcze odgrywają istotną rolę w procesie właściwego poruszania się na rynku pracy. Potwierdzają to dotychczasowe badania, które dowodzą, iż kompetencje przedsiębiorcze wpływają na pomyślne wejście na rynek zatrudnienia i dalszą budowę kariery zawodowej (McMillan, Woodruff, 2002; Mitchelmore, Rowley, 2010; Piróg, 2014). Również Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/962/WE z dnia 18.12.2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz.U. L 394 z dnia 30.12.2006, s. 10-18) wskazuje na inicjatywność i przedsiębiorczość jako główny filar, niezbędny człowiekowi do bycia aktywnym obywatelem. Zakłada się, że kompetencje mogą być różnorodnie kształtowane w procesach edukacyjnych. Do tego celu wykorzystuje się zarówno odpowiednie koncepcje teoretyczne, jak również nowoczesne programy i narzędzia informatyczne, w tym symulacje i gry decyzyjne. Te nowoczesne środki stosowane są z powodzeniem w USA oraz Europie Zachodniej, a także coraz częściej w krajowych uczelniach. Dlatego też głównym celem artykułu jest identyfikacja roli i wpływu symulacji komputerowej *Marketplace* na kompetencje z zakresu przedsiębiorczości studentów. Aby tego dokonać niezbędna jest teoretyczna charakterystyka istoty kompetencji przedsiębiorczych, a także prezentacja symulacyjnych gier decyzyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem symulacji *Marketplace*.

Badania przeprowadzono na grupie 39 studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, z wykorzystaniem statystycznej analizy testów kompetencji, którym zostali poddani studenci na wejściu (przed szkoleniem – *Marketplace* kurs) i wyjściu (po szkoleniu – *Marketplace* kurs). Studenci wybrani do badań stanowili całą populację uczestników symulacji w pierwszej rundzie projektu.

Teoretyczne ujęcie kompetencji przedsiębiorczych

Problematyka przedsiębiorczości cechuje interdyscyplinarność, która przejawia się w rozpatrywaniu jej na gruncie zarządzania, ekonomii czy psycho-

Introduction

In today's information society and knowledge-based economy, with its rapid technological development, a special function is attributed to education, especially at the higher levels. It facilitates the acquiring of the essential knowledge, skills, and competences which prepare students, and then graduates of universities, for a harmonious transition from the studying situation to the world of professional practice. These are very-important tasks for higher-education institutions, which involve the aspect of professionalism expressed in the scope and level of competences acquired by the student (Białasiewicz, 2008). It seems that especially entrepreneurial competences play an important role in the process of proper movement within the labour market. This is confirmed by previous research, which proved that entrepreneurial competences contributed to successful employment and further career development (McMillan, Woodruff, 2002; Mitchelmore, Rowley, 2010; Pirog, 2014). Also, Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (Journal of Laws L 394 of 30.12.2006, pp. 10-18) indicates initiative and entrepreneurship as the main pillars indispensable for a person to be an active citizen. It is assumed that competences can be shaped in a variety of ways in educational processes. For this purpose, appropriate theoretical concepts, as well as modern IT programs and tools, including simulations and decision-making games, can be used. Taking this into account, the main purpose of the article was to identify the role and impact of *Marketplace* computer simulations on students' entrepreneurial competences. To achieve this, it is necessary to prepare a theoretical characterisation of the substance of entrepreneurial competences, as well as a presentation of the essence of decision-making simulation games, with particular emphasis on *Marketplace* simulations.

The research was carried out on a group of 39 students at the Department of Economics and Management of the Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, with the use of statistical analyses of the competence tests which the students took at the beginning (before the training – *Marketplace* course) and at the end (after the training – *Marketplace* course). Students selected for research constituted the entire population of simulation participants in the first round of the project.

The theory of entrepreneurial competences

Entrepreneurship as a field is characterised by interdisciplinarity, which is observable when considering the subject on the basis of management, economics, or psychology. The psychological ap-

logii. Podejście psychologiczne do przedsiębiorczości kładzie nacisk na cechy osobowości, twórczą postawę i zdolności (Moczydłowska, 2009). Niejako pojęcie to jest rozumiane jako „gotowość i zdolność do podejmowania i rozwiązywania, w sposób twórczy i nowatorski nowych problemów” (Wasilewska, Otoka, 2007). W nurcie ekonomii i zarządzania przedsiębiorczość jest ujmowana w kategoriach działalności prowadzącej do rozwoju i wytwarzania nowych wartości (Drucker, 1992). Występuje ona przede wszystkim w jednostkach gospodarczych, ale również w organizacjach, których głównym kryterium funkcjonowania nie jest osiąganie zysku, gospodarstwach domowych czy kapitale ludzkim.

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród zasobów ludzkich nie jest zadaniem łatwym, bo w Niemczech przybiera formę pewnego procesu, który w dużej mierze jest oparty na edukacji (Marszałek, 2012). Zaczyna się już na etapie wczesnoszkolnym, podlega kontynuacji na kolejnych szczeblach nauki, osiągając apogeum na poziomie edukacji akademickiej. To na tym etapie przede wszystkim, kreowane są kompetencje zawodowe, analityczne, w tym przedsiębiorcze.

Wieloaspektowy charakter terminu kompetencja (*competence, competency*) powoduje mnogość spojrzeń na to pojęcie (Piróg, 2015). Kompetencje mogą być rozumiane jako sposób zachowania, wpływający na powodzenie wykonywanych zadań (Boyatzis, 1982). Inne podejście skupia się na wystandardyzowanych wynikach wykonywanych działań, które są przypisane do zawodu czy stanowiska pracy (Mikuła, Pietruszka-Ortyl, 2007). Wspólną płaszczyzną rozumienia kompetencji jest nawiązywanie do zachowań podmiotu, będących efektem synergii wiedzy, umiejętności i postaw, czyli zarówno czynników nabytych, jak i wrodzonych (Jabłoński, 2011). Ewolucja podejść do kompetencji wskazuje na rosnącą rolę tej kategorii poznawczej (Czekaj, Jabłoński, 2011), zwracając uwagę na tzw. kompetencje kluczowe, które warunkują sukces gospodarki i uczestników turbulentnego rynku pracy.

Fundamentalną kategorię stanowią kompetencje przedsiębiorcze, w skład których wchodzi wiedza, umiejętności i postawy, gwarantujące skuteczność i efektywność podejmowania i realizacji przedsięwzięć. Umożliwiają one osiągnięcie określonych wartości w warunkach niepewności i ryzyka (Bojewska, 2002). Zestawienie najważniejszych kompetencji przedsiębiorczych wraz z ich opisem, który uwzględnia konkretne cechy, umiejętności i wynikające z nich zachowania, prezentuje tabela nr 1.

Systemowi edukacji na poziomie wyższym przypisuje się fundamentalną rolę w procesie przygotowania kadr dla innowacyjnej gospodarki, przejawiającą się w przygotowaniu absolwentów do aktywnego uczestnictwa w rozwoju społeczno-gospodarczym, polityce i kulturze danego kraju (Buchner-Jeziorska, 2008). Szkoły wyższe coraz częściej kreują warunki do podejmowania aktywności przedsiębiorczych przez studentów, wyposa-

proach to entrepreneurship emphasises personality traits, as well as creative attitudes and abilities (Moczydłowska, 2009). In a way, the concept is understood as “the readiness and ability to undertake and solve new problems in a creative and innovative way” (Wasilewska, Otoka, 2007). In the field of economics and management, entrepreneurship is understood in terms of activities leading to the development and production of new values (Drucker, 1992). It occurs mainly in economic units, but also in organisations for which the main focus for functioning is not profit-making, households, or human capital.

Shaping entrepreneurial attitudes in human resources is not an easy task, because it takes the form of a process, which largely depends on education (Marszałek, 2012). It starts at the early-school stage, and continues at the next levels of education, reaching its apogee at the level of higher academic education. Professional and analytical competences, including entrepreneurial skills, are shaped chiefly in this last stage.

The multifaceted nature of the term *competence (competency)* generates a multitude of views on this concept (Piróg, 2015). Competences can be understood as a mode of behaviour which determines the success of the tasks performed (Boyatzis, 1982). Another approach focuses on the standardised results of the activities conducted, which are assigned to a certain profession or job position (Mikuła, Pietruszka-Ortyl, 2007). A common ground for understanding competences is to refer to the behaviour of the subject, which is the result of a synergy of knowledge, skills, and attitudes, i.e. both acquired and congenital factors (Jabłoński, 2011). The author of this article agrees with this view because evolution of approaches to competence indicates the growing role of this cognitive category (Czekaj, Jabłoński, 2011), referring to the so-called key competences which determine the success of the economy and participants in the turbulent labour market.

Entrepreneurial competence is a fundamental category, which involves knowledge, skills, and attitudes which guarantee the effectiveness and efficiency of undertaking and implementing ventures. They enable the maintaining of certain values under conditions of uncertainty and risk (Bojewska, 2002). A summary of the most-important entrepreneurial competences, along with their description, which takes into account specific features, skills, and behaviour resulting from them, is presented in Table 1.

The education system, especially at the higher levels, is currently believed to play a fundamental role in the process of preparing staff for an innovative economy, which is manifested in preparing graduates for active participation in the socio-economic development, politics, and culture, of a given country (Buchner-Jeziorska, 2008). Higher-education institutions increasingly create conditions

Tabela 1. Kompetencje przedsiębiorcze
Table 1. Entrepreneurial competences

Kompetencje przedsiębiorcze	Opis
Umiejętność podejmowania decyzji/ Ability to make decisions	Człowiek potrafi podejmować szybkie i trafne decyzje adekwatne do sytuacji, także w warunkach stresu; nie boi się decyzji ryzykownych; podejmując decyzje korzysta z wiedzy współpracowników./ A person is able to make quick and accurate decisions appropriate to the situation, including in stressful situations; is not afraid of risky decisions; makes decisions using the knowledge of colleagues.
Innowacyjność i twórczość/ Innovation and creativity	Posiada zdolności twórcze, pomysłowość, wyobraźnię; czerpie radość z wprowadzania nowatorskich rozwiązań, wykorzystuje intuicję./ A person has creative skills; is characterised by ingenuity, imagination; enjoys the introduction of innovative solutions; uses intuition.
Otwartość na zmianę/ Openness to change	Przewiduje zagrożenia i szanse rozwojowe oraz potrafi z wyprzedzeniem dostosować przedsiębiorstwo do przewidywanych zmian./ A person predicts threats and development opportunities and can adapt the company to anticipated changes in advance.
Odporność na sytuacje trudne/ Resistance to difficult situations	Posiada wysoki poziom odporności psychicznej, wysoki próg tolerancji stresu i frustracji./ A person has a high level of mental resilience, a high threshold of stress, and frustration tolerance.
Komunikatywność/ Communication skills	Cechuje go łatwość nawiązywania kontaktów z ludźmi, wzbudzania zaufania, konkretność i rzeczowość w komunikowaniu się./ A person is characterised by the ease of establishing contacts with people; engenders trust, concreteness, and a substantive way of communication.
Wysoki poziom dojrzałości emocjonalnej/ High level of emotional maturity	Człowiek konstruktywnie wyraża emocje, przejawia wysoki poziom zrównoważenia emocjonalnego i samokontroli, jest asertywny./ A person constructively expresses emotions; is characterised by a high level of emotional balance and self-control; is assertive.
Przywództwo i współpraca/ Leadership and cooperation	Potrafi tworzyć wizję rozwoju i motywować współpracowników do jej realizacji; łagodzi konflikty, rozwiązuje je przez negocjacje i mediacje, tworzy pozytywne relacje w zespole, trafnie diagnozuje potrzeby współpracowników, dba o kulturę współpracy, umiejętnie buduje swój autorytet./ A person can create a vision of development, and motivate colleagues to implement it; alleviates conflicts, solves them through negotiations and mediations; creates positive relationships in the team; accurately works out the needs of colleagues; cares about the culture of cooperation; skilfully builds his/her authority.
Samoświadomość, pozytywna samoocena/ Self-awareness, positive self-esteem	Zna siebie, motywy swojego działania, posiada wysoki poziom motywacji do osiągnięć zakorzeniony w samoakceptacji i pozytywnej samoocenie; przestrzega wysokich standardów etycznych./ A person knows himself/herself, and the motives of his/her actions; has a high level of motivation for achievement, rooted in self-acceptance and positive self-esteem; adheres to high ethical standards.
Motywacja/ Motivation	Potrafi podtrzymać wysoką wewnętrzną motywację do osiągnięć biznesowych./ A person is able to maintain high internal motivation for business achievements.
Wiedza biznesowa/ Business knowledge	Posiada niezbędną wiedzę dotyczącą rynku i funkcjonowania przedsiębiorstwa we wszystkich jego obszarach, jest otwarty na proces uczenia się./ A person has the necessary knowledge about the market and the functioning of the company in all its areas; is open to the learning process.

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Moczydłowska, *Kompetencje przedsiębiorcze mikroprzedsiębiorcy*, Ekonomiczne Problemy Usług nr 34, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 540, Szczecin 2009.

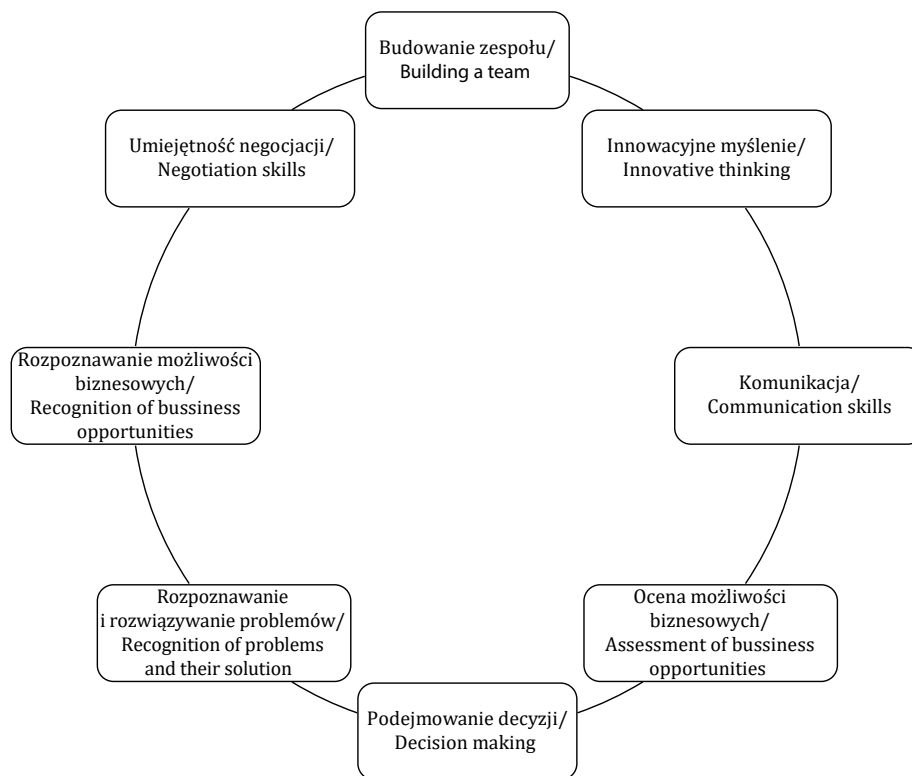
Source: author, based on J. Moczydłowska, *Kompetencje przedsiębiorcze mikroprzedsiębiorcy*, *Ekonomiczne Problemy Usług* nr 34 [The Entrepreneurial Competencies of Micro-enterprises, *The Economic Problems of Services* No. 34], *Scientific Journals of Szczecin University* No. 540, Szczecin 2009.

zając ich w praktyczną wiedzę i umiejętności, a także kompetencje (Buchta, Jakubiak, 2014).

E. Izquierdo i D. Deschoolmeester dokonali identyfikacji komponentów kompetencji w zakresie przedsiębiorczości, które powinni nabyć studenci, bez względu na kierunek kształcenia, w trakcie nauki w szkole wyższej, co przedstawia rysunek 1.

for undertaking entrepreneurial activities by students, providing them with practical knowledge and skills, as well as competences (Buchta, Jakubiak, 2014).

E. Izquierdo and D. Deschoolmeester identified the competence components in relation to entrepreneurship which should be acquired by students,

Rycina 1. Komponenty kompetencji przedsiębiorczych wśród studentów

Figure 1. The components of entrepreneurial competences among students

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Izquierdo, D. Deschoolmeester, *What Entrepreneurial Competencies should be emphasized in Entrepreneurship and Innovation Education at the Undergraduate Level?*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2010.

Source: author, based on E. Izquierdo, D. Deschoolmeester, *What entrepreneurial competences should be emphasised in entrepreneurship and innovation education at the undergraduate level?* Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2010.

Wyróżnia się dwa nadrzędne elementy edukacji w zakresie przedsiębiorczości:

1. przedsiębiorczość indywidualna, która odnosi się do potencjału osobistego człowieka, a przejawia się w kreatywności, umiejętności autoprezentacji oraz komunikowania się, pracy w grupie czy też podejmowania decyzji w warunkach ryzyka;
2. przedsiębiorczość biznesowa, która obejmuje wiedzę i umiejętności istotne do podejmowania przedsięwzięć mających charakter komercyjny i społeczny (Gaweł, 2014).

Jak dowiodły wyniki badań naukowych (Maxwell, Westerfield, 2002), priorytetowym czynnikiem wpływającym na wzrost zainteresowania szkolnictwa wyższego kompetencjami przedsiębiorczymi jest fakt, iż edukacja wyższa przeważa nad doświadczeniem pracy jako źródło i swoisty bodziec do wykreowania tego rodzaju kompetencji. Przede wszystkim innowacyjność i inicjatywność należą do tych umiejętności, które są podstawą przedsiębiorczości w zależności od ukończonego etapu nauki. W związku z tym coraz więcej polskich szkół wyższych wykorzystuje w programach nauczania nowoczesne metody kształcenia, które ułatwiają wyposa-

regardless of their field of study, during the process of higher education, as shown in Figure 1.

There are two dominant educational elements in relation to entrepreneurship.

1. Individual entrepreneurship, which relates to the personal potential of a person, and manifests itself in creativity, self-presentation, and communication skills, teamwork, or decision making in risky situations.
2. Business entrepreneurship, which includes knowledge and skills essential for undertaking commercial and social projects (Gaweł, 2014).

As proved by the results of scientific research (Maxwell, Westerfield, 2002), the priority factor influencing the increase in interest in higher education in entrepreneurial competences is the fact that higher education prevails over work experience as a source and a kind of stimulus to create such competences. Most of all, innovation and initiative are among the skills which are the basis of entrepreneurship, depending on the completed level of education. As a result, more and more Polish higher-education institutes use modern education methods in their curricula, which facilitate providing students with entrepreneurial competences. Such innovative

żenie studentów w kompetencje przedsiębiorcze. Do takich innowacyjnych form dydaktycznych należą komputerowe symulacje decyzyjne

Komputerowe symulacje decyzyjne na przykładzie marketplace

Komputerowe symulacje decyzyjne są kategorią należącą do szerszego pojęcia symulacji, które można określić jako uproszczone odtwarzanie zjawisk przy pomocy modeli. Przodkami gier symulacyjnych, stosowanych dzisiaj w celach edukacyjnych w obszarze ekonomii i zarządzania, są gry wojenne. Aktualnie, dzięki współczesnym technologiom informacyjnym, symulacje mają szerokie zastosowanie w następujących dziedzinach: wojskowość, transport i logistyka, meteorologia, demografia, medycyna, rozrywka. Symulacje znalazły również zastosowanie w edukacji ekonomii, zarządzania, finansów (Więcek-Janka, 2011). Są to więc często profesjonalne symulacje biznesowe, inaczej zwane grami kierowniczymi.

Symulacyjne gry decyzyjne polegają na włączeniu w proces symulacji, oparty na skomplikowanym matematycznym modelu, żywych ludzi jako decydentów. Przez komputerową symulacyjną grę decyzyjną rozumie się eksperyment z komputerowym modelem symulacyjnym, w którym uczestnik (bądź uczestnicy lub zespół) zachowuje się zgodnie z rolą zawartą w scenariuszu. Rola wymaga podejmowania decyzji (co najmniej dwuelementowej sekwencji decyzyjnej), oceniania ich skutków i formułowania wytycznych do podejmowania decyzji w następnych okresach, zwykle w trybie interakcyjnym podczas realizacji programu komputerowego. Można wyróżnić następujące rodzaje komputerowych symulacji decyzyjnych:

– gry nieinterakcyjne (z modelem izolowanym, solo, człowiek-model);

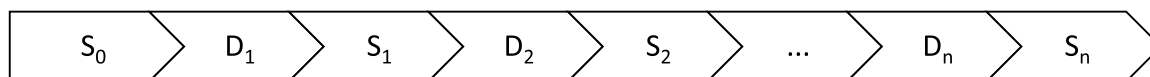
didactic forms include computer decision-making simulations.

Computer decision-making simulations, with the example of marketplace

Computer decision-making simulations are a category belonging to a broader concept of simulations, which can be defined as a simplified recreation of phenomena by means of models. War games were the forerunners of simulation games used today for educational purposes in the disciplines of economics and management. Currently, due to modern information technologies, simulations are widely used in the following fields: military, transport and logistics, meteorology, demography, medicine, and entertainment. Simulations also proved to be useful in the teaching of economics, management and finance (Więcek-Janek, 2011). Therefore, they are often professional business simulations, otherwise known as management games.

These modern tools consist of including live persons as decision makers into the process of simulation based on a complex mathematical model. A computer decision-making simulation is understood as an experiment with a computer simulation model whereby participants (either participants or teams) behave in line with a role contained in the script. The role requires making decisions (at least a two-component decision sequence), assessing their consequences and formulating the guidelines for making decisions and for the subsequent periods, usually in an interactive mode, in the course of the use of computer programs. One can distinguish the following types of computer decision-making simulations.

– Non-interaction games (with an isolated model, solo, human-model);

S_i – stan modelu w kroku i / model status in step

D_i – decyzje podjęte w kroku i / decisions taken in step

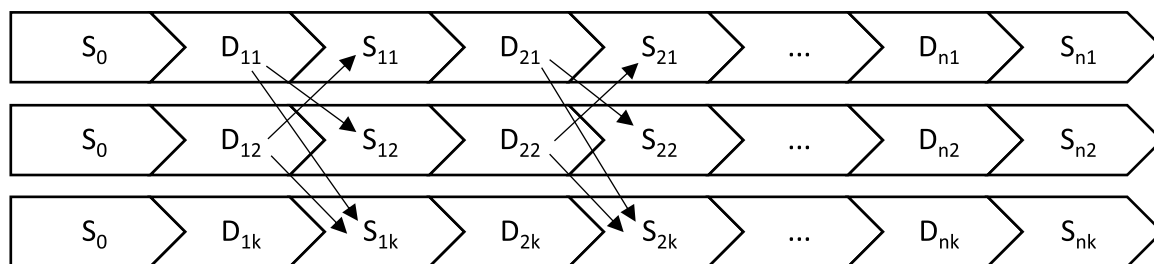
Rycina 2. Przebieg symulacyjnej gry nieinterakcyjnej

Figure 2. The course of the simulation, non-interactive game

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Metera, J. Pańków, T. Wach, *Teoretyczne i metodyczne zagadnienia symulacyjnych gier kierowniczych*, Instytut Organizacji, Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1983.

Source: author, on the basis of A. Metera, J. Pańków, T. Wach, *Theoretical and methodological simulation issues of management games*. Warsaw: Institute of Organisation, Management and Personnel Improvement, Warsaw 1983

– gry interakcyjne (konkurencyjne, kooperacyjne); – Interaction games (competitive, cooperative)

Rycina 3. Przebieg symulacyjnej gry interakcyjnej

Figure 3. The course of the simulation, interactive game

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Metera, J. Pańków, T. Wach, *Teoretyczne i metodyczne zagadnienia symulacyjnych gier kierowniczych*, Instytut Organizacji, Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1983.

Source: author, on the basis of A. Metera, J. Pańków, T. Wach, *Theoretical and methodological simulation issues of management games*. Warsaw: Institute of Organisation, Management and Personnel Improvement, Warsaw 1983.

- gry ogólne (totalne, kompleksowe) - odwzorowujące całościowo system przedmiotowy;
- gry funkcjonalne - odwzorowują fragment systemu lub jego wybrany aspekt (funkcję);
- gry swobodne, w których przynajmniej część reakcji na działania aktorów jest rozstrzygana przez ludzi (dyskusję lub orzeczenie arbitra);
- gry sztywne, w których wszystkie reakcje na działania aktorów wyznaczane są algorytmicznie.

Przykładem komputerowej gry decyzyjnej, wykorzystywanej na dodatkowych zajęciach projektowych, ze studentami Katedry Ekonomii i Zarządzania w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej jest *Marketplace*. Jest to symulator, wyrafinowany program komputerowy, który naśladuje konkurencyjny, ciągle zmieniający się rynek. W odróżnieniu od nauki tradycyjnej, opartej na podręcznikach teoretycznych, ćwiczenie symulacyjne umożliwia studentom czy menedżerom naukę i zdobywanie doświadczenia poprzez podejmowanie realistycznych decyzji biznesowych. Mają oni do czynienia z analizą rynku, formułowaniem strategii oraz zarządzaniem strategią i mogą natychmiast obserwować rezultaty swoich działań. Dzięki takiemu podejściu, zachowują oni w pamięci o wiele więcej informacji, niż dzięki tradycyjnym metodom nauki.

Web Marketplace to nowoczesny symulator działalności gospodarczej. Łączy on w sobie potężny, ciągle udoskonalany przez ostatnie 12 lat, model symulacyjny z najnowszą technologią internetową. Stanowi wirtualny świat, w którym studenci mają za zadanie zbudować przedsiębiorstwo, a następnie zadbać o jego pomyślny rozwój, walcząc o klientów z firmami swoich kolegów. Zarządzanie odbywa się poprzez cykle decyzyjne reprezentujące kwartały działalności firmy. W zależności od poziomu gry i jej zaawansowania może być ich od 6 aż do 12. W każdym z cykli student ma za zadanie przeprowadzić analizę sytuacji, a następnie zaplanować strategię rozwoju i wprowadzić ją w czyn. Uczestnictwo w rozgrywce *Web Marketplace* to sposób

- General games (total, comprehensive) – replicating the given system onto the whole
- Functional games – replicating a fragment of the system or its selected aspect (function)
- Casual games – in which at least some of the responses to the actions of the players is resolved by people (discussion or decision of an arbiter)
- Rigid games – in which all responses to the actions of the players are designated by algorithms.

The example of a computer simulation of business used during supplementary design classes with students of the Department of Economics and Management at the Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska is *Marketplace*. It is a simulator, a sophisticated computer program, which imitates a competitive, constantly changing, market. As opposed to traditional science, based on theoretical handbooks, simulation exercises enable the students or manager to learn and gain experience through making realistic business decisions. They cope with market analysis, formulating strategies, and managing them, and they can immediately observe the results of their actions. Thanks to such an approach, they memorise much more information than in case of traditional methods of learning.

Web Marketplace is a modern simulator of economic activity. It comprises a powerful simulation model constantly improved for the past 12 years with the latest internet technology. It constitutes a virtual world in which students build an enterprise, and then take care of its successful growth, fighting for clients with companies built by their fellow-students. Management occurs through the cycles of decisions corresponding to the phases of the company's activities. Depending on the level of game and its advancement there can be between 6 and 12 of these. In each of the cycles, students are asked to carry out a situation analysis, and subsequently plan their development strategy, and implement it. Participation in the *Web Marketplace* game

na nauczenie się funkcjonowania firmy na szybko zmieniającym się rynku, gdzie warunki dyktują klienci, a konkurencja nieustannie próbuje zająć twoje miejsce.

W wirtualnym świecie *Marketplace* studenci dostają pierwszą szansę sprawdzenia swojej wiedzy w praktyce: pracują w zespołach pod autentyczną presją czasu. Wszystkie ich decyzje mają realistyczne skutki, uwzględniające posunięcia wszystkich uczestników gry. Jednocześnie analizując działalność swojego przedsiębiorstwa, korygując strategię i wprowadzając ją w życie, studenci przyswajają logikę biznesu. Wirtualne środowisko gry pobudza ducha rywalizacji. Współzawodnictwo i emocje z nim związane stymuluje uczestników do uczenia się, gdyż wiedza ekonomiczna jest niezbędnym elementem dla opanowania gry i osiągnięcia w niej dobrych wyników. Uczą nawet porażki w myśl zasady „ucz się na błędach”, a zaletą *Marketplace* są ich wirtualne koszty.

W *Web Marketplace* gracze stykają się z zasadami biznesu oraz grą wzajemnych relacji pomiędzy marketingiem, produkcją, finansami, księgowością i zespołowym zarządzaniem. Odkrywają naturę realistycznych decyzji biznesowych, w tym powiązań między działaniami przedsiębiorstwa, konfliktów, dylematów i potencjalnych rezultatów. W czasie trwania całego ćwiczenia zrozumienie przez studentów korelacji pomiędzy obszarami funkcjonowania firmy wzrasta w postępie geometrycznym. *Web Marketplace* ma intuicyjny wygląd i sposób działania. Wskazówki krok po kroku przeprowadzają użytkowników przez zadania do wykonania w każdym cyklu decyzyjnym. Wszystkie niezbędne dla studentów informacje znajdują się w zasięgu ich ręki.

Aby uprościć proces końcowego oceniania, *Web Marketplace* dokonuje automatycznej oceny dokonań studentów. Wykorzystuje do tego zrównoważoną kartę wyników. Ogólny wynik oparty jest na zdolności zespołu do wytworzenia popytu, wypracowania zysku, usatysfakcjonowania klientów, dokonywania inwestycji na przyszłość, zarządzania aktywami, motywowania pracowników i tworzenia majątku dla akcjonariuszy. Zrównoważona karta wyników ułatwia identyfikowanie mocnych i słabych stron zespołu oraz porównywanie jego wyników z osiągnięciami innych zespołów.

Studenci mogą zalogować się do *Web Marketplace* z dowolnego miejsca i w dowolnym czasie. Aplikacja pozwala członkom zespołu na dostęp poprzez Internet do danych zespołu z różnych miejsc równocześnie.

Wpływ symulacji Marketplace na kompetencje przedsiębiorcze studentów – wyniki badań

Celem autorów pracy jest identyfikacja roli i wpływu symulacji komputerowej *Marketplace* na kompetencje z zakresu przedsiębiorczości studentów III roku studiów I stopnia Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW im. Papieża Jana Pawła II

is a way of learning of the functioning of companies in the fast-changing market, where conditions are dictated by clients, and the competition constantly strives to take your place.

In the virtual world of *Marketplace*, students are given their first real chance to verify their knowledge in practice, working in teams under real time pressure. All their decisions have real consequences, bearing in mind the actions of all the game participants are “real”. At the same time, when analysing the actions of their respective companies, correcting their strategies and putting them into practice, students acknowledge the logic of business. The virtual environment of the game stimulates the spirit of competition. Competition and emotions related to it stimulate the participants to learn, since economic knowledge is the key element in the game mechanics and achieving good results. They even learn how to fail, according to the maxim “learn from your mistakes”, whilst an advantage of *Marketplace* is its virtual costs.

In *Web Marketplace*, the players come across the principles of business and the interplay between marketing, production, finance, accounting, and team management. They discover the nature of realistic business decisions, including relations between departments within an enterprise, conflicts, dilemmas, and potential outcomes. In the course of the exercises, students’ comprehension of the correlations between the areas of the functioning of the company increases in geometric progression. *Web Marketplace* has an intuitive interface and mechanics. The users are guided step by step through the tasks to be performed in each decision cycle. All essential information for the students is at hand.

In order to simplify the process of end-assessment, *Web Marketplace* conducts an automatic appraisal of students’ achievements. It uses a weighted results card for this purpose. The overall result is based on the ability of teams to develop demand, generate profits, satisfy clients, carry out investments for the future, manage assets, motivate employees, and create equity for the shareholders. The weighted results cards facilitate the identification of the strong and weak elements of the team and compare their results with the achievements of other teams.

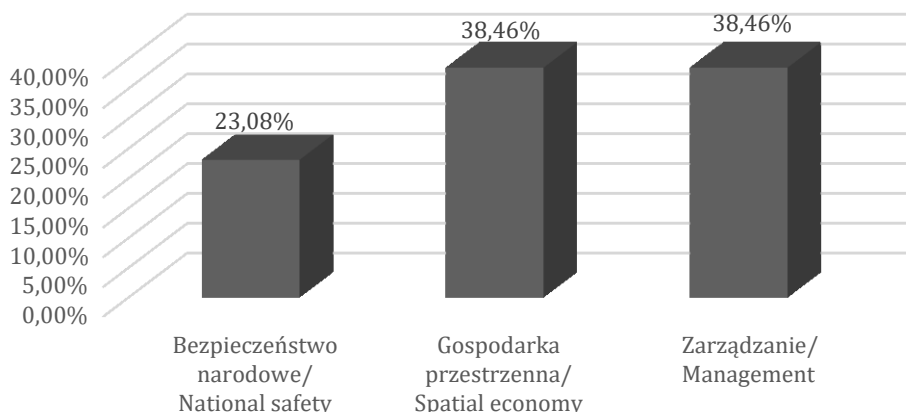
Students can log onto *Web Marketplace* from any place and at any time. The app allows team members to access the data of a given team from various locations simultaneously on the web.

The impact of Marketplace simulations on students’ entrepreneurial competences – the test results

The objective of the author of this paper was to identify the role and impact of the *Marketplace* computer simulation on the competences within the field of entrepreneurship for Year III students, first

w Białej Podlaskiej. Warsztaty z wykorzystaniem symulacji *Marketplace* trwały w okresie październik 2017 r. – styczeń 2018 r. i objęły grupę 39 osób, wśród których 46,15% stanowili mężczyźni, zaś 53,85% kobiety. Rozkład respondentów ze względu na kierunek studiów przedstawia rysunek 4.

degree studies, at the Department of Economics and Management of the Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska. The workshops with the use of the *Marketplace* simulation were held in the period between October 2017 and January 2018, and covered a group of 39 individuals (the whole population), among which 46.15% constituted male students, 53.85% female students. The breakdown of respondents in terms of fields of study is shown in Figure 4

Rycina 4. Struktura badanych studentów wg kierunku studiów

Figure 4. Surveyed students by field of study

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy testów kompetencji studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW w Białej Podlaskiej (n=39).

Source: author, on the basis of an analysis of competence tests among students at the Department of Economics and Management at PSW in Biała Podlaska (n=39).

Materiałem do badań były bilanse kompetencji w formie testów, którym zostali poddani studenci w ramach oceny ex ante (październik 2017 r.), a następnie w ramach oceny ex post (styczeń 2018 r.). Test kompetencji składał się z dwóch części: samooceny (8 obszarów) oraz pytań merytorycznych (8 pytań). Zakres tematyczny bilansu kompetencji odpowiadał zakresowi tematycznemu, który był realizowany w ramach symulacji komputerowej *Marketplace* na poziomie trudności *Venture Strategy*, obejmującej rozgrywkę w wymiarze 6 okresów decyzyjnych: 1 kwartał – witamy w *Marketplace*; 2 kwartał – wejście na rynek testowy; 3 kwartał – wyniki rynku testowego; 4 kwartał – inwestowanie w przyszłość; 5 kwartał – rozszerzanie strategii biznesowej; 6 kwartał – udoskonalenie strategii biznesowej. Na zakończenie prezentowane są wyniki końcowe. Szczegółowy opis obszarów kompetencji prezentuje tabela 2.

W przypadku pytań merytorycznych zawartych w bilansie kompetencji uwzględniono następujące zagadnienia: analizę potencjału rynku, analizę SWOT, fazy organizacji, metoda planowania jakości Quality Function Deployment, prace badawczo – rozwojowe (R&D), marketing mix, strategie finansowe i koszty produkcji.

The material for research comprised studies of competences undertaken by the students within the framework of an ex-ante evaluation (October 2017), and subsequently within the framework of an ex-post evaluation (January 2018). The study of competences consisted of two parts: self-evaluation (8 areas) and conceptual questions (8 questions). The thematic scope of the study of competences corresponded to the thematic scope applied under the *Marketplace* computer simulation at the level of difficulty of *Venture Strategy*, covering the game within the 6 decision phases: Quarter 1 – welcome to *Marketplace*; Quarter 2 – entry onto the test market; Quarter 3 – outcomes of the test market; Quarter 4 – investing in the future; Quarter 5 – expansion of business strategy; Quarter 6 – improvement in business strategy. The final results are presented at the end. Table 2 presents a detailed description of areas of competence

In the case of conceptual questions contained within the competence study, the following issues were considered: analysis of market potential, SWOT analysis, organisation phases, method of planning the Quality Function Deployment, research-and-development activities, marketing mix, financial strategies, and production costs.

Tabela 2. Sfery kompetencji przedsiębiorczych zawartych w bilansie
Table 2. The zones of entrepreneurial competences contained within the balance sheet

1	Praktyczne umiejętności z zakresu zarządzania strategicznego przedsiębiorstwem – ocena ogólna./ Practical skills in the scope of strategic management of enterprise – general evaluation.
2	Wiedza z zakresu zorganizowania firmy i rozpoczęcia działalności./ Knowledge in the scope of company organisation and business-activity start-up.
3	Wiedza z zakresu wejścia na rynek – zarządzanie biurami sprzedaży, projekty marek, reklama, ceny produkcji, badania rynkowe./ Knowledge in the scope of entry onto the market – managing sales offices, brand designs, advertising, pricing, production, market research.
4	Umiejętności korekty strategii i rozwijania rynku – ocena wyniku finansowego, niezbędna korekta taktyk finansowo – marketingowych./ Skills in adjusting strategy and market development – assessment of the financial result, necessary adjustment of financial-marketing tactics.
5	Umiejętność inwestowania w przyszłość firmy – ocena wyników działań firmy na rynku, inwestycje w prace badawczo – rozwojowe, korekta decyzji produkcyjnych, sprawozdanie pro forma./ Skills in investing in the company's future – assessment of the results of the company's actions on the market, investments in research-and-development activities, adjustment of production decisions, reporting, proformas.
6	Umiejętność rozwijania strategii działania firmy – analiza popytu, ocena pracy zespołowej, motywowanie pracowników, kanały sprzedaży./ Skills in developing the company's operations strategy – demand analysis, assessment of teamwork, motivating employees, sales channels.
7	Umiejętność udoskonalania strategii działania firmy – ocena wyniku finansowego, rynkowego, w zakresie pracy zespołowej i konkurencyjności, niezbędna korekta działań, harmonogram produkcji./ Skills in improving the company's operations strategy – assessment of the financial result, market result, in the scope of teamwork and competitiveness, necessary correction of actions, production schedules.
8	Umiejętność praktycznego raportowania – analiza rentowności, ocena wyniku finansowego, odstępstwa od planu i ich uzasadnienie./ Skills in practical reporting – analyses of profitability, assessment of financial result, deviations from the plan, and their justification.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bilansów kompetencji studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW w Białej Podlaskiej.

Source: author, on the basis of competence studies of students at the Department of Economics and Management of PSW in Biała Podlaska.

Przy samoocenie została zastosowana skala od 0 do 5 (5 oznacza ocenę bardzo wysoką, 4 – wysoką, 3 – przeciętną, 2 – niską, 1 – bardzo niską, a 0 – brak kompetencji). Przy pytaniach merytorycznych za każdą prawidłową odpowiedź przypisany był 1 pkt. Za ostateczny wskaźnik poziomu kompetencji posłużyła łączna średnia arytmetyczna z uzyskanej punktacji samooceny i pytań merytorycznych. Do analizy statystycznej wskaźników poziomu kompetencji na wejściu i wyjściu wykorzystano narzędzia statystyki opisowej w postaci miar tendencji centralnej, tj. mediany, średniej arytmetycznej i dominanty.

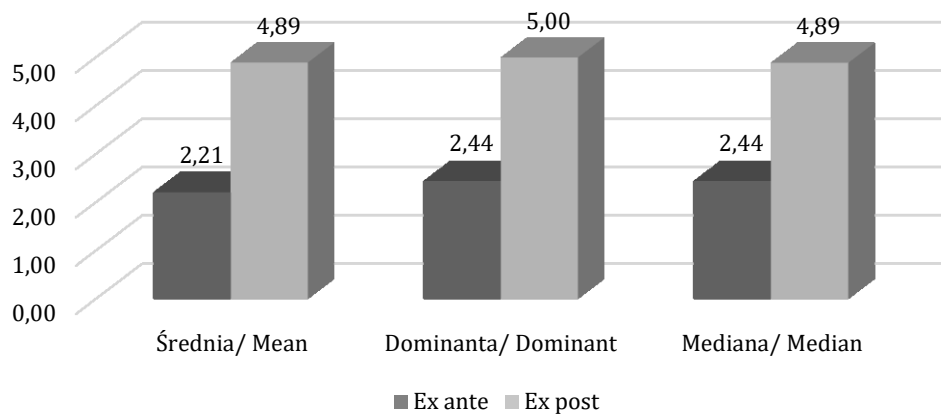
Dokonując analizy i oceny wpływu symulacji komputerowej Marketplace na kompetencje przedsiębiorcze studentów zauważalny jest wysoki wzrost ich poziomu. Średnia arytmetyczna punktów z bilansu wszystkich studentów na wejściu wyniosła 2,21, zaś na wyjściu aż 4,89. Podobne wzrosty widać w wartościach, które w danym zbiorze występują najczęściej (dominanta), jak i wartościach środkowych dzielących zbiór danych „na pół” (mediana), co przedstawia rysunek 5.

Taka korelacja podstawowych wskaźników poziomu kompetencji na wejściu i wyjściu wynika z nowatorskiej formy prowadzonych warsztatów

On self-evaluation, a scale of from 0 to 5 (5 indicating very-high score, 4 - high, 3 - average, 2 - low, 1 - very low, 0 - lack of competences) was applied. Within conceptual questions, 1 point was assigned for each correct answer. The overall arithmetic mean from the obtained self-evaluation and conceptual questions served as the final indicator of the level of competences. Tools from the field of descriptive statistics in the form of measurements of central tendency, i.e. median, arithmetic mean, and mode, were applied for a statistical analysis of the indicators of the level of competences on entry and exit.

While carrying out the analysis and assessment of the impact of the *Marketplace* computer simulation on the entrepreneurial competences of the students, a considerable increase in their level was noticeable. The arithmetic mean of the study points of all students on entry was 2.21, whilst on exit 4.89. Similar increases were noted in values which in a given set occur the most frequently (mode), as well as in central frequencies dividing the set of data into “half” (median), as presented in Figure 5.

Such a correlation of basic indicators of the level of competences on entry and exit stems from the novel form of the conducted workshops, i.e. the use

Rycina 5: Miary tendencji centralnej (ex ante i ex post) dla wskaźnika poziomu kompetencji symulacji komputerowej Marketplace

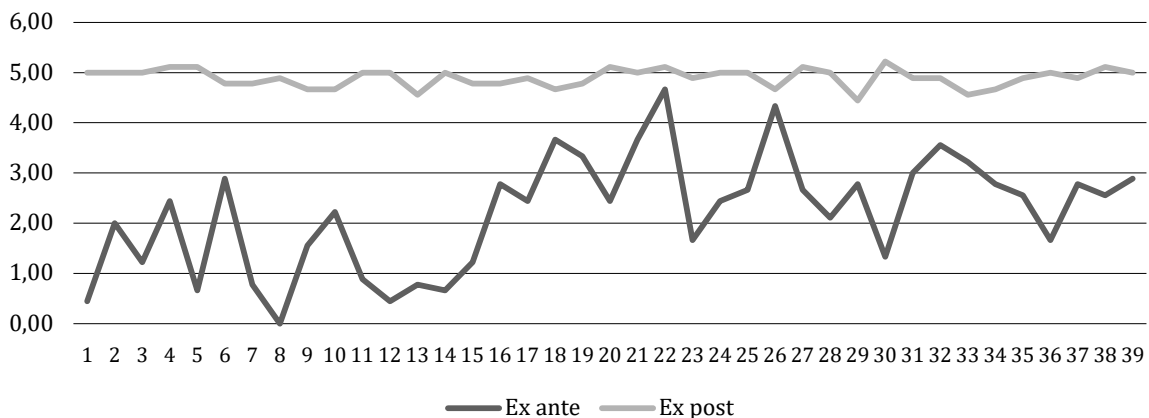
Figure 5. The measurements of central tendency (ex ante and ex post) for the indicators of the competence levels in the Marketplace computer simulation.

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy testów kompetencji studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW w Białej Podlaskiej (n=39).

Source: author, on the basis of an analysis of competence tests among students at the Department of Economics and Management at PSW in Biała Podlaska (n=39).

poprzez wykorzystanie symulacji komputerowej. Badani studenci prezentowali opinię na zakończenie symulacji, iż intuicyjny interfejs, dostęp online 24h na dobę, 7 dni w tygodniu, treści prezentowane w formie przejrzystych grafik, animacji, ćwiczenia w postaci mikrosymulacji czy możliwość wykorzystania w rozgrywce nowoczesnych metod komunikacji z pozostałymi członkami zespołu oraz instruktorem (chat, e-mail), decydowało o ich większym zaangażowaniu w procesie podejmowania decyzji. Szczegółowe wyniki punktowe w bilansie dla wszystkich badanych 39 studentów przedstawia rysunek 6.

of computer simulation. The surveyed students presented their opinions at the end of the simulations - that the intuitive interface, 24/7 online access, content presented in the form of clear graphics, animations, practical parts in the form of microsimulations, and the possibility of using modern methods of communication with other members of the team and the instructor (chat, email) in the game - determined their greater engagement in the process of decision making. The detailed weighted results for all 39 surveyed students are presented in Figure 6.

Rycina 6. Wskaźnik poziomu kompetencji (ex ante i ex post) przy wykorzystaniu symulacji komputerowej Marketplace

Figure 6. The competence-level indicators (ex-ante and ex-post) with the use of the Marketplace computer simulation

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy testów kompetencji studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW w Białej Podlaskiej (n=39).

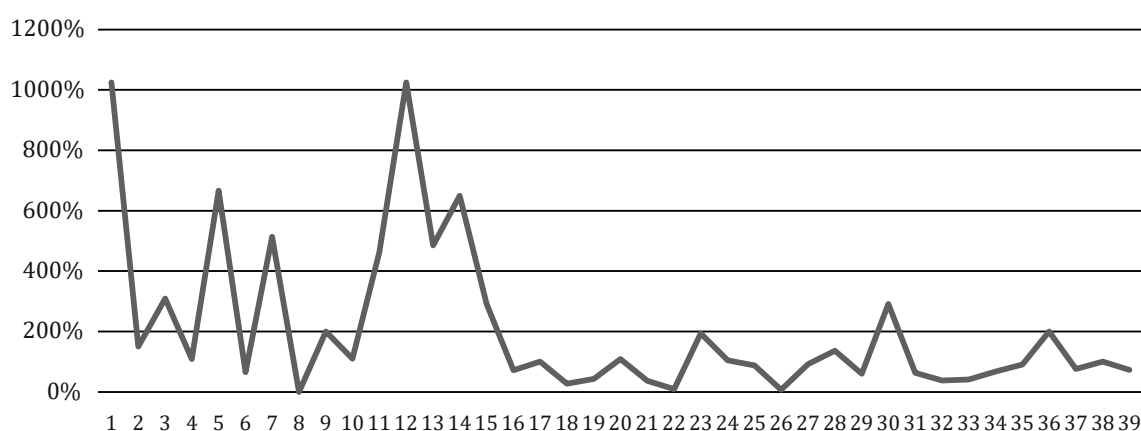
Source: author, on the basis of an analysis of competence tests among students at the Department of Economics and Management at PSW in Biała Podlaska (n=39).

Na rysunku 6 można zauważyć, iż w przypadku 14 studentów, którzy osiągnęli najniższy wskaźnik

Figure 6 shows that in the case of 14 students who reached the lowest indicator on entry (indica-

na wejściu (wskaźnik $< 2,0$, w przypadku studenta nr 8 było to 0), wpływ symulacji komputerowej *Marketplace* na kompetencje przedsiębiorcze był bardzo znaczący. Polegał on na wzroście poziomu kompetencji o kilkaset procent, a w niektórych przypadkach następował wzrost o 1025%. W przypadku studentów, którzy osiągnęli wysoki wskaźnik na wejściu (wskaźnik $> 3,0$), wzrost poziomu kompetencji był również widoczny, bowiem wynosił w granicach 40% - 45%. Reasumując należy stwierdzić, iż zmiany te miały charakter przyrostowy, a wpływ symulacyjnej gry decyzyjnej *Marketplace* na zwiększenie poziomu kompetencji przedsiębiorczych poszczególnych uczestników jest istotny. Szczegółowe, procentowe zmiany wskaźnika poziomu kompetencji przedstawia rysunek 7.

tor < 2.0 , in the case of student number 8 it was 0), the impact of the *Marketplace* computer simulation on their entrepreneurial competences was very significant. It involved an increase of the level of competences by several hundred percentage points, and in some cases an increase by 1025% occurred. In the case of students who reached a high indicator on entry (indicator > 3.0), the increase in the level of competences was also visible, since it amounted to between 40% - 45%. To sum up, one must note that these changes were of an incremental nature, and the impact of the *Marketplace* decision-simulation game on the growth in the level of entrepreneurial competences of individual participants was significant. Individual percentage changes in the indicator of the level of competences are presented in Figure 7.

Rycina 7. Procentowa zmiana wskaźnika poziomu kompetencji przedsiębiorczych po wykorzystaniu symulacji komputerowej *Marketplace*

Figure 7. The percentage changes in the indicators of the level of entrepreneurial competences after the application of the *Marketplace* computer simulation

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy testów kompetencji studentów Katedry Ekonomii i Zarządzania PSW w Białej Podlaskiej (n=39).

Source: author, on the basis of the analysis of competence tests among the students of the Department of Economics and Management at PSW in Biała Podlaska (n=39).

Badania wykazały, że przedsiębiorczość studentka/absolwentka, mająca odzwierciedlenie w kompetencjach przedsiębiorczych absolwentów ma fundamentalne znaczenie dla pracodawcy oczekującego samo zaangażowania pracownika do wykonywania obowiązków na danym stanowisku. Odpowiednie postawy przedsiębiorcze, wynikające z nabytej wiedzy, umiejętności, można ukształtować poprzez zastosowanie odpowiednich metod nauki i studiowania (Kusio, 2017). Badanie wykazało dużą przydatność takich narzędzi, jakim jest symulator *Marketplace* czy inne gry decyzyjne. Potwierdzają to również najnowsze publikacje, które dotyczą nie tylko studentów, ale także menedżerów (Lokhande, 2019, Parris 2017, Woodham 2018). Z analizy pierwszego cyklu szkoleniowego realizowanego projektu można wysnuć wniosek o istotnym, pozytywnym wpływie projektu dydaktycznego na wzrost poziomu kompetencji przedsiębiorczych wśród studentów. Należy

The tests indicated that student/graduate entrepreneurship, reflected in the entrepreneurial competences of the graduates, has a fundamental meaning for employers who expect self-engagement by employees in the carried-out duties for a given position. Appropriate entrepreneurial attitudes, stemming from the acquired knowledge and skills can be shaped through applying the proper methods of learning and studying (Kusio, 2017). The tests indicated the significant usefulness of such tools as the *Marketplace* simulator. This is also confirmed by the latest publications, which apply not only to students, but also managers (Lokhande, 2019, Parris 2017, Woodham 2018). In the analysis of the first educational cycle of the completed project one can conclude that there was a substantial, positive, impact from the didactic project on the increase in the levels of entrepreneurial competences among the students. One should add that it was applied under

dodać, że zostało wykorzystane w ramach projektu dydaktycznego „Między szkołą wyższą a etatem”, który był współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Obecnie trwa kolejny cykl szkoleniowy, który po zakończeniu zostanie poddany podobnej ocenie.

Wnioski

Ważnym zadaniem uczelni wyższej w ramach działalności edukacyjnej jest poszerzanie wiedzy, umiejętności i rozwijanie kompetencji społecznych. Dla studentów kierunków ekonomicznych priorytetowe jest nabycie kompetencji przedsiębiorczych przydatnych w pracy zawodowej.

Rozwój kompetencji przedsiębiorczych w środowisku studenckim skutkuje zdobyciem doświadczenia w obszarze komunikacji międzyludzkiej, pobudzeniem własnej kreatywności i zdobyciem umiejętności oraz postaw niezbędnych przy organizacji własnej firmy. Ważność czynnika postaw przedsiębiorczych wśród studentów jest dostrzegana w konfrontacji z rzeczywistością społeczno – gospodarczą. A zatem nauka poprzez działanie, kontakt z praktyką w symulowanym środowisku jako metody dydaktyczne, powinny być intensyfikowane w realizacji programów kształcenia przez szkoły wyższe. Nabycie odpowiednich kompetencji przedsiębiorczych, tj. umiejętność podejmowania decyzji, innowacyjność, otwartość na zmianę, twórczość, motywację, przywództwo, współpracę, wiedzę i umiejętności biznesowe, warunkuje zdolność do podejmowania działań przedsiębiorczych, efektywne osiąganie celów biznesowych i skuteczne prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Badani studenci wydają się dostrzegać te zalety, co potwierdza duża liczba kandydatów do uczestnictwa w komputerowych warsztatach symulacyjnych.

Uzyskane wyniki wykazały istotny wpływ komputerowych symulacji decyzyjnych typu *Marketplace* na wzrost poziomu kompetencji z zakresu przedsiębiorczości. Szczegółowa analiza nie uwidoczniła różnic w tym zakresie ze względu na kierunek studiów czy płeć, czyli stanowi to doskonały element nauczania w różnych typach szkół wyższych. Dodatkowo szeroki zestaw scenariuszy symulacji *Marketplace* oraz poziomy trudności obejmujące różnorodne propozycje zajęć dydaktycznych skutkuje tym, że od 2001 roku ponad 700 000 studentów i kadry kierowniczej skorzystało z doświadczenia *Marketplace*. W wyniku powszechnego przyjęcia i realistycznego środowiska decyzyjnego *Marketplace* staje się centralnym punktem badań naukowych w dziedzinie pedagogiki symulacji, teorii zarządzania i praktyki (<https://www.marketplace-simulation.com/instructor-resources/scholarly-articles>).

Na koniec należy podkreślić, że musimy wziąć pod uwagę ich ograniczenia - przede wszystkim pewien stopień subiektywizmu w samoocenie kompetencji przedsiębiorczych uczestników badania, a także zastosowanie krótkiej listy pytań koncep-

the didactic project *Between University and Tenure*, which was co-financed from the resources of the European Union, within the framework of the European Social Fund. Currently, a subsequent training cycle is under way, which, on its completion, will be subjected to a similar evaluation.

Conclusions

Expanding knowledge and skills, and developing social competences, are important tasks for every higher-education facility within the framework of its educational activities. For students majoring in economics, acquiring entrepreneurial competences useful in their professional careers is a priority.

The development of entrepreneurial skills in the student environment results in gaining experience in the field of human communication, enhancing creativity, and acquiring the skills and foundations necessary for the organisation of one's own business activities. The significance of the factor of entrepreneurial attitudes among students is observed, in contrast with the social-economic reality. Thus, learning through acting, and contact with practice in a simulated environment as a didactic method, should be intensified in the implementation of teaching programmes by higher-education facilities. Obtaining satisfactory entrepreneurship competences, i.e. skills related to making decisions, innovation, openness to change, creativity, motivation, leadership, cooperation, knowledge, and business skills, conditions the ability to undertake entrepreneurial actions, the effective achievement of business goals, and the successful conducting of one's own economic activities. The surveyed students seemed to recognise these benefits, which was confirmed by the large number of candidates participating in the computer-simulation workshops.

The obtained results indicated the significant impact of computer decision simulations of the *Marketplace* type on the increase in the level of expertise in the field of entrepreneurship. Detailed analyses did not reveal any bias in this regard due to the direction of their studies or their gender, thus constituting a perfect teaching element in a variety of types of higher-education facility. In addition, the wide set of scenarios for *Marketplace* simulations, and the levels of difficulty, covering a wide range of programmes for didactic classes, has resulted in that since 2001, over 700,000 students and executives have benefited from the *Marketplace* experience. As a result of its widespread adoption and realistic decision environment, *Marketplace* is becoming a focal point of scholarly research in the simulation pedagogy, management theory and practice (<https://www.marketplace-simulation.com/instructor-resources/scholarly-articles>).

It should be emphasized at the end that we must consider their limitations - above all, a certain degree of subjectivism in the self-evaluation of the entrepreneurial competences of the survey partici-

cyjnych. Niezbędne wydaje się zatem kontynuowanie badań w ramach kolejnych cykli szkoleniowych z wykorzystaniem symulacji biznesowych, bowiem takie pogłębione analizy pozwolą na potwierdzenie stawianych tez w niniejszym artykule i ewentualne usprawnienie stosowanych narzędzi.

pants, as well as the use of a short list of conceptual questions. Continuing research under subsequent training cycles with the use of business simulations seems essential, since such in-depth analyses allow the confirmation of the theses proposed within this article, and the potential enhancement of the applied tools.

Literatura/References:

1. Białasiewicz, M. (2008). Przedsiębiorczość – pożądana kompetencja. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego*, 1, 7-16.
2. Bojewska, B. (2002). Przedsiębiorczość w zarządzaniu i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. W: Strużycki M. (Red.), *Zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem. Uwarunkowania europejskie*. Warszawa: Difin.
3. Boyatzis, R.E. (1982). *The competent manager: a model for effective performance*. London: Wiley.
4. Buchner-Jeziorska, A. (2008). System edukacji wobec wyzwań społeczeństwa wiedzy. Przykład Polski. W: Sadowska-Kowalska, E. (Red.), *Przedsiębiorczość i innowacyjność w Polsce w kontekście europejskim – ocena dystansu*, 133-158, Łódź: Fundacja Rozwoju Przedsiębiorczości.
5. Buchta, K., Jakubiak, M., (2014). Determinanty postaw przedsiębiorczych studentów jako element innowacyjności w procesie kształcenia. *Zeszyty Naukowe WSEI seria: Ekonomia*, 9(2), 167-179.
6. Czekał, J., Jabłoński, M. (2011). Współczesne podejścia do identyfikacji kompetencji pracowniczych. *Zeszyty Naukowe UE w Krakowie*, 854, 7-22.
7. Deschoolmeester, D., Izquierdo, E. (2010). *What Entrepreneurial Competencies should be emphasized in Entrepreneurship and Innovation Education at the Undergraduate Level?*. W: Fayolle A. (Red.), *Handbook of Research on Entrepreneurship Education: International Perspectives*, 3. Gheltenham: Edward Elgar Publishing.
8. Drucker, P. (1992). *Innowacje i przedsiębiorczość*. Warszawa: PWE.
9. Gaweł, A. (2014). Gry strategiczne w edukacji przedsiębiorczej. *Horyzonty Wychowania*, 13, 26, 306-307 <https://web5.marketplace-live.com>.
10. Jabłoński, M. (2011). *Koncepcje i modele kompetencji pracowniczych w zarządzaniu*. Warszawa: CeDeWu.
11. Kusio, T. (2017). Podnoszenie kompetencji przedsiębiorczych przed wejściem na rynek pracy. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 50, 2, 403-412. DOI: 10.15584/nsawg.2017.2.27.
12. Lokhande, M., Cadotte, E.R., Agrawal, B. (2019). Molding Conscious Leaders. *South Asian Journal of Business and Management Cases*, Vol. 8, Issue 3, 262-275. DOI: 10.1177/2277977919860282.
13. Marszałek, A. (2012). Analiza postaw przedsiębiorczych wśród studentów. *E-mentor*, 3 (45). <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/45/id/932>.
14. Metera, A., Pańków, J., Wach, T. (1983). *Teoretyczne i metodyczne zagadnienia symulacyjnych gier kierowniczych*. Warszawa: Instytut Organizacji, Zarządzania i Doskonalenia Kadr.
15. Maxwell, J.R., Westerfield, D.L. (2002). Technological entrepreneurship: characteristics related to the adoption of innovative technology. *SAM Advanced Management Journal*, 67(1), 9-21.
16. McMillan, J., Woodruff, Ch. (2002). The central role of entrepreneurs in transition economies. *Journal of Economics Perspectives*, 16(3), 153-170. DOI: 10.1257/089533002760278767.
17. Mikuła, B., Pietruszka-Ortyl, A. (2007). Kompetencje pracowników w perspektywie strategicznego zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 747, 52.
18. Mitchelmore, S., Rowley, J. (2010). Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 16(2), 92-111.
19. Moczydłowska, J. (2009). Kompetencje przedsiębiorcze mikroprzedsiębiorcy. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 540, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 34, 388-394.
20. Otoka, M., Wasilewska, J. (2007). Przedsiębiorczość a ubóstwo. W: Perło D. (Red.) *Ekonomiczne i społeczne aspekty ubóstwa w województwie podlaskim*, 97. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
21. Parris, D.L., McInnis-Bowers, C. (2017). Business Not as Usual: Developing Socially Conscious Entrepreneurs and Intrapreneurs. *Journal of Management Education*, Vol. 41, Issue 5, 687-726. DOI: 10.1177/1052562917720709.
22. Piróg, D. (2015). Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 11, 364-376.
23. Więcek – Janka, E. (2011). *Games&Decisions*. Poznań: University of Technology.
24. Woodham, O.P. (2018). Testing the Effectiveness of a Marketing Simulation to Improve Course Performance. *Marketing Education Review*, Vol. 28, Issue 3, 203-216. DOI: 10.1080/10528008.2017.1369356.
25. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/962/WE z dnia 18.12.2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz.U. L 394 z dnia 30.12.2006, s. 10-18).

RECENZJA KSIĄŻKI MARKA M. KAMIŃSKIEGO, ERNESTA SZUMA „JANOSIK PODLASKI. JÓZEFA KORYCKIEGO PRYWATNA WOJNA Z KOMUNIZMEM”, OFICYNA NAUKOWA, WARSZAWA 2019, SS. 220

REVIEW OF THE BOOK BY MAREK M. KAMIŃSKI AND ERNEST SZUM “JANOSIK FROM PODLASIE. JÓZEF KORYCKI’S PRIVATE WAR WITH COMMUNISM”, OFICYNA NAUKOWA, WARSAW 2019, PP. 220

Mariusz Mazurek^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Institut Filozofii i Socjologii PAN, Polska
Institute of Philosophy and Sociology PAS, Poland

Mazurek, M.(2019). Recenzja książki Marka M. Kamińskiego, Ernesta Szuma „Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem” / Review of the book by Marek M. Kamiński and Ernest Szum “Janosik from Podlasie. Korycki’s Private War with Communism”, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 13(4), 126-131. <https://doi.org/10.29316/rs.2019.11>

Czy życie i działalność Józefa Koryckiego są na tyle ważne, czy choćby interesujące, by je badać, analizować, komentować, spierać się o sens i doniosłość jego idei? Ciągłe spory wokół tej postaci świadczą o tym, że jak byśmy nie odpowiedzieli na to pytanie, warto obiektywnie spojrzeć na Koryckiego, wystrzegając się jakichkolwiek założeń, prostych uogólnień czy ocen. Jest to ważne, gdyż łatwo się przekonać, że dostępne zarówno w prasie codziennej, jak i mediach elektronicznych materiały¹ dotyczące jego działalności powstały z chęcią zdezawuowania jego osoby. Niektóre teksty zawierają uproszczenia, nieścisłości, przemilczenia i przekłamania, głoszą wręcz nieprawdy – imputacje i arbitralne stwierdzenia – inne zbliżają się momentami do poziomu insynuacji, a niekiedy ten poziom osiągają, wpływając deformująco na ocenę Koryckiego. Nie sposób rozsądzić, czy autorzy tych materiałów czynią to z powodu ewidentnego natężenia złej woli, czy też są przekonani, iż nie muszą się naginać do takich reguł jak wymóg uzasadniania głoszonych tez.

Tytuł książki Marka Kamińskiego i Ernesta Szuma *Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem* sugeruje czytelnikowi dwojaką tematykę. Po pierwsze, że znajdzie odpowiedź na pytanie, kim był tytułowy Janosik, i po drugie, wyjaśni, na czym polegała jego walka z przedstawicielami komunistycznego państwa polskiego. I rzeczywiście, tekst ten spełnia te oczekiwania. Zamiarem Autorów jest przede wszystkim, chociaż nie tylko, analiza i interpretacja działalności oraz postawy etyczno-moralnej Józefa Koryckiego w kontekście założeń libertariańskiej koncepcji bandytyzmu ide-

Are the life and actions of Józef Korycki important or interesting enough to study, analyse, comment on them or argue about the meaning and importance of his ideas? Constant disputes about this character show that no matter how we answer this question, it is worth to take an objective look at Korycki, avoiding any assumptions, generalisations or simplified assessments. This is important because it is easy to see that the materials available in both the daily press and electronic media¹ concerning his activities were created with the desire to denigrate his reputation. Some texts contain simplification, inaccuracy, concealment and distortion; they even say untruths - imputations and arbitrary statements - others sometimes come close to the level of allegation, and also reach this level sometimes, deforming Korycki’s assessment. It is impossible to judge whether the authors of these materials do this because of evident intensity of ill will, or whether they are convinced that they do not have to adhere to such rules as the requirement to justify the statements made.

The title of the book by Marek Kamiński and Ernest Szum – *Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem* (eng. *Janosik from Podlasie. Józef Korycki’s Private War with Communism*) suggests a dual theme to the reader. Firstly, that they will find the answer to the question of who Janosik from the title was, and secondly, that the book will explain what his fight with representatives of the communist Poland consisted in. And indeed, the book meets these expectations. The authors’ intention is, above all, but not only, to analyse and interpret Józef Korycki’s actions as

¹ Trudno byłoby w tym miejscu przedstawić je wszystkie, ich wykaz zawiera bibliografia recenzowanej książki.

¹ It would be difficult to present them all here, their list is contained in the bibliography of the reviewed book.

owego. [Autorzy w pracy używają określenia „anarchistyczna koncepcja bandytyzmu ideowego”, które jest tożsame z określeniem „libertariańska koncepcja bandytyzmu ideowego” (Szum, s. 293-304)].

Już pobieżne przejrzanie książki Kamińskiego i Szuma pozwala stwierdzić, że obejmuje ona szeroki zakres materiału, umożliwiając czytelnikowi wgląd nie tylko w najważniejsze wydarzenia z życia Koryckiego, lecz także zapoznanie się z analizami socjologicznymi i psychologicznymi, splatającymi się z politologicznymi, co sprawia, że publikacja ta stanowi również pełne treści kompendium wiedzy z historii Podlasia. Problematyka, którą przedstawili Autorzy w swojej pracy nie była dotąd przedmiotem wnikliwych i kompleksowych analiz. Recenzowana rozprawa ukazuje bogaty w szczegóły, zupełnie nowy materiał biograficzny, ponadto ogólnie znane fakty z życia i działalności Koryckiego podaje w innym, nowym świetle, co należy odnotować pozytywnie. Można, zatem powiedzieć, że Kamiński i Szum podjęli się niezwykle ambitnego i – ze względu na rozległy obszar problemowy – trudnego zadania.

Ramy chronologiczne, jak i merytoryczne problemu badawczego są czytelne i nie budzą żadnych wątpliwości. Autorzy z pełną swobodą wprowadzają czytelnika w świat myśli i założeń libertariańskiej koncepcji bandytyzmu ideowego, w którą wpisują analizę osobowości i postępowania Koryckiego. Koncepcja ta „zakłada wynikające z ideowej motywacji działania o charakterze kryminalnym, które mają na celu przejmowanie własności jednostek i grup uprzywilejowanych, dokonywane bez względu na porządek prawny” (s. 16).

Część pierwsza, zatytułowana *Buntownik (25 marca 1934 – jesień 1979)*, poświęcona jest wczesnej młodości i dojrzałemu życiu „Janosika z Podlasia”. Wydarzenia z jego biografii zostały przedstawione na tle ówczesnych wydarzeń społeczno-politycznych w Polsce oraz odniesione do moralnych norm etyki libertariańskiej. Należy dodać, że ta część książki dostarcza nie tylko wiedzy na temat głębokich zmian gospodarczych i społecznych w naszym kraju, ale stanowi też krytyczne studium, którego celem jest zrozumienie i wyjaśnienie motywów działalności Koryckiego. Autorzy umiejętnie wplatają znaczące fakty z jego życia w procesy historyczne, łącząc je z opiniami i ocenami.

W części drugiej, zatytułowanej *Wróg publiczny (jesień 1979 – 14 maja 1982)*, przeprowadzona analiza i interpretacja materiałów biograficznych pozwoliła ukazać historycznie i społecznie zdeterminowaną drogę życiową Koryckiego. Narracja Autorów jest szczegółowa, zawiera wyczerpujące rekonstrukcje wydarzeń i ich interpretacje. Harmonijnie wplecione w tekst, celnie dobrane cytaty, jak również uszczegółowiające poruszane kwestie przypisy (ułatwiający ponadto wgląd w literaturę przedmiotu), stanowią rozbudowane dopełnienie wyводу. Na uwagę zasługuje także obiektywna, pełna dystansu postawa Autorów wobec ukazy-

well as ethical and moral attitude in the context of the assumptions of the libertarian concept of ideological banditry. [The authors use the term “anarchist concept of ideological banditry,” which is synonymous with the term “libertarian concept of ideological banditry” (Szum, p. 293-304)].

A cursory review of the book by Kamiński and Szum reveals that it covers a wide range of material, enabling the reader to see not only the most important events in Korycki's life, but also to get acquainted with sociological and psychological analyses intertwining with political ones, which makes this publication also a full compendium of knowledge of the history of Podlasie. The issues presented by the authors in their work had not been the subject of any thorough and comprehensive analyses before. The reviewed disquisition reveals a completely new biographical material, rich in details, and, what is more, widely known facts from Korycki's life and activity are presented in a new light, which should be treated as a positive feature. It can therefore be said that Kamiński and Szum undertook an extremely ambitious and - because of the vast problem area - difficult task.

The chronological and substantive framework of the research subject is legible and does not raise any doubts. The authors freely introduce the reader to the world of thoughts and assumptions of the libertarian concept of ideological banditry, which in their opinion correspond to the analysis of Korycki's personality and conduct. This concept “implies criminal actions resulting from ideological motivation, which are aimed at taking over the ownership of individuals and privileged groups, carried out regardless of the legal order” (p. 16).

The first part, entitled *Buntownik* (eng. Rebel) (March 25, 1934 - fall 1979), is devoted to the early youth and mature life of “Janosik from Podlasie.” Events from his biography were presented against the background of contemporary socio-political events in Poland and referred to the moral standards of libertarian ethics. It should be added that this part of the book not only provides knowledge about the deep economic and social changes in Poland, but also constitutes a critical study whose purpose is to understand and explain the motives of Korycki's actions. The authors skilfully weave significant facts from his life into historical processes, combining them with opinions and evaluations.

In the second part, entitled *Wróg publiczny* (eng. Public Enemy) (Fall 1979 - May 14, 1982), the analysis and interpretation of biographical materials showed historically and socially determined life path of Korycki. The authors' narrative is detailed and contains exhaustive reconstructions of events and their interpretations. Harmoniously woven into the text, carefully selected quotes, as well as footnotes detailing the issues raised (also facilitating insight into the literature on the subject) are a comprehensive complement to the disquisition. Noteworthy is also the authors' objective, distant

wanych zdarzeń, skrupulatne wręcz ważenie racji, ostrożność w wypowiedaniu sądów i ocen, czemu dobrze służy odwoływanie się do licznych opinii i informacji autorstwa bardziej i mniej reprezentatywnych osób. Dzięki temu wywód zyskuje jeszcze jeden istotny wymiar: staje się bogatym przeglądem faktów z życia Koryckiego i ich ocen. Dokonane analizy ujawniają aksjologiczną niejednoznaczność jego postępowania, a także rozbieżności w ocenach prawnych i etycznych powstałych w czasie jego aktywności, jak również późniejszych, dokonywanych z perspektywy historycznej.

Szczególnie wartościowa jest część trzecia, zatytułowana *Więzień (15 maja 1982 – 21 sierpnia 1986)*, która traktuje o ostatnim etapie życia Koryckiego. Przedstawienie jego więziennych losów było możliwe do zrekonstruowania dzięki osobistemu doświadczeniu prof. Marka M. Kamińskiego. W latach, 1982–1989 bowiem kierował on wydawnictwami podziemnymi, co spowodowało, że 12 marca 1985 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i osadzony w Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów. Przeprowadził wtedy wiele rozmów z Józefem Koryckim, a także z innymi współwięźniami mającymi wiedzę o Koryckim, co spisał i przedstawił już, jako badacz we wcześniejszej książce *Gry więzienne. Tragikomiczny obraz polskiego więzienia* oraz rękopisie, pt. *Historia życia Józefa Koryckiego*.

Ta część pracy zawiera również obszerne opisy subkultury więziennej, w której czytelnik styka się z więzienną mentalnością, obyczajami, metodami komunikacji, dokonywanymi samouszkodzeniami oraz językiem – „bajerą”, a także z wieloma innymi aspektami życia więźniów (Kamiński, 2004).

Rozważania Autorów dowodzą, że działalność Józefa Koryckiego ze względu na jej specyficzny – kryminalny i ideowy zarazem – charakter zawsze będzie budzić kontrowersje i wymagać przemyślnych ocen. Z jednej strony może być on potępiany i uważany za przestępcę parającego się antypaństwową działalnością kryminalną, z drugiej – może być ceniony i traktowany, jako opozycjonista prowadzący działalność prospołeczną i walkę z totalitarnym systemem. Różna może być także ocena moralna jego czynów – zawsze będzie ona zależna od preferowanego systemu wartości i norm oceniającego. Czytelnik będzie musiał samodzielnie dokonać analizy postępowania i oceny tej postaci.

Struktura książki, składająca się z trzech głównych części, jest przejrzysta i logiczna. Uwagę zwraca *Wprowadzenie*, gdyż oprócz tego, że stanowi ono merytoryczne wprowadzenie w problematykę książki, charakteryzuje się także dość obszerną problemowo strukturą. Nie jest to, zatem klasyczny wstęp do książki, ale interesujący zarys założeń libertariańskiej koncepcji bandytyzmu ideowego. Monografia obejmuje ponadto *Zakończenie*, *Postscriptum* i *Notę metodologiczną*, które zawierają między innymi zestawienie wyników analiz dokonanych we wcześniejszych częściach książki, zawie-

attitude towards the events presented, as well as scrupulous weighing of reasons, caution in making statements and assessments, with references to numerous opinions and information by more and less representative people, which is advantageous. Thanks to this, the disquisition gains one more important dimension: it becomes a rich overview of facts from Korycki's life and their assessments. The analyses reveal the axiological ambiguity of his behaviour, as well as divergences in legal and ethical assessments arising during his activities, and the subsequent ones, made from a historical perspective.

Particularly valuable is the third part, *Więzień* (eng. Prisoner) (May 15, 1982 - August 21, 1986), which deals with the last stage of Korycki's life. The presentation of his life in prison was possible to be reconstructed thanks to the personal experience of prof. Marek M. Kamiński. In 1982–1989 he managed underground publishing houses, which meant that on March 12, 1985, he was arrested by officers of the Security Service and imprisoned in the Warsaw-Mokotów Remand Centre. He talked with Józef Korycki, as well as with other fellow prisoners who knew something about Korycki, which he later wrote down and presented as a researcher in his earlier book *Gry więzienne. Tragikomiczny obraz polskiego więzienia* (eng. Prison Games. A Tragicomic Image of a Polish Prison) and a manuscript entitled *Historia życia Józefa Koryckiego* (eng. The Story of the Life of Józef Korycki).

This part of the work also contains extensive descriptions of the prison subculture, in which the reader comes into contact with the prison mentality, customs, methods of communication, self-injury, the language - *bajera*, as well as with many other aspects of the life of prisoners (Kamiński, 2004).

The authors' considerations prove that the activity of Józef Korycki, due to its specific - criminal and ideological - character, will always arouse controversy and require thoughtful assessments. On the one hand, he can be condemned and considered a criminal engaged in anti-state criminal activity, on the other - he can be valued and treated as an oppositionist conducting pro-social activity and fighting against the totalitarian system. The moral assessment of his deeds may also vary - it will always depend on the preferred system of values and standards of the person who judges it. The reader has to analyse Korycki's actions and evaluate this character independently.

The structure of the book, consisting of three main parts, is transparent and logical. The Introduction is noteworthy, because in addition to being a substantive introduction to the book, it also has a fairly extensive structure in terms of the issue raised. It is therefore not a classic introduction to the book, but an interesting outline of the assumptions of libertarian conception of ideological banditry. The monograph also includes the Conclusion, Postscript and Methodological Note, which contain,

rają, więc liczne konstatacje, które można znaleźć w tekście głównym. Stwierdzenie to nie jest zarzutem pod adresem Autorów, gdyż stanowi to często stosowany sposób przedstawiania wyników badań, choć konkluzje wpływające z analiz są przez Autorów często powtarzane.

O rzetelności naukowej prof. Marka Kamińskiego i dr. Eresta Szuma świadczy załączona obszerna bibliografia. Autorzy dotarli i wykorzystali w swoich rozważaniach wszystkie dostępne teksty o życiu i działalności Koryckiego, pochodzące ze źródeł zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich. Skorzystali między innymi z artykułów prasowych, licznych wydawnictw źródłowych, publicystyki, związanych z tematyką książki stron internetowych oraz opracowań ściśle odnoszących się do tematu, jak i luźno z nim związanych². Gruntowną kwerendą objęli również informacje o Józefie Koryckim w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej i Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL, w które przekształcono dawny Areszt Śledczy na Rakowieckiej w Warszawie. M. Kamiński i E. Szum wykonali ogromną, niezwykle drobiazgową i czasochłonną kwerendę, która zaowocowała solidną i niekwestionowaną bazą informacyjną. Kompletność bibliografii oraz sposób jej wykorzystania to niewątpliwie jedna z kilku zalet książki.

Oryginalnym materiałem faktograficznym – spisany przez Ernesta Szuma – jest relacja Krystyny Oksiejuk, która była najbliższą i jedną z nielicznych osób, z którymi Korycki miał stały kontakt. Jest to relacja niezwykle cenna z uwagi na to, że Oksiejuk dopiero po trzydziestu dwóch latach od jego śmierci zdecydowała się o nim opowiedzieć.

Książka zaopatrzona jest w *Indeks* (osób i geograficzny), co bardzo ułatwia poruszanie się po interesujących czytelnika zagadnieniach. Na pochwałę zasługuje wyposażenie książki w mapę przedstawiającą tereny działalności Koryckiego, jak również ciekawe ilustracje i fotografie – stanowią one potrzebne i uzasadnione dopełnienie narracji.

Autorzy podają, że w pracy zawarte są ich, wcześniej opublikowane teksty, zmodyfikowane i w większości przypadków rozszerzone [trzy teksty Ernesta Szuma (Szum, 2013; 2018; 2019) i fragmenty książki Marka Kamińskiego (Kamiński, 2006)]. Stanowią one niewielką część książki, ponadto jest to typowe procedowanie i nie można mieć do tego żadnych zastrzeżeń.

Omawiana książka jest napisana żywym, niekiedy potoczystym językiem, świadczącym o głębokiej i rozległej znajomości podejmowanej problematyki. Autorzy poruszają się biegle nie tylko w realiach wschodniej Polski okresu niepodległości, wojny, socjalizmu i działalności opozycyjnej, lecz całe „zjawisko Koryckiego” z powodzeniem osadzają w ogólniejszym wymiarze. Uważna analiza treści książki wiedzie do spostrzeżenia, że losy Koryckiego wydają się analogią losów Polski i Polaków w grotesko-

i.e., a summary of the results of analyses made in earlier parts of the book, and thus contain numerous statements that can be found in the main text. This statement is not a complaint against the authors, as it is a frequently used way of presenting research results, although the conclusions arising from the analyses are often repeated by the authors.

The scientific reliability of prof. Marek Kamiński and dr Eresta Szuma is confirmed by an extensive bibliography. The authors acquired and used in their considerations all available texts about Korycki's life and activity, originating from both direct and indirect sources. They used, i.e., press articles, numerous source publications, journalism, book-related websites and studies closely related to the topic, as well as loosely related to it². They also thoroughly investigated information about Józef Korycki in the archives of the Institute of National Remembrance and the Museum of Cursed Soldiers and Political Prisoners of the Polish People's Republic, which were transformed from the former Remand Centre at Rakowiecka street in Warsaw. M. Kamiński and E. Szum made a huge, extremely meticulous and time-consuming query, which resulted in a solid and unquestionable information base. The completeness of the bibliography and the way it is used is undoubtedly one of the book's advantages.

The original factual material - prepared by Ernest Szum - is the account of Krystyna Oksiejuk, who was the closest to Korycki and she was one of the few people with whom Korycki was in constant contact. This account is extremely valuable due to the fact that Oksiejuk decided to talk about him only after thirty-two years after his death.

The book has an index (of people and geographical), which makes it very easy to navigate through the issues interesting to the reader. It is praiseworthy that the book includes a map showing the areas of Korycki's activity, as well as interesting illustrations and photographs - they are a necessary and justified complement to the narrative.

The authors state that the work includes their previously published texts, which were modified and in most cases extended [three texts by Ernest Szum (Szum, 2013; 2018; 2019) and fragments of the book by Marek Kamiński (Kamiński, 2006)]. They constitute a small part of the book and this is a typical procedure which should not be questioned.

The book is written in lively, sometimes colorful language, testifying to a deep and extensive knowledge of the issues raised. The authors are fluent not only in the reality of eastern Poland during the period of independence, war, socialism and opposition activities, but successfully embed the entire "Korycki phenomenon" in a more general dimension. A careful analysis of the book's content leads to the observation that the story of Korycki seems to be an analogy of the history of Poland and

² Do bibliografii zasadne byłoby włączenie również książki Jacka Głębskiego, *Kryminalista*, L&L, Gdańsk 2000.

² It would also be reasonable to include the book by Jacek Głębski, *Kryminalista* (eng. Criminal), L&L, Gdańsk 2000, in the bibliography.

wym zwierciadle PRL-u (Kamiński, Nalepa, 2006, s. 383-408). Książka ukazuje dramat wojny, opresyjność stalinizmu, samotność w obliczu decyzji: „Bić się, czy nie bić?”, wreszcie więzienie i porównania do losów polskich zesłańców i więźniów.

Analizy oparte są na rozległym zdywersyfikowanym materiale, czytelnik otrzymuje między innymi przegląd relevantnych poglądów Philipa Zimbardo, Thomasa Hobbesa czy Michela Foucaulta. Autorzy odnoszą się także do polskich opracowań historycznych i społecznych oraz poglądów polskich badaczy.

Na uwagę zasługują duże umiejętności warsztatowe Autorów, wyraża się to między innymi w umiejętnym wyborze źródeł, ich weryfikacji i analizie, popartej wspomnianym przejrzystym materiałem bibliograficznym. Również strona edytorska omawianej publikacji nie budzi żadnych zastrzeżeń.

Książka Kamińskiego i Szuma jest solidnie opracowaną (opartą na oryginalnych relacjach świadków) biografią Józefa Koryckiego. Nie stanowi jednak lektury łatwej, ma, bowiem charakter interdyscyplinarny. Obejmuje wiedzę z wielu dziedzin – gdyż w takim kontekście Autorzy próbują ukazać postawę głównego bohatera, – co świadczy o wysokim poziomie erudycji Autorów.

Za najważniejsze osiągnięcie Autorów interesującej nas monografii uważam odkłamanie funkcjonującego w świadomości publicznej krzywdzącego Koryckiego jego wizerunku. Kolejnym ich ważnym dokonaniem, powiązanim z wymienionym, jest wykazanie – w świetle przeprowadzonych ustaleń – faktycznych motywacji, które skłoniły Koryckiego do prowadzonej działalności.

Uwagi, które poczyniłem, nie deprecjonującą w żadnym razie merytorycznej wartości książki. Uważam, że monografia Marka Kamińskiego i Ernesta Szuma jest bardzo wartościową i zasługującą na uwagę publikacją. Podkreślić należy szerokie spektrum zainteresowań Autorów i ich wysokie kompetencje w omawianych przez nich dziedzinach. Wykorzystują oni rozległą, wręcz imponującą wiedzę w prezentacjach, analizach i dyskusjach z innymi poglądami. Co najważniejsze, Autorzy proponują śmiało, nowatorskie, oryginalne ujęcie postawy Józefa Koryckiego, wpisując ją w koncepcję bandytyzmu ideowego. Z pełnym przekonaniem mogę stwierdzić, że *Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem* to książka wzbogacająca intelektualnie, dająca klucz do rozumienia wielu zjawisk.

Poles in the grotesque mirror of the Polish People's Republic (Kamiński, Nalepa, 2006, p. 383-408). The book shows the tragedy of war, oppression of Stalinism, loneliness in deciding whether to fight or not, and finally prison and comparisons with the Polish deportees and prisoners.

Analyses are based on extensive, diversified material and the reader receives, i.e., a review of the relevant views of Philip Zimbardo, Thomas Hobbes and Michel Foucault. The authors also refer to Polish historical and social studies and the views of Polish researchers.

Noteworthy are also great skills of the authors, which are expressed, for example, in the skilful selection of sources, their verification and analysis, supported by the aforementioned transparent bibliographic material. Moreover, the editorial aspect of the publication does not raise any reservations.

The book by Kamiński and Szum is a thoroughly prepared biography of Józef Korycki (based on the original accounts of witnesses). However, it is not an easy reading, as it is interdisciplinary. It covers knowledge from many fields - because in such a context the authors try to show the attitude of the main character - which proves the high level of authors' erudition.

I believe that the most important achievement of the authors of the monograph is the fact that they put straight the image that is harmful to Korycki in the public awareness. Another important achievement, related to the above, is showing - in the light of the findings - the actual motivations that prompted Korycki to be engaged in his activities.

The remarks I made do not depreciate the substantive value of the book in anyway. I believe that the monograph of Marek Kamiński and Ernest Szum is a very valuable and noteworthy publication. It should be emphasized that the authors have a broad spectrum of interests and have high competences in the areas they discuss. They use extensive, impressive knowledge in presentations, analyses and discussions with other views. Most importantly, the authors propose a bold, innovative and original approach to Józef Korycki's attitude, which they refer to the concept of ideological banditry. With full conviction I can say that *Janosik Podlaski. Józefa Koryckiego prywatna wojna z komunizmem* is an intellectually enriching book which gives the key to understanding many phenomena.

Literatura/ References:

1. Głębski, J. (2000). *Kryminalista*. Gdańsk: L&L.
2. Kamiński, M. M. (2004). *Games Prisoners Play. The Tragicomic Worlds of Polish Prison*, New Jersey: Princeton University Press, Princeton.
3. Kamiński, M. M. (2006). *Gry więzienne. Tragikomiczny obraz polskiego więzienia*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
4. Kamiński, M. M., Nalepa M. A. (2006). Judging transitional justice. A new criterion for evaluating truth

- revelation procedures. *Journal of Conflict Resolution*, 50 (3), 383-408.
5. Szum, E. (2018). Bez wyroku. Postscriptum do losów Józefa Koryckiego. *Radzyński Rocznik Humanistyczny* 16 (2), 571-582.
 6. Szum, E. (2019). Crimen Józefa Koryckiego w świetle koncepcji bandytyzmu ideowego. *Radzyński Rocznik Humanistyczny* 17, 293-304.
 7. Szum, E. (2013). Wróg publiczny – wrogiem społeczeństwa czy państwa? Józefa Koryckiego wojna z PR-L-em. *Radzyński Rocznik Humanistyczny* 11, 127-141.

WYKAZ AUTORÓW / LIST OF AUTHORS

- Bałandanowicz-Panfil, Anna**, dr, Uniwersytet Gdański,
<https://ORCID.org/0000-0003-1492-7117>
- Brudzińska, Patrycja**, dr, Uniwersytet Mikołaja Kopernika,
<https://ORCID.org/0000-0002-7095-0082>
- Farbiszewska-Arent, Kamila**, mgr Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
<https://ORCID.org/0000-0002-3805-3381>
- Lenart-Kłoś, Katarzyna**, dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
<https://ORCID.org/0000-0001-6429-6152>
- Leszczyńska-Rejchert, Anna**, dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
<https://ORCID.org/0000-0001-5535-2730>
- Łojko, Majka**, dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
<https://ORCID.org/0000-0003-4801-8069>
- Mazurek, Mariusz**, mgr, Polska Akademia Nauk,
<https://ORCID.org/0000-0002-9646-6897>
- Polak, Ryszard**, dr, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.
Filia w Białej Podlaskiej,
<http://ORCID.org/0000-0002-5617-2333>
- Pieta, Karolina**, mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
<https://ORCID.org/0000-0002-9036-8276>
- Pyra, Mariusz**, dr, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej,
<https://ORCID.org/0000-0001-8246-851X>
- Szewczak, Iwona**, dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
<https://ORCID.org/0000-0001-9940-458X>
- Zmysłowska, Mgdalena**, dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
<https://ORCID.org/0000-0003-3424-1446>

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW / REGULAMIN PUBLIKOWANIA

Składanie prac i wymagania techniczne

Prace w czasopiśmie publikowane są równolegle w dwóch językach: języku angielskim i języku polskim. Publikujemy prace oryginalne nigdzie dotychczas nie publikowane o następującym charakterze:

- Artykuł oryginalny/ Original article
- Artykuł przeglądowy/ Review article
- Artykuł recenzyjny/ Scientific review
- Komunikat o wynikach badań; komunikat z konferencji / Short communication
- Studium przypadku/ Case study
- List do redakcji / Letter to the Editor

Wymienione prace mogą być zgłaszane do publikacji w języku polskim i w języku angielskim albo tylko w jednym języku polskim lub w języku angielskim. W tym przypadku prace są przekładane na drugi język przez Redakcję. Wszystkie prace są recenzowane przez specjalistów spoza jednostki macierzystej autorów z zachowaniem zasady wzajemnej anonimowości tzw. double-blind review proces.

W czasopiśmie publikowane są wyłącznie prace uprzednio niepublikowane.

Prace proponowane do druku w czasopiśmie Rozprawy Społeczne/Social Dissertations należy przesłać do redakcji wyłącznie drogą elektroniczną za pośrednictwem panelu redakcyjnego dostępnego na stronie <https://www.editorialsystem.com/rozsp>

Przed rozpoczęciem procesu przygotowania pracy do publikacji autor/ autorzy przesłanych artykułów zobowiązani są do wniesienia bezzwrotnej opłaty w wysokości 150 zł. Przed wniesieniem opłaty należy skontaktować się z Redakcją w celu ustalenia właściwej formy wpłaty i szczegółów dotyczących faktury. Autor zobowiązany jest do przelania podanej kwoty na konto Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej: Santander Bank Polska S.A. 45 1500 1331 1213 3001 7949 0000; płatność z innych krajów: 11 1500 1331 1213 3004 3528 0000, SWIFT: WBKPPLPP. Obowiązkiem Autora jest również dostarczenie do Redakcji potwierdzenia dokonania wpłaty (np. w formie elektronicznej na adres mailowy).

Wymagania techniczne:

- edytor: Microsoft Word,
- czcionka: 12 punktów Times New Roman,
- margines: lewa strona 2 cm, prawa strona 3 cm,
- wyrównanie: justowanie,
- interlinia: 1,5 wiersza.

Wskazówki edytorskie:

- klawisz ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity),
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje na-

leży stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp.,

- nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym (nigdy przed tymi znakami),
- nie wstawiać tzw. twardej spacji, np. w celu przeniesienia spójników „i”, „a” do następnej linijki.

Deklaracje autorskie

Do składanych prac należy dołączać deklarację autorów (podpisują wszyscy autorzy), a także deklarację etyki, którą wypełnia i podpisuje autor korespondencyjny.

Układ pracy

Teksty nadsyłanych artykułów nie powinny przekraczać jednego arkusza wydawniczego (40 000 znaków ze spacjami, wliczając tytuł, streszczenie, słowa kluczowe i spis literatury).

str. 1. Strona tytułowa

Na stronie tytułowej należy podać: tytuł pracy; nazwiska autorów z afiliacją; imię, nazwisko, adres, numer telefonu (ew. faksu) oraz adres e-mail autora do korespondencji, numery ORCID wszystkich autorów.

str. 2. Streszczenie

Streszczenie (maks. 150 słów) powinno składać się z następujących części (w przypadku artykułów badawczych): cel pracy, materiał i metody badawcze, wyniki oraz wnioski. Pod tekstem streszczenia należy umieścić 3-6 słów kluczowych. Wyrazy „słowa kluczowe” i „streszczenie” powinny być pogrubione.

str. 3. i następne: tekst główny

Tekst główny prac badawczych powinien składać się z następujących części: wstęp, materiał i metody, wyniki badań, dyskusja, wnioski, podziękowania i wyrazy uznania (jeżeli potrzebne, w tej części pracy powinny być ujawnione np. źródła finansowania [granty, projekty itp.], osoby, które nie są autorami pracy, ale miały wpływ na jej kształt), przypisy (jeżeli występują), literatura. W publikacjach innego typu należy zachować logiczną ciągłość tekstu, a tytuły poszczególnych części powinny odzwierciedlać omawiane w nich zagadnienia.

Cytowanie

Cytowanie i spis literatury w czasopiśmie „Rozprawy Społeczne” powinno być zgodne z regułami APA, dostosowanymi do polskich norm językowych (źródło: Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2012). Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA. Pobrane z: <https://www.liberilibri.pl/harasimczuk/>)

- gdy praca ma jednego autora (Kowalski, 2011)
- gdy praca ma dwóch autorów – za każdym razem podajemy obydwa nazwiska (Kowalski, Igrekowski, 2011)
- gdy praca ma trzech autorów: pierwsze cytowanie w tekście (Kowalski, Igrekowski, Iksiński, 2011), kolejne cytowanie w tekście (Kowalski i in., 2011); analogicznie postępujemy, gdy praca ma czterech i pięciu autorów – przy pierwszym cytowaniu podajemy wszystkie nazwiska, przy kolejnym – nazwisko pierwszego autora i „i in.”.
- gdy praca ma sześciu lub więcej autorów każde cytowanie powinno brzmieć (Iksiński i in., 2011)
- w przypadku dosłownego cytowania pracy, po dacie i po przecinku należy podać numery stron, np. (Kowalski, 2011, s. 12)
- jeżeli odwołujemy się do prac różnych autorów, którzy mają takie same nazwiska, należy wpisać inicjały imion tych autorów, np. (Kowalski Z., 2011)
- jeżeli kilka prac tego samego autora zostało opublikowanych w tym samym roku, należy wstawić litery a, b, c itd. po roku publikacji, zarówno w cytowaniu, jak i w spisie literatury, np. (Kowalski, 2014a).

Literatura

Wykaz literatury, umieszczony na końcu rozprawy, powinien być uporządkowany alfabetycznie i ponumerowany. Poszczególne pozycje literatury należy zapisywać według wzoru:

Artykuł w czasopiśmie:

Iksiński, A., Kowalski, B. (rok). Tytuł artykułu. Tytuł czasopisma kursywą, nr rocznika/tomu kursywą (nr zeszytu/numeru), strona początku-strona końca.

Uwaga. jeśli artykuł ma numer DOI (Digital Object Identifier), należy podać go na końcu zapisu bibliograficznego jako pełny link, np. <https://doi.org/10.5114/hpc.2017.70524>

Książka:

Iksiński, A., Kowalski, B. (rok). Tytuł książki kursywą. Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Książka napisana pod redakcją:

Iksiński, A., Kowalski, B. (red.). (rok). Tytuł książki kursywą. Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Rozdział:

Kowalski, A. (rok). Tytuł rozdziału. W: B. Iksiński, C. Igrekowski (red.), Tytuł książki kursywą (s. strona początku-strona końca). Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Źródło internetowe:

Kowalski, A. (rok). Tytuł tekstu kursywą. Pobra-
ne z: adres strony internetowej.

Tabele i rysunki

- tabele i rysunki powinny być numerowane i opisane; przykład: Tabela 1. Porównanie nawyków żywieniowych studentów; Rycina 1. Udział w dodatkowych formach dokształcania. Po tytule tabeli lub rysunku nie stawia się kropki;
- tytuł tabeli umieszcza się nad tabelą, tytuł rysunku – pod rysunkiem;
- pod tabelami/rycinami należy podać źródło, przykład: Źródło: opracowanie własne; Źródło: dane GUS; Źródło: Król 2014. Na końcu źródła zawsze powinna być kropka;
- ryciny powinny być wyraźne i czytelne, różnicowanie danych – nie za pomocą kolorów, ale różnych odcieni szarości.

Ocena pracy (zasady recenzowania publikacji)

Artykuły zgłoszone do redakcji zostają poddane wstępnej weryfikacji pod względem formalnym. Niespełnienie wymogów formalnych może skutkować niedopuszczeniem artykułu do recenzji naukowej i jego wycofaniem. Aby ułatwić pracę autorom i zapobiec najczęściej spotykanym błędom i uchybieniom, na stronie internetowej czasopisma dostępna jest tzw. lista kontrolna, dzięki której autorzy mogą upewnić się, czy artykuł został należycie przygotowany przed wysłaniem do redakcji.

Złożone i wstępnie zweryfikowane artykuły podlegają anonimowej recenzji przez co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki. W innych rozwiązaniach recenzent musi podpisać deklarację o nie występowaniu konfliktu interesów; za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:

- a) bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
- b) relacje podległości zawodowej,
- c) bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.

Autor może podać nazwisko potencjalnego recenzenta, lecz Redakcja zastrzega sobie prawo

o decyzji o jego wyborze. W celu przeprowadzenia anonimowej recenzji, do składanych artykułów należy dołączyć tzw. ślepą stronę, zawierającą wyłącznie tytuł pracy. Recenzja posiada formę pisemną (formularz recenzencki podany jest na stronie internetowej czasopisma) i kończy się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.

W zależności od oceny recenzenta, Redakcja podejmuje decyzję o dalszym losie pracy. Decyzja Redakcji jest ostateczna.

Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji/numerów nie są ujawniane; raz w roku czasopismo podaje do publicznej wiadomości listę recenzentów współpracujących.

Korekta autorska

Po opracowaniu redakcyjnym i graficznym praca zostanie przekazana do autora w celu naniesienia przez niego korekty autorskiej. Obowiązkiem autora jest odesłanie korekty w ciągu jednego tygodnia. Kosztami poprawek innych niż drukarskie będzie obciążony autor.

Wyjaśnienie dotyczące „ghostwriting”

Rzetelność w nauce stanowi jeden z jej jakościowych fundamentów. Czytelnicy powinni mieć pewność, iż autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentują rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Dowodem etycznej postawy pracownika naukowego oraz najwyższych standardów redakcyjnych powinna być jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

Przykładami przeciwstawnymi są „ghostwriting” i „guest authorship”.

Z „ghostwriting” mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z „guest authorship” („honorary authorship”) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest autorem/współautorem publikacji.

Aby przeciwdziałać przypadkom „ghostwriting”, „guest authorship” redakcja czasopisma stara się wprowadzać odpowiednie procedury swoiste dla reprezentowanej dziedziny bądź dyscypliny nauki lub wdrożyć poniższe rozwiązania:

1. Redakcja wymaga od autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt.
2. Redakcja informuje w „Instrukcjach dla autorów”, że „ghostwriting”, „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).
3. Redakcja powinna uzyskać informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („financial disclosure”).
4. Redakcja wprowadza zasadę dokumentowania wszelkich przejawów nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.

Prawa redakcji

Redakcja zastrzega sobie prawo poprawiania usterek stylistycznych, interpunkcyjnych, językowych itp. oraz dokonywania skrótów. Prace przygotowane niezgodnie z regulaminem będą odsyłane autorom do poprawy.

GUIDELINES FOR AUTHORS / PUBLISHING RULES AND REGULATIONS

Submission of works and technical requirements

The works in the journal are published in parallel in two languages: English and Polish. We publish original works that have not been published so far and are of the following character:

- Original article
- Review article
- Scientific review
- Short communication
- Case study
- Letter to the Editor

These works may be submitted for publication in Polish and in English or only in one language: Polish or English. In this case, the works are translated into the other language by the Editorial Office. All works are reviewed by specialists from outside the authors' mother organisation, adhering to the

principle of mutual anonymity, the so-called double-blind-review process.

Only previously unpublished works are published in the journal.

Works proposed for publication in the journal “Rozprawy Społeczne/Social Dissertations” should be sent to the editorial office only electronically via the editorial panel available at <https://www.editorialsystem.com/rozsp>

Before commencing the process of preparing the work for publication, the author / authors of the submitted articles are required to pay a non-returnable fee of PLN 150. Before paying the fee, please contact the Editorial Office in order to determine the correct form of payment and invoice details. The author is obliged to transfer the amount stated to the account of the Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska:

Santander Bank Polska SA 45 1500 1331 1213 3001 7949 0000; payment from other countries: 11 1500 1331 1213 3004 3528 0000, SWIFT: WBKPPLPP. It is also the author's obligation to provide the Editor with the confirmation of payment (e.g. in an electronic form to the email address).

Technical requirements:

- word processor: Microsoft Word,
- font: 12 points Times New Roman,
- margin: left side 2 cm, right side 3 cm,
- alignment: justification,
- line spacing: 1.5 lines.

Editorial tips:

- the ENTER key is used only at the end of the paragraph (all titles, points serving as enumeration, etc. are treated as separate paragraphs),
- paragraph indents are only marked using the tab or other tools of the word processor used. Do not use the space key for this purpose. Spaces should be inserted only for word separation, after a full stop, comma, exclamation mark, colon, semicolon etc.
- do not use spaces after the opening parenthesis and before the closing parenthesis, as well as before and after the digital link (never before these characters),
- do not insert the so-called hard space, e.g. to move the conjunction “and” to the next line.

Authors' declarations

The submitted works should be accompanied by the authors' declaration (to be signed by all authors), as well as the ethics declaration, which is filled in and signed by the correspondent author.

Work layout

Texts of submitted articles should not exceed one publishing sheet (40,000 characters including spaces, including title, summary, key words and references).

p. 1. Title page

The title page should contain: title of the work; names of authors along with affiliation; name, surname, address, telephone number (or fax number) and e-mail address of the author for correspondence, ORCID numbers of all authors.

p. 2. Summary

Summary (max. 150 words) should consist of the following parts (in case of research articles): purpose of the work, research material and methods, results and conclusions. Below the text of the summary 3-6 keywords should be placed. The words “keywords” and “summary” should be in bold type.

p. 3. and subsequent ones: main text

The main text of the research work should consist of the following parts: introduction, material and

methods, research results, discussion, conclusions, expressions of gratitude and acknowledgments (if necessary, in this part of the work, data such as sources of financing should be disclosed [grants, projects, etc.], persons who are not the authors of the work, but have influenced its shape), footnotes (if any), literature. In other types of publications, the logical continuity of the text should be maintained, and the titles of individual parts should reflect the issues discussed in them.

Citation

Citation and the list of literature in the journal “Rozprawy Społeczne/Social Dissertations” should be compliant with APA rules, adapted to Polish language norms (source: Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2012). Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA [Principal editorial standards for scientific texts in the field of psychology in the Polish language on the basis of APA rules.]. Downloaded from: <https://www.liberilibri.pl/harasimczuk>)

- when the work has one author (Kowalski, 2011)
- when the work has two authors - each time we give both names (Kowalski, Igrkowski, 2011)
- when the work has three authors: the first citation in the text (Kowalski, Igrkowski, Iksiński, 2011), further citations in the text (Kowalski et al., 2011); we analogously proceed when the work has four and five authors - the first citation gives all the surnames, the next one - the name of the first author and “et al.”
- when the work has six or more authors, each citation should be (Iksiński et al., 2011)
- in the case of the literal citation of the work, after the date and after a coma page numbers should be given, e.g. (Kowalski, 2011, p. 12)
- if we refer to the works of various authors who have the same surnames, enter the initials of the names of these authors, e.g. (Kowalski Z., 2011)
- if several works by the same author were published in the same year, the letters a, b, c etc. should be inserted after the year of publication, both in the citation and in the list of references, e.g. (Kowalski, 2014a).

References

The list of references, placed at the end of the dissertation, should be ordered alphabetically and numbered. Individual items of references should be written according to the following formula:

An article in the journal:

Iksiński, A., Kowalski, B. (year). The title of the article. The title of the journal should be italicised, year/volume number in italics (number of volume/issue), beginning page - ending page.

Note: if the article has a DOI (Digital Object

Identifier) number, it should be given at the end of the bibliographic record as a full link, e.g. <https://doi.org/10.5114/hpc.2017.70524>

Book:

Iksiński, A., Kowalski, B. (year). The title of the book should be italicised. Place of publication: Publishing house.

The book was edited by: Iksiński, A., Kowalski, B. (ed.). (year). The title of the book should be italicised. Place of publication: Publishing house.

Chapter:

Kowalski, A. (year). Chapter title. In: B. Iksiński, C. Igrkowski (ed.), Title of the book in italics (p. beginning page - ending page). Place of publication: Publishing house.

Internet source:

Kowalski, A. (year). The title of the text in italics. Downloaded from: website address.

Tables and drawings

- tables and drawings should be numbered and described; example: Table 1. Comparison of students' eating habits; Figure 1. Participation in additional forms of education. After the title of a table or figure, full stop is not inserted;
- the title of a table is placed above the table, the title of a figure - under the figure;
- the source should be given below tables/figure, for example: Source: author's own elaboration; Source: GUS data; Source: King 2014. At the end of the source there should always be a full stop inserted;
- figures should be clear and legible, distinguishing data - using different shades of grey, not colours.

Work assessment (rules for reviewing publications)

Articles submitted to the editorial office are subjected to initial verification with regard to formal requirements. Failure to comply with the formal requirements may result in the article not being submitted for review and its rejection. In order to facilitate the work of authors and prevent the most frequent mistakes and omissions, the so-called checklist is available on the website, thanks to which the authors can verify whether the article has been properly prepared before sending to the editorial office.

Submitted and initially verified articles are subjected to anonymous review by at least two independent reviewers from outside the unit. In other solutions, a reviewer must sign a declaration of no conflict of interests; a conflict of interest is deemed to occur between the reviewer and the author in the case of:

- a) direct personal relationships (kinship, legal relationships, conflict),
- b) relationship of professional subordination,
- c) direct scientific cooperation in the last two years preceding the preparation of the review.

The author may provide the name of a potential reviewer, but the Editorial Office reserves the right to decide on its selection. In order to conduct anonymous reviews, the so-called blind page should be attached to the submitted articles, containing only the title of the work. The review has a written form (the review form is provided on the journal's website) and ends with a clear conclusion regarding the acceptance or rejection of the article for publication.

Depending on the reviewer's assessment, the Editorial Office shall decide about further use of the work. The decision of the Editorial Office is final.

Surnames of the reviewers of individual publications / issues are not revealed; once a year, the journal publishes the list of cooperating reviewers for public knowledge.

Author's proofreading

After the editorial and graphic elaboration, the work will be forwarded to the author so that they could perform author's proofreading. The author is obliged to return the proofread text within one week. The author will be charged for the costs of corrections other than printing ones.

Explanation referring to "ghostwriting"

Reliability in science is one of its qualitative foundations. Readers should feel confident that the authors of the publication present the results of their work in a transparent, reliable and honest way, regardless of whether they are its direct authors, or whether they used the help of a specialized entity (natural or legal person).

The transparency of information about entities contributing to the creation of a publication (substantive, factual and financial contribution, etc.) should be the proof of the ethical attitude of a researcher and of the highest editorial standards, which is not only a manifestation of good manners, but also social responsibility.

The opposite examples are "ghostwriting" and "guest authorship".

We deal with "ghostwriting" when someone has made a significant contribution to the creation of publication without revealing their participation as one of the authors or without mentioning their role in the acknowledgments included in the publication.

We deal with "guest authorship" ("honorary authorship") when the author's participation is negligible or did not take place, but despite this they are named the author/co-author of the publication.

In order to counteract the cases of "ghostwriting", "guest authorship", the editorial office of the journal tries to introduce appropriate procedures specific

to the field or discipline of science or implement the following solutions:

1. The Editorial Office requires authors to disclose the contribution of individual authors to the creation of a publication (with their affiliation and contribution, i.e. information on who is the author of the concepts, assumptions, methods, protocol, etc. used in the preparation of the publication), whereas the author submitting the manuscript carries the main responsibility.
2. The editorial office informs in "Instructions for authors" that "ghostwriting", "guest authorship" is a manifestation of scientific unreliability, and that any detected cases will be unmasked, including notifying the relevant entities (institutions employing authors, scientific societies, associations of scientific editors, etc.).

3. The Editorial Office should obtain information about the sources of financing of the publication, the contribution of scientific and research institutions, associations and other entities ("financial disclosure").

4. The Editorial Office implements the principle of documenting all manifestations of scientific unreliability, especially infringements and violations of ethical principles applicable in science.

Editorial rights

The Editorial Office reserve the right to correct stylistic, punctuation, linguistic error etc. and to introduce abbreviations. The works prepared not in compliance with the regulations will be sent back to the authors for correction.